

TC.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHALEFET YILLARINDA DP VE KEMALİZM (1946-50)

PINAR AKYASAN

8716011

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç Dr. İsmet Akça

İSTANBUL

2011

TC.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHALEFET YILLARINDA DP VE KEMALİZM (1946-50)

PINAR AKYASAN

8716011

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 13.07.2011

Tezin Savunulduğu Tarih: 04.07.2011

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

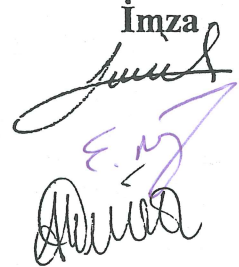
Ünvan Ad Soyad

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Elçin Macar

Doç. Dr. Ahmet Demirel

İmza

İSTANBUL
HAZİRAN, 2011

ÖZ

MUHALEFET YILLARINDA DP VE KEMALİZM (1946-50)

PINAR AKYASAN

MAYIS, 2011

Bu tez, 1946 yılında çok partili hayata dönüşle başlayan sürecin en önemli muhalefet partisi olan Demokrat Parti ile Tek Parti dönemi boyunca Türkiye'nin resmi ideolojisi olan Kemalizm ilişkisini incelemektedir. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu sonrasında ortaya çıkan Demokrat Parti 27 yıl boyunca iktidarda kalan CHP'nin pek çok politikasına eleştiri getirmiştir. Ancak DP, açıkça Kemalizm'i eleştirmemiştir. Bunun yerine merkez sağ bir liberal parti olan DP, CHP'nin yorumundan farklılaşan ama yine 6 ok üzerine kurulu bir Kemalizm yorumu yaratmıştır. Bu çalışma 1946-50 arası dönemdeki siyasi ve ekonomik gelişmelere yeniden bakarak, DP'nin bu dönemde CHP politikalarına yönelik yaklaşımını ve eleştirilerini incelemekte ve bunlarda Kemalizm'in etkisini araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Kemalizm, Çok Partili Hayat

ABSTRACT

DEMOCRAT PARTY AND KEMALISM DURING THE OPPOSITION PERIOD (1946-50)

**PINAR AKYASAN
MAY, 2011**

This study deals with the Democrat Party which was the first official opposition party of Multi Party Regime and its relation with Kemalism as the official ideology of Turkish Republic during the Single Party Rule. The DP which emerged out of opposition to Land Reform has challenged many policies of Republican People's Party which had been in power for 27 years. But DP has never criticised Kemalism publicly. Instead, DP as a right-wing liberal party has crated a new Kemalism interpretation which also has six arrows defined different than RPP's. This study is a review of the political and economic development of the 1946-50 period and an analysis of the DP's approach and critics to policies of RPP during this period . It also searches for the effects of Kemalism on DP's political language.

Key Words:: Democrat Party, Kemalism, Multi-Party Regime.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin siyasal tarihine dair çok önemli bir meseleye bakan bu tez, hem Kemalizm'i tartışıyor olması, hem de Demokrat Parti'yi incelemesi bakımından her şeyden önce bana oldukça büyük katkı sağladı. Şüphesiz Demokrat Parti'yi anlamak Türkiye'nin siyasal hayatının tümünü analiz ederken farklı bir bakış sağlıyor. Tezi yazdığım dönem boyunca farkında olarak ya da olmayarak siyasal gündeme dair pek çok noktaya karşılaştırmalı baktığımı ve Kemalizm'e dair duyduğum, okuduğum her şeyi DP öncesi ve DP sonrası olarak zihnimde tasnif ettiğimi itiraf etmem gerekir.

Bu araştırma süreci boyunca yolumu bulamadığım anda yol gösteren ve zihnimi açan, yoğun programı arasında ardı arkası kesilmeyen sorularımı cevapsız bırakmayan ve yazdığım her şeyi dikkate alıp eleştiren tez danışmanım Yrd. Doç Dr. İsmet Akça'ya çok teşekkür ederim.

Ne zaman ihtiyacım olsa, tüm yoğunluğuna rağmen sınırsız destek sağlayan, birikimiyle kılavuz olan Doç.Dr. Ahmet Demirel'e ve Demokrat Parti ile ilgili basılmamış kitabını bana göndererek zihnimi açan ama aynı zamanda özgüven erozyonuna uğratan Tanel Demirel'e teşekkür ederim.

Bu uzun, yorucu ve stresli tez yazım süreci boyunca yanımda olan tüm arkadaşlarıma da ayrıca teşekkür etmem gerekiyor.

Son olarak aileme ve tezime en büyük katkıyı sunan 'sevgili-dostuma' teşekkür etmek istiyorum. Her türlü kaprisime katlandıkları, her gün "tez bitti mi" diye sorup beni strese soktukları(!), an gelip oturup benimle çalıştıkları, benimle birlikte okudukları, tartıştıkları ve yanımda oldukları için... Onlar olmasa tek satır yazacak motivasyonum da olmazdı.

İstanbul; Haziran 2011

Pınar AKYASAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1. KURUCU İDEOLOJİ: KEMALİZM	8
1.1. Korporatizm ekseninde Kemalizm Tartışmaları	13
1.2. Rejimin Toplumsal Esası: Halkçılık	18
1.2.1. Halkçılığın siyasal dayanağı: Cumhuriyetçilik	24
1.2.2. Halkçılığın kültürel dayanağı	26
1.2.2.1. Milliyetçilik	26
1.2.2.2. Laiklik	31
1.2.2.3. İnkılapçılık	35
1.3. Rejimin İktisadi Esası: Devletçilik	41
1.3. Kemalizm'in Demokrasiye Bakışı	49

2. DP’NİN SİYASET SAHNESİNE ÇIKIŞI	56
2.1. Çok Partili Hayata Dönüşün Sebepleri.....	56
2.1.1 Toplumsal Muhalefet	57
2.1.2 CHP’de Parti içi Muhalefet	62
2.1.3 Dış Sebepler	66
2.2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	68
2.3. Dörtlü Takrir’in verilmesi	76
2.4. Demokrat Parti’nin Kuruluşu	82
2.5. DP’nin Kurucuları ve Toplumsal Tabanı	85
 3. DP’NİN GELİŞİMİ VE SİYASAL YARIŞ	 98
3.1. 1946 Seçimleri ve Artan Baskılar	99
3.2. DP’nin CHP’ye İlk Eleştirileri	106
3.3. Gerilimin Kaynağı: Peker Hükümeti.....	111
3.4. Hürriyet Misakı	114
3.5. 12 Temmuz Beyannamesi ve Pekerciliğin Tasfiyesi.....	118
3.6. Hasan Saka Kabinesi ve 1948 Ara Seçimleri	121
3.7. Şemsettin Günaltay Hükümeti	122
3.8. DP’nin II.Büyük Kongresi.....	126
3.9. Kemalist CHP’nin Değişim Hamleleri	128
3.10.1950 Seçimleri Öncesi DP’nin muhalefet argümanları.....	126
 4. DP’NİN İDEOLOJİSİ VE SÖYLEMİNİN ÖZÜ	 147

4.1. DP ve Popülizm	149
4.1.1 Demokrasi ve Milli İrade Söylemi	153
4.1.2 Ekonomik Kalkınmacılık ve Yeniden Dağıtım	163
4.1.3 Muhafazakar Modernleşme ve Batılılaşma	167
4.2. Demokrat Parti'nin 6 Ok'a Bakışı.....	175
4.2.1 Halkçılık.....	176
4.2.2 Devletçilik	179
4.2.3 Laiklik	186
4.2.4 Milliyetçilik.....	192
4.2.5 İnkılapçılık	198
4.2.6 Cumhuriyetçilik.....	200
4.3. 1950 Kemalizm'in Sonu mu?.....	202
SONUÇ	211
KAYNAKÇA	220
ÖZGEÇMİŞ	235

GİRİŞ

Demokrat Parti (DP), Türk siyasi tarihinde önemli bir gelenek oluşturan, çok partili siyasal düzenin devamını sağlayan, üzerine sayısız makale ve kitap yazılan, buna rağmen hala soru işaretleri barındıran bir siyasi partidir. Tek partili dönem sonrasında ilk ciddi siyasi muhalefet hareketini başlatan bu siyasi parti, Türkiye’de yeni bir siyasi gelenek oluşturmaya açısından oldukça önemlidir. DP, kendi ideolojik yelpazesinde sınırlı sayıda seçmene değil farklı kültürel aidiyetleri olan, farklı sınıflara ve dini inanç gruplarına ait geniş bir koalisyona hitap etmiştir. DP, bürokrasiyle kurduğu zımni ittifakı İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozmaya niyetlenen toprak sahipleri ve özel sektörün önündeki engellerin kaldırılmasını talep eden tüccar ve işadamları kesimine cazip gelmekle birlikte, yoksul köylüler ve kentliler, özgürlük yanlısı entelektüeller, din ve vicdan hürriyeti üzerindeki sınırlandırmaların kaldırılabilceğini ümit eden dindarlar, etnik politikalarla rahatsızlık duyan azınlıklar gibi bir çok kesim için iktidara karşı bir merkez haline gelmiştir. DP, içinde pek çok tarafı barındıran dev bir koalisyon partisidir. CHP’ye karşı çıkanların bir araya gelerek oluşturdukları parti olan DP’yi destekleyen halk-dönemin yaygın muhalif bakışına göre, “İstirabının sesini işittiği” için “konuşanların kim olduğunu, ne yapmak istediklerini bile düşünmeden onların arkasına takılmıştır.”¹ DP kendini hem tek partiye muhalif ilk ciddi siyasi parti olarak, hem de hoşnutsuz halkı memnun edecek söylemler kurmaya niyetli hareket ve akımı oluşturacak bir yerden kurmuştur. Haliyle, bu partinin dayanaklarının tek parti rejimine ve dolayısıyla Kemalizm’e karşıt olduğu oldukça yaygın bir kanıdır.

Dörtlülük Takrir’in verilmesinden sonraki dönem Türkiye’de yeni tarz Kemalizm’in şekillendiği yıllar olmuştur. Politik kutuplaşma ve yarışın sonucunda oluşan yeni atmosfer, DP açısından yeni bir dil kurma gerekliliği yaratmıştır. Mevcut siyasi

¹ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1946.

ortam göz önünde bulundurulduğunda kurulacak yeni dilin Kemalizm'den ve onun altı okundan bağımsız olması çok olanaklı değildir. Bu tezin temel sorusu böyle bir siyasi ortama doğan DP'nin geliştirdiği muhalif söylemin unsurlarının neler olduğudur. Buna ek olarak elbette sorulması gereken soru muhalefet yıllarında DP'nin Anayasa'nın içinde yer alan altı ok ile ne derece uyumlu olduğu ve Kemalizm'e nasıl baktığı sorusudur. Bu sorular beraberinde DP'nin yeni tarz bir Kemalizm'in ya da Atatürkçülüğün kurucusu olup olmadığı sorunsalını da getirir. Bu temel sorulara ek olarak meseleyi anlamak açısından; "Kemalizm nedir? Nasıl bir toplum hedefler? Siyasi ve kültürel dayanakları nelerdir? DP'nin ideolojisi nedir? Bu ideolojinin içinde Kemalizm'in altı oku ne şekilde yer alır? CHP ile DP'nin Kemalizm tahayyülü arasında fark var mıdır? 1950 seçimleri Kemalizm'in sonu mudur?" soruları da sorulmuştur.

Kemalizm üzerine geniş bir külliyat vardır. Taha Parla, , Levent Köker ve Mete Tunçay gibi isimlerin eserleri yakın dönemde Kemalizm ve tek parti dönemi üzerine yazılmış en ayrıntılı ve sistematik incelemelerdir. Doğrudan Kemalizm ve DP üzerine yazılmış, bu nitelikte bir çalışma olmasa da DP üzerine yazılmış çalışmalarda bu meseleye değinilmiştir. Zira DP üzerine yazılmış pek çok kaynak vardır. Elbette bu kadar çok sayıda kaynak olmasına rağmen, DP'ye dair yazılmış bu kaynakların büyük bir kısmının temel problemi bu partiyi karşı devrim ya da demokrasi kahramanı gözüyle incelemektir. DP'yi karşı devrimci ve anti-Kemalist olarak görenler DP'nin tüm muhalefet argümanlarını ve iktidar söylemini bu bağlamda değerlendirirken, DP'ye kurtarıcı olarak bakanlar ise bu partiyi dönemin siyasi havasından tamamen kopuk bir biçimde değerlendirerek, partiye abartılı anlamlar yükler. Bu hatalı tavrın iki temel sebebi olabilir. Bu sebeplerden birincisi sadece aktörler üzerinden yapılan okumanın sınırlı bir analize zemin sağlamasıdır. İkinci sebep ise TSK'nın darbesiyle düşürülen DP'ye yönelik analizlerin belli bir dönem DP'nin rejimi yıkmaya teşebbüs etmiş bir siyasi teşekkül olduğu ezberi ya da algısı üzerinden kurulmasıdır. Burada niyete dair bir önyargıyla olaylara bakıldığından, eserin güvenilirliği de azalmaktadır. Bunun yanında DP'nin toplumsal tabanını, aktörlerini, ideolojisini ve tarihini inceleyen çalışmalar da vardır ki bu tezde bu çalışmalar büyük katkı sağlamışlardır.

DP ve Kemalizm ekseninde karşı devrim tartışmasına değinen Mustafa Albayrak'ın *Demokrat Parti* isimli kitabında², DP'nin Türk devrimine karşı çıkmış bir parti olmadığını söyler. Ona göre DP, daha çok siyasal özgürlük isteyenlerce kurulmuştur. Geniş siyasal uzlaşma tabanında sınırlı sayıda marjinal laiklik karşıtının olması DP'nin kimliğini tanımlamak için bir argüman olamaz. Başta lideri "Bayar olmak üzere, Atatürkçü düşünceye bağlı aydınların liderliğinde Demokrat Parti" kurulan DP'nin amacı Atatürk'ün katılımcı demokrasi isteğinin gerçekleştirilmesidir.

Cemil Koçak, *İkinci Parti* kitabında³ bu dönemin hala günümüz siyasi arenasında fosilleşmiş ve kalıplaşmış olduğunu söylemektedir. Koçak'a göre "yeter dönemi" de denilebilecek bu dönem ne demokrasiye geçiştir, ne de çok partili hayata. Öyleyse Koçak, planlı bir dönüşümün olmadığını düşündüğü bu yıllarda bir sürekliliğin olduğunu iddia etmektedir. Koçak henüz bir dokrin haline gelmemiş, yeterince işlenmemiş Kemalizm'in kendisini dönüştürme esnekliğine sahip olduğu bu dönemde bir kopuşun gereksiz ve imkansız olduğunu iddia etmektedir. Ona göre muhalefet meşruiyetini toplumun böyle bir talebi olmadığı halde Atatürk üzerinden kurmuş, Atatürk dönemi ile İnönü dönemi birbirinden yalıtılmış ve eleştiriler için 1937 senesi başlangıç noktası kabul edilmiştir. Koçak'ın bu noktadaki tavrı şu sözlerde gizlidir: "Eski rejim, yeni rejimi doğururken ona hayat verdi. Yeni rejimin kendisi, eskisi sayesinde hayat buldu. Hayat kaynağına hep mahkum kaldı. Bu onun yeni olma özelliklerini törpüledi, budadı ve nihayet onu kısırlaştırdı. Doğurganlığını sınırladı ya da harab etti. Yeni rejim benzeri ile karşılaştırıldığında, hep güdük ve kısır kaldı."⁴ Ahmet Demirel de benzer bir tez ortaya atarak 1945 sonrasında dış güçlerin etkisiyle çok partili hayata geçildikten sonra Kemalizm'in yeni koşullara uyarlandığını ve bu tarihten itibaren değişik kesimlerin Kemalizm'e farklı anlamlar yüklediğini iddia eder.⁵

² Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)**, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004).

³ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-50) İkinci Parti*, (İstanbul: İletişim, 2010)

⁴ Cemil Koçak, **İkinci Parti**, 25-26.

⁵ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet- İkinci Grup**, 3.bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007)

Faroze Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme* isimli kitabında⁶ “çok partiye geçişin ipuçlarının bizzat partinin içinde aranmasını” söylemekte ve “Bu geçişin herhangi bir biçimde kaçınılmaz olduğu değil, ama Kemalizm’in hedefi gerçekleştirilecekse, bunun oldukça geniş ve genel bir biçimde tanımlanmış, demokratik rejimin kurulması yolu ile mümkün olabileceği anlamına gelir.” demektedir.

Yine DP’nin ayrıntılı bir analizinin yapıldığı Tanel Demirel’in *Türkiye’nin Uzun On Yılı* isimli kitabında⁷, DP’nin karşı devrimci olmadığı, olsa olsa millet egemenliğini hayata geçirmeye çalışan bir modernleşmeci bir hareket olduğu iddia edilmektedir. DP’nin sadece siyasi tarihini değil, tabanını da sosyolojik olarak inceleyen bu eser, DP ile ilgili olarak yazılmış, Cemil Koçak’ın *İkinci Parti* kitabı ile birlikte en önemli eserlerden biridir. Son dönemde yazılmış bu iki eser, Kemal Karpat’ın erken dönem çalışması olan *Türk Demokrasi Tarihi* kitabının⁸ uzun süredir tek başına doldurduğu yere, katkı sağlayacak niteliktedirler.

Bu çalışmanın omurgası, ayrıca dönemin gazeteleri ve anı kitaplarının incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Anı kitapları bu çalışmanın temel argümanları oluşturulurken aktif bir biçimde kullanılmıştır. Samet Ağaoğlu,⁹ Asım Us¹⁰, Şevket Süreyya Aydemir¹¹, İsmet Bozdağ¹², Ali Fuad Başgil¹³, Metin Toker¹⁴, Nihat Erim¹⁵ gibi isimlerin kitapları döneme dair önemli işaretler verir. Buna rağmen, Menderes ya da Bayar üzerinden DP’ye yönelik eleştiriler ya da güzellemler dizen bu tarz eserlere akademik bir kaynaktan ziyade kişisel düşüncelerle bezenmiş eserler olarak bakılmalıdır. Ama yine de dönemi anlamak açısından katkıları tartışılmaz. Anı

⁶ Feroze Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Bertay (İstanbul : Kaynak Yayınları, 1986) Ayrıca Bkz. Feroze Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2007.

⁷ Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011)

⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2. bs, (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1996)

⁹ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1972), *Siyasi Günlük Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, haz. Cemil Koçak, 2. bs İstanbul: İletişim Yayınları, 1993; *Arkadaşım Menderes*, İstanbul: Alkım Yayınları, 2003.

¹⁰ Us, Asım, *Hatıra Notları: 1930’dan 1950 yılına kadar Atatürk ve İsmet İnönü devirlerine ait seçme fıkralar*, (İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966)

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Arkadaşım Menderes* (İstanbul: Alkım Yayınları, 2003)

¹² İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, (İstanbul: Emra Yayınları, 2005), *DP ve Ötekiler ve Menderes*, İstanbul: Emre Yayınları, 1997, *Demirkırat Aldatmacası*, İstanbul: Emre Yayınları, 1991.

¹³ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1966)

¹⁴ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, (İstanbul: Milliyet Yayın Ltd.Şti. Yayınları, 1970)

¹⁵ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, haz. Ahmet Demirel, (İstanbul: YKY, 2005)

kitaplarının incelenmesine ek olarak, özellikle DP'nin kuruluş evresine ilişkin üç gazeteye dair kapsamlı bir tarama yapılmıştır. 1945'in son yarısından 1947 yılının sonuna kadar DP ile ilgili gazetelerde yapılan ilk tartışmalar DP'ye bakışın anlaşılması açısından analiz edilmiştir. İncelenilen gazeteler dönemin siyasi atmosferini farklı noktalardan aktarıyor olmaları açısından önemli olan Cumhuriyet, Ulus ve Vakit gazeteleridir. İhtiyaç oldukça dönemin diğer gazetelerine de başvurulmuştur. Daha evvel bahsi geçen, dönemin aktörleri tarafından yazılmış anı kitapları ve özellikle Celal Bayar ve Adnan Menderes'in konuşmalarının derlendiği kitaplar gözden geçirilmiştir. Bu tez, olayları tarihsel bağlamından koparmadan incelemeye çalışmıştır. Sadece aktörler üzerinden okuma yapmamayı, onun yerine toplumu anlayarak olayları bu bağlamda ele almayı amaçlamıştır. Aktörlerin etkileri ve birbirleriyle ilişkileri o kesit içinde dikkate alınmıştır. Tarih sadece siyasi elitler arasındaki iktidar mücadelesinin bir okuması olmadığından, olaylar değerlendirilirken toplumsal sınıfların etki ve tepkileri de dikkate alınmıştır. Bununla birlikte olayların tarihsel bağlamı kadar sıralaması da önemsenmiştir. Tez boyunca kullanılan kaynaklar tek yönlü olan çalışmalardan değil farklı analizleri barındıran çalışmalardan seçilmiştir.

Bu çalışma giriş ve sonuç hariç dört ana bölümden oluşmuştur;

Birinci bölüm, resmi-kurucu ideoloji olan ve 1930'lardan itibaren inşası başlayan Kemalizm'in genel bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Bu bölümde sorulan temel sorulardan birincisi türdeş toplum miti üzerine kurulu olan Kemalizm'in korporatist bir akım olup olmadığıdır. Bölümün ikinci amacı rejimin toplumsal esasını oluşturan halkçılık ilkesinin tanımını ve analizi yaparak, dönemin uygulamalarını değerlendirmektir. Bu noktada altı okun temel ilkelerinden biri olan cumhuriyetçilik halkçılığın siyasi dayanağı olarak, milliyetçilik, laiklik ve inkılapçılık ise halkçılık ilkesinin kültürel dayanakları olarak bir bütünlük içinde ele alınır. Rejimin iktisadi esasını oluşturan devletçilik ilkesi ise kültürel ve iktisadi devletçilik ayrımı yapılarak tartışılmaktadır. Son olarak, birinci bölümde Kemalizm'in demokrasi ile ilişkisine bakılmaktadır. Demokrasi kavramını siyasi söyleminin merkezine koyan DP'nin Kemalizm ile ilişkisini anlamak açısından bu başlık aydınlatıcı olabilir.

İkinci bölümün temel meselesi çok partili hayata geçişin aşama aşama haritasını çıkarmak ve DP'nin siyaset sahnesine çıkışının hikayesini anlatmaktır. Bu bölümde çok partili hayata dönüşün nedenleri toplumsal muhalefet, CHP'deki parti içi muhalefet ve dış sebepler bağlamında anlatılırken, geçiş kararını hızlandıran Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Dörtlü Takrir tarihsel akış içinde ayrıntılarıyla verilmektedir. Bu kırılmalara değinilirken İnönü'ye dair pek çok detay da tartışılmaktadır. En nihayetinde DP'nin kuruluşu ve bu partiyi oluşturan farklı toplumsal sınıflar ile siyasi aktörler analiz edilen bir diğer meseledir.

Üçüncü bölümde 1946-50 arasındaki süreçte CHP ve DP'nin kendini pratikte nasıl ifade ettiği, tarihsel süreç içinde örnek olaylar üzerinden verilmektedir. DP'nin kuruluşunun ardından çok partili sistemin yerleşmesi kolay olmamıştır. Bu süreçte hem DP'nin kurucuları hem de DP'yi destekleyenler büyük bir baskıya maruz kalmışlar ve rejim düşmanlığıyla, yıkıcılıkla suçlanmışlardır. Çok partili hayatın ilk seçimleri açık oy, gizli tasnif ile yapılmış ve DP örgütleri açık bir baskıyla sindirilmeye çalışılmıştır. 1946 seçimlerinin nasıl bir ortamda yapıldığı, DP'nin muhalefet argümanları ile anlatılmaktadır. Peker Hükümeti'nin tek partili rejim zihniyetini sürdürme gayreti, DP'nin Hürriyet Misakı adlı manifestosu, bunun ardından gelen 12 Temmuz Beyannamesi ve İnönü'nün ortamı yatıştırma çabaları, bunun neticesinde Pekerciliğin tasfiyesi ve Hasan Saka kabinesinin kurulması, Şemsettin Günaltay Hükümeti ile CHP'de iyice açığa çıkan değişim, DP'nin II. Büyük Kongresi ve DP'nin 1950 seçimi öncesi muhalefet argümanları ile Kemalizm söylemi bu bölümde tarihsel bir akış halinde anlatılmaktadır. Tüm bunlar anlatılırken esasında verilmek istenen iktidar muhalefet arasındaki siyasi çatışmanın ayrıntıları, toplumun sürece gösterdiği katılım(etki ve tepkiler) ve hem muhalefetin hem iktidarın parti içinde yaşadıkları dönüşümdür.

Dördüncü bölüm, DP'nin parti programının, politik söyleminin, Kemalizm yorumunun anlatıldığı en önemli bölümdür. Bu bölüm üçe ayrılmaktadır. Birinci başlıkta DP'nin politik söyleminin üç temel unsuruna yer verilmekte ve bunlar popülizm üzerinden analiz edilmektedir. Her biri bir alt başlık olarak analiz edilen bu söylemler şunlardır: “Demokrasi ve Milli İrade, Ekonomik Kalkınmacılık ve Yeniden Dağıtım, Muhafazakar Modernleşme ve Batıcılık.” Bu üç mesele DP'nin

siyasi içeriğini oluşturur. Genel olarak bunlar üzerinden değerlendirilebilecek DP'nin anayasa'da yer aldığı için programına almak zorunda olduğu Kemalizm'in altı oku hakkındaki yorumunu analiz etmek, DP'nin Kemalizm ile kurduğu ilişkiyi anlamak açısından elzemdir. Halkçılık, devletçilik, laiklik, milliyetçilik, inkılapçılık ve cumhuriyetçilik olmak üzere ele alınan bu altı temel ilkedен DP'nin örtüştüğü noktalar ve örtülü bir şekilde itiraz edip yeni bir yorum getirdiği noktalar bu bölümde anlatılmaktadır. Bu bölüm ayrıca DP'nin Kemalizm'in ilkelerinden bir kopuş olup olmadığı sorusuna cevap aramaktadır.

1. BÖLÜM: KURUCU İDEOLOJİ: KEMALİZM

20.yy Türkiye siyasi tarihinin “batının çağdaş siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısına entegre olma” ve “yerel, tek partili, totaliter Kemalist rejimi kurucu ideoloji olarak benimseyip yerleştirme” hattında gerilimli bir şekilde geçtiğini söylemek mümkündür. Tüm bu süreçte zaman zaman içeriği de değiştirilerek Kemalizm, farklı tınılarda hegemonik ideoloji olma vasfını korumuştur. Haliyle 20.yy Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihini bu ideolojiden bağımsız olarak düşünmek olası değildir.

Kemalizm’in hangi tarihte başlayıp hangi tarihte nihayete erdiği veya erip ermediği tartışmalı bir meseledir. Fakat CHP’nin kurulma sebeplerine bakarken bile, adı sonradan konulmuş bir ideolojiden haber verildiği açıktır. 1943 yılında, CHP’nin kuruluşunun 20’nci yılında basılan “Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi” isimli broşürde CHP’nin kuruluş nedeni şöyle açıklanmaktadır: “Mustafa Kemal ve arkadaşları memleketin yeni bünyesinden gelmeyen bütün düşünceleri ve onların doğuracağı kargaşalığı ortadan kaldırmak ve memleketin muhtaç olduğu inkılabı gerçekleştirmek için iç idarede yürünecek yol hakkında açık ve manalı ilkelere dayanan bir fırka kurmaya karar verdiler.”¹⁶ Bununla birlikte, Yeğen’e göre “Kemalizm’in zuhur etme dönemi” 1927 tarihinde Nutuk’un CHF Kongresi’nde okunması ile başlar ve parti-devlet bütünleşmesi ve Kemalizm’in altı okunun temel prensipler haline getirilmesi ile birlikte bitebilir.¹⁷ Birtok ise 1932’den itibaren yükseldiğini iddia ettiği Kemalizm’in 1946’dan sonra çökmeye başladığını ve 1950’de bu çöküşün tamamlandığını söyler.¹⁸ Beriş, Atatürk bizatihi kendisinin

¹⁶ Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi, (Ankara: Ulus Basımevi, 1943), 9-10. Bu broşürü analiz eden ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ahmet Demirel, “Resmi Yayında Parti Tarihi”, **Toplum ve Bilim**, S. 141(1995): 208-211.

¹⁷ Mesut Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 56.

¹⁸ Faruk Birtok, “Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü, 1923-1950: Yarı-Periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol”, der. Nevin Coşar, **Türkiye’de Devletçilik**, (İstanbul: Bağlam Yay., 1995), 156

Kemalizm'in ideolojikleştirilmesine karşı çıktığını, Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda kurumsallaşma adına adımlar atıldığını ve İnönü döneminde ise otoriter yönetim ilkelerinin kalıcı kılınmaya çalışıldığını ifade eder.¹⁹ Ahmet Demirel, bu ideolojinin 1920'lerden başlayarak süreklilik gösterdiğini ve 1930'lu yıllarda ise işlenerek kristalleştiğini ifade etmektedir. Ona göre "1920'lerden beri egemen olan Kemalist ilkelere Kemalizm prensipleri demek için 1930'lu yılları beklemek gerekmiştir."²⁰ Levent Köker²¹ ise 1930'lardan sonra Mustafa Kemal'in o güne kadar kişisel düşüncesi olan fikirlerin sistemleştirilmeye başlandığını ve "bir ideoloji olarak nesnel bir varlık kazandığını" ifade etmektedir.²² Bu noktada şunu vurgulamak önemlidir, Kemalizm'i yalnızca Atatürk'ün düşüncelerinden ibaret görüp yorumlamak eksik bir anlatım olur. Nitekim, Kemalizm'e doktriner anlamda Recep Peker'in sağladığı katkı ve bu ilkelerin bir numaralı uygulayıcısı olan İnönü faktörü unutulmamalıdır.²³

Demirel, Kemalist ideoloji tanımlanırken kullanılan temel belgeleri şöyle sıralar: "1923 seçimleri öncesinde ilan edilen 9 umde, 1923 tüzüğü, 1927 tüzüğünün genel esasları, 1927 genel başkanlık bildirisi, 1931 seçim bildirisi, 1931 ve 1935 program ve tüzükleri."²⁴ Genel olarak ise, Kemalizm'in başlangıç tarihi Kemalizm'in temel ilkelerin yani altı okunun CHP tüzüğüne girdiği 10 Mayıs 1931 tarihli CHF'nin Büyük Kongresi olarak kabul edilir. Halkçılık, devletçilik, laiklik, milliyetçilik, inkılapçılık ve cumhuriyetçilik olan bu ilkeler rejimin siyasi karakterini belirlemek üzere ilk burada tanımlanmıştır. CHP'nin 1935 yılındaki IV. Kurultay'ında ise "yalnız birkaç yıl için değil, geleceği kapsayan tasarıların da ana hatlarının

¹⁹ Hamit Emrah Beriş, **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, (İstanbul: Liberte Yayınları, 2009), 16.

²⁰ Ahmet Demirel, "İsmet İnönü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002), 128.

²¹ Bu bölümün özellikle genel mantığının oluşmasında en çok Levent Köker'in "Modernleşme, Demokrasi ve Kemalizm" kitabı yol gösterici olmuştur. Bknz. Levent Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 8. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004)

²² Age, 133

²³ Ahmet Demirel Tek Parti dönemi boyunca Kemalizm ilkeleri konusunda İnönü ve Atatürk arasında hiçbir fikir ayrılığının olmadığını, yalnız İnönü'nün özellikle devletçilik ve laiklik ilkelerine yönelik özel bir ilgisinin olduğunu iddia eder. İnönü ve Kemalizm üzerine ayrıntılı bir analiz için bkz. Ahmet Demirel, "İsmet İnönü", 128-129.

²⁴ Ahmet Demirel, "Atatürk Döneminde Kemalizm", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.13, (İstanbul: İletişim, 1995), 766.

programda toplu halde yazıldığı” ifade edilmiştir.²⁵ Öte yandan, ‘Kemalizm’in en gelişkin belgesi olan’²⁶ 1935 programında “Partinin güttüğü bu esaslar Kemalizm prensipleridir.” denilerek bir Kemalizm tanımına gidilmiş ve zaten burada ifade edilen ilkeler de Kemalizm prensipleri olarak kabul edilmiştir. Bu kurultayda Kemalizm’in tanımlanmasına dair olan kararlılık dikkat çekicidir. Giriş bölümü incelenirken şunlar söylenmiştir:

“Kemalizm nedir? Görüyorum ki birçok yerlerde Kemalizm’in ne olduğunu bilenler yoktur. Hatta parti arkadaşlarımız arasında partimizin, Türkün amentüsü sayarak onu okumuş, hazmetmiş ve ona göre hareketi kendisine prensip ittihaz etmiş olanlar azdır. Mateessüf arkadaşlar, bunun üzerine hiç kitap yazılmamıştır. Onu yazan da Tekin Alp isminde bir Musevi vatandaşımızdır. Kemalizm yalnız siyasi bir revaç değil aynı zamanda siyasi, içtimai bir felsefedir. Bu felsefeyi değil yalnız memleketimizde, bütün dünyaya ilan etmek mecburiyetindeyiz.”²⁷

Burada, “Partinin güttüğü temel ilkeler” ifadesinin kullanılmasına rağmen, Kemalizm’in resmi yorumunun yapılmadığını da son kertede vurgulamak gerekir.²⁸ Bu maddelerin içeriğinde 1935 programında²⁹ dilin öztürkçeleştirilmesi gibi önemsiz bazı değişiklikler yapıldıktan sonra 1937 Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 2.maddesine aktarılması dışında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Kemalizm siyasi pozisyonu net bir akım değildir. Kemalizm’in sistemli bir ideolojisi yoktur. Zürcher’e göre pek çok farklı görüşün referans alabileceği söylemler Kemalizm üzerinden üretilebilir.³⁰ O nedenle de, içinden, her yoruma açık yapısı işlenerek pek çok akım çıkmıştır: Sağ Kemalizm, sol Kemalizm, devletçi Kemalizm, liberal Kemalizm, kültüralist Kemalizm, reformcu Kemalizm. Zaten, her ideoloji gibi Kemalizm de bir bütündür ve kendi içinde tam uyumlu olması beklenemez.³¹ Atatürk’ün ölümünden sonra CHP’nin V. Büyük Kurultay’ında Kemalizm’in bir ideal olmadığı, tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerden oluştuğu ifade edilmiştir. Burada, “Siyasi, iktisadi, içtimai, zirai velhasıl bir milletin bütün siyasi faaliyetine

²⁵ Agm, 768.

²⁶ Agm, 768.

²⁷ Demirel, “Atatürk Döneminde Kemalizm”, 766.

²⁸ Köker, **Modernleşme, Demokrasi ve Kemalizm**, 133-135.

²⁹ Ahmet Demirel CHP’nin 1935 programını, Kemalizm’in en gelişkin belgesi olarak tanımlar. Bknz., **Age**, 128.

³⁰ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 89.

³¹ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, (İstanbul: İletişim Yayınları: 1989), 11.

giren şeyler bu Kemalizm'in içindedir.”³² denmiştir. Aynı konuşmada “Bizim cumhuriyetimiz başka milletlerin cumhuriyetine benzemeyen, bizim milliyetçiliğimiz başka memleketlerin milliyetçiliğine benzemeyen milliyetçiliktir.” denilerek ideolojinin dışarıdan ithal olmadığı da ifade edilmiştir.³³ Kemalizm'in “düşünsel geleneğinin sığ ve düşünsel örgüsünün seyrek olması”³⁴ ve içinde bir de baskın bir biçimde pragmatizm bulundurması bu akımın pek çok ideolojiyle eklemlenebilmesine zemin sağlamıştır. Böylece Kemalizm, yeni şart ve zamanlara ayak uydurabildiği için farklı ideolojiler tarafından içselleştirilebilmiştir.³⁵ Tam da bu nedenle cumhuriyetin kuruluşu aşamasında Kemalizm, halkı bir arada tutma işlevi gören Müslümanlık aidiyeti yerine “söylemsel-politik meşruiyet çerçevesini ve söylemsel politik boşluğu oluşturmasıyla” sağ ve solda oluşturulacak pek çok siyasi duruşa ilham kaynağı olmuştur.³⁶

Kemalizm'in kurumsallaşmasının tamamlandığı 1930'lu bu yıllar, bu ideolojiyi anlamak açısından laboratuvar görevi görür. 1930'lu yıllar hem ekonomide hem de siyasette ve kültürde Kemalizm'in altın çağı olmuş, bu dönemde ekonomide devletçilik prensibi tam anlamıyla uygulanırken, siyasi hayatta ise otoriter bir Tek Parti rejimi hakimiyeti görülmüş, toplum içe kapanmış, aşırı milliyetçilik ve laiklikle baskı altında tutulmuştur. 19.yy pozitivizminden önemli ölçüde etkilenen Kemalizm “güçlü ve merkezi devleti yücelten seçkinci bir içeriğe sahiptir; tarihsel ilerleme anlayışı otoriterdir ve demokratik olmayan özellikler taşımaktadır.”³⁷ Ayrıca ideolojisinin sunumu, kurumsallaşması, halkın uyumuna ve türdeşliğine dair inancı ve meslek kuruları arasında öngördüğü dayanışma gerekliliği açısından solidarist korporatisttir.³⁸ Bütün bunlar Kemalizm'in özünü oluşturmaktadır.

Kemalizm'in altı oku yeni bir düzen iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Türdeş toplum iddiası, Türk olarak tanımlanan toplumun tekliği ve eşsizliği, dinin önerilen düzene

³² Demirel, “İsmet İnönü”, 129.

³³ Demirel, “Atatürk Döneminde Kemalizm”, 766.

³⁴ “Giriş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c.2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002), 14.

³⁵ **Agm**, 14

³⁶ Tanıl Bora, Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002): 529.

³⁷ Demirel, “Atatürk Döneminde Kemalizm”, 768.

³⁸ **Agm**, 768.

uygun rasyonalitesi, Cumhuriyetin Türk toplumunun doğasına uygunluğu gibi Kemalizm'in mitsel teorilerini tanımlayan temalar³⁹ onun "ana vasıfları olan altı umde"⁴⁰ de ifade edilmiştir. Kemalizm'in en önemli ilkesi olan halkçılık üzerinden tüm bu ilkeleri okumak mümkündür. Halkçılık bir yandan millet iradesine büyük anlamlar yüklerken, diğer yandan halkı rejimin devamı için tehlike olarak gördüğünden kökten değiştirmeye çabalar. 'Muasır medeniyet düzeyine' erişmek isteyen kurucu elit cumhuriyeti ilan edip, dini denetim altına alarak, giyim,kuşam ve alfabe gibi yenilikler yaparak, geçmişle bağları koparıp, Osmanlı mirasını reddederek yapmayı tercih etmiş ve geleneklerden boşalan yeri batı rasyonalizmi ile doldurmayı amaçlamıştır.⁴¹ Özellikle 1930 yılından itibaren, 'mitsel bir uzam olarak ortaya çıkan Kemalizm', laik ve modern bir Türk kimliğini ve yeni bir düzen arayışını temsil eder. Bu düzenin kurulması için birbirine benzeyen, çatışmayan bir toplum yaratmak esastır. Bu toplum türdeş olmalıdır. Bu yönüyle Kemalizm'in korporatist bir akım olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Tek parti rejiminin solidarist Korporatizmin izlerini taşıdığı yaygın bir tezdır. Bununla birlikte, resmi-kurucu ideoloji olarak Kemalizm'in inşası yeni bir toplum ve bunun gereği olarak yeni bir vatan, yeni bir kimlik ve bu yaratılmış ulus için yeni bir tarih bakışıyla ortaya çıkmış ve böylece bir süre sonra alternatif olmayan evrensel bir düzen iddiası taşımaya başlamıştır.⁴² Bu bağlamda, bu bölümde Kemalizm'in toplumsal dayanağını oluşturan halkçılık ilkesinin siyasi esası cumhuriyetçilik üzerinden okunurken, kültürel esası milliyetçilik, inkılapçılık ve laiklik üzerinden kurulmaktadır. Buna ek olarak Kemalizm'in iktisadi dayanağı olan devletçilik ilkesi, Parla'nın siyasi ve kültürel Kemalizm ayrımı göz önünde bulundurularak incelenecektir. Ona göre "Kültürel Kemalizm" laiklik, akılcılık, köktenci kültürel reformculuk ile varolan bir ideoloji iken, siyasi Kemalizm otoriterlik, devletçilik, tek partililik ve şeflik nedeni ile demokratik olmayan siyasi bir rejim türüdür.⁴³ Burada siyasi, kültürel, toplumsal dayanaklarıyla Kemalizm bir bölümde irdelenip bu bölümlerde hem

³⁹ Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002): 89.

⁴⁰ Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi, 12-13.

⁴¹ Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, 607-608.

⁴² Çelik, **agm**, 75.

⁴³ Taha Parla, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, (İstanbul: Deniz Yayınları, 2008), 10.

“kültürel Kemalizm” , hem de “siyasal Kemalizm” vurguları yapılacakken, iktisadi politikanın özünü oluşturan devletçilik de sadece iktisadi açıdan değil aynı zamanda siyasal açıdan da irdelenecektir. Son olarak, Kemalizm’in iktisadi dayanağını oluşturan devletçilik ilkesi halkçılık ile pek çok noktada çelişir. O yüzden de özellikle Kemalizm’in otoriterleştiği dönemde devletçilik ilkesi rejimin hem kültürel, hem siyasi hem de iktisadi esası haline gelmiştir. Bu bağlamda, Kemalizm’in otoriter yapısının bu ideolojinin kimliğinin bir parçası haline geldiği bir süreçte Kemalizm ve demokrasi ilişkisine bakmak anlamlı olabilir. Bu ilişkiye bakarken sorulması gereken soru otoriter tek parti yönetiminin ve ‘vesayetçi demokrasinin’ geçici bir çözüm olarak düşünülüp düşünülmediğidir.

1.1 Korporatizm Ekseninde Kemalizm Tartışmaları

Kemalist halkçılığa bakıldığında çıkar çatışması olmayan, türdeş, birbirinin lazımı ve melzumu olan, sınıfsız, kaynaşmış bir kitlenden bahsedildiği görülür. Ziya Gökalp’in izlerini taşıyan bu dayanışmacı bakış Kemalizm tartışmalarını incelerken önemli bir noktayı işaret eder. Durkeim’in adına referansla Ziya Gökalp tarafından ifade edilen solidarist düşünceye göre; toplum, içinde ahengin esas olduğu, dayanışmanın ön planda tutulduğu bütünlük anlayışı üzerine kurulmalıdır. Geç Osmanlı’yı ve erken dönem cumhuriyet aydınlarını derinden etkileyen tesanütçülük “halkçı düşüncenin toplum tasavvurunu biçimlendirmiştir.”⁴⁴ Literatüre bakıldığında Kemalizm bağlamında yapılan tartışmaların da büyük bir kısmının korporatizm ekseninde tartışıldığı görülür. Bazı analizlerde Kemalizm’in korporatist bir düzenin özelliklerini taşıdığı iddia edilmesine rağmen, başka tezler devletçilik ile korporatizmin karıştırılmasından yakınırlar. Devletçiliğin otoriter uygulamalarının korporatizm olarak tanımlanmasını eleştirirler. Bu bölümde bu tartışmalara göz atılacaktır.

Herkesin üzerinde uzlaşabildiği bir tanım olmasa da korporatizm ile ilgili pek çok tanım mevcuttur. Marksist ve sosyalist düşünceye taban tabana zıt olmasına rağmen korporatizm değişik ülke ve zamanlarda ‘Hristiyan sosyalizmi’ ve ‘devlet sosyalizmi’ olarak anılmış ve 20. yy ilk çeyreğinde ‘milliyetçi sosyalizm’ olarak

⁴⁴ M.Asım Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002), 282.

zirve noktasına ulaşmıştır.⁴⁵ Ahmet Makal korporatizmi “Sivil toplumun örgütlü bir biçim almış çıkarlarıyla devletin karar alma yapılarını birbirine bağlayan bir çıkar ya da davranış temsil sistemi, özel bir model veya ideal-tip kurumsal düzenleme ya da büyük çıkar örgütlerinin birbirleriyle ve devletle işbirliği yaptıkları, kurumsallaşmış bir politika oluşturma biçimi.”⁴⁶ olarak tanımlamaktadır. Yani Makal bu kavramı; bir alanda uzmanlaşma sağlamış, hiyerarşik örgütsel yapıya sahip ve üyeleri üzerinde tekeli güce sahip çıkar gruplarının varlığına dayandırmaktadır.⁴⁷ Makal korporatizmin olmazsa olmaz koşulu olarak ülkedeki ücretlilerin büyükçe bir bölümünün temsil edildiği merkezileşmiş bir sendikal örgütlenmeyi gerekli görür. Taha Parla ise korporatizmin 3 ayrı düzeyde incelenebilecek bir düşünce ve eylem biçimi olduğunu söyleyerek; bu düzeylerden birincisini “bir toplum ve ekonomi modeli hakkında bir felsefe- ideoloji”, ikincisini “bir dizi ekonomi ve sınıf politikaları ve çıkarların temsiline yönelik fiili süreçler” ve üçüncüsünü “belli bir siyasal kurumsallaşma ve otoriter karar alma biçimi” olarak açıklar.⁴⁸ Parla’ya göre tanımı gereği anti kapitalist ve anti sosyalist olan korporatizm, özel mülkiyet ve girişimin önceliği üzerine kuruludur.⁴⁹ Ona göre hangi bağlamda olursa olsun korporatizm, ülkedeki toplumsal örgütlenme, siyasal kültür, kurumların oluşturduğu gelenek gibi ikincil faktörler ve sınıfsal denge, bunalımın kendine özgü niteliği ve yoksulluğu ile solidarist ya da faşist boyutlar kazanabilmektedir.⁵⁰ Zira, az gelişmiş ülkelerde devlet korporatizmi ya da otoriter korporatizm kullanılırken, gelişmiş ülkelerde ise üretim biçimi olarak kapitalizm, siyasal rejim olarak da demokrasinin varlığı temelinde⁵¹ bir korporatist sistem üretilmektedir.⁵² Parla’ya göre bir toplum ve ekonomi modeli olan korporatizmin, toplumu “birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan organik ve kendi içinde

⁴⁵ Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002):254.

⁴⁶ Ahmet Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, **Toplum ve Bilim**, s 93(2002): 174.

⁴⁷ Age, 175.

⁴⁸ Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 92.

⁴⁹ Age, 90.

⁵⁰ Age, 91.

⁵¹ Makal, **age**,176

⁵² Age, 176

uyumlu bir bütün olarak” gördüğünü ifade etmek gerekir.⁵³ Aykut Kansu ise tüm bu tanımlardan bağımsız olarak, devletle bağlantılı hemen her oluşumu devletçilik olarak ve uygulamalarının tamamını korporatist olarak tanımlamaktadır. Bu tanımların devamında gelen analizlerden hiçbiri Kemalizm’in korporatizmle ilişkisini reddetmez. Burada temel soru, korporatist bir yanı olduğu herkesçe kabul gören Kemalizm’in, bütünüyle kurumsallaşmasını tamamlayarak korporatist bir sistem kurup kurmadığıdır.

Devlet korporatizmi; siyasal yarış üzerine kurulu serbest seçimlerin olmadığı, onun yerine zayıf bir tek parti ya da hakim parti sisteminin olduğu, “sınıf etnik öge dil ve bölgecilik itibariyle siyasal alt kültürlerin bastırıldığı” bir sistemde ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Bu açıdan bakıldığında, Tek Parti döneminde korporatizmin sınırlı düzeyde olduğu kanısı pek çok analizde vardır. Bu analizlere bakmadan önce Parla’nın “Kültürel Kemalizm” ve “Siyasal Kemalizm” ayrımını hatırlamak faydalı olabilir. Parla’ya göre “laikliği, reformları, akılcılığı ve kalıcılığı koruması gereken Kemalizm” kültürel Kemalizm’dir. Solidarist korporatist siyasal Kemalizm ise “otoriterliği, devletçiliği, tek partililiği ve şefliği nedeniyle demokratik ve ilerici olduğu savunulmayacak bir tarihsel rejimdir.”⁵⁵ Öyleyse en başta ifade etmek gerekir ki Parla’ya göre Türk siyasal düşüncesi genelde solidarist korporatist olmakla birlikte, yer yer de faşizan tonlarda korporatisttir.⁵⁶ Bianchi’ye göre 1925-46 arası dönemde “Sendikaların yasaklanması, ama sınırlı olan iş gücünü kendi denetimine almayı deneyen bir devletin varlığı ve ek olarak korporatist mesleki kuruluşların sanayicileri ve tüccarları kapsayan şekilde oluşturulması ve zamanla da esnafı, ihracatçıları, avukatları, gazetecileri içermek üzere genişletmesi” deneyimlerinden bakılarak sınırlı da olsa devlet korporatizmi olduğu söylenebilir.⁵⁷ Ona göre bu dönem; siyasi açıdan bağımsız muhalefetin tasfiye edildiği, CHP’nin ulusun sentezi olarak adlandırılmaya başlandığı, devletin ve partinin merkezi ve otoriter bir aygıtla dönüşerek adeta birleştiği, iktisadi kalkınma politikasının hızlı devlet yönetimli ve ithal ikameci sanayileşmeyi merkeze alarak özel kesime bağlılığın önce azaltılarak

⁵³ Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 93.

⁵⁴ Makal, **age**, 176.

⁵⁵ Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 9-10.

⁵⁶ **Age**, 7.

⁵⁷ Aktaran **age**, 179

zamanla kaldırıldığı bir dönem olması açısından devlet korporatizmi özelliği gösterir.⁵⁸ Makal ise tek parti döneminde korporatizm koşullarının sağlanmadığını ama devlet korporatizmi açısından durumun net olmadığını söyler.⁵⁹ Korporatizmin en önemli şartı olarak örgütlenmeyi gören Makal'ın iddiası⁶⁰, Atatürk'ün konuşmalarında mesleki temsil önemli ölçüde yer bulduğu halde örgütlenme konusunda açık bir çalışma olmadığı yönündedir. Makal'a göre; tek parti döneminde Türkiye'de korporatif izlenimler bırakan söylemler ve sınırlı uygulamalar olmuştur fakat bu uygulamalar hafif uygulamalardır ve yaygınlık kazanarak sistematik bir biçim almamıştır.⁶¹ Makal'ın iddiasına göre tek parti dönemi zaten otoriter bir yapı olduğundan korporatist örgütlenmeye ihtiyaç duymadan “biz birbirimizin lazım ve melzumuyuz” ve “sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış kitle” idealleriyle gerçekleştirilmiştir. Zira rejimin sertleştiği tek parti döneminde, devlet istediklerini sınırsız yapabildiğinden, korporatist bir yapı içerisinde yetkilerini değişik toplumsal kesimlerin örgütleriyle şu ya da bu düzeyde paylaşmaya ihtiyaç duymamaktadır.⁶² Tek parti döneminde sınırlı hukuksal düzenlemeler yapılmış ve bunlar korporatist izlenimler bırakmıştır. Ancak bu yıllar da tek parti yönetiminin katılaşmış olduğu, devletçilik politikaları nedeniyle çeşitli toplumsal kesimler ve kuruluşlar üzerinde devlet denetimin ve kontrolü isteğinin arttığı bir döneme tekabül ettiği unutulmamalıdır.⁶³ Ona göre tek parti dönemi “otoriter bir devlet partisinin devlet kapitalizmi politikalarıyla ulusal burjuvaziye disiplinli ve düşük maliyetli bir işgücü sağlayarak sermaye birikimi olanakları yaratması dönemidir.”⁶⁴ Öyleyse burada mesele otoriteryanizm ve korporatizmin özdeş görülmesinden kaynaklanmaktadır. Zaten bu türdeşliği kuran Aykut Kansu'ya Makal buradan hareketle itiraz etmektedir. Tek parti dönemini devletçiliğinden mülhem korporatist olarak gören Aykut Kansu'ya Makal'ın eleştirisi, iktisadi planda korporatizm ile devletçilik arasında bir

⁵⁸ Aktaran **age**, 179.

⁵⁹ **Age**, 177.

⁶⁰ Makal'a göre; Korporatif ilişkilere konu olduğu ifade edilen örgütler, devletle belirli toplum kesimleri arasındaki ilişkiyi sağlayan ve bir tür filtre görevi yapmakta olan ara kurumlar olarak da ifade edilebilir.⁶⁰ Bu noktadan hareketle, tek parti dönemi için korporatizm kavramının dikkatli bir biçimde ve iyi tanımlanarak kullanılması gerektiğini ifade edilebilir. Makal , **age**, 197.

⁶¹ **Age**, 197.

⁶² **Age**, 196.

⁶³ **Age**, 194.

⁶⁴ **Age**, 197.

özdeşlik kurulurken otoritarizmle korporatizm arasında da bir ayrım gözetilmemesi noktasındadır.⁶⁵ Dönemi korporatif açıdan ele alan Parla ise 20.yy egemen Türk siyasal düşüncesinin korporatist olduğunu iddia eder. Neden böyle gördüğü korporatizm tanımında yatar. Ona göre korporatizm, toplumu Atatürk'ün ifadesi ile birbirinin lazımı ve melzumu gördüğünden ve uyum içinde olma isteği ile birbirini tamamlayan meslek zümrelerinden bir organizma yaratıldığından bahseder-ki bu bir yandan liberalizmin bireyciliğini engellerken, öte yandan ise sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını ve emek sermaye ilişkisini engeller. Böyle bir durum ise, karar alma sürecinde ve siyasal temsilde gevşek ya da sıkı korporatif kurumsal yapılarla mümkündür.⁶⁶ Keyder, 1930'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından aynı yıl düzenlenen Sanayi Kongresinde alınan ve Türk sanayicilerinin sektöre göre örgütlenmesini tavsiye eden kararları korporatist görmekte ve sınıflar arasındaki çatışmaları yadsıyarak korporatist bir toplum modeli kabul eden bir milli dayanışma ideolojisinden söz etmektedir. Zaten CHP'nin 1943 yılına kadar ne yapıldığını anlattığı kitapçıkta bu şöyle ifade edilmiştir: "Parti bütün halkın menfaatlerine dayanmalı, bütün halkı içine almalıdır. Menfaatleri çarpıştırmak milletteki birliği zedeler. Parti bütün halkın birleşeceği menfaati belirtmeli ve onu, sağlamaya çalışmalıdır." Görüldüğü gibi sınıflar arası çatışma reddedilmekte ve bu çatışmaların milletin uyumlu yapısını bozacağı iddia edilmektedir.⁶⁷

Parla'ya göre tek parti dönemi "otoriter bir devlet partisinin devlet kapitalizmi politikalarıyla ulusal burjuvaziye disiplinli ve düşük maliyetli bir işgücü sağlayarak sermaye birikimi olanaklarını yaratması"⁶⁸ dönemidir. Buna ek olarak Parla'ya göre "1920-21'de akim kalan anayasal korporatizm, 1923 İktisat Kongresi, 1927 Ali İktisat Meclisi ve 'ikinci düzeydeki birçok başka uygulama ve siyasa da' solidarist korporatizme örnek olabilir."⁶⁹ Zira bu dönemde felsefik ve ideolojik düzeyde solidarist korporatist bir zihniyet vardır. Taha Parla'ya göre; 1935 İş Kanunu, sık sık değiştirilerek sertleştirilen ceza kanunu, 1937 beden eğitimi kanunu, 1938 cemiyetler

⁶⁵ Makal, Kansu'yu bu anlamda eleştirmektedir. Kavramı en geniş biçimde kullanan Aykut Kansu—siyasi ve iktisadi alanda devletçilikle bağlantılı her türlü oluşumu korporatist olarak tanımlamaktadır—Age, 181.

⁶⁶ Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, 7-8.

⁶⁷ **Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi**, 12-13.

⁶⁸ Makal, Age, 214.

⁶⁹ Age, 216.

kanunu, 1938 basın birliği kanunu, 1938 avukatlar kanunu, sanayi ticaret ve zanaat odalarının yeniden düzenlenmesine ilişkin 1943 kanunu gibi yasalaşma ve siyasal kurumsallaşma alanındaki bazı uygulamalar faşist korporatist boyutlar kazanamasa da solidarist korporatizmin sınırlarını aşmıştır.⁷⁰ Tüm bu yorumlardan anlaşılacağı üzere, Kemalizm'in altın yılları olan 1930'larda korporatizmin resmi kurumsallaşması tamamlanmamış olsa da çeşitli şekillerde ve düzeylerde bu yönde pek çok uygulama yapılmıştır. Tam da bu noktada tekrar belirtmek gerekir ki devletçilik uygulamalarının tamamının korporatist görölmesi doğru değildir. Korporatizm'in otoriter uygulamalarının devletçilik uygulamalarıyla gösterdiği benzerlik Kemalist dönemin pür korporatist olduğu yanılığısını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Parla'nın kültürel ve iktisadi uygulamalarını hatırlarsak, kültürel uygulamaların daha baskın olduğunu söyleyebiliriz. Zira Kemalist dönemde türdeş millet miti, korporatizmin kültürel uygulamalarının bir uzantısı olarak görülebilir. Ancak iktisadi uygulamalar kurumsallaşmanın olduğu ölçüde değerlendirileceğinden, 1930'larda başlayan korporatizmin kurumsallaşmasının tamamlanamadığı ve güdük kaldığı açıktır.

1.2 Rejimin Toplumsal Esası: Halkçılık

Halkçılık cumhuriyetin icat ettiği bir kavram değerdir. Özellikle 1908 devriminden sonra sık sık kullanılmaya başlanılan bu kavram yeni aydın kesimin ve Jön Türklerin ortaya çıkışıyla gündeme gelmeye başlamıştır. 1920'de I. Meclis'te egemenliğin halka ait olduğu açıklanmış ve 1923 yılından sonra halkçılık vurguları artmaya başlamıştır. şunu söylemek mümkündür ki; Atatürk'ün halkçılık programı 1923'ten itibaren anayasanın içeriğinde bulunmakla beraber, 1923'te kabul edilen 9 umdede ve 1927'deki ikinci kurultayda halkçılık görölür şekilde mevcuttur. Bu ilke CHP'nin 1931 ve 1935 programlarında zaten Kemalizm'in altı okundan biri olarak kabul edilmiştir.⁷¹ Kemalist halkçılığın zirve noktasını da bu yıllar oluşturmaktadır.

Kemalizm'in en temel ilkesi olarak sunulan halkçılık erken dönemlerden itibaren Kemalizm ile toplum arasındaki ilişkiyi tanımlamak için formüle edilmiştir.

⁷⁰ Age, 216.

⁷¹ Karaömerlioğlu, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", 272-273.

Kemalist halkçılık ilkesine göre irade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu tanım, daha sonra hakimiyetin daim kılınması bahanesiyle “halk için halka rağmen” şeklinde formüle edilmiştir. Yani özellikle 1930’lardan itibaren toplumsal yaşamın tümünü saran halkçılık ilkesi ile sınıfsız bir toplum kurulmaya çalışılmakta, sınıf mücadelesi reddedilmekte ve devlet bu yönde hukuki düzenlemeler yapmaktadır. “Her şeyi devlete referansla açıklayan” ve devletle anlamlandıran CHP’nin otoriter bir devlet yapılanması altında sınıfsız, imtiyazsız bir toplum hayali kurduğu ve bu toplumu yaratmak için de her yolu meşru gördüğü açıktır. Kemalizm’in tüm versiyonlarında yoğun bir biçimde var olan paternalist boyut burada açıkça görülmektedir. Mete Tunçay halkçılık ilkesinin, “eşitlikçi ve özgürlükçü bir ilke olarak geliştirilmemesini” ifade ederek bu ilkenin ulusçulukla sınırlandırıldığını iddia eder. Tunçay bunu açıklamak için sağcı bir yazarın şu sözünü aktarmıştır: “Bir taraftan ’Halkçılık’ iddia ediyorlar, diğer taraftan halkın gittiği yolu takdirden aciz, şaşkın bir kuru kalabalıktan ibaret sayıyorlar.”⁷² Zaten hatırlamak gerekir ki Atatürk’e göre yurttaş olmanın koşulu devlete karşı “seçimlere katılmak, askerlik yapmak ve vergi vermek” gibi ödevlerini yerine getirmektir.⁷³ Öyleyse ödevlerini yerine getirmek suretiyle vatandaş olunan bir toplumda “halkın ne olması gerektiğine” devlet karar vermektedir.

Kemalizm’in halkçılık anlayışını tam manasıyla anlamak ve anlamlandırabilmek için bu ilkenin CHP programında nasıl ifade edildiğine bakmak ve formülasyonunu analiz etmek gerekir. CHP’nin 1931 programında halkçılık prensibi şöyle tarif edilmektedir: “İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelenin hakkıyla ifasını tanzim yolunda anılması fırkaca büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul ederiz.”⁷⁴ İlkelerin tanımlandığı ikinci kısmın birinci maddesinden ayrı olarak 2.madde de “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir.”

⁷² Aktaran; Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 215.

⁷³ Beriş, **age**, 48.

⁷⁴ Köker, Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm, 134.

denilmektedir.⁷⁵ CHP'nin 1935 Programı'na bakıldığında ise "ülkenin sınıf esasına göre ayrılmadığı, birbirleri arasında dayanışma içinde bulunacak muhtelif meslek gruplarına göre ayrıldığı" belirtildiği ve bunun "içtimai nizam" için zorunlu" kılındığı görülür.⁷⁶ Görüldüğü gibi 1935 yılının siyasi havasında hakim olan iki kavram, dayanışma ve düzendir. Ayrıca 1935 programında halkçılık tanımı şöyle yapılmaktadır: "İrade ve egemenlik kaynağı ulustur. Bu irade ve egemenliğin, devletin yurttaşa ve yurttaştan devlete karşı olan ödev ve yükümlülüklerini tamamıyla yerine getirmek için kullanılması, partinin başlıca prensiplerindendir."⁷⁷ CHP'nin 1943 yılındaki halkçılık tanımında özellikle sınıf meselesi ile ilgili uyarı yapılmaktadır: "Sınıfları teşkilatlandırma, onların menfaatleri arasında tezadı belirleyecek sınıf mücadelesine meydan verme, cemiyetin enerjisini beyhude yere israf etmekten ve işin ve iş sahiplerinin huzurunu gidermeden başka bir işe yaramaz."⁷⁸ Aynı metinde partinin 'sınıf kabul etmediği', 'sınıf menfaatine dayanan partiler olmaksızın ve bunlar arasında mücadeleye lüzum kalmaksızın demokrasinin temel fikri olan hürriyetin korunabileceği', 'ferdi mülkiyet esası korunduğu halde sınıfların teşekkülüne ve sınıf mücadelesine meydan verilmemesinin yolu bulunabileceği' ifade edilmektedir.⁷⁹

Çok Partili hayata geçildikten sonra, CHP'nin 1947 yılında hazırladığı yeni program ve tüzüğünde vurgular aynı yerden yapılmaktadır: "Halkçılık partimize adını veren bir vasfımızdır. Halktan olmakla, halkı sevmekle ve halk için çalışmakla övünürüz. Halkın faydasını her faydanın üstünde tutarız. Partimiz bütün yurttaşların kanun önünde eşitliğini kabul eder. Hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa hiçbir cemaate üstünlük tanımaz. Şahıs, sınıf ve zümre tahakkümleriyle savaşmayı vazife biliriz. Türkiye Cumhuriyeti halkını meydana getiren çeşitli sosyal gruplar millet bütünüdür. Partimiz bunların karşılıklı faydalarını memleketin yüksek faydaları esasına göre ahenkleştirmeye çalışır. Topluluğun olduğu kadar kişinin varlığını tanıyan partimiz milletimizin kişi ve topluluk değerlerinin denkleşmesi için de gelişmesini

⁷⁵ Age, 134.

⁷⁶ 1943 yılında basılan broşürde, bu mesele şöyle ifade edilmektedir: "Halk Partisi, diğer bir takım memleketlerdeki fırkalar gibi sınıf menfaati üzerine kurulmamalıdır. Türkiye'de teşkilatlanmış bir sınıf yoktur. Bizde yalnız meslekler vardır. **Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi**, 12-13.

⁷⁷ Demirel, "Atatürk Döneminde Kemalizm", 769.

⁷⁸ Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi, 12-13.

⁷⁹ Age, 28-31.

ister.”⁸⁰ Açık olduğu üzere, 1931 ve 1935 programındaki ifadeler 1947 yılında yumuşatılmış ve halkçılığın esasının halkı sevmek olduğu ifade edilerek, her programda olduğu gibi burada da sınıfsız ve türdeş toplum hatırlatması yapılmıştır. Bu vurgunun bu kadar fazla yapılmasının iki nedeni vardır. Bunlardan biri toplumsal ve etnik dinamiklerin fazlalığının yol açtığı obsesif bir bölünme korkusudur; ikincisi ise yönetici elitin siyasi iktidarını öcü olarak gördüğü komünizm gibi bir sistem yerine düzenli bir toplumda sorunsuz sürdürme kaygısıdır.⁸¹

Halkçılık ilkesinin Kemalizm’in ilkelerinden biri olarak açıklandığı Üçüncü Büyük Kongre’de, formüle edilen Kemalist ideolojinin halk kitlelerine nasıl yayılacağı da konuşulmuş ve bunun için pek çok araç geliştirilmiştir. Bu araçlardan en önemlileri Halkevleri ve Köy Enstitüleri’dir. 1930’dan sonra cumhuriyet devrimlerini halka anlatmak ve özümsetmek adına yeni bir formül geliştirilmiş, II. Meşrutiyet zamanında kurulan Türk Ocakları 1931 yılında yaptığı olağanüstü kongre ile CHP’ye katılmış ve 1932 yılında Halkevleri adını almıştır. Halkevleri devletin bürokrasisinin ufku⁸² ile toplumu ıslah etme fikrine hizmet etmek amacıyla oluşturulduğu açıkça görülür.⁸³ Zira Halkevleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasından hemen sonra ve Menemen olayı vuku bulunca, halktaki tansiyonun fark edilmesiyle ve partinin halkla temasını sağlaması amacıyla açılmıştır. Halkevleri tam da bunu yani “devrimlerin telkin ve terbiye yolu ile halka benimsetilmesini” amaçlamaktadır.⁸⁴ Bu bakış açısıyla, Halkevleri Kemalist devrimin halkçılık ilkesinin en önemli halkasını oluşturur. DP döneminde kapatılan Halkevleri ile ilgili Menderes’in henüz bir CHP vekiliyken söylediği şu sözler önemlidir: “Halkevleri, cemiyeti ve milleti yükseltmek için cem’i mesainin toplandığı çatı olacaktır. Bu teşekküle çok büyük ihtiyaç vardır. Çünkü, dini ve siyasi sultanın tahakkümünü yıkmakla terakki manialarını yok eden inkılabımız, Halkevleri ile medeniyet ve yükselme yolundaki zaferlerini tamamlayacaktır. Memleketin en uzak köşesindeki bir istidadı merkeze tanıtmak, ilerleme imkanı ve fırsatlarını onun ayağına götürmek vazifemizdir ve

⁸⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1947, 4.

⁸¹ Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, 278.

⁸² Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya”, 59.

⁸³ **Agm**, 61.

⁸⁴ Neşe G. Yeşilkaya, “Halkevleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002):114.

bunu Halkevleri yapacaktır.”⁸⁵ Görüldüğü gibi Halkevlerine hem siyasi bir misyon verilmekte, hem de Kemalizm’in kültürel alanda ve gündelik yaşamda yer alması Halkevleri üzerinden sağlanmaya çalışılmaktadır. Halkevlerinin başarısız olmasının ve Kemalist inkılabın tabana inmesinin sağlayamamasının nedeni, çalışmaların yukarıda ifade edildiği gibi bürokrasinin ufkuyla yapılmasıdır. Karaömerlioğlu’nun ifadesiyle “1930’lar başlarında partinin propaganda aygıtları olarak tasarlanmış” Halkevleri gibi örgütler “bürokratikleşmeden kendine düşen payı almış ve sözde halka doğru gitmek için kurulan bu örgütler halk için ciddiye alınabilir bir ilişki geliştirememişlerdir.”⁸⁶

Köy Enstitüleri ise halkçılığın en önemli bileşenlerinden biri olan köycülüğün yansımalarından biridir. Köylücük her ne kadar romantik bir söylem ile ele alınsa da, bu köycülükle somutlanan halkçılığın elitist, bürokratik, anti-demokratik ve tepeden inmecî yönünü azaltmaz.⁸⁷ Resmen 1940’ta ve fiilen 1930’da gündeme gelen Köy Enstitüleri, sol Kemalizm’in en tepe noktasını oluştururken, köy çocuklarından rejimin sadık bekçisi birer öğretmen yetiştirmeyi amaçlamıştır.⁸⁸ Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle Köy Enstitüleri 1954 yılında kapatılmıştır.

Halkçılık ilkesi bir yönüyle hem cumhuriyetçiliği hem de milliyetçiliği kapsayan bir ilkedir. ‘Birleştirici ve çoğulcu’⁸⁹ bir ilke olan halkçılık çok uluslu bir imparatorluktan, tek bir milli kimlik üzerine kurulmaya çalışılan bir ulus devlete geçerken, bu kimliği yücelterek ve halkı ya da milleti tekleştirerek, türdeşleştirip aynılaştırarak bu kimlik altında toplamaya çalışmış ve böylece milleti bölünmez kılmak istemiştir. Halkçılık ilkesine göre “millet ve halka dayanan bir anlayış haliyle tek ve bölünmez, içerisinde sınıfların, farklılıkların en aza indirgendiği bir halk ve millet” tanımına gereksinmektedir.⁹⁰ Öyleyse, halkçılığın kültürel dayanaklarından biri olan milliyetçilik ilkesinde detaylarıyla anlatılan bu durum

⁸⁵ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, (Ankara: Liberte Yayınları, 2006), 75-76.

⁸⁶ M. Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”, **Toplum ve Bilim**, s. 106 (2006), 187-188.

⁸⁷ Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, 283.

⁸⁸ M. Asım Karaömerlioğlu, “Köy Enstitüleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002):286.

⁸⁹ Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, 276.

⁹⁰ **Age**, 277.

cumhuriyetçilik ilkesi ve otoriter yönetim tarzının da bir dinamiğini oluşturur. Zira milli irade üzerine kurulan halkçılıkta “milli irade” devlet adına kullanılmakta ve kararlar “halk için halka rağmen”, halkın iyiliğini ve refahını düşünen devlet tarafından verilmektedir. Ayrıca zaten türdeş olan halk için siyasi pozisyon nettir ve bu tek parti tarafından temsil edilmektedir.

Devleti koruma refleksiyle muhafazakarlaşan Kemalizm, rıza ve zorlama ile yapılan inkılaplar neticesinde otoriter bir yapıya bürünmüştür. Patrimonyal devlet anlayışının bir geleneği olarak toplumu ıslah etme yetkisini kendinde gören devletçilik anlayışı, bunu halk için yaptığını iddia etmektedir. Bu reformlar “yeni vatandaş” idealinin kültür kodlarını kurmaya yönelik yapılmış ve bu yeni insan tasarımının merkezine devlete olan sadakat konmuştur. Devleti “Atası etrafında toplanan millet” olarak gören radikal Kemalistler⁹¹, devleti toplumsal ve siyasi özne olarak göstererek “toplumsal denetim amacına hizmet eden” muhafazakar bir devlet ideali kurmuşlardır. Toplumu bir mülk nesnesi, devleti de bu mülkün sahibi olarak gören bu anlayış “halk için halka rağmen” politikasını da devleti toplumdan bağımsız bir özne olarak görmesiyle hayata geçirmiştir. Yani toplumun devleti yerine, devletin toplumunu koyarak toplumsal ıslahı öngören bu tasarı, ulusu homojen bir kütle olarak görerek “sınıfsız kaynaşmış bir toplum” ülküsünü her çeşit Kemalizm’in merkezine oturtmuştur. Halkçılık ilkesi “siyasi merkezi oluşturan bürokratik elitlerin dışında kalan kitleleri türdeş(homojen) bütünlüğe kavuşturmak için çıkarılan bir çağrı olarak hem İttihat ve Terakki(İT) hem de tek partili dönemlerde sınıfsal farklılıkları yadsıyan solidarist görüşün de temelini oluşturmuştur.”⁹² Bu ilke “bireylerin farklı mesleklere mensup olsalar bile” çatışmalarını ve aynı ulusun üyeleri olarak çatışmasız bir biçimde birlik olmalarını vazeder.⁹³ Özetle, Kemalist seçkinler için “halk” romantik ve mistik anlamlar taşımaktadır. “Halk kavramının idealleştirilmesi, halk ile seçkinler arasındaki açıklığın kapatılması hedefi ve cumhuriyet içinde aydınların büyük başarıları halktan alacakları esin ve güçle

⁹¹ Orhan Arsal, **Devletin Tarifi**, (Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1938), 32.

⁹² İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 8, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 2078.

⁹³ Çelik, **age**, 88.

ulaşılabilecekleri düşüncesi, halkçılığın bu romantik boyutunu tanımlamaktadır.”⁹⁴ Ama buna rağmen, rejim için bir tehdit olan halk, bu mistik öğelerden arındırılarak düz bir bakışla ıslah edilmeye çalışılır.

1.2.1. Halkçılığın Siyasal Dayanağı: Cumhuriyetçilik

Kemalizm’in bir icadı olarak sunulan cumhuriyetçilik ilkesi halkçılığın siyasal dayanağını oluşturan ilkedir. Bu ilke, Osmanlı Devlet kuramından kopuşu temsil eder. Bu dönemde kullanıldığı şekliyle ‘ulusal egemenlik’ düşüncesinin ortaya çıkmasıyla birlikte “meşruiyet Tanrısai iradenin bir sonucu olmaktan çıkarılmış; halkın kaynağı halkın alanına taşınmıştır.”⁹⁵ Ancak tek parti döneminde bu ilke, aşağıda detaylandırılacağı gibi halife ve saltanatın, şef ve şefin partisi ile yer değiştirdiği, anti demokratik, ‘seçimlerin ve meclislerin birer formaliteden ibaret kaldığı’ bir şekle bürünmüştür.⁹⁶

Levent Köker halkçılığın siyasal boyutu olarak gördüğü cumhuriyetçilik ilkesinin 1930’lara kadar bir evrim geçirdiğini ve 1920’lerden 1930’lara kadar süren bu evrimin iki aşamalı olduğunu ifade eder. Ona göre bu evrimin birinci aşamasında halkçılık “hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir” ve “halkın kendi mukadderatına bizzat ve birfiil sahip olması”⁹⁷ olarak formüle edilmiş, “ilk mecliste halkçılık ilk başta doğrudan demokrasiye benzer bir nitelik kazanırken halk kavramı da daha çok sınıfsal bir kategori olarak anlaşılmış ve 1930’lardaki ikinci aşamada ise halkçılık, “halk için halka rağmen formülüyle ifade edilmiş, halkın siyasete katılması açısından TBMM’nin varlığı yeterli görülmüş biçimsel olarak varlığı sürdürülen mecliste halkın dilek ve özlemlerinin özgürce yansımaya izin verilmemiş, halkçılığın siyasal boyutu yine cumhuriyetçilik ilkesinde ve ulusal egemenlik kavramıyla ifade edilmiş ve tek parti dönemi halkçılığı siyasal bir rejime izin vermeyecek bir tarzda formüle edilmiştir.” ‘Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi’ kitapçığında bu ilke şöyle verilmektedir: “Siyasi teşekküllerin en üstünü, milli hakimiyet ülküsünün en iyi, en emin surette temsil ve tatbik etme şekli cumhuriyettir ve bunu kurma ve koruma

⁹⁴ Agm, 77.

⁹⁵ Agm, 77.

⁹⁶ Demirel, “Atatürk Döneminde Kemalizm”, 769.

⁹⁷ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 137.

uğrunda her türlü fedakarlığa değer bir ülküdür.”⁹⁸ Öyleyse, Kemalizm’in yönetim şeklini ifade eden Cumhuriyetçilik ilkesi ‘ulusal egemenlik düşüncesinin en mükemmel olarak gerçekleştirdiği bir rejim olarak’ görülmektedir. Ama öte taraftan halkın rejimi tehdit edebileceği düşünülerek, ‘her türlü fedakarlık yapılarak’ rejimin korunması amacıyla halka açık bir siyasal sisteme de izin verilmemektedir.

Böylece oldukça çelişkili bir biçimde “bir yandan ulusal egemenlik düşüncesi savunulurken diğer yandan ulusun egemen olduğu bir siyasal rejime karşı yıkıcı tehlikelerin yine ulus içinden gelebileceği düşünülmektedir.”⁹⁹ Bu durum cumhuriyetçilik ilkesinin tanımında açıktır. CHP’nin 1931 programında Cumhuriyetçilik şöyle tarif edilmiştir: “Fırka cumhuriyetin milli hakimiyet mefkuresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka bu sarsılmaz kanaatle cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.”¹⁰⁰ Cumhuriyetçiliğe gelecek tehlikeler halkın bizatihi kendisinden gelecektir. Bu nedenle de bu ilkenin bekçisi olmak görevi devlete düşmektedir.

Tek parti halkçılığının önemli özelliklerinden birisi, çoğulcu bir siyasi rejime izin vermeyecek tarzda bir formülasyonla oluşturulmasıdır.¹⁰¹ Bu noktada 1930’larda formüle edilen ‘halk için halka rağmen’ ilkesinin cumhuriyetçiliğin özünü oluşturan “milli irade ve milli hakimiyet” gibi erken dönem halkçılığının en önemli ilkeleriyle çelişiyor olması cumhuriyetçilik prensibinin en önemli handikabıdır. “Bu söylem içinde halk, hem bir takım temel, saf değerleri taşıyıcısı olarak romantikçe yüceltilmiş, hem de romantik bir tavırla her türden gerici(irticacı) rejim karşıtı, komplocu faaliyetlerin kaynağı olarak yadsınmıştır.”¹⁰² Nur Betül Çelik’in ifadesiyle “Kemalizm’in siyasi projesi bir yandan cumhuriyete ulusal egemenlik ülküsünü en iyi uygulayan ve temsil eden yönetim biçimi olarak bağlanırken, öte yandan cumhuriyeti her türlü tehdide karşı korumak adına halkın karar alma süreçlerine katılımını engelleyen politikalar önermekten”¹⁰³ geri durmamaktadır. Cumhuriyetçilik ilkesinin bu yapısı özellikle tek parti döneminde tezahür etmiştir.

⁹⁸ Demirel, “Resmi Yayında Parti Tarihi”, 210.

⁹⁹ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 149.

¹⁰⁰ Age, 133-134.

¹⁰¹ Age, 145.

¹⁰² Çelik, age, 78.

¹⁰³ Age, 78.

Halk kavramının aynılaştırılarak nötrlediği bir sistemde, yönetici ve yönetilenler arasında hiçbir aracıya ihtiyaç yoktur. Bu yüzden de aracı olmak üzere kurulacak tüm siyasi kurumlar gereksiz ve yersizdir. Öyleyse, “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ilkesi ile bir yandan egemenliğin kaynağı yeniden tanımlanırken, öte yandan halk adına konuşma tekeli eline alan devlet varken başka aracı kurumlara gerek kalmadığını bildirmektedir.¹⁰⁴

1.2.2 Halkçılığın Kültürel Dayanağı:

1.2.2.1 Milliyetçilik

Milliyetçilik, Kemalizm’e kültürel anlamda rengini veren en önemli ilkelerden biridir. Ahmet Yıldız milliyetçiliği “diğer bütün oklara ruh veren” ilke olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁵ Ona göre milliyetçilik “Osmanlı devletinin küllerinden doğan Kemalist cumhuriyetin resmi akidesi ve referans ideolojisi” ve “Türkün yeni amentüsüdür.”¹⁰⁶ Milliyetçiliği Levent Köker’in de belirttiği gibi halkçılık ilkesi bağlamında ele almak gerekir ve bu ilkeyle birlikte anlamlandırmak gerekir. Zira bu ilke halkçılığın kültürel dayanaklarından biri olarak okunmazsa eksik anlaşılır. Kemalist milliyetçilik 1931 programında “Fırka terakki ve inkişaf yolunda ve beynelminel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai hayatının hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.”¹⁰⁷ şeklinde tanımlanmıştır. 1935 programında milliyetçilik, “ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslar arası ilişkilerde bütün çağdaş uluslarla uyum içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun özel karakterini ve kimliğini korumak” olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁸ 1943 yılında basılan ‘Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi’ kitapçığında ise bu ilke şöyle verilmektedir: “Milletler başlı başına müstakil hüviyetlerdir. Yüksek bir insan seviyesine varmanın temel şartı ve vasıtası milliyetçiliktir.”¹⁰⁹ Sadece bu tanımlarla milliyetçilik prensibini analiz etmek mümkün değildir. Bu prensibin detaylı analizi

¹⁰⁴ Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, 278.

¹⁰⁵ Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002), 213.

¹⁰⁶ Age, 212.

¹⁰⁷ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 134.

¹⁰⁸ Demirel, “Atatürk Döneminde Kemalizm”, 769.

¹⁰⁹ Demirel, “Resmi Yayında Parti Tarihi”, 210.

için öncelikle İslam ile Türklük arasındaki ilişki ya da gerilime bakmak gerekir. Seküler milliyetçiliğin tanımını yaparken de “Bu tanıma uygun vatandaş kimdir?” sorusunu cevaplamak lazımdır. Bu beraberinde Kemalist milliyetçiliğe uygun vatandaş ülküsüne ulaşmak için izlenen politikaları da analiz etmenin gerekliliğini getirir.

Kemalist milliyetçilikte din, dinsel olmayan farklılıkları giderici özellik göstermeye çalışmış önemli bir unsur iken 1919-23 arası dönemdeki bu dinsel içerikli milliyetçilikten¹¹⁰ arındırılmıştır. 1930’lardan itibaren milliyetçilik “İslam ve onunla yoğrulmuş geleneğe karşı radikal bir sekülerizm ile etnik heterojenliğe karşı etnik olmasa da kültürel homojenliği öneren özümsemeci”¹¹¹ bir forma sokulmuştur. En nihayetinde ise Ahmet Yıldız’ın yerinde ifadesiyle Osmanlıcılık, Panislâmcılık ve Pantürkçülük’ten oluşan üç tarzı siyasetin önerdiği eklektik çözümleri açıkça reddeden Kemalist milliyetçilik “Tanzimat’la belirginleşmeye başlayan devlet merkezli modernleşme geleneğinin radikal bir versiyonu olarak devletin nasıl kurtarılacağı sorusuna” cevap ararken, Türk isminde sembolik yansımaları bulan etnik milliyetçiliğe dayalı bir mülkîlik anlayışını benimsemiştir.¹¹² Yani Ziya Gökalp’in ortaya attığı tanım revizyona uğrayarak seküler ve etnik bir tanıma dönüşmüştür. Öyleyse Kemalist milliyetçilik ümmetçi değildir, Osmanlıcılığa karşıdır. Yıldız’ın ifadesiyle siyasal, sosyal ve kültürel alandan çıkarılan dinin topyekün özelleştirilmeye çalışılması “Kemalist Türkiye’ye pozitivist bir anıtkabir görüntüsü vermiştir.”¹¹³ Böylece seküler bir milliyetçiliği kurmayı hedefleyen Kemalizm bunu laiklik prensibinin medenileştirme ülküsüyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Şeyhülislamlığın kaldırılması, dini mahkemelerin ve medreselerin kapatılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, okullardan din derslerinin kaldırılması, dini mevzuatın yerine batılı kanunların ikamesi, çok kadınla evliliğin kaldırılması, şapkanın milli başlık olarak kabulü, alaturka müziğin öğretilmesi ve çalınmasının yasaklanması, opera, bale, çok sesli müzik, Batı tipi resim ve Mustafa Kemal’in

¹¹⁰ Bu bağlamda, Gökalp’in “İslam’a Türk milli kimliğinin kurucu bir unsuru olarak yer verdiğini” ve “hakiki bir popüler dini, millet inşası için bir güç kaynağı olarak” kabul ettiğini hatırlatmak gerekir. Zürcher, “**Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları**”, 49.

¹¹¹ Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya”, 58.

¹¹² Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, 211.

¹¹³ Agm, 221.

heykellerinin dikilmesinin teşviki, Hristiyan takviminin kabulü ve batı giyiminin ve adab-ı muaşeretinin resmileştirilmesi” bu yönde atılmış en somut adımlardır. En nihayetinde, seküler milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla birlikte artık “milliyetçiliğin aslında dine karşı gelişen bir tarihi uyanış hareketi olduğu” gibi tespitler ortaya çıkmaya başlamıştır.¹¹⁴

Kemalist milliyetçilik, İslam’la ideolojik düzeyde yürüttüğü mücadelenin yanı sıra milli bir insan oluşturmaya hedeflemiştir. Çok milletli bir devletin vatandaşıyken, tek milletli bir devletin vatandaşı haline gelen insanların kimliklerini yeniden tanımlamayı amaçlamıştır. Bu kimliğin kodları devlet tarafından belirlenmiştir.¹¹⁵ Kodlar yeniden tanımlanırken yöntem olarak yukarıdan aşağıya bir dönüşüm benimsenmiştir. Yani ulusal bir toplum oluştururken, bunun için devletin iktidarı araçsallaştırılmıştır. Bu, halk ve devletin birbirinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Hem bu nedenle hem de inkılapların benimsetilmesi gayesiyle, yukarıdan aşağıya modernleşmenin halkta yarattığı tepki, tarih ve etnik kökenle en aza indirilmeye çalışılmıştır. “Büyük adamlarla ve onların kahramanlıklarıyla parlak zaferlerle dolu bir geçmiş” tedavüle sokulmuş ve din vurgusu azaltılan milliyetçilik harç olacağı inancıyla ideolojinin önemli bir kısımlarından birini oluşturmuştur.¹¹⁶ Etnik tarihsellik kurgulanırken, “Türk ulusunun büyük uygarlıkların doğuşunda ve gelişmesinde oynadığı tarihsel rolün altını çizerek” ulusun motivasyonu sağlanmaya çalışılmıştır.¹¹⁷ Burada vurgu yapılan noktaların amacı seküler bir kollektif tasavvur oluşturabilmektir-ki zaten bunun için etnik temalara başvurulmuştur. Böyle bir tarihin kurgulanmasında büyük bir pay sahibi olan Peker’in fikirleri bu anlamda önemlidir. Osmanlı geçmişini reddeden Peker, Türk tarihine referansını “Türk ulusunun kanındaki yücelikle” sınırlayarak, tarih dışı bir ulusçuluk tasviri yapar.¹¹⁸ Özellikle 1930’ların milli eğitim müfredatına bakıldığında etnisizm Kemalist ulusçuluğun önemli bir unsuru olduğu görülebilir. Bu noktada ırkın kurucu unsur olarak sunulması, elbette tarih yazımının da bu konseptte yapılmasını zorunlu hale

¹¹⁴ Nuray Mert, “Cumhuriyet Türkiye’inde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002):205.

¹¹⁵ Beriş, **age**, 88.

¹¹⁶ Çelik, **agm**, 85.

¹¹⁷ **Agm**, 85.

¹¹⁸ Ahmet Yıldız, “Recep Peker”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002):62.

getirmiştir. Kemalist devlet bunu Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, dilin Türkçeleştirilmesi, İskan Kanunu¹¹⁹ ve buna mukabil gerçekleşen Trakya Olayları¹²⁰, 1924'te halifeliğin ilgası¹²¹, 1927-30 arası “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası, Varlık Vergisi gibi uygulamalarla yapmaya çalışmıştır. Bunlara ek olarak Beden Terbiyesi Kanunu gibi uygulamalar da dönemin etnisist zihniyetini anlamak açısından önemlidir. Etnik kimlik üzerine kurulu sistemin nüveleri 1924 Anayasası’da da görülür. Zira, anayasanın 92. maddesi, devlet memuru olabilmeyi “siyasi haklara sahip olan her Türk’e” (Türk vatandaşına) vermiştir. Böylece, Türk vatandaşı olup Türk olmayan azınlıklar devlet memuru olma hakkını yitirmişlerdir. Ayrıca azınlıklardan, eczane açma hakkı alınmış ve doktorluk yapabilmek de Türk olma şartına bağlamıştır.¹²² Zaten 1931 yılında, Atatürk Türk ulusunun özelliklerini “ortak bir siyasal varlık, ortak bir dil, ortak bir vatan, ortak bir ırk ve köken, tarihsel ve ahlaki akrabalık bağları” olarak açıklamaktadır.¹²³ Özetle, özellikle 1929-38 arası inşa edilen etnik milliyetçilik üzerine kurulu bu safha “milli topluluğu etniklik ekseninde tanımlayan ve ortak köken duygusunu temel alan ırki-soya dayalı motiflerin cumhuriyetçi tanıma eklemlenmesi” çalışmasından ibarettir.¹²⁴

Öte yandan, Taha Parla, Kemalizm’in faşist bir milliyetçilik şiarına sahip olmadığını iddia eder. Ona göre “ana Kemalist akım, faşist korporatizmin saldırgan, irrasyonel ve tam totaliter” unsurlarını ihtiva etmez. Hatta “tarih tezleri”, Güneş Dil Teorisi gibi “ana doğrultudan kısmi faşizme sapmalara” rağmen Kemalizm temelde “Gökalp’in solidarist korporatizminin sınırları içerisinde kalmıştır.”¹²⁵ Levent Köker, milliyetçiliğin korporatist bir yapının kurulmasına katkı sağladığına katılır. Ona göre Kemalizm’in halkçılık ilkesinin vurguladığı sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir toplum ideali, “tek yürek tek bilek şiarına”¹²⁶ dayalı milliyetçilik ilkesinin siyasal eşitlik fikriyle” tamamlanmış ve böylece farklılığın olmadığı bir sistemde halkı tek bir çatı altında temsil eden TBMM yeterli görülmüştür. Böylece cumhuriyetçilik ile

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 248.

¹²⁰ **Age**, 253-254.

¹²¹ **Age**, 240-241.

¹²² **Age**, 234-35.

¹²³ Çelik, **agm**, 84

¹²⁴ Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, 224

¹²⁵ Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 220.

¹²⁶ Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, 230.

demokrasiye eş anlam yüklenmiş ve tek parti rejimi bu söylemle meşrulaştırılmıştır.¹²⁷

Tüm bunların yanında, unutmamak gerekir ki Kemalist milliyetçilik içeriye dönük tüm bu çalışmaların yanında aynı zamanda bir dışarıya dönük de bir hamledir. Zira Kurtuluş Savaşı sonrasında oluşturulmaya çalışılan bu yeni kimlik, yeni ulus devleti dışarıya karşı içerde bir arada tutacak bir harçtır. Böylece hem milli bütünlük sağlanacak ve bağımsızlık korunacaktır, hem de yeni ulus ve vatandaş yukarıda anlatıldığı gibi batı medeniyetine denk olacak ve böylece yeni cumhuriyet çağdaş milletlerle eşit haklara sahip bir ülke olacaktır.

En nihayetinde, Kemalist milliyetçilik tam manasıyla olmasa da uzunca bir zaman başarılı olmuş bir ilkedir. Buna rağmen, dil ve tarih tezleri etrafında oluşturulmuş bir kimlik inşası hedefe varamamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni konjonktürde zaten bu etnik kimlik üzerine kurulu politikaları uygulamanın imkanı yoktur. Dünyada bir demokrasi dalgası yayılmakta ve Türkiye’de gönüllü ya da zoraki bu dalganın içinde yer almaktadır. Haliyle bu zamandan itibaren Kemalist milliyetçilik “Atatürk milliyetçiliği” adı altında etnik vurgusu daha az, esnek, yumuşatılmış formatıyla rejimin dayanağı olan ilkelere devam etmiştir. Zaten Kemalizm için milliyetçilik cumhuriyetin devamı için gerekli olan bir ilke olduğundan, ‘devlet milliyetçiliği’ Türk ırkını merkezine koyan etnik milliyetçilikten daha önemli hale gelmiştir.¹²⁸

1.2.2.2 Laiklik

Osmanlı İmparatorluğu’nda en az bir yüzyıldan beridir devam eden¹²⁹ laiklik tartışmaları İttihatçıların bıraktığı yerden Kemalistler tarafından devralınmıştır. Nuray Mert’e göre bu ilke Osmanlı’nın son dönemindeki bağımsızlık, Batı karşısında yenilgiye son vererek zafere ulaşma tasarısının bir parçasıdır. Zira Osmanlı’nın

¹²⁷ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 158.

¹²⁸ “Giriş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, 19.

¹²⁹ Erik Jan Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002): 44-45.

başarısızlığının nedenlerinden biri olarak bu dönem İslam görülmektedir.¹³⁰ Dolayısıyla, laiklik ilkesini ve uygulamalarını Kemalist seçkinlerin yetiştirdiği bu siyasal ve kültürel ortamdan bağımsız düşünmek olanaksızdır.

Halkçılık ilkesinin kültürel dayanaklarından biri de laikliktir. Laiklik prensibinin esasını din ve devlet işlerinin ayrı tutulması ilkesi oluşturur. Buna ek olarak tanımın bir yanında dinin siyasete alet edilmemesi de vardır. Laiklikle devletin dinsel içeriği ortadan kaldırılıp, milli irade merkezli bir söylem yaratılmış, neticede halkçılık ilkesi ile laiklik birbirine entegre edilmiştir. CHP'nin 1931 yılındaki programında laiklik ilkesinin tanımı şöyledir: “Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telakkisi vicdani olduğundan fırka din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır telakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.”¹³¹ İlkenin kapsamına bakıldığında, sıklıkla vurgulanan iki mesele vardır. Bunlardan birincisine göre laiklik siyasal bir içerik taşımakta ve devletin laikleştirilmesi için dinsel olanın siyasal alandan çıkarılmasını¹³² amaçlayarak cumhuriyet rejiminin meşruluk zeminini oluşturmakta¹³³ ve ikinci olarak da kültürel içerik taşımakta ve toplumun modernleşmesini, bunu da batılı ülkeler gibi ilim ve fenne dayanarak yapmasını¹³⁴ hedeflemektedir. 1943 yılındaki CHP'nin laikliği tanımına bakıldığında benzer bir içerik görülür: “Herhangi bir itikadı kabul etmemek ve amme nizamını bozmayan ibadeti yapmak veya yapmamak meselesi her ferдин kendinin bileceği iştir. Fakat devlet işlerinde ve o arada dünyada milletin huzur ve refahı için yapılan kanun hükümlerinin düşünüşünde dini itikadın yeri olamaz.”¹³⁵

Kemalizm'in laiklik tanımına ek olarak önemli olan bir nokta, laikliğin kurumsallaşması meselesidir. Berkes'in “kutsallaştırılmış geleneğin boyunduruğundan kurtulma” diye tanımladığı laikleşme reformları kapsamında laikliğin 1937 yılında Kemalizm'in altı oku arasına girmesi ile kurumsallaşma

¹³⁰ Mert, **agm**, 198.

¹³¹ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 135.

¹³² Çelik, **agm**, 85.

¹³³ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 161.

¹³⁴ Çelik, **agm**, 85.

¹³⁵ **Yirmi Yıl içinde Cumhuriyet Halk Partisi**, 12-13.

yönünde en önemli adım atılmıştır.¹³⁶ Laiklik ilkesinin bu hedeflerinin tamamlanmasını Kemalizm üç temel basamakla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Birinci aşamada İslam'dan esinlenerek oluşturulmuş toplumsal yaşam biçimi değiştirilmeye çalışılmış bunun için de alfabe değişikliği, dilin özelleştirilmesi, rakamların ve metrik ölçülerin kabulü, rütbelerin kaldırılması, soyadları, şapka ve giyim, saat, takvim, hafta tatili, müzik değişiklikleri gibi reformlar yapılmıştır. İkinci aşamada İslam'a ait olan kurumlar ve yapılar ortadan kaldırılmıştır. 1924'te Hilafetin, Şeyhülislamlığın, Şeriye ve Evkaf Vekaletini kaldırılması, tarikat ve tekkelerin kapatılması, eğitimin laik bir başkanlık altında birleştirilmesi gibi reformlarla İslam'ın kurumsal gücü ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.¹³⁷ Üçüncü aşama eğitim ve yargı alanında yapılan çalışmaları içeren işlevsel boyuttur. Son olarak da temel yasaların Batı kökenli olmasına varan yasal boyut gerçekleştirilmiştir.¹³⁸ 1925'te tarikatlar yasaklanmış ve 1926'da Avrupa Medeni Hukuku toptan çevrilerek alınmıştır. Tunçay, bu değişikliklere ek olarak müzikte, heykelde, öteki plastik sanatlarda çağdaş batı örneklerinin benimsenmesi, güzellik yarışmalarının ve baloların düzenlenmesi gibi uygulamaları sayarken bunlar arasında laikliğin doğrudan doğruya dine yönelik bir hareket olarak yaptığını düşündüğü Kamet'in Arapça yerine Türkçe okunması zorunluluğunu da ekler. Zira 1931-32 yıllarında Türkçe Kuran ile Türkçe ezan hızlı şekilde yayılmaya çalışılmıştır.¹³⁹

Kemalizm'in İslam'la ilişkisi oldukça tartışmalıdır. Kemalist söylem içinde İslam'a karşı üç farklı duruş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi İslam'ı dışlayan ve cumhuriyet için bir tehdit, düşman olarak gören anlayıştır. Bu anlayış bizzat CHP'nin söylemlerinden örneklerle kanıtlanmaya çalışılır. Zira, 1935 Programında CHP, "asırların sakat din telakkileri" ile mücadele etme görevini yürütmek üzere Halkevlerini görevlendirmektedir. İkincisi dinin alanını sınırlamaya yönelik olan ve laiklik prensibi gereğince TC'nin bir inancı tanımasını doğru bulmayan anlayıştır.

¹³⁶ Aktaran Mete Tunçay, "İkna(İnandırma) Yerine Tebeccür(zorlama)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002): 92.

¹³⁷ Zürcher 1924'ten itibaren yapılan tüm bu inkılapları Osmanlı laikleşme sürecinin mantıksal sonucu olarak görür. Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", 48.

¹³⁸ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, 3. bs. (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999), 222.

¹³⁹ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 228-229. Bundan önce Türkçe kuran ve ezan tutar mı diye ramazan ayında araştırma yapılmıştır. Tunçay, "İkna(İnandırma) Yerine Tebeccür(Zorlama)", 94.

Üçüncüsü ise halkçı vurgu yaparak, doğrudan İslam'ı değil, fanatikleri reddeden anlayıştır.¹⁴⁰ Kemalist laikliğin özünün din düşmanlığı olmadığı ama tek parti uygulamalarının bu yönde seyrettiği DP'lilerin en önemli muhalefet argümanlarından biridir. Her ne kadar Kemalizm “muasır medeniyet seviyesinde boş inançlara dayalı dinsel dünya görüşünün egemen olduğu bir topluma hayatta en hakiki mürşidin ilim” olduğunu öğretmek iddiasında olsa da bunu din düşmanlığı olarak tanımlamak oldukça iddialıdır. Benzer bir pozisyonda duran Mete Tunçay'a göre Cumhuriyet laikliği ‘resmen ve alenen’ İslam’a doğrudan cephe almamıştır. Bu yöndeki söylem laikliğin, ‘boş ve dinin özüyle örtüşmeyen’ inançlara karşı olduğu ve dinin kullanılmasını önlemeye çalıştığı yönünde kurulmuştur. Kaldı ki tamamen din karşıtı bir propaganda da teorik ve pratik olarak mümkün değildir. Türkiye’de hiçbir dönemde dine karşı propaganda serbest olmamış, dinin tamamen ortadan kaldırılması amaçlanmamıştır. Bunun yerine laiklik ilkesi din üzerinde denetimi sağlamaya yönelik bir ilke olarak kurgulanmıştır.¹⁴¹ Hatta Kemalist laiklik zaman zaman da dinle devleti bütünüyle ayırmayıp, milli kimliğin bir boyutunu dini kimlikle tamamlamayı tercih edip, “birleştirici kimlik olarak İslam’ın yedekte kalmasına” özen göstermiştir.¹⁴² Nur Betül Çelik de benzer bir tespit yapmaktadır. Ona göre İslam’a karşı kuşkucu davranan Kemalist laiklik söylemi bir yandan toplumsal hayatta yer alan dinsel öğeleri ortadan kaldırma uğraşındayken, bir yandan da “yurttaşların çoğunun kimliklerini inançlarını ekseninde tanımlamakta oldukları gerçeği karşısında kırılmıştır.”¹⁴³ Haliyle devlet dini toptan yok etmek yerine görünürlüğünü azaltarak, dini kontrol altında tutmayı tercih etmiştir.

Kemalizm, kurguladığı toplum idealinin halka dayanmasını istemiş ve toplumu da dinsel olmayan öğelerle bir arada tutmaya çalışmıştır. Bir yandan devletin millet tarafından oluşturulduğu farz edilmiş, bir yandan da bu milletin içeriği değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu değişikliğin yönetimi inkılapçılık ilkesinin konusu olsa da laikliğin de metodolojisine dönük bir tartışma olduğundan burada kısaca yer verilebilir. Kemalist laiklik “fertleri mütefekkir kılmak, boş inançları yok etmek ve yeni

¹⁴⁰ Çelik, *age*, 87.

¹⁴¹ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 212-213.

¹⁴² “Giriş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, 22.

¹⁴³ Çelik, *agm*, 87.

toplumun temeli olarak düşünölen “müsbet ve tecrübevi ilim” anlayışını geçerli kılmak için¹⁴⁴ “bireyin toplumsallaşma sürecinde edineceğı değeri bu sürece devletin aktif müdahalesini sağlayarak biçimlendirme isteğı” taşır.¹⁴⁵ Öyleyse, Kemalist laiklik ‘tepeden inmeçi dünya görüşünün’ halka cebir kullanılarak öğretilmesi gibi bir yöntem kullandığından halkçılık ilkesi ile örtüşmemektedir.¹⁴⁶ Bu biçimlendirmenin bir unsuru, millete dinsel olmayan bir kimlik vermektir. Yani laiklik ve milliyetçilik ilkesi birbirini tamamlayacak biçimde inşa edilmiştir.¹⁴⁷ Zaten Kemalist milliyetçiliğın en büyük rakibinin İslam olduğı açıktır ki “halkın büyük bir çoğunluğunca benimsenmiş olan dinsel içerikli değeri sistemi, öncelikle siyasal iktidar bakımından sonra da arzulanan toplumsal yeniliklerin gerçekleşmesi açısından” ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁸ Bu amaç gerçekleştirilirken de toplumsal itirazlar ve direnişler inkılapçılık ilkesinde yer verilen çeşitli uygulamalarla ortadan kaldırılmaya çalışılmış, başarılı olunamayan zamanlarda ise baskı ve şiddetten kaçılmamıştır.

Sonuçta, laiklik ve İslam ilişkisi Kemalizm’in laiklik prensibinin anlaşılması için en önemli tartışmalardan biridir. Zira devlet, varlığının devamını sağlayan vatandaşını devletin özelliklerine göre yeniden inşa etme işine girişmiştir. Bunun için de kurumsal, yasal ve toplumsal yaşamda pek çok değışiklik yapmıştır. Bu değışikliklerin yöntemi dönemden döneme değışmiştir. Laikliğin din düşmanlığı olduğı yönündeki analizlerin temel dayanağını bu değışiklerden Türkçe ezan ve ibadet uygulaması gibi dinin içeriğine doğrudan müdahil olan değışikler oluşturur. Bu değışiklikler halk ile devlet arasında büyük bir gedik açmış ve Kemalist laikliğin din düşmanlığı olmadığını söyleyen ve ‘yeni laiklik’ tanımını ortaya atan ilk siyasi parti de halktan büyük bir teveccüh görmüştür.

1.2.2.3 İnkılapçılık

Kemalizm hem son dönem Osmanlı reformculuğunun taşıyıcısıdır, hem de buradan önemli bir kopuşun temsilcidir. Zira, modernleşme hareketi Kemalizm’le değil,

¹⁴⁴ Agm, 167.

¹⁴⁵ Agm, 166.

¹⁴⁶ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 213-214.

¹⁴⁷ Köker, *Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm*, 161

¹⁴⁸ Age, 169.

1800’lü yıllarla Osmanlı’yla başlamıştır. Bu dönemin yöntemi yine toplumsallığı merkeze koymayarak, yukarıdan aşağıya bir dönüşümü öngörmektedir. Öyleyse yöntem açısından da özellikle son dönemdeki İttihat Terakki reformları Kemalist devrimin hazırlayıcısı olmuşlardır. Yapılan devrimlerin önemli bir kısmının temel amacı Osmanlı-İslam geleneklerini ve İslam’ın toplumsal yaşam üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak ve böylece çağdaşlaşmayı hızlandırmaktır.¹⁴⁹ Kemalistler bu ideali taşımaları açısından geç dönem Osmanlı reformistlerinin takipçisidirler.¹⁵⁰ Kemalist inkılapçılığın amacı nedir, bu amacın gerçekleştirilmesi için hangi yöntemler kullanılmıştır ve bunların halktaki karşılığı nedir soruları bu inkılapçılık prensibini anlamak açısından cevaplanması gereken sorulardır.

1930’larda Kemalist inkılapçılığa “ulusal kurtuluş hareketinin başarılarını korumak ve çağdaş uygarlık düzeyine erişinceye kadar değişimi sürdürmek” olmak üzere ikili bir işlev yüklenmiştir.¹⁵¹ Bu dönemde inşa edilen tek parti tarzı inkılapçılık anlayışı ‘kökü tarihte olan her türlü geleneği ve ilişki ağını rejimin geleceği için tehlike’ olarak algılayan bir modernleşme anlayışına sahiptir.¹⁵² CHP’nin 1931 programında inkılapçılık şöyle tarif edilir: “Fırka, milletimiz birçok fedakarlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.”¹⁵³ 1943 yılında ise CHP hazırladığı broşürde inkılapçılıkla ilgili şunları yazmıştır: “Sosyal gelişmelerle ilerlemelerin kesin olarak belli merhaleden geçmek suretiyle, adım adım tedrici bir şekilde gerçekleşeceği fikri yanlıştır. Bu yanlış kanaat, sosyal hayata tesir yapma mevkiinde olanların enerjisini de kıracağı için tehlikelidir. Millet hayatının lüzumlu ve zaruri kıldığı işlerde bütün enerjilerden faydalanarak hedefe biran evvel varma yolunda her türlü engelleri kırmaya çalışma bir vazifedir.”¹⁵⁴

Rejimin modernleşme projesinin en önemli ayağını inkılapçılık teşkil eder. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren yapılması amaçlanan ve “Atatürk inkılapları adı altında sonradan donduran bu reformlar” devlet merkezli ve devlet tasarımlı “bir

¹⁴⁹ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 230.

¹⁵⁰ Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, 51.

¹⁵¹ Çelik, **agm**, 87.

¹⁵² Beriş, **age**, 50.

¹⁵³ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 135.

¹⁵⁴ Demirel, “Resmi Yayında Parti Tarihi”, 210-211.

insan türü yaratma” hedefiyle erken dönem cumhuriyette kararlılıkla yapılmıştır.¹⁵⁵ Kurtuluş savaşı sonrası ulus devlet tabiiyetine geçerken böyle ideal bir toplum üretme kaygısı devletin devamlılığı açısından esas görülmüştür. Devletçiliği bu kadar önemli ilke haline getiren tek parti rejimi inkılapçılığı da bu anlamda devlete uygun yeni bir toplum yaratma olarak görmüştür. Toplumunu modernleştirmek, yani ‘muasır medeniyet seviyesine çıkarmak’ ekonomide sanayileşerek, kültürde fikri hür bireyler yaratarak, siyasette milli iradeyi hakim kılarak mümkün görülmüştür.¹⁵⁶

Bu tam tersi olarak, Kemalizm’in Türkiye’yi güçlü ve modern bir ülke haline getirmek için otoriterleştiği¹⁵⁷ ama tümüyle “yeni bir toplum veya yeni bir insan tipi yaratmayı düşlemediği” ifade edilir.¹⁵⁸ Özbudun’un da desteklediği bu tez Kemalizm’in kısmi bir toplumsal dönüşüm hedefinin olduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁹ Öte yandan pek çok analize göre Cumhuriyetin bir ulus- devlet olarak kurgulanması bu devlete uygun bir ulusun da inşasını gerekli kılmıştır. “Varolan düzenle getirilmek istenen düzen gerilimi arasında kalan halk” istenilen formata getirilmek için pek çok şekilde dönüştürülmeye çalışılmıştır. Halkevleri gibi kurumsal çalışmalara ek olarak, halk kanunlarla garantilenen reformlarla istenilen formata sokulmak istenmiştir.¹⁶⁰ Bu noktada Kemalizm devletçiliği ulus inşası sürecini belirlemiş ve milliyetçilik devletçiliği beslemiştir. Bu süreçte devlet kendi iradesi dışındaki tüm özgürlük taleplerine peşinen karşı çıkmış, temel hakları devletin kişilere sunduğu birer imkan olarak görmüştür.¹⁶¹ Zaten Devletçiliğe dönük en temel tartışmalardan birisi devlet birey ayrışmasında önceliği nerenin alacağıdır. Kemalizm’in altı okunda bireyden pek bahsedilmez hatta tam tersine bir bakış egemendir. Kamu yararı ve ortak çıkar

¹⁵⁵ “Giriş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, 18.

¹⁵⁶ Levent Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002), 99.

¹⁵⁷ Otoritarizmin tanımını Ahmet İnel şöyle yapmaktadır: “Otoritarizm, bir siyasal rejim biçimi, bir yönetim tarzı ve resmi ideolojinin omurgası olarak Türkiye’nin modern tarihinde başat bir konum işgal eder.” Ahmet İnel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, **Birikim**, sayı125-126, (İstanbul: İletişim Yayınları,1999),144.

¹⁵⁸ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 214.

¹⁵⁹ Aktaran **age**, 218.

¹⁶⁰ Çelik, **agm**, 88.

¹⁶¹ Beriş, **age**, 24.

gibi sınırları çizilemeyen ve keyfi olmaya açık kavramlar bireysel hakların üzerine yerleşir.¹⁶²

Cumhuriyet rejimi ilk andan itibaren kendi dünya algısı paralelinde bir toplum inşa etmek istemiş, Osmanlı'dan tevarüs eden otoriter nitelikli bir proje ortaya koymuş, toplumun tüm alanlarını tasarlama iddiasında olmuştur.¹⁶³ Miras aldığı devlet geleneğini Batılı modern öğelerle mezcetme çabasında ki rejim, sadece devleti değil yönettiği toplumu da inşa etmesi gerektiği düşüncesine göre hareket edecektir.¹⁶⁴ Halk için halka rağmen” olarak özetlenebilecek bir anlayışla yürütülen modernleşme projesi, jakoben bir tarzda ve devlet eliyle organize edilmiştir. Devletçilik ekonomik boyutundan çok, kurgulanan siyasal alanın pekiştirilmesi adına işlev görmüştür.¹⁶⁵ Modernleşmenin devlet eliyle yürütülmesi, toplumun kendi ilerlemesini sağlayacak yetkinlikten uzak olduğunun düşünülmesinin bir neticesidir. Tüm toplumsal düzenlemeler, yasalar kanalıyla hayata geçirilmiştir. Bu modelde “toplumsal sözleşme” gibi bir ilişkiden ziyade, bireyin varlığını devlete borçlu olduğu gibi bir algı vardır.¹⁶⁶ Devlet eliyle yürütülen modernleşmede milat 1 Mart 1924'tür. Bu tarihte 3 yasa çıkartılmıştır. Hilafetin ilgası, Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla tüm eğitim kurumları Maarif vekaletine bağlanarak öğretimde birlik sağlanır. Bu adımlarla devletin içinde bulunan dinsel unsurların yerine 'laik' unsurlar ikame edilmiştir Yasalar yoluyla toplumu dizayn etme adımlarından bir tanesi de 1925 tarihli Şapka zorunluluğu hakkında kanundur.¹⁶⁷

İnkılapçılık ilkesinin bir hedefi olan çağdaşlaştırma, devlet için yeni bir toplum yaratırken, ilhamını Batı'dan alır. İnkılapçılık bir yanıyla homojen bir ulus idealiyle Türkiye toplumunu batılılaştırmaya çalışırken, bir yandan da Batılılaşmanın toplumu ayrıştırmasından korku duyulur. O nedenle Kemalizm “kendine özgü bir Batılılaşma” hayali kurmaktadır. Bu milliyetçilikle sağlanmaya çalışılır. Ama bahsi geçen bu milliyetçilik elbette seküler ve etnik bir milliyetçilik olacaktır.

¹⁶² Age, 33.

¹⁶³ Age, 188.

¹⁶⁴ Age, 24.

¹⁶⁵ Age, 26.

¹⁶⁶ Age, 34.

¹⁶⁷ Age, 68-73.

Medeniyetçiliği batıcılıkla eş gören Kemalist çağdaşlaşma projesi resmi olarak da seküler bir kurumsallaşma başlatarak, “İslam’dan ve İslamileşmiş kültürden arındırılmış yeni milli Türk insanını, yeni Türk milliyetçiliği vasıtasıyla Batı-Hristiyan enternasyonalı içerisine yerleştirmesine” çalışmıştır.¹⁶⁸ Yıldız, medeniyeti batıyla eş gören bu duygunun, “batının büyüleyici dünyası karşısında hissedilen onulmaz bir aşağılık kompleksinden” kaynaklandığını iddia etmektedir.¹⁶⁹

Korporatizm ilkesi anlatılırken vurgulandığı üzere, halkın siyasete katılımını temsili kurumların varlığından ibaret gören Kemalizm’de temsili organ olan TBMM’nin yapacağı kanunlar inkılapçılığın gerçekleşmesinin araçlarıdır.¹⁷⁰ “Kapsamlı bir devletçilik inkılapçılığın özünü oluşturduğundan”¹⁷¹ bu dönemde devlet ile toplum arasındaki ilişki biraz da buradan kurulmuştur. Zira Toplumu “devletle bütünsel bir bağ içinde tasarlamak”¹⁷² Kemalist inkılapçılığın ana umdelerinden birisidir. Burada toplumun dönüşümün önünde bir engel olarak görülmesi ve hatta tasfiye edilmeye çalışılması Kemalizm’in halkçılık ilkesi ile çelişir. Zira, “Halk için halka rağmen” formülüyle “muasır medeniyet” yolunda yapılan inkılaplara aşağıdan yükselen direnişlerin aşılması yine inkılapçılık ilkesinin korunmasıyla mümkün görülmüştür.¹⁷³ İnkılapçılık ilkesi uygulanırken, zorlamaya ek olarak pek çok araç kullanılmıştır. Yasal düzenlemeler yapılmış, eğitim müfredatı düzenlenmiş ve daha evvel halkçılık ilkesinde bahsi geçen Halk evleri ile Köy Enstitüleri açılmıştır. Bu noktada yapılan en önemli çalışmalardan birinin de eğitim faaliyetleri olduğunu söylemek gerekir. Tunçay, tek parti dönemindeki eğitimin niteliğine yönelik üç saptama yapmaktadır. Bunlar;

“1.Batılılaşabilmek için, Osmanlı/İslam geçmişiyle ilgili her şeyin silinip süpürülmesini isteyen Cumhuriyet Türkiye’si, bu amacın gerçekleştirilmesinde, eğitimden etkin bir rol oynaması beklenmiştir. 2- Eğitime, eğitim-dışı, hatta eğitimin gerçek hedeflerine aykırı, bir rejim propagandacılığı işlevi yüklenmiştir.”Kemal [Atatürk] ‘in başarısının sırrı, geniş ölçüde, eğitim düzeninin sıkı uygulanmasına yakıştırılabilir. Yani köy ve orta eğitim öğretmenleri kuşağı, ‘CHP üyelerinin yanı sıra’ Kemalist ülküleri yayan ve Türk gençlerinin kafalarını eğiten gayretli bir kadro oluşturdular. Öğretmenler Kemal’in en sadık propagandacıları oldular. 3- Geleneksel dinsel eğitimin yerine, laik bir ulusal eğitim

¹⁶⁸ Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, 223-224.

¹⁶⁹ Agm, 229.

¹⁷⁰ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 176.

¹⁷¹ Sunar, **age**, 2082.

¹⁷² “Giriş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, 18.

¹⁷³ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 175.

yaratılmaya çalışılmış; fakat Türk ulusçuluğunun, eğitimde önemli bir ögesi ırkçılık olmuştur.”¹⁷⁴

Kemalizm özellikle erken dönemlerde radikal bir dikey müdahalenin taraftarıdır. Zaten Kemalizm’in inkılapçılık ilkesiyle ilgili yapılan tartışmalar reformların içeriği kadar yöntemini de inceler. Köker’in deyiimiyle “Yapılacak işlerin çokluğu, zamanın azlığı bakımından”¹⁷⁵ reformlar evrimci değil, devrimci bir biçimde uygulanmıştır. Halkın dış görünüşünü, yaşam tarzını, dinlediği müziği, okuduğu kitabı, dilini, alfabesini değiştirmeyi amaçlayan kökten reformlara ilaveten, ‘adı konulmamış bir milli din’ yaratılması için dinin devle kurumlarının denetimi altına alınmaya çalışılması Kemalizm’i Jakoben gelenekle yakınlaştırmıştır.¹⁷⁶ Köker’e göre bunlardan hareketle anlaşılacağı gibi Kemalizm’in bu ilkesi, “topluma yön vermek için gerek duyulan siyasal mekanizmanın ele geçirilip yeniden düzenlenmesi anlamında “ani değişim” yanlısı, bu değişim gerçekleştikten sonra ise “düzen içinde ilerlemecidir.”¹⁷⁷

Siyasal merkezi daha etkin hale getirmeyi amaçlayan inkılapçılığın temelinde merkezdeki yöneticileri toplumun üstünde kılmak hedefi de yatar. Bu ilke avam ile seçkin/aydın arasındaki yabancılaşmayı başlatıp, körükleyen bir ilke haline gelmiştir. Bu, Tunçay’a göre ‘istemeden düşünülen bir yanlılık” değil, bilerek ve istenerek erişilmek istenen bir sonuçtur.¹⁷⁸ Tunçay bir adım ileriye giderek, laikliğin bu yönünün yani yığınlara Jakoben bir metodolojiyle modernleşmeyi öğretme misyonunun Kemalist aydınlar tarafından gönüllü kabulünün bu aydınların kendilerini onlardan ayrı görüp, üstün tutma isteği ile ilgili olduğunu öne sürer. Zira bu, halktan ayrılmanın bir aracıdır. Binnaz Toprak’a göre Kemalist bürokrasinin bu tarzı biraz da dinin ve bu yönde gelen itirazların tek parti rejiminin otoriterliğine karşı bir protesto aracı haline getirilmesinden mülhemdir. Böylece ve tek parti seçkinlerinin dine yaklaşımlarının bir paranoyaya dönüşmüştür.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 237-238.

¹⁷⁵ Köker, *Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm*, 170.

¹⁷⁶ “Giriş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, 22.

¹⁷⁷ Köker, *Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm*, 171.

¹⁷⁸ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 212-213.

¹⁷⁹ *Age*, 222.

Kemalist inkılapçılık pozitivist olması bakımından ve çağdaşlaşma projesini batı üzerinden gerçekleştirmeye çalışması bağlamında Tanzimat ve Meşruiyetin devamı niteliğindedir. Bununla birlikte bu dönemdeki sıkılgan politikaların yerini Kemalist dönemde baskı ve zorlama almıştır.¹⁸⁰ Devleti toplumsal ve siyasal özne ve halkı nesne olarak gören Kemalist anlayışın, inkılapçılık uygulaması özellikle 1930 sonrasında devletin varlığına hizmet eden ve onun talepleri doğrultusunda halkı ıslah etmeyi hedefleyen bir araca dönüşmüştür. Kemalist inkılapçılığın sert uygulamaları halkı devletten uzaklaştırmıştır. İnkılapçılığın çağdaşlaşma vaatleri zaman zaman tamamen Jakoben bir şekilselciliğe bürünerek işin özünü kaçırmış, bu ise sert uygulamalarından dolayı toplumun tepkisini arttırmıştır. Kemalist inkılapçılığın en sert uygulandığı dönem Tek Parti rejiminde kültürel devletçiliğin arttırıldığı yıllardır. Baskıcı yöntemlerin ve şiddetin yaygınlaştığı bu yılların otoriteryanizmin en çok arttığı döneme rast gelmesi de elbet tesadüf değildir. Zira çok partili hayata geçiş ile birlikte CHP inkılapçılığında gözle görülür bir yumuşama olmuştur. CHP, 1947 yılında hazırladığı yeni tüzükte inkılapçılıktan şunu anladığını ifade etmektedir: “Partimiz devrimciliği memleketimizde geri kalan hayat düzeninin tasfiyesi ve yerine ileri medeniyet kurumlarının kurulması manasına alır.”¹⁸¹ Yani CHP sadece yapılan inkılapların korunmasını değil, aynı zamanda hala inkılapları koruma kararlılığını ifade etmektedir. Ek olarak Tekinalp Kemalizm’in gayesine ulaştığı halde neden hala inkılapçılık ilkesini muhafaza ettiği sorusuna şöyle cevap vermektedir: “Parti programında daima görülen inkılapçılık remzi, fiilden ziyade, zihniyete, ruha, metoda taalluk eder. İstikbalde belki hakiki manasıyla bir inkılap hareketine lüzum olmayacaktır. Fakat inkılabın ruhuna, zihniyetine ve hareket tarzına daima ihtiyaç hissedilecektir.”¹⁸² Tüm bunların yanında, Kemalizm’in inkılapçılık ilkesi ile ilgili her daim yapılan, 1946 sonrasında da açıkça yapılmaya başlanan tartışma hem yönetime dairdir, hem de toplumsal yaşamı kökten değiştiren bir takım inkılaplara... Toplumun o güne kadar rahatsızlık duyduğu ama dillendiremediği bir takım uygulamalara yönelik itirazlar, DP’liler tarafından dile getirilmiştir. Fakat unutmamak gerekir ki, aynı dönemlerde DP ile siyasal yarışın tam ortasına düşen

¹⁸⁰ Tunçay, “Kemalizm- İkna (İnandırma) Yerine Tebeccür(Zorlama)”, 95.

¹⁸¹ “CHP”nin Yeni Program ve Tüzüğü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1947, 4.

¹⁸² Munis Tekinalp, **Kemalizm**, (İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 1936), 336.

CHP de benzer söylemleri tartışmaya açmış ve hatta Atatürk döneminde yapılan bir takım inkılapların değiştirileceği bizzat CHP tarafından ifade edilmiştir. Buradan hareketle, inkılapçılık ilkesinin tartışmaya açıldığı dönemde bu tartışmaya ve değişime CHP'nin de katkı verdiği söylenebilir.

1.3 Rejimin İktisadi Esası: Devletçilik

Devletçilik, Kemalizm'in en baskın ilkelerinden biridir. Bu açıdan rejimin altı okla formüle edilen siyasal ilkeleri arasında en çok referans verilen ilkelerden birisi halkçılıksa diğeri devletçilik olmuştur. Devletçiliğin resmi metinlere girmesi 1931 CHP programıyla başlar. 1930'lu yıllarda hazırlanan üç farklı CHF programında da devletçiliğin esasıyla ilgili temel bir değişiklik yoktur. CHP'nin 1931 tarihli programında devletçilik tanımı şöyle geçer: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde- bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."¹⁸³ Yani devletçilik ülkenin ve milletin mümkün olduğunca kısa sürede kalkınmasını sağlamak için, özel mülkiyet hakkını yadsımadan, devletin iktisadi alanla ilgilenmesidir. 1935 programında ise tanım genişletilir ve konserveçilikten, balıkçılığa kadar devlet müdahaleçiliğine vurgu yapan ayrıntılı maddeler eklenir.¹⁸⁴ Bu programda devletin fiilen özel sektörün önünü açmak için çeşitli sektörlerde iş yapacağı bildirilmiştir. CHP, 1943 yılında yayınladığı broşürde devletçilikle ilgili şunları yazmıştır: "Gerek Türk milletinin medeniyetçe hızla yükselmesini sağlamak, gerek halkçılığın zaruri kıldığı şekilde diğerlerini istismar edecek sınıflara meydan vermemek için iktisadi ve sosyal alanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıtalarından ve devletin kuvvetinden aynı zamanda ve ahenkli surette yararlanmak gereklidir."¹⁸⁵ Demirel'e göre bütün bu ilkelerden çıkarılacak sonuç, Kemalist devletçiliğin ekonomik kalkınmayı merkezine koyup, özel mülkiyeti esas gören, milletin genel çıkarları doğrultusunda devlet işletmeciliğini çözüm olarak gören, "özel sektöre birinci dereceden önem veren karma bir kapitalist

¹⁸³ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 134-135.

¹⁸⁴ Beriş, **age**, 124.

¹⁸⁵ Demirel, "Resmî Yayında Parti Tarihi", 210.

sistem belirlediğidir.”¹⁸⁶ Bu açıklamalardan hareketle devletçiliğin tanımını yapmak ve devletçilik ilkesinin nasıl anlaşıldığına açıklık getirmek anlamlı olabilir. Buna ek olarak devletçiliğin ekonomik hayata yönelik uygulamalarını içeren iktisadi devletçilik ve halkçılıkla paralel olarak kültürel hayatı düzenleyen ve bir anlamda da inkılapçılık ilkesinin uygulanmasını sağlayan kültürel devletçilik ayrımını da belirginleştirmek gerekir. Zira bunlar birbirini tamamlayacak şekilde paralel olarak ilerlemiştir.

Kemalizm’in diğer tüm ilkelerinde olduğu gibi devletçiliğin de anlamı ve kapsamına ilişkin açık bir algı yoktur. Bu muğlaklık bir yanıyla konjonktürel değişikliklerin, rejim tarafından kavrama yedirilmesini sağlamıştır. Devletçiliğin bu muğlak yapısına uygun olarak pek çok farklı tanım vardır. Bunlardan en önemlisi elbette Atatürk’e ait olandır. Atatürk devletçiliğinin tanımını şöyle yapılmaktadır: “Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak.”¹⁸⁷ Peker’e göre devletin varlığı için ulusal birliği sağlamak zorunluluktur. Bu da devletçilikle mümkündür.¹⁸⁸ Burada Peker’in vurgu yaptığı korporatizmin bir ögesi olan türdeş ve dayanışmacı toplum idealidir. Peker’e göre Kemalist devletçilik ilkesi iki unsurdan oluşur. Bunlardan birincisi sanayileşme yolunda olumlu görülen özel teşebbüs faaliyetlerinin teşvik ve himaye edileceği, diğeri ise bizzat devletin iktisadi işletmeler kurarak “ulusal kalkınma sürecini” hızlandırmaya çalışacağı bir yapıyı öngörür.¹⁸⁹ Afet İnan’a göre devletçilik, “Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir.”¹⁹⁰

Orhan Arsal’a göre ‘devletin tarifi’ şöyle yapılabilir:

“Bugün milleti devlete zıt bir mevhum gibi öne sürmek bilhassa biz Türkler için yanlıştır. Türk dehasının içinden yetiştirdiği Türk dehasını cisimlendiren bir Türk çocuğu bugün milletin başındadır. Biz de fırka yoktur, fırka ayrılık, parti parça ifade eder. Devlet denilen salahiyyetler bütünlüğünü şu veya bu vasıta ile ele geçirmek ve devlet iktidarını diğer gruplar aleyhine istismar etmek bahis mevzuu değildir. Bugün kendisine ‘Cumhuriyet Halk Partisi yerine pek güzel Cumhuriyet Halk Taazzuvu denilebilecek olan teşekkül milletin kendi mukadderatını bizzat idare edebilmek için kendine rehber seçtiği yurttaşlarının toplantısından

¹⁸⁶ Demirel, “Atatürk Döneminde Kemalizm”, 770.

¹⁸⁷ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 183.

¹⁸⁸ Beriş, **age**, 131-132.

¹⁸⁹ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 179.

¹⁹⁰ **Age**, 183.

ibarettir, ve ebetteki rehberlerin de bir rehberi vardır ve o da en büyük Türk Atatürk'tür, ve bu aşağıdan yukarıya doğru, milletin devletten reisine müteveccih taazzuv teselsülü, devlet tezi ile millet antitezinin Türklük sentezi halinde tahakkukundan ibarettir. O halde Türk inkılabı ideolojisine göre devleti şu kısa cümle ile tarif mümkündür: Devlet Atası etrafında toplanan millettir.”¹⁹¹

Birtek devletçiliği genel sürecin bir parçası olan “toplumun önceden kontrol edilmeyen alanlarına doğru kendini genişleten” özel bir politik tarz¹⁹² olarak tanımlar. Tekeli ve İlkin’in aktardıklarına göre “İsmet İnönü ve CHP bürokratlarının devletçilik görüşü devletin iktisadi alandaki müdahalesinin bilfiil devlet işletmeciliği şeklinde ve sürekli bir uygulama olarak devletçilik doğrultusundadır.”¹⁹³ Hamit Emrah Beriş’e göre devletçilik, “devletin kendisini tüm toplumsal ve siyasi ilişkilerin merkezine aldığı ve kamusal alan üzerinde tam bir kontrol sağladığı modelin adıdır.”¹⁹⁴ Ona göre devletçilik tüm şirket ve işletmelerin devlet elinde olması değil, piyasa mekanizmasına müdahale edilen, pazar ilişkilerinin kontrolünün devletin elinde olduğu, sıkı para ve maliye politikalarıyla döviz kontrolünün sağlandığı bir sistemdir.¹⁹⁵ Devletçilikle ilgili en temel ve tutarlı tanım Keyder’e ait olmalıdır. Keyder, yeni sayılan bir ideolojinin ‘tumturaklı adı’ olarak gördüğü devletçiliği “siyasal elit ile emeklemekte olan bir burjuvazinin hızlı bir birlik sağlamak için güçlerini birleştirerek ve de yeni bir toplumsal sistem kurma iddiasıyla, işçi sınıfını ağır baskılar altında tutup tarım sektörünü sömürürken, yalıtılmış bir milli ekonomi yaratmaları” olarak tanımlar.¹⁹⁶ Keyder’e göre devletçilik tüm bunların yanında, sınıflar arasındaki çıkar çatışmasını yadsınmasıyla korporatist bir toplum modeli öngören ve yabancı düşmanlığına dayanan “milli dayanışma ideolojisidir.”¹⁹⁷

Devletçiliğin tanımına etki yapan unsurlardan bir tanesi görüldüğü üzere devletçiliğin kalıcı mı geçici mi bir yöntem olduğu tartışmasıdır. Mesut Yeğen’e göre Kemalizm’in iktisadi devletçiliği, 1929 buhranı sonrasında geçici bir çözüm olarak üretilen, döneme özgü bir prensip özelliği taşımasına rağmen, daha sonra

¹⁹¹ Arsal, **age**, 32.

¹⁹² Birtek, **agm**, 143.

¹⁹³ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 180.

¹⁹⁴ Beriş, **age**, 104.

¹⁹⁵ **Age**, 117.

¹⁹⁶ Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 150.

¹⁹⁷ **Age**, 150.

Kemalizm'in kurucu ilkelerinden biri haline gelmiştir.¹⁹⁸ Yaygın görüş devletçiliğin Kemalizm'in geçici bir aracı olmadığı ve hatta Kemalizm'in özünü oluşturan otoriter yönetim anlayışının en önemli formüllerinden biri olarak işlev gördüğüdür. Devletçiliğin sürekli mi yoksa geçici mi bir çözüm mü olduğuna dair tartışmalar Kemalist liderliğin içinde sürekli var olmuştur. Geçici çözüm olduğunu savunanlara göre "Türkiye güçlü bir yerel burjuvaziden yoksundur ve özel teşebbüsün güçsüzlüğü, devletin sanayileşme atılımını gerçekleştirmesi için bizzat müteşebbis rolünü üstlenmesi zorunluluğunu getirmiştir", Türkiye'nin batı gibi olması için "devlet eliyle sanayileşme atılımını başlatmak ve yine devletin sağlayacağı imkanlarla özel teşebbüsü güçlendirmek" gerekmiştir.¹⁹⁹ Bunu savunan en önemli isim Atatürk'ün son Başbakan'ı Celal Bayar'dır. Bayar, devletçiliği Türkiye'nin ekonomisinin kendine yeter hale geleceği zamana kadar çözüm olabileceğini savunmuştur.²⁰⁰ Devletçiliğin kalıcı bir çözüm olmasını savunanlar İnönü ve çevresi, Kadrocular ve Ahmet Hamdi Başar olmak üzere 3 grupta toplanır.²⁰¹ Başta İsmet İnönü ve Recep Peker olmak üzere pek çok CHP bürokratinin devletçilik anlayışı "ferdin yapamadığını devletin yapması olarak anlaşılan bir mutedil devletçilik" görüşüyle uyumludur.²⁰² Zira İnönü'ye göre "Devletçilik "yalnız müdafaa gibi bir noktai nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika içinde müspet ve müessir bir vasıta"dır."²⁰³ Devletçiliğin geçici bir çözüm olduğunu ve olması gerektiğini savunanlar ise dönemin uygulamalarını "Türkiye'nin dünyadaki krize verdiği bir cevap" olarak nitelendirerek meşrulaştırmaya çalışırlar.²⁰⁴ Devletçiliği kalıcı bir vasıta olarak görenler için devletçilik demek "iktisadi kalkınma süreci içinde güçlenecek olan özel teşebbüsün yaratacağı bireysel zenginliklerin genel toplumsal çıkarla çatışmasını önlemek, topyekun toplumsal kalkınmanın hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesinde yönlendirici ve yol gösterici olmak, bireysel zenginleşmenin gerçekleştirilmesinde devletin koruyucu ve teşvik edici rolünün

¹⁹⁸ Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya", 73,. Ayrıca bkz. Yıldız, **Recep Peker**, 63.

¹⁹⁹ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 189

²⁰⁰ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 287.

²⁰¹ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 191

²⁰² Age, 191.

²⁰³ Age, 193.

²⁰⁴ Birtok, age, 143

benimsenmiş olması” demektir.²⁰⁵ Yine kalıcı bir çözüm olarak devletçiliği savunanlardan Kadrocular “devletçiliğin gerekli kıldığı planlama, planlamada düzenlenecek olan işbölümü esasları Türk toplumunun sınıfsızlığında temellenebilmesi ve iktisadi kalkınmanın yaratabileceği sınıf çatışmasının engellenmesi” için devletçiliği savunurlar.²⁰⁶ Bu sınıfsız, imtiyazsız bir toplum demektir. Böyle bir sistemde halk adına tüm yetkiyi kullanan devletin iktidarının sınırsızlığını ve tek parti rejiminin otoriterliğini dayanışmacılık üzerinden meşrulaştırırlar.

Devletçilik prensibini anlamak için bu prensibin gelişimini ve kurumsallaşmasını gözden geçirmek gerekir. Bu bağlamda da II. Dünya Savaşı sonrası bürokrasi ile burjuvazinin yakın ilişkisinin analizi şarttır. 1929 yılına gelindiğinde bürokrasi güçlenmiş, bürokrasi ile ekonomi arasındaki ilişki yeni bir iktisat politikasının da zeminini hazırlamıştır. Tam da bu döneme rast gelen ticaret burjuvazisinin karşılaştığı iktisadi güçlüklerle yönelik çözüm arayışı burjuvazi ile bürokrasinin yolunu kesiştirmiştir. Dolayısıyla Keyder’e göre başlangıçta geçici bir çözüm olarak düşünülen bir dizi önlem, yeni devlet biçiminin siyasi ve iktisadi formülünü oluşturmuştur.²⁰⁷ 1929 yılındaki para krizinin ardından ilk devletçi tedbirler alınarak ekonomi kapatılmış ve dış pazara bağımlılık asgariye indirilmeye çalışılmıştır. 1930 yılında döviz işlemlerinin kontrolü amacıyla merkez bankası kurulmuştur. Aynı yıl, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulmasıyla somut korporatist örgütlenmeye dönük bir adım atılmıştır. 1931 yılında siyasal düzen yine korporatizmin bir yansıması olarak “sınıf mücadelesi yerine içtimai nizam ve tesanüd” için tek partili rejim olarak tanımlanmış ve CHP’nin yönetme sorumluluğunu millet adına üstlendiği açıklanmıştır. 1931’deki basın kanunuyla, 1933’teki üniversite reformuyla ve Türk Kadın Birliği, Mason Locaları gibi siyasi örgütlerin kapatılmasıyla rejimin otoriter niteliği iyiden iyiye yerleşmeye başlamıştır. 1936 yılında ise parti devlet bütünleşmesi ile süreçte zirveye varılmıştır.²⁰⁸ 1936 tarihli İş Kanunu ile işçi

²⁰⁵ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 193

²⁰⁶ **Age**, 194.

²⁰⁷ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar** (İstanbul: İletişim Yayınları: 1993), 127-135.

²⁰⁸ Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 133-139.

sendikalarının kurulması engellenir, grev ve lokavt yasaklanır.²⁰⁹ Devletçiliğin 1930’lu yıllardaki uygulamalarına bakıldığında bu uygulamaların bu dönemde tepe noktasına ulaştığı görülür. Zira bahsi geçen yıllarda devlet eliyle sanayi tesisleri kurulmuş, ithal ikamecilğe dayanan bir iktisadi sistem benimsenmiştir. 1930’lu yıllarda o zamana dek hakim olan sermaye burjuvazisi zayıflamış ve savaş sonrası tüccarlarda yüksek karlı işlere girme istekliliği ortaya çıkmıştır. Yani bu dönemde sermaye kesimi “statüyü geliştirecek” bir gelişim amaçlamaktadır. Bir başka mesele Bu dönemde devletten beklenen sadece “toplayıcı ve örgütleyici” olması değil, aynı zamanda bazı kar haddi düşük sektörlerde inisiyatif olarak, buralara yatırım yapması beklenmektedir.²¹⁰ Yani sanayileşmeye engel teşkil eden her şey yasaklanır. Çünkü, cumhuriyet rejimi, ülkeyi iktisaden hızla kalkındırmak istemekte fakat bunu nasıl yapacağı konusunda kafa karışıklığı yaşamaktadır. Kapitalizmin beraberinde getirdiği sınıf çatışmasından korkulmakta, ayrıca toplumsal ve siyasal hakların genişletilmesini sağlayacağı düşünülerek kapitalizme mesafeli durulmaktadır.

Öyleyse yukarıda detaylandırılan devletçilik uygulamaları dikkate alındığında, iktisadi çalışmaların yanında siyasi adımlar atıldığı da görülür. Bunun sebebi korporatizmin sadece iktisadi kurumsallaşmayı değil aynı zamanda zihinsel altyapıyı da oluşturma gayretidir. Hatta Beriş, devletçilik rejimin iktisadi yüzü gibi görünmekle birlikte, Kemalizm’in diğer ilkelerinin de temelini oluşturur, demektedir. Atılan tüm adımlar güçlü bir devlet içindir. Bu anlamıyla devletçilik otoriter uygulamaların hukuksal ve kuramsal zeminini hazırlamıştır. Kısacası, devletçilik, Cumhuriyet yönetiminin ekonomi, toplum ve siyaset düşüncesinin toplu bir bakışı olarak değerlendirilebilir. Devletin merkezde olduğu, geniş bir vesayetle toplumun denetlendiği, alternatif aktörlere şans bırakmayan kamusal alan tanımlaması devletçiliğin somut göstergeleridir. Devletçilik, laiklikle birlikte otoriter yönetim anlayışını meşrulaştıran iki temel ilkedен birisidir. Devletin merkeze alındığı bir yönetim tarzında birey haklarının ikinci planda kalması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu fikir, toplumsal devamlılık için devletin varlığının önemine vurgu yaparak, devletin ‘herkesin iyiliğini’ sağlayacağı, dolayısıyla birilerinin haklarının

²⁰⁹ Age, 165-166.

²¹⁰ Çağlar Keyder, **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye** (İstanbul: Birikim Yayınları, 1979), 119-120.

ortak yarar uğruna çiğnenmesinin yanlış olmadığı savıyla kendi meşruluğunu oluşturur.²¹¹ Zaten 1930’larda uygulanan biçimiyle devletçilik “bireysel özgürlüğü ortadan kaldıran ve bürokrasinin yolsuzluklara düşmesine izin veren bir nitelik” taşımaktadır.²¹² Zaten, Devletçilik kısa sürede kalkınma gerekliliği stratejisi olmanın ötesinde rejimin genel karakterine uygun olması sebebiyle seçilmiş bir ilkedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren rejim güçlü bir devletçi karaktere sahiptir. Bu nedenle de devletçilik, başlangıçta ekonomik kaygıları temele alıyor gözükmekle birlikte siyasal ve toplumsal alanı da kapsayan geniş bir alanı etkilemiştir.

Cumhuriyet yönetimi 1930’ların başında tüm sivil toplum kuruluşlarının kapatılmasında görüldüğü gibi, kendisi dışındaki örgütlülüğe müsamaha göstermemektedir. Siyasal alanın tek sahibi devlettir.²¹³ Devletçilik rejimin bekasını korumada yararlanılan araçlardan biri olarak görülür; devletin bekası ve bağımsızlığı güçlü bir ekonomiye dayandırılır. Bu noktada devletçilik “iktisadi milliyetçilik” anlayışından destek bularak politikaların merkezine yerleşir.²¹⁴ Öte yandan, Kemalist devletçilikte muasır medeniyet idealine erişmek için iktisadi, kültürel ve siyasi yönleriyle bir bütün olarak Batı uygarlığı örnek alınmakta ve bu yönde yapılacak tüm çalışmaların sorumluluğu devlete bırakılmaktadır. Devlete verilen görev “iktisadi kalkınmayı sağlamaktan, Türk halkına batılı normlara uygun bir kültür verilmesine ve fikri nazımlık görevini yerine getirmeye kadar” çeşitlidir.²¹⁵ Devletin bir görevi de uluslaşma sürecinde, sermayeyi devletin sahibi olan ulusa tahsis etmektir. Dolayısıyla, devlet kendini ‘Milli Burjuvazi’ yaratmak için sorumlu gösterir. Amaç Müslüman ve Türk yerel sermaye oluşturulmasıdır fakat bu da devletin kontrolünde olmalıdır. Rejimin temellerini korumak kaygısı bu alanda cumhuriyet kadrolarını tedbirli davranmaya itmiş, bir yandan yerli sermaye grupları oluşturulurken bir yandan da devlet bizzat bir girişimci gibi hareket etmiştir. 1930’lara kadar sermaye tam olarak devletleştirilemez. Bunda dış koşullar ve sermaye yapısı etkindir. Mutedil tavır 1930’larda değişir ve CHP iktidarını mutlaklaştırmasıyla birlikte otoritesini sağlamlaştırma adına adımlar atmaya başlar. Bu tek başına toplumsal ve siyasal

²¹¹ Beriş, **age**, 15.

²¹² Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 190.

²¹³ Beriş, **age**, 18.

²¹⁴ **Age**, 133-136.

²¹⁵ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 208

denetimle olmayacağı için ekonomik anlamda da mutlak bir denetim dönemi başlar. Süreç içinde tüm çabalar kalkınma için kullanılır ve milli bir burjuvazi yaratılmak istenir.

Cumhuriyetin başından itibaren radikal bir yapı kazanıp çeşitli baskı araçlarıyla bunu sürdüren ve 1930'larda en hızlı doktrinleşmesini yaşamış genç dönem Kemalizm'i daha radikal bir karaktere sahipken, 1945 sonrası "Atatürk milliyetçiliği" adı altında daha yumuşak ve muhafazakar Kemalizm dönemi başlamıştır. İki dönem boyunca da "nizamlı bir toplum" ve "disiplinli bir hürriyet" prensibi değişmemiştir. Özellikle Tek Parti iktidarında olmak üzere, devletçilik; devletin siyasal alanı toptan düzenleyebileceği ve bunun dışında toplumsal alana da müdahale edebileceği bir ilkenin adı olmuş, devletin yurttaşlarına karşı sorumluluğundan ziyade onlara yüklediği görevlere gönderme yapmıştır.²¹⁶ Nizamlı bir toplumun kalkınmanın şartlarından biri olduğunu düşünen belli bir özerk konuma sahip bürokratik elit, bunu sağlayacak hem iktisadi hem de siyasi alt yapıyı devletçilik ilkesi adı altında uygulamaya sokmuştur. İnönü döneminde devletçilik ilkesi toplumsal amaçlardan uzaklaşıp, tüm toplumsal sınıfları kendi menfaatine aykırı olarak görmeye başladığı bir ilke haline gelmiştir. Böylece tüm grupların ortak ilkesi devletin otoritesini sınırlandırmak haline gelmiştir. Keyder, bu dönemde devletin topluma müdahale gerekçesi olarak dünyadaki iktisadi durumun gösterildiğini ifade eder.²¹⁷ Bu Kemalizm'in sadece dönemsel değil, yerleşmiş ve her dönem dillendirilen bir söylemidir. Bu söyleme göre, Kemalizm'in otoriter devletçi uygulamaları düzenin devamı için gereklidir. Dolayısıyla Kemalizm'in devletçilik ilkesinin bir yanını da demokrasi ve Kemalizm ilişkisi oluşturmaktadır. Çünkü Kemalizm'in demokrasiye bakışı, devletçilik ilkesinin oluşturduğu bir algının tezahürüdür aslında.

1.4 Kemalizm'in Demokrasiye Bakışı

Kemalizm'in demokrasi ile ilişkisi oldukça karmaşıktır. Kemalizm'in özünde aslında demokrasi olduğunu söyleyenler kadar tam tersini iddia edip, otoriter uygulamaların yaygınlığını tartışan ve Mustafa Kemal'in de demokrasi algısının tek parti

²¹⁶ Beriş, **age**, 1.

²¹⁷ Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 140.

uygulamalarıyla oldukça uyumlu olduğunu iddia eden pek çok analiz vardır. İlginç olanı, her iki tarafın da tezlerini Atatürk'ün söylemelerine dayandırmalarıdır. Bu tezlerden bir tanesi, İkinci Dünya Savaşı koşullarında otoriterleşen sistemin, koşullar el verdiğinde demokratikleştiği ve rejimin özüne yani demokrasiye döndüğünü iddia etmektedir.²¹⁸ Yani buna göre, çok partili hayata geçiş Kemalizm'in bir tercihidir. Buna kanıt olarak verilen örneklerden başka bir tanesi de Mustafa Kemal Atatürk bir demecinde “Bugünkü manzara aşağı yukarı bir *dictature* manzarasıdır... (ve) Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir.” diyerek arkasında bırakmak istediği sistemin otoriter olmasını istemediğini ifade etmesidir.²¹⁹ Bu da çok partili hayata ve demokrasiye ılımlı yaklaştığı biçiminde değerlendirilmektedir. Bir başka teze göre ise ekonomik alanda kalkınmayı hedefleyen Kemalizm'in, toplumsal alanda batılı bir ideali olduğu açık olmakla birlikte siyasi alandaki hedefi yeterince açık değildir. Analizlerin büyük oranda kesiştiği nokta ise Kemalizm'in esasında liberal demokrasiyi hedeflediğini söylediği halde bunun gerçekleşmesi için otoriter bir rejimin kurulduğudur.²²⁰

Mustafa Kemal çok partili sistemi çok net bir biçimde eleştirmekte ve kuvvetler ayrılığını “bir meczubun kaleminden çıkmış hezeyanlar” olarak yorumlamaktadır. Yerel yöneticilerin halk tarafından seçilmesi öneri ve girişimlerine olumsuz bakmaktadır. Yakın çevresi de çoğulculuk ve katılıma şiddetle karşı çıkarlar.²²¹ Hatta Atatürk'ün Halk Fırkasını anlattığı konuşmada “ülkenin parti mücadelesinden çok çektiği, aslında halkın yekpare bir bütün olduğu ve particiliğin ülkeye zarar verdiği” şeklinde mesajlar verilmiş ve daha o zaman yani 1923 tarihinde tek parti rejimine göz kırplılmıştır.²²² Parla'ya göre de “Mustafa Kemal'in 1927'de verdiği nutuk, bir şahsın bünyesinde toplanmış siyasal meşruiyetin ve “utangaç otoriteryanizm” sınırlarını kat be kat aşan bir siyasal tahayyülün veciz örneklerini sunar.²²³ Ona göre Kemalizm “şefçi paternalist, elitist ve vesayetçi, tek partici, otoriter, yer yer totaliter, para-militer, yer yer de doğrudan militaristtir. Bütün bu kısmi özelliklerin toplamı,

²¹⁸ İnsel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, 144.

²¹⁹ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 217.

²²⁰ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 211.

²²¹ İnsel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, 154.

²²² Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, 281.

²²³ İnsel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, 150.

şiddetli bir demokrasi alerjisinin varlığına işaret eder.”²²⁴ Demirel de bu noktada Kemalist rejimin ‘utangaç bir diktatörlük’ olduğunu kabul etmekle birlikte, Kemalist elitin demokrasi kavramına yabancı olmadığını, 1925-45 arasındaki dönemde dahi seçimlerin yapıldığını ifade etmektedir.²²⁵

Kemalist ideolojinin otoriter niteliğinin Atatürk dönemindeki formülasyonuna en büyük katkıyı yapan Recep Peker²²⁶ devletin merkezde tutulup, geri kalan her şeyin varlığını ona bağlayan “otoriter bir sistemin erdemine” inanır.²²⁷ Bu anlamda hedef nizamlı bir hürriyetten otoriter bir sistem çıkarmaktır. Tam da bu noktadan bakıldığında CHP için demokrasinin tanımının bile oldukça otoriter esintiler taşıdığı söylenebilir. Peker demokrasiyi şöyle anlatır: “Türkiye Cumhuriyeti bir parti devletidir. Parti devletle beraber çalışır. Demokrasi, halk tarafından halk için devlet idaresi demektir. Fakat demokrasi hiçbir yanına dokunulamaz, değiştirilemez, olduğu gibi alınan bir rejim değildir. Her milletin ihtiyacına göre uygulanması gereken bir kavramdır.”²²⁸ Zaten 1930’lu yıllardaki uluslararası konjonktüre ve dünyada esen rüzgarın da bu yönde olmadığı görülür. Gerçi tartışmayı burada bitirmek olası değildir. Disiplinli hürriyet olarak da ifade edebileceğimiz otoriter bir rejimi savunan Recep Peker faşizm ve komünizmin millet beraberliğini bozucu unsurlardan arındırılarak tek parti rejimine etki ettiğini söyler.²²⁹ Zaten “Mili şef deyimini ilk kullanan kişi Peker’dir” ve “Peker’e göre milletçe üstün olabilmek için ulu bir şefin etrafında kenetlenmek gerekir.”²³⁰ “Peker’in 1935 program açıklamaları, Kemalizm’in devlet örgütlenmiş ulustur anlayışında ifadesini bulan, devlet karşısında ferde hiçbir özerk hareket alanı bırakmayan yekpare karakterinin bulanık olmayan

²²⁴ Agm, 153.

²²⁵ Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, 45.

²²⁶ Recep Peker’in siyasi pozisyonunun ayrıntılı bir analizi için bkznz. Yıldız, *Recep Peker*, 58-63.

²²⁷ Age, 61. Ahmet Yıldız’a göre Tek parti iktidarının en sert yüzü Recep Peker’dir. O, “otoriter faşizan çizgisiyle parti içinde önemli bir mihraktır.” Ayrıca “CHP içinde Kemalizm’in devletçi kapitalist yorumunu geliştiren ve hararetle savunan savunan Peker, 1931-36 döneminde, Tek Parti rejiminin en önemli organı olan, milletvekili adaylarını belirleyen ve kararları bütün parti üyeleri için kayıtsız şartsız bağlayıcı olan CHP genel başkanlık kurulunda, Atatürk ve İnönü ile birlikte üçüncü üye olarak bulunmuştur. Peker partinin genel sekreteri sıfatıyla ve 1931 CHF tüzüğü’nün ikinci maddesi gereği, partinin daimi umumi reisi Atatürk adına konuşma ve iş yapma yetkisine sahipti. 31 ve 35 programları onun tarafından hazırlanmış. Peker Kemalist tek parti devletinin inşasında ve Kemalist ideolojinin oluşumunda, özellikle 6 okun belirlenmesinde en büyük paylardan birine sahip olmuştur.” Yıldız, “Recep Peker”, 58-59.

²²⁸ Yıldız, “Recep Peker”, 60.

²²⁹ Agm, 61.

²³⁰ Agm, 61.

bir resmini vermektedir.”²³¹ Falih Rıfkı Atay “Türkiye’de demokrasi, hoca ve mürteci saltanatı demektir.”²³² Diyerek kendince başka bir demokrasi tanımı yapmaktadır. Tüm bu söylemler, dönemin demokrasi algısını görmek açısından turnusol kağıdıdır.

Köker’e göre Kemalizm, “1930’lardaki formülasyonu içinde, modern devlete özgü demokrasiye karşı, kah “liberalizm” diyerek, kah Batılı toplumlardaki sınıf gerçeğinin bir zorunlu sonucu olarak görüp, Türkiye toplumunun “dayanışmacı” yapısı içinde sınıfların olmadığı, dolayısıyla da demokrasiye gerek bulunmadığı, yolundaki bir muhakeme tarzını benimseyerek olumsuz bir tavır takınmıştır.”²³³ Bu dönemde olan Şeyh Sait isyanını da gerekçe olarak görerek uygulamaya konulan Tahrir-i Sükun kanunu, “otoritarizm felsefesinin tecessümü olan Hıyanet-i Vataniye kanunu” ve sıkı yönetim bölgeleri dışında da faaliyet göstermeye başlayan İstiklal Mahkemeleri bu dönemdeki otoriter yönetimin kurumsallaştığının göstergeleridir. İnsel’e göre Kemalizm’in otoriter bir demokrasi olduğunu 1930’lu yıllardaki millet-parti özdeşleşmesi, parti devlet ve şef-parti özdeşleşmesi adı altında otoriterleşme uygulamaları kanıtlar. CHF’nin 1931’de toplanan Üçüncü Kongresi’nde oy birlikli demokrasi ile başlayan süreç 1935 tarihindeki Dördüncü Kongre’de devlete bütünüyle el konulmasına kadar varır. Sonuçta “otoriter gelenek faşizan totaliter eğilime üstün çıkarak partinin görece özerk varlığına da katlanamayarak partiyi devletin içinde özümsemesiyle sonuçlanır.”²³⁴ 1931 yılında yürürlüğe giren matbuat kanunuyla “memleketin umumi siyasetine dokunacak” yayımlar yapan gazete ve dergilerin kapatılması²³⁵, 1938’de yeni çıkarılan kanunla dernek kurmak fiilen yasaklanması, Türk kadınlar birliğinin Türk mason localarının kapatılması, Darülfünun’un kapatılıp İstanbul Üniversitesi olarak açılması sırasında öğretim kadrosunun üçte ikisinin atılması ve akademik unvanlarının alınması gibi uygulamalar otoritarizmin pratiğe geçerken ortaya çıkardığı resimdir.²³⁶

²³¹ Agm 62.

²³² Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 225.

²³³ Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, 108-109.

²³⁴ İnsel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, 151-152.

²³⁵ Agm, 152.

²³⁶ Agm, 153.

Kemalizm otoriter ve militarist bir anlayış etrafında şekillenen, devletin tüm alanlarda belirleyici olmasını hedefleyen ve topluma yeni bir biçim verme amacıyla şekillenen bir ufuk taşımaktadır.²³⁷ Kemalizm devlet otoritesine mutlak itaat bekler. Yola çıkarken Kemalizm'in ilkeleri tam olarak ortaya konulmamış, zamanla konjonktürel şartlara göre rejimin otorite tesisi, muhalefetin sindirilmesi gibi gerekçeler için altlık oluşturmuşlardır. Mutlak otorite için devletçiliğin kendine sunduğu imkanların farkına varan rejim, meşruluğunu devletçilikle sağlamıştır. Devleti her şeyin merkezine oturtan bu anlayış devletçilik ilkesinden önemli ölçüde yararlanmıştı. Güçlü ekonomi devletin bekası için önemlidir ve devlet bu süreci yönetmelidir algısı bu noktada devreye girmiştir. Haliyle, ekonomik gelişme sürecini tekeline alan devlet, tüm toplumsal alanlara da müdahale eder hale gelmiştir.²³⁸ İlkey Sunar'ın yerinde ifadesiyle: “Bu koşullar altında tek partili rejim, jakoben bir popülizme açık olduğu halde, otoriterdir ama popülist olmamıştır. Halkçı düzen kitlelerin katılımına değil, halkın siyasal olarak dışlanmasına bağlanmıştır.”²³⁹ Zaten İnsel'in ifadesiyle “Hiç kimsenin şahsen yerini dolduramayacağı bir kurucu atanın varlığı hem otoriter tasavvurların beslediği ve meşruiyetlerini elde ettikleri asli kaynak hem de otoriter iradelerin kişisel iktidarlara dönmesini engelleyen bir settir.”²⁴⁰

Bugün halkın yeterince olgun olmadığı gerekçesiyle demokrasinin sınırlı tutulması gerektiğini vurgulayan Kemalizm, o zaman da iktisadi kaynakların tam ve tek elden kullanımı için düzen ve iltizam vurgusu yaparak demokrasiyi sınırlı tutmak kanaatindedir. Kemalizm, ekonomik kalkınma yani sanayileşme ve kültürel gelişme olmadan siyasi sistemin demokratikleşemeyeceğini savunmaktadır. Çünkü burada Kemalizm için önemli olan demokratikleşmeden ziyade düzenin devamı ve istikrarıdır.²⁴¹ Çoğulculuk disiplinsizlik, başı bozukluk olarak görülür. “Disiplinli bir hürriyet, nizamlı bir toplum” istikrarın sürmesi açısından elzemdir. Kemalizm'in demokrasiye geçiş evresi de zaten gerekli ve yeterli ekonomik kalkınmanın, kültürel ve toplumsal gelişme sağlandıktan sonra mümkün olacağı bir anlayışla inşa

²³⁷ Beriş, **age**, 23.

²³⁸ Beriş, **age**, 188-189.

²³⁹ Sunar, **agm**, 2078.

²⁴⁰ İnsel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, 151.

²⁴¹ Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, 107.

edilmiştir. Bu sistemde, demokrasi ise “gerektiğinde ve toplum hazır olduğunda izin verilebilecek bir hedef” olarak düşünülmüştür.²⁴²

Kemalizm’in batı yanlısı modernleşme üzerine kurulu tarafı ile modernleşmenin siyasi boyutu olan demokratikleşme arasında gözle görülür bir gerilim vardır.²⁴³ Kemalizm devlet idealine bağlı bir ideoloji olduğundan, sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle idealini sağlayacak bir yönetim şekli hayali kurmaktadır. Toplumunu homojen bir kitle olarak gören Kemalistler 1924’lerden sonra bu fikri iktisadi devletçilik ile temellendirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, “Gökalp halkçılığı sınıfsız dayanışmacı bir kitle olarak kavranan Türk toplumunda çeşitli toplumsal kesimler arasında eşitliğin sağlanması ve iktisadi gelişmelerle birlikte doğabilecek olan eşitsizliklerin giderilmesi için devletin benimsenmesi gerektiği düşüncesine ulaşmıştır.”²⁴⁴ Kemalizm’e göre, türdeş bir toplumun siyasi çıkarları aynı merkezde toplanacağından başka partilere gerek de yoktur. Haliyle Tek Parti yeterli görülmektedir. Zaten, çoğulculuğa ve katılımcılığa yer olmayan Kemalist siyaset anlayışı içinde iktidarın merkezinde “Tek Şef, Tek Parti, Tek Parti Meclisi” olarak kurgulanan bir kurumsal yapı vardır.²⁴⁵ Öyleyse, demokrasinin çoğulculuğuna korporatist modele bağlı kalınarak geçilmiştir.²⁴⁶

Görüldüğü gibi Kemalizm demokrasiyi reddetmemekle beraber bunu çok açık bir biçimde halkçılığa indirger. Tekin Alp’in şu sözlerini bu manada anlamak gerekir: “Milli hakimiyeti tanzim sevk ve idare edecek olan siyasi kadrolar, herhangi bir sınıfın herhangi bir siyasi partinin menfaatini değil, ancak milletin umumi menfaatlerini göz önünde bulunduracaklardır. Şu halde Kemalist rejimi anlamak için klasik demokrasilerin remzi olan millet vasıtasıyla ve millet için sözüne kadrolardan dolaşarak cümlesini de ilave etmek gerekir.”²⁴⁷ Disiplinli, türdeş, nizamlı toplum yaratmak Kemalizm’in en büyük hedeflerinden biridir. Jean Jacques Rousseau’dan esintiler taşıyan bu siyasal anlayış toplumu tek ve bölünmez görüp, soyutlaştırdığı halk kavramını güçsüzleştirip, onlar adına yetkiyi kullanan siyasi elitleri daha

²⁴² Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 226.

²⁴³ Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, 107.

²⁴⁴ Köker, **Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm**, 226

²⁴⁵ İnsel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, 150

²⁴⁶ Köker, **Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi**, 108-109

²⁴⁷ Tekinalp, **age**, 74.

muktedir kılmıştır. Karaömerlioğlu'na göre halk kavramının böyle anlatıldığı bir sistemde bütün “partiküleristik iktidar odakları ve muhalefet” bu türdeşliği ve düzeni bozmaya niyetli halk düşmanları olarak görülebilmek potansiyeline sahiptir.²⁴⁸ Tam da bu noktada Mahmut Esat Bozkurt'un demokrasi tanımına bakmak lazımdır: “Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk milleti bir piramide benzer, taban halk tepesi yine halktan gelen bir baştır ki, bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir.”²⁴⁹ Açık olduğu üzere Bozkurt, tek parti rejiminin de halkçılıktan taviz vermek olduğunu düşünmemekte ve yönetimin halktan beslendiğini iddia etmektedir.

Açıktır ki Atatürk'ün ölümü sonrasında tek parti rejiminde ve otoriter yapıda hiçbir yumuşama olmamıştır. Hatta Parla rejimin daha da katılaştığını iddia eder. Zaten 1931'den sonra hazırlanan programlarda kayda değer yenilikler olmadığı gibi 1943 yılında basılan broşürde tek partinin başarılarından söz edilerek bu rejimin geçici değil kalıcı olduğunun işareti verilmekte²⁵⁰, 1947 programının girişine eklenen 2.fıkra da ‘Kemalizm’e sadakati ve siyasi realizmi’ tekrar etmektedir.²⁵¹ 1938-45 arasında otoriteryanizmin dozu önceki dönemlere göre daha fazla artmıştır. Buna sebep 2.Dünya Savaşı koşulları ve toplumdan yavaş yavaş yükselmeye başlayan itiraz sesleridir. Genel anlamıyla Kemalizm bir yandan “millet iradesini” romantik

²⁴⁸ Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, 278

²⁴⁹ Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1967), 137.

²⁵⁰ Demirel, “Resmi Yayında Parti Tarihi”, 211. Demirel ayrıca bir başka yerde tek parti yönetiminin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğu sorusunu sormakta ve bu noktada yapılan tartışmaları şöyle ayırmaktadır: “Tek Parti yönetimi için vesayetçi demokrasi tartışması yapanlar, kanıt olarak tarihsel gelişmeleri göstermekte, 1930’daki Serbest Fırka denemesiyle zeminin yoklandığını, ancak koşulların henüz uygun olmadığı görüldüğünden bu denemeden sonuç alınmadığını, 1940’ların ikinci yarısında ise koşulların olgunlaşmasıyla geçici tek parti yönetimine son verilip, çoğulcu sisteme geçildiğini öne sürmektedirler. Bununla birlikte, tek parti yönetimindeki kurumsallaşma, yöneticilerin niyet, davranış ve açıklamalarıyla döneme ilişkin belgelere dayanarak yapılan incelemeler, tek parti yönetiminin geçici değil, kalıcı bir sistem olarak benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır.” Bkz. Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, 608-609.

²⁵¹ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3**, 2. Bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 21. Bahsi geçen CHP’nin 1947 yılındaki yeni program ve tüzüğüne baktığımızda şöyle bir başlangıç görürüz: “Cumhuriyet Halk Partisi Kemal Atatürk’ün önderliği altında Milli kurtuluş savaşını yürüten ve milli egemenliği sağlayan “Anadolu ve Rumeli müdafaa-i hukuk cemiyetinin bir siyasi parti haline gelmesinden doğmuştur. Partimiz memlekette milli iradenin egemenliğini en iyi şekilde belirten cumhuriyet rejiminin temelini atmış, milletimizin gelişmesine engel olan bütün eskimiş kurumları kaldırarak Türk milletini ileri ve demokratik bir topluluk haline şartları hazırlamıştır. Bu programdaki ana prensipler partinin daima sadık kaldığı Kemalizm yolunun ifadeleridir. Bu yol memleket gençlerinden ilham almayı ve hürlik birlik düzenlik ve ilerilik umdelerine dayanmayı gerektirir.” 19 Nisan 1947, **Cumhuriyet Gazetesi**, 4.

bir söylem olarak başucunda tutarken öte yandan milleti rejimin devamı için bir tehdit unsuru olarak görmüş ve haliyle, düzenin devamı için ıslah etmiştir. Kemalizm'in demokrasi yanlısı olduğu tezi uygulamalarla tamamen çelişen bir tezdır. Zaten bu bölüm boyunca neredeyse her sayfada ifade edilen mesele aslında, Kemalizm'in halkçılık ilkesinin temel söylemini oluşturan milli irade ilkesinin, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, inkılapçılık, devletçilik ve laiklik uygulamalarıyla "halk için halka rağmen" formatına dönüştüğüdür. Halkın, devletin bir mülk nesnesi haline gelmesi ve devlet merkezli bir anlayışın merkeze konulduğu bir anlayışta, demokratik bir yönetimdense, otoriter bir yönetim tercih edilmiştir. Demokrasiyi halkçılığa indirgeyen Kemalist anlayış, halkçılığın demokrasiden ve halktan oldukça uzak bir ilke haline gelmesiyle, demokrasiyle yollarını en azından 1946 yılına kadar tamamen ayırmıştır.

DP’NİN SİYASET SAHNESİNE ÇIKIŞI

2.1 Çok Partili Hayata Dönüşün Sebepleri

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılında iktidarı Demokrat Parti devralana kadar ülkeyi yöneten tek parti olmuştur. İki defa çok partili hayata geçiş denemeleri sayılmazsa CHP karşısında kurulan uzun soluklu, tek ciddi muhalefet partisi de Demokrat Parti’dir. Bu kadar uzun bir süre ülkeyi tek başına yöneten CHP, “çok partili hayata dönüş”²⁵² kadar Türk siyasi tarihine damgasını vurmuştur. CHP, Kurtuluş Savaşı sırasında bağımsızlık mücadelesi veren geniş ittifakın, 1923 yılında Halk Fırkasına dönüşmesiyle ilk resmi yapılanmasını gerçekleştirmiştir. Farklı kesimlerin bir araya gelmesiyle kurulan bu ittifak, yeni rejimin niteliğine yönelik net bir duruşa sahip değildir. Cumhuriyetin erken yıllarından itibaren bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan tartışmalar, her dönemde parti içinde çeşitli ayrışmalara sebep olmuştur.

Atatürk’ün kurduğu CHP, muhalefetsiz, tek partili bir sistem tercihini, parti yöneticilerinin il valileri olması gibi uygulamalarla 1920’lerde kurumsal bir çerçeveye oturtmaya başlar. Temelleri 1920’lerde atılan tek partili rejim için 1940’lar bir olgunlaşma evresidir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de ölümü üzerine, 11 Kasım’da TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, 26 Aralık 1938’de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı’yla, tüzüğün 3.maddesinde değişiklik yapılarak Milli Şef ilan edilmiştir. O andan itibaren tek parti

²⁵² M.Asım Karaömerlioğlu’nun belirttiği gibi Türkiye’de daha evvel çok partili hayata geçiş denemeleri yaşadığından, çok partili hayata geçiş yerine çok partili hayata dönüş kavramsallaştırması daha uygundur. Zira, “Çok partili siyasal hayat cumhuriyetin icadı değildir. 1908 sonrası kısıtlı da olsa çok partili bir seçim deneyimi” vardır. Bkz. M.Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”, **Toplum ve Bilim**, s. 106, (2006): 174-191. Ayrıca benzer bir kavramsallaştırma için “(...)Türkiye, 1950 yılında DP iktidara geldiğinde 14 tane genel seçimden geçerek, üç tane parlamenter hükümet deneyimini görmüştür.” diyen Bernard Lewis’e bkz. Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 511.

rejimi için örgütlenmeler başlamıştır. 1940'lara gelindiğinde ise, tüm muhalif ögeler ortadan kaldırılmaya ve her türlü muhalefet girişimi bastırılmaya başlanmıştır.

Bu yıllarda CHP'nin çok sesliliği önleme çabalarına rağmen, her ne kadar tam anlamıyla örgütlü bir muhalefet ortaya çıkmamış olsa da, hem toplumdan hem de CHP'nin kendi içinden tek parti rejimine karşı önce fısıltı halinde, sonrasında daha gür bir sesle muhalefet oluşmaya başlamıştır. İlkay Sunar'a göre CHP'ye karşı biriken tepkiyi eritmenin ya da desteğe çevirmenin birkaç yolu vardır. Bunlardan birincisi halka dönük reformist adımlar atmak, ikincisi merkezi yönetimi pekiştirip baskıyı arttırmak ve üçüncüsü demokrasiye geçiş yapmak ve CHP'yi muhalefet partisiyle yarışabilecek 'bir kitle partisi' haline getirmektir.²⁵³ CHP çeşitli şekillerde tüm bu yolları denemiş, ama en önemlisi, 10 Mayıs 1946 yılında CHP Olağanüstü Kongresi toplanarak İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanlarını kendi arzusuyla kaldırmış ve böylece çok partili hayata dönüş yolunda somut adımlar atılmıştır.²⁵⁴ Çok partili hayata geçiş ile ilgili önemli tartışmalardan bir tanesi sebepler meselesidir. Bu dönüşün en önemli nedeni olarak toplumsal dinamikleri gösterenlere ek olarak dış baskılar üzerinde duranlar, CHP içindeki muhalif sesleri gösterenler ve her birinin eşit derece de önemli olduğunu düşünenler vardır. Bu bölümde öncelikle bu tartışma yapılacaktır. Sonrasında ise dönüşüme vesile olan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Dörtlü Takrir'i analiz etmek ve buradan da DP'nin kuruluşuna bakmak lazımdır. DP'nin kuruluş sürecinde, kuruluş aşamasını oluşturan tarihsel olaylar dizisi kadar DP'yi oluşturan toplumsal kesimlerin çeşitliğinin sosyolojik analizi de önemlidir. Tüm bunlar bu bölümün konusudur.

2.1.1 Toplumsal Muhalefet

1945 yılına kadar "dışarıya karşı monolitik bir görüntü çizen iktidar bloğunun", o tarihten itibaren çatlaması ve "bir daha bir araya gelemeyecek şekilde ayrışması" Türkiye siyasi tarihinin en önemli olaylarından birine işaret eder.²⁵⁵ CHP'nin tek parti, İnönü'nün Değişmez Milli Şef olduğu yıllarda, rejimin uluslar arası arenada kabul görmesine ve içerde rejimi benimsemeye başlayan bir nesil yetiştirme

²⁵³ Sunar, **agm** 2080.

²⁵⁴ "Halk Partisinin fevkalade kurultayı dün dağıldı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Mayıs 1946, 4.

²⁵⁵ Koçak, **İkinci Parti**, 952.

alışmaları sürmesi rağmen, uzun yıllardır ülkeyi tek başına yöneten CHP'ye karşı yükselen sesler yoğun olarak duyulur hale gelmiştir. Hem toprak sahiplerini, hem iş adamlarını, hem de yoksul halkı memnun edemeyen CHP ile bu kesimler arasındaki ihtilaf, zamanla daha belirginleşmiştir. Bu seslerin hangi kesimlerden gelmiş olduğu kadar sebepleri de önemlidir. Savaş yıllarının oluşturduğu ekonomik koşullar, CHP ve CHP yöneticilerine güvenin azalmış olması ve Tek Parti rejiminin bir baskı aracı olarak işlev görmeye başlaması temel sebepler olarak görülebilir.

Bir milyondan fazla kişinin askere alındığı savaş yıllarında, milli gelirin üçte birinin savunma ihtiyaçlarına ayrılması ve seferberlik ilan edilmesiyle ekonomik durum zora düşmüştür. Bundan en çok etkilenen kesim de şüphesiz köylülerdir. Köycülük gibi halkçı yaklaşımlara rağmen, köylünün cumhuriyetin başından beri durumunun kötü olduğu ve memnuniyetsiz bir tavır içinde olduğu açıktır. Bu yoksulluğa ek olarak önce aşar yerine başka vergilerin getirilmesi, sonrasında savaş yıllarında aşarın yeniden uygulanması, bu vergilerin belirlenmesinde keyfî uygulamaların görülmesi, on binlerce köylünün savaş için askere alınması, çekim hayvanlarına el konulması ve devletin piyasa fiyatları altında zorunlu alım yapması, savaş zorlukları nedeniyle köylülere angarya işler yüklenmesi yani köylünün inşaat ve yol yapımı gibi işlerde ve madenlerde sembolik ücretlerle çalıştırılması gibi uygulamalar devlet ile köylü arasındaki yarığı genişletmiştir.²⁵⁶ Bu memnuniyetsizlik, köylülerin devlete karşı yabancılaşmasını ve Tek Parti rejimine karşı yükselen her siyasi sese destek vermelerini beraberinde getirmiştir. İsmet Bozdağ bu ortamı şöyle tasvir etmektedir: "Bütün nakil vasıtalarına, -binek atlarına kadar- devletçe el konmuş, köy ile kasaba, kasaba ile şehir, ulaşılmaz dünyalar haline dönüşmüştür. Halk bir bardak çay içebilmek için şeker bulamamış, kuru üzümle çay içmeyi icat etmiştir. Velhasıl, kefensiz ölü gömülen bir ülkenin, savaşı girmesi, ya da girmemesi, ne ifade eder!... Kan vergisi verilmemiştir ama, can vergisi verilmiştir!..."²⁵⁷ Süslü ifadeler ve abartılar tenzih edilerek, dönemi anlamak açısından bu tasvir ve bakış açısı önemlidir.

²⁵⁶ Age, 179-180.

²⁵⁷ İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, (İstanbul: Emre Yayınları, 2005), 107.

İkinci Dünya savaşı koşullarının oluşturduğu bu ekonomik atmosferde, CHP'ye karşı yükselen muhalif sesler sadece nüfusun %83'ünü oluşturan ve 40 bin köye dağılmış köylülerden²⁵⁸ değil, büyük toprak sahiplerinden ve kentlerde yaşayan değişik kesimlerden gelmiştir. 'Ek kiralının yükseldiği, sürekli vergi artışlarının olduğu, ekmeğin karneyle dağıtıldığı, zorunlu sağlık işlerinin yeterince ele alınmadığı, kadın ve çocuk sömürsünün yaygınlaştığı, kırdan kente göçün arttığı, boşanma oranlarında gözle görülür bir artışın olduğu ve fahişelik yapan kadın sayısının artıp aile yapısının çatırdadığı bu dönemde'²⁵⁹ tüm bu değişiklikleri bizzat tecrübe eden kentin sabit ücretlerle çalışan kesimleri arasında da rahatsızlık başlamıştır. Artan fiyatlar, darlıklar karşısında reel ücretleri düşen işçi sınıfının hayat standardında hissedilir bir düşüş meydana gelmesine yol açmıştır. Çalışma saatlerinin uzatılması, fazla mesailer, iş bırakmanın yasaklanması, ücretli iş mükellefiyeti, denetimsiz kötü çalışma, sağlık ve barınma koşulları, sosyal güvenliğin hemen hemen hiç olmaması, işçi sınıfının Murat Metinsoy'un tabiriyle "gündelik hayat içerisinde anonim direnişlerle" sisteme başkaldırmalarına neden olmuştur.²⁶⁰ Her ne kadar, işçi sınıfının verdiği mücadele toplu, sendikal ve örgütlü bir şekil arz etmediği için siyasi elitlerin savaş sonrası gelişmelerin aktif öznesi olduğu kabul edilerek elit merkezci tarih anlatısı yapılırken yok sayılsa da, işçilerin "gündelik hayat içinde iş yavaşlatma, iş bırakma, iş mükellefiyetinden kaçma, iş değiştirme, iş yerinden mal aşırma, firar, sahte hasta raporları, başparmaklarını kesmeleri, kendilerine hastalık bulaştırmaları" gibi direniş yöntemleri sonuca erişmelerini sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan bu ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar zaten tek parti yönetimine karşı hoşnutsuz olan halkın, iktidara olan güvensizliğini ve tepkisini arttırmıştır. Bu tepkiler şüphesiz siyasi bir muhalefetin de zeminini hazırlamıştır. Özellikle Milli Korunma Yasası, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri vergisi gibi uygulamalar bu tepkilerin doğmasının nedenlerinden bazılarıdır. Bu uygulamaların bir sonucu olarak, özellikle sermaye ve toprak sahipleri CHP'nin

²⁵⁸ Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Çok-Partili", 179.

²⁵⁹ Agm 184-186.

²⁶⁰ Murat Metinsoy, "Gündelik Yaşamda Sınıf Mücadelesi ve Direniş: Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Sosyal Politika Alanındaki Gelişmelerde İşçi Sınıfının Rolü", **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar**, Prof. Dr. Kemali Saybaşıllı'ya Armağan, ed. Burak Ülman, İsmet Akça (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006), 67-106.

savaş döneminde uygulamış olduğu politikalardan ürkmüşlerdir. Varlık Vergisi'yle birlikte savaş fırsatlarından en çok yararlanan kesim olan burjuvazide de CHP'ye ve devlete karşı büyük bir güvensizlik oluşmuştur.²⁶¹ Gayrimüslimlerin açık bir ayrımcılığa tabii tutularak ödemek zorunda bırakıldığı Varlık Vergisi, CHP ile ülke zenginlerinin de arasını açmıştır. Türkçü eğilimleriyle tanınan Şükrü Saraçoğlu'nun²⁶² ekonominin Türkleştirilmesi gayesiyle attığı bu adım sonrasında, burjuvazi de dahil olmak üzere iktisaden egemen sınıflar da yoksuların, işçilerin ve memurların konuşlandığı cepheye geçmişlerdir. Bu noktada şunu da vurgulamak gerekir ki, burjuvazinin CHP'den vazgeçmesi sadece Varlık Vergisi ve benzeri uygulamaların sonucu değil, aynı zamanda ve özellikle de CHP'nin devletçilik politikalarının bir sonucudur. Zira bu dönem "1930'lar tarzı bir devletçilik anlayışının da iktisaden sorgulandığı bir dönem"dir aynı zamanda.²⁶³ Çift taraflı işleyen bir sistemin sonucu olarak CHP'nin savaş politikaları sayesinde zenginleşen ve palazlanan burjuvazinin, daha sonra devletçilik politikalarına karşı çıkması ve devletle arasına mesafe koyması²⁶⁴ ise dönemin bir başka yüzüdür.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sadece savaşın getirdiği koşullar değil, Türkiye'de izlenen iktisat politikası²⁶⁵ da toplumsal dengenin sarsılmasında rol oynamıştır. Hükümet, bütçe açığını kapatmak için vergilendirme yoluna giderek ekonomik açığı gidermeye çalışmıştır. Sonrasında Refik Saydam'ın ölümüyle birlikte hükümet başkanı olan Saraçoğlu fiyatları serbest bırakmıştır ve bunun yol açtığı fiyat artışı savaş koşullarının şekillendirdiği ortamda bir de "iş bilir tüccarlar ve becerikli ve

²⁶¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ayhan Aktar, **Varlık vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 10. Bs. (İstanbul:İletişim Yayınları, 2010).

²⁶² Saraçoğlu 5 Ağustos 1942 günü TBMM'de okuduğu hükümet programında bunu açıkça dillendirir: "Arkadaşlar biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal(en az) o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan bir Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız. (...)Biz ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İstedığımız sadece Türk milletinin hakimiyetidir." Daha ayrıntılı meclis tartışmaları için Bkz. Aktar, **Varlık vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 10. Bs. (İstanbul:İletişim Yayınları, 2010).

²⁶³ Bu anlamda, "İstanbul Burjuvazisi tarafından 1948'te düzenlenen son derece önemli bir iktisat kongresinde devletçi politikaların nasıl eleştirildiğini görmek bu toplumsal kesimlerin savaş sonrası durumunu anlamak açısından önemlidir" Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Çok-Partili", 182.

²⁶⁴ **Agm**, 183.

²⁶⁵ Bu dönemde izlenen ekonomi politikasını **Taner** Timur şöyle aktarır: "Enflasyonist girişimlerle baskıcı ve kontrolcü önlemler bir arada yapılmaya çalışıldığından çelişkili bir politika ortaya çıkıyordu. Bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken bir yandan da fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleriyle önlenmek istenmiştir. Milli Korunma Kanunu bu politikanın temel dayanağı olmuştur." **Taner Timur; Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, (Ankara:İmge Kitabevi, 2003), 23.

rüşvetçi yüksek memurlardan oluşan savaş zengini bir sınıfın” ortaya çıkmasına neden olmuştur.”²⁶⁶ Bu sınıfın bir kısmını bürokratların oluşturması, CHP’nin kendi tabanının bir parçası olan kesimi, özellikle bürokratları kollaması, fiyatların yükselerek karaborsacıların piyasayı kontrolleri altına almaları ve bu karaborsacıların bir kısmının siyasi nüfuzunu kullanan CHP’li bürokratlar olmaları tepkileri ateşlemiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu yılları şöyle anlatır: “Zeytinyağı piyasasını inhisar altına alan bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vs. mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıktıklarını görebilirdiniz.”²⁶⁷ Bu durum halkın hem devlete hem de CHP’ye karşı tepkisini tetikleyen bir unsur olmuştur.

İkinci Dünya savaşına katılmayan fakat savaş buhranından fazlasıyla etkilenen Türkiye’de, tepki sadece Halk Partisine ve İnönü’nün şahsına değil, CHP’yi baskı aracı olarak kullanan bürokratlara ve tüm CHP kadrolarına yönelik algılanabilir. Gelenekçi ve dindar çevrelerin Kemalist reformlardan ve Halkevlerinden duyduğu rahatsızlık²⁶⁸, basın üzerinde kurulan baskının sürdürülmesi ve anti demokratik uygulamalar tepkilerin özünde bulunan sebepleridir. Bu dönem için; hem köylülerin, hem işçilerin, hem de burjuvazinin CHP’ye tepkili olduğundan yola çıkarak, CHP’nin toplumun büyük kısmıyla problemlili bir ilişki yaşadığını ve sadece egemen sınıflardan bir grubu kendi etrafında tutabildiğini söylemek mümkündür. Kemalist Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun dahi “CHP’nin toplumla hiçbir organik bağının olmadığını söylemesi “ oldukça manidardır.”²⁶⁹

Sonuçta savaş koşullarından ve devletçilik uygulamalarından doğan ekonomik problemlere ve bu koşulların yarattığı yoksulluğa her kesimden gelen tepkiye ek olarak bir de bürokratların yaptığı yolsuzluklar, CHP’nin bunlara iltimas geçmesi ve CHP’nin toplum hayatını baskı altında tutan otoriter uygulamaları eklenince, ortaya CHP’den rahatsızlık duyan geniş bir muhalif kesim çıkmıştır. Bu anlamda hem

²⁶⁶ Age, 25. Ayrıca Bkz. Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 184.

²⁶⁷ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 28. Ayrıca benzer bir örnek de İnönü’nün kardeşinin İnönü’nün nüfuzunu kullanarak bol kazançlı işlere bulaştığı yönündeki söylentiydi. Zeytinyağı piyasasını kendi tekeline almış bakanların varlığından bahsediliyor, bazı valilerin muhtekirlere, vurgunculara, istifçilere arka çıktığına inanılıyordu. Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 185.

²⁶⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)**, 8. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 337.

²⁶⁹ Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 187.

kitlelerin hayatında meydana gelen negatif değişikliğin tek ve mutlak sorumlusu olarak CHP'yi görmeleri, hem bu partinin baskı politikalarından rahatsız duymaları, hem de partiye kültürel ve ekonomik uygulamaları nedeniyle yabancılaşmaları²⁷⁰ farklı kesimlerin şikayetlerinin gündelik hayatın içinde anonim bir sese dönüşerek bu değişime katkı sağlamasına zemin oluşturmuştur.

2.1.2 CHP'de Parti İçi Muhalefet

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İnönü'nün yeni bir muhalefet kurulması için çaba gösterip göstermediği, parti içinde herhangi bir muhalif sesin çıkmasına müsaade edip etmediği oldukça tartışmalıdır. Doğrudan somut veriler üzerinden gidildiğinde güdümlü muhalefetin tek parti döneminde varlığını sürdürdüğü görülür. Görevleri “hükümetin başarısına yardımcı olmaya özen gösterirken nifak, ihtiras ve şahsiyata mani olmaya bilhassa dikkat ederek devlet işlerini parti meclis grubuna bağlı kalmaksızın denetlemek, dört yıllık çalışmaları hakkında parti kurultayına rapor vermek, bakanlar kuruluna soru ve gensoru sorabilmek”²⁷¹ şeklinde özetlenebilecek olan müstakil grubun ciddi bir muhalefet organı olduğunu iddia etmek olası değildir. Çünkü hem sayıca bir varlık gösteremeyecek denli az, hem de parti genel başkanına bağlı oldukları için partiden ayrı düşünmeleri mümkün değildir. Yine de dünyada “Tek Parti-Tek Şef” sistemlerinin çok yaygın olduğu bu dönemde böyle cılız bir muhalefete yer verilmesi dahi anlamlıdır. Saraçoğlu hükümeti sırasında, Celal Bayar'a grup başkan vekilliği teklif edildiğinde Bayar'ın “Müstakil Grup Başkanlığını kabul ederim” seklindeki yanıtı da bu önemi ifade etmek açısından örnek olarak kullanılmaktadır.²⁷² Haliyle buradan İnönü'nün zaten sınırlı da olsa 1946 öncesinde de muhalif hareketlere yaşam hakkı tanıdığı iddia edilmektedir.

Bunun tam tersini iddia edenler de vardır. Bu iddialardan Karaömerlioğlu'na ait olanına göre “Gerçekte tek parti döneminde parti içi gruplaşmalara izin verilmemiş, hatta hoşgörülle bile yaklaşılmamıştır.”²⁷³ Buna kanıt olarak iktidarın çıkan her muhalif sese uyguladığı baskı ve şiddet gösterilir. Ek olarak, İnönü'nün “demokratik

²⁷⁰ Tanel Demirel, “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*, c. 7, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 493.

²⁷¹ Albayrak, *age*, 18.

²⁷² Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata*, 13.

²⁷³ Karaömerlioğlu, “Türkiye'de Çok-Partili”, 176- 77.

değerlere alerjisinin olduğu” iddia edilmekte ve “dünya düzeninin yerini başka dengelerin aldığını, ülke içinde de değişim olduğunu, çoğulculuğa karşı eğilimin kendisini çok güçlü olarak hissettirdiğini kavrayan İnönü’nün” pragmatik bir kararla bu dönüşümü gerçekleştirdiği iddia edilir.²⁷⁴ Zira İnönü, bu dönüşümün zaten devletin kontrolü dahilinde ve yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmesi gayesindedir ki yakın çevresi ile birlikte “siyasal iktidar mekanizması içinde hala varlıklarını sürdürebilsinler.”²⁷⁵ Öte yandan, İnönü’nün diktatörlük suçlamalarını reddettiği pek çok beyan vardır. İnönü şöyle demektedir: “Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir.”²⁷⁶ İnönü’nün söylemlerini önceleyerek aslında demokrat olduğu sonucu akla Asım Karaömerlioğlu’nun “seçkinlerin sözleri üzerinden” tarih yazma üzerine getirdiği eleştirileri getirir.²⁷⁷ Zira, “büyük adam tarihçiliği”, çok partili dönüştün gerekçeleri anlatılırken, özellikle İnönü ile ilgili kısımda oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. İnönü’nün-şahsı dışında da, esasında demokrasi yanlısı olduğunu iddia edenler vardır. Bunlardan biri olan Rıfki Salim Burçak ‘Türkiye’de çok partili rejimin iç ve dış şartların zorlaması sonucu kurulduğunu’ iddia etmekle birlikte, üçüncü faktör olarak da ‘İnönü’nün basiretini’ gösterir. Ona göre İnönü “sadece Türk vatandaşının değil, dünyanın gözünde prestij ve itibarı kalmamış olan otoriter rejimi” inat göstermeden ve zaruretleri zorlamadan kendi sona erdirmiştir.²⁷⁸ Bu iki görüşe ek olarak Demirel İnönü’nün rolünün olduğunu düşünmekle beraber, bu rolün abartılmaması gerektiği kanısındadır.²⁷⁹

Her ne kadar İnönü çeşitli vesilelerle özellikle basının bir kısmı tarafından en az Atatürk kadar kutsallaştırılmaya çalışılsa da²⁸⁰ bu dönemde hem parti içinden hem de

²⁷⁴ Agm, 175-76

²⁷⁵ Agm, 176

²⁷⁶ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 19.

²⁷⁷ Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 174-75.

²⁷⁸ Burçak, Rıfki Salim, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950** (İstanbul: Olgaç Yayınları, 1979), 53-54.

²⁷⁹ Demirel, **Türkiye’nin On Yılı**, 45.

²⁸⁰ Bununla ilgili olarak dönemin tören günü gazetelerine bakılabilir. Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan, 19 Mayıs gibi özel günlere Lozan’ın yıldönümü günü de eklenmiş ve bu gün İnönü’nün gazetesinin neredeyse tüm yüzeyini kaplayan fotoğraflarıyla süslenerek kutlanmıştır. Bu dönemde Lozan’ın yıldönümü en az Cumhuriyet Bayramı kadar önemsenmektedir. 1 Nisan’da kutlanan Lozan Bayramı

halktan İnönü'nün şahsına karşı hoşnutsuzluklar dikkat çeker. Ağaoğlu'nun aktardığına göre DP kurulmadan önce Feridun Fikri kendisine gitmiş ve 'memleketteki tüm fenalıkların sebebi' olarak gördüğü İsmet İnönü'nün "partiyi oynacağı haline getirdiğinden", bir diktatör olduğundan şikayet etmiş, "Tanklarla gelse bir şey yapamaz.(...) Biz Atatürk'e bile meclisi fesih salahiyyeti vermedik. İnönü'ye mi vereceğiz."²⁸¹ demiştir. Feridun Fikri, Demokrat Parti kurulmadan önce içerden İnönü'ye karşı duyulan tepkiyi dillendirenlerden biri olması açısından önemlidir. Milli Şef İnönü'nün şahsına karşı duyulan bu tepki DP kurulduğunda dahi geçmemiş, İnönü nefreti CHP nefretinin önüne geçmiştir. DP'li Mükerrer Sarol mecliste yaptığı bir konuşmada, "Cumhuriyet Halk Partisi ile alıp veremediğimiz hiçbir şey yoktur; mesele İnönü meselesidir. İnönü olmasaydı aramızda halledemeyeceğimiz hiçbir şey olmazdı" demektedir.²⁸² Bu söylemler, İnönü'nün günah keçisi ilan edildiği bir sistemin varlığına kanıttır.

Daha önce bireysel ve çekingен muhalefet denemeleri olsa da, Milli Şef rejimine ilk ciddi muhalefet 1944'te bütçe görüşmelerinde aralarında Atatürk'ün Başbakanı Celal Bayar da olmak üzere bazı muhalif isimlerden gelmiştir.²⁸³ 1944 yılının 22 Mayıs tarihli oturumunda Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken Celal Bayar hükümete bütçe açığı, hayat pahalılığı, ekonomik politikaların tutarsızlığı, emisyon hacminin yüksekliği, üretimin arttırılmadığı, üreticinin parasını devletten zamanında alamayarak zarara uğradığı gibi sebepleri öne sürerek çok sert eleştiriler getirmiştir. Aynı tarihli oturumda Atatürk'ün genel sekreterlerinden ve Milli Eğitim Bakanlarından Hikmet Bayur, hükümeti Atatürk ve devrimlerine yönelik hareketlerinden ötürü eleştirmiş ve ülkede "Ne Mutlu Türküm diyene" diyenlerin azaldığını ifade etmiştir. Celal Bayar'a göre ise "TBMM'de ilk fiili muhalefet, Hikmet Bayur'dan gelmiştir. Bayar, Bayur'un muhalefetine özünü şöyle aktarır: "Bayur, bazı konularda Hükümetin ve partinin o zamanki düşüncelerinin tersine bir takım fikirleri savunuyor basın bu fikirleri büyük başlıklarla belirtiyordu. Bu sebeple

diye bir bayram bile vardır. Cumhuriyet gazetesi bu bayramı şöyle vermektedir: "Türk Milletinin makus talihinin yenildiği mutlu günün yıldönümü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Nisan 1945, 1.

²⁸¹ Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, haz. Cemil Koçak, 2. bs .(İstanbul:İletişim Yayınları, 1993)

²⁸² Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 70.

²⁸³ Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata**, 14.

Bayur'un meclis içi muhalefeti, parlamentomuza özlenen bir renk katmıştı. Kürsülerde olmasa bile meclis koridorlarında milletvekilleri, Halk Partisinin ve memleketin ıslahı hakkında çeşitli konuşmalar yapıyordu.”²⁸⁴ Bayar'ın aktardığı kadarıyla 1945 bütçe görüşmelerinde, Menderes de açık muhalefette bulunmuştur. Bütçe açığı, emisyon fiyatların yüksekliği, hayat pahalılığı, vergi fiyatları ve sabit maaşlılar ile memurların durumu Menderes'in o gün ki oturumda hükümete karşı yönelttiği eleştirilerinin temel başlıklarıdır. Menderes'in dikkatleri üzerine toplamaya başladığı dönem de zaten mecliste bütçe görüşmelerinin olduğu bu süreçtir. Bu görüşmelerden birinde Menderes ayrıca “Dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunmasını” önermektedir.²⁸⁵

İnönü'ye karşı parti içi muhalefetin önemli bir kolunu oluşturan Bayar'ın İnönü'ye karşı duyduğu kişisel tepkiyi de es geçmemek gerekir. Zira, Bayar ile İnönü siyasi arenada birbirlerine rakip olarak konumlanmışlardır. Bayar oğlunun kalp krizinden genç yaşta ölmesinin sebebi olarak İnönü'nün açtığı siyasal soruşturmaların etkisinin olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Bayar'ın Atatürk'ün ölümü sonrasında, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına destek vermiş olmasına rağmen İnönü, kendisini başbakanlıkta tutmadığı gibi kadrosunun hiçbir şekilde içine almamış, dışarıda bırakmış ve açıkça Bayar'ı pasif bir konumda bırakmıştır.

Duruma Menderes açısından bakıldığında, Menderes'in 15 yıl boyunca beraber çalıştığı İnönü'yü partinin değişmez önderi olarak gördüğü ve pek çok kez bağlılık bildirdiği görülür. Bora Menderes'in 1945 yılındaki bütçe görüşmeleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu istisna tutmak suretiyle “Tek Parti mebusu ve müfettişi olduğu süre boyunca sıra dışı bir çıkışına hele dönemin dar hudutları içerisinde muhaliflik/memnuniyetsizlik belirtisi sayılabilecek bir tavrına sözüne rastlanmadığını”²⁸⁶ yazmaktadır. Fakat Menderes'in bu bağlılığının kendisini

²⁸⁴ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, der. İsmet Bozdağ (İstanbul: Tercüman Tesisleri, 1986), 29.

²⁸⁵ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 14.

²⁸⁶ Demirel, “Demokrat Parti”, 485. Ayrıca Adnan Menderes’le ilgili ayrıntılı biyografi için bkz. **Age**, 482-506.

siyasete soktuğu bilinen Atatürk’e duyulan bağıllık kadar güçlü olmadığı sonrasında apaçık ortaya çıkmıştır.

Sonuçta, her dönem parti içinde hem İnönü’nün şahsına hem de CHP uygulamalarına yönelik çeşitli muhalif sesler olsa da bunlar çeşitli şekillerde bastırılmışlardır. 1940’lı yılların ortalarına doğru ise CHP içinden dahi muhalif sesler daha gür çıkmaya başlamıştır. Bunlar büyük oranda İnönü’nün şahsına yönelik yükselen sesler olması açısından önemlidir. Zira bu seslerden büyük bir kısmı daha sonra bir başka partiden hem CHP’ye hem de İnönü’ye muhalefet etmişlerdir.

3.1.3 Dış Sebepler

Çok partili hayata geçişin iç sebeplerine ek olarak, çeşitli dışsal sebepler olduğu da iddia edilegelmiştir. Bu tartışmalı bir konudur. “Dış dinamiklerin ağır basmasını”²⁸⁷ çok partili hayata geçiş için en önemli neden olarak gören Demirel, Timur, Parla, Sander, Koçak, Karpat gibi isimlere göre²⁸⁸ sorulması gereken soru “Neden 1945?” sorusudur. Bu sorunun cevabı “1945/46 yıllarında uluslar arası politikada meydana gelen gelişmelerin Ankara üzerindeki etkilerinin/ve belki de baskılarının, Ankara’nın güvenlik ihtiyacı ile çakıştığına, İnönü ve CHP üzerinde, rejimde yapılacak bir değişim ile, Türkiye’nin uluslar arası politika arenasında savaşın son yıllarında yitirdiği konumunu yeniden kazanabileceği hesabı ile” böyle bir adım attığıdır.²⁸⁹

Senaryolardan birincisine göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan siyasi konjonktürde siyasi kamplaşmaların başlamasıyla birlikte Türkiye kendine yetmeyen bir ülke halini gelmiş, güvenlik kaygısıyla da tercihini yeni dünya düzeninin demokrasi cephesinde yerini alarak yapmıştır. İki kutuplu hale gelen ve bir tarafta ABD’nin diğer tarafta SSCB’nin olduğu bu dünyada tehdit Sovyetlerden hissedildiği için, ABD’nin koruyucu olacağı düşünülmüştür. ABD’nin başını çektiği bu kamp Türkiye’deki hükümeti “siyasal rejimi çok partili bir tarzda yeniden düzenlemek” zorunda bırakmıştır.²⁹⁰ Savaş boyunca tarafsız politika izleyen Türkiye 23 Şubat’ta

²⁸⁷ Demirel, “Resmi Yayında Parti Tarihi”, 211.

²⁸⁸ Bu konuda ayrıntılı bir literatür tartışması için bkz. Koçak, **İkinci Parti**, 913-935. Ayrıca bkz. Nihal Kara’nın bu konu ile ilgili makalesi için bkz. Nihal Kara, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri”, **Yapıt**, (Toplumsal Araştırmalar Dergisi), İnönü Özel Sayısı, Sayı:8, 1984-85.

²⁸⁹ Koçak, **İkinci Parti**, 914.

²⁹⁰ Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 177.

Almanya'ya savaş ilan etmiş, 24 Şubat'ta ise BM Beyannamesini imzalamıştır. Yani Sovyetlere karşı ABD'nin desteğini almak isteyen Türkiye 'yeni düzene uymak için' böyle bir adım atmıştır.²⁹¹ Keza San Francisco Konferansı öncesinde İnönü bu konferansa katılacak olan Feridun Cemal Erkin'i çağırarak, "Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı size sorabilirler. Böyle bir soruya, şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları perçinlemek ve Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek demokrasiyi kurmak olacaktır... Savaş bitince, bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur."²⁹² demiştir.

Bir başka senaryo Koçak'ın aktardığı ve "İnönü'nün devletin bekasını korumak adına Batı ittifakı içinde yer bulmak için" böyle bir adım attığını iddia eden senaryodur.²⁹³ Ki bu da bir anlamda dışsal bir sebeptir. Demirel ise tam da bunların arasında bir yerde iç ve dış sebepler arasında belirgin ayrım yapılmaması gerektiğini söylemektedir. Ona göre, dış diye adlandırılan sebepler Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileridir ki bunlar daima aynı zamanda iç sebeplerdir.²⁹⁴ Bir diğer iddia "Türkiye'nin ABD'den mali yardım alabilmek için, siyasal sistemini reforme ettiği" yönündedir.²⁹⁵ Özellikle ABD'nin tavrına bakarak tek parti rejimin sürdürdüğü takdirde yeni dünya düzeninin süper gücü ABD'nin maddi ve manevi desteğine mazhar olamayacağını anlayan Türkiye, demokratik bir sistem için söz vermiştir.²⁹⁶

Yalnız 'dış baskılar' sonucunda ülkenin rejiminin değişmesi meselesi DP açısından da dillendirilmeyen bir meseledir. Zira varlığını dış güçlere borçlu olduğundan millilik vasfını kaybeden bir parti olmak "muhalafet açısından pek iftihar edilir bir siyasi konum" değildir.²⁹⁷ Dolayısıyla DP kuruluş gerekçesini dışarıdan

²⁹¹ Eroğul, **age**, 2-6.

²⁹² Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988), 54.

²⁹³ Koçak, **İkinci Parti**, 935.

²⁹⁴ Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı**, 42. Ayrıca Demirel devamı şöyle demektedir: "İç dış dinamikler ayrımının kendisi de, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel olgular arasında yapılan ayrımlar gibi sunidir."

²⁹⁵ Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Çok-Partili", 178.

²⁹⁶ Karpas, **age**, 127.

²⁹⁷ Koçak, **İkinci Parti**, 914.

temellendirmek yerine, memnuniyetsiz yığınlara gönderme yapmayı tercih etmiş, böylece varlığını halka dayandırmıştır.²⁹⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın galip cephesinin demokratikleşme yönündeki tavrının Türkiye'deki bu dönüşümü başlatmasındaki katkısı inkar edilemez; ancak çok partili hayata dönüşün sebebini bundan müteşekkil görmek de tüm toplumsal dinamikleri ve iç siyasetteki hareketliliği yok saymak anlamına gelir.

2.2 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Mayıs 1945'te görüşülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu(ÇTK) muhalefet açısından bir ilk değil muhalefeti canlandıran bir adım olmuştur. CHP içindeki muhaliflerin en önemli çıkışı olarak görülen ÇTK tartışmaları, köklerini yukarda bahsi geçen tartışmalardan almaktadır. Bu kanun esnasında yapılan tartışmalar bilhassa rejim yapısıyla ilgili olması açısından önemlidir. Zira ÇTK'nın öncesi vardır. 9 Kasım 1929 tarihinde Başbakan İsmet İnönü, yaptığı konuşma ile sözü toprak reformuna getirerek bu konuyu ele almanın zamanının geldiğine değinmiştir. Bu konuşmasında vatandaşlara toprak dağıtılmasından bahsetmiş, dağıtılan toprakları anlatmıştır. Bunu yaparken amaçlarının “topraksız köylüye kendi malı yapacakları tarlasında çalışmak imkanını hazırlamak” olduğunu da belirtmiştir. Öte yandan aynı konuşmada İnönü, büyük toprak sahiplerine de topraklarının hükümet güvencesi altında olduğu sözünü de vermiştir.²⁹⁹ 1936'ya gelindiğinde bu sefer Atatürk, bir kez daha TBMM açılış konuşmasında toprak kanununun çıkarılarak topraksız köylüye toprak dağıtılmasını gündeme taşımıştır. Bu olayın önemini Atatürk şöyle anlatmaktadır: “Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Meclis'in yüksek himmetlerinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, behemehal lazımdır.”³⁰⁰ Toprak Kanunu'nun temel ilkelerini ise yine Atatürk 1937 yılında şöyle ifade etmektedir: “Ülkede topraksız çiftçi bırakmamak, çiftçi ailesini geçindiren toprağın bölünmesine izin vermemek ve büyük toprak

²⁹⁸ Age, 914.

²⁹⁹ Albayrak, age, 20-21.

³⁰⁰ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, (Ankara: Liberte Yayınları, 2006), 92.

sahiplerinin arazi genişliğini nüfus yoğunluğu ve toprağın genişliğine göre sınırlandırmak.”³⁰¹

Bu sözler devletçilik politikalarının etkisiyle pek hatırlanmamış olsa da nihayet İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda hükümet çeşitli nedenlerle bu meseleyi tekrar gündeme getirmiştir. Berkes’in “kör dövüşü” olarak tanımladığı ÇTK’nın³⁰², hangi zihniyet ve siyasi gerekçeler sonucunda ortaya çıktığı sorusu “cumhuriyet tarihinin en çetrefilli konularından” biridir.³⁰³ Daha çok siyasi sonuçları üzerinde durulan ve sebepleri tartışılmayan bu yasanın sebepleri en az sonuçları kadar ilginçtir. Asım Karaömerlioğlu’a göre “CHP içindeki sol radikal kanadın büyük toprak ağalarına karşı küçük ve yoksul köylünün iktisadi durumunu düzeltme, bu yolla onları yanına alma girişimi”³⁰⁴ olan ÇTK ‘gerici’ bir adımdır.³⁰⁵ Şevket Pamuk ve Çağlar Keyder’e göre ise “ÇTK iktisadi olmaktan çok siyasi kaygılarla hazırlanmış bir kanundur; amacı çok sayıda büyük toprak sahibinin içinde bulunduğu muhalefeti sıkıştırmaktır ve radikal bir atılım değildir ancak tek parti döneminin genel siyasal doğrultusuna terstir.”³⁰⁶ Özetle, bu konudaki genel analizlere bakıldığında, ortaya birkaç başlığın çıktığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, CHP’nin küçük toprak sahiplerinin durumunu iyileştirmek istemesi; ikincisi, böylece savaş sonrası bu kesimde oluşan rejime yönelik tepkiyi azaltacağını düşünmesi; üçüncüsü aynı zamanda Atatürk’ün bir vasiyetini yerine getirmenin mümkün olabileceğini hesap etmesi ve dördüncüsü “İnönü’nün Adnan Menderes gibi büyük toprak sahiplerini ÇTK ile bastırmak istemesidir.”³⁰⁷ Öyleyse, bu sebeplere bakıldığında kanunun iktisadi olmaktan çok siyasi ve ideolojik saiklerle yapıldığı sonucuna varılabilir.

En nihayetinde, “Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına Dair Yasa Tasarısı” isimli metin; Adalet, Bütçe, Ekonomi, Tarım, Maliye, Ticaret, Anayasa ve İşleri Komisyonlarından seçilen dörder üyeden oluşan Karma Komisyon’da incelenmesinin ardından 14 Mayıs 1945’de T.B.M.M.’ne

³⁰¹ Age, 93.

³⁰² Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, (İstanbul: İletişim, 1997), 245-246.

³⁰³ Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform”, 31.

³⁰⁴ Agm, 31-32.

³⁰⁵ Agm, 31-32.

³⁰⁶ Agm, 31-32.

³⁰⁷ Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 181.

sunulmuştur.³⁰⁸ Kanunun gerekçesi de, “bir tabiat varlığı olan arazi ve mülkiyet rejiminin yalnız hukuki bakımdan değil ekonomik ve sosyal bakımlardan incelenmekte” olduğu belirtilmekte ve “hülasa olarak arazi mülkiyeti rejiminin millet ve devlet hayatına her yönden sınıksız bağlı olduğu” ifade olunmaktadır.³⁰⁹ Bu kanuna göre; öncelikle “hiç kimse 5000 dönümden daha büyük araziye sahibi olamayacak”, “topraksız çiftçiye toprakla beraber sermaye, canlı ve cansız demirbaş da verilecektir.”³¹⁰ Yani; topraksız köylüye toprak vermeyi öngören geniş kapsamlı bir toprak reformu görünümünde olan bu yasanın amacı, aynı zamanda toprağı olup üretim araçları eksik olan köylüye sermaye ve demirbaş sağlayarak toprakların sürekli işlenmesini mümkün kılmak ve son olarak arazi mülklerinin aşırı büyümesini engellemektir.³¹¹

TBMM tartışmalarında, CHP’lilerin büyük çoğunluğunun toz kondurmadığı bu tasarı hakkında konuşanlar tasarıya büyük anlamlar yüklemişlerdir. Recai Gürel: “Etüt yapılacak yerleri olsa bile kanunun muhakkak çıkması gerektiğini”³¹², Sedat Cumralı ise “ÇTK’nın bir iç rahatsızlığın ameliyatla tedavisi” olduğunu iddia etmiş ve Cumhuriyet Gazetesi’nde “Toprak Kanunu” başlığıyla yayınlanan haberde bu tasarının “Bugün ki hali ile dahi yarın ki Türkiye’nin temel direklerinden birisini teşkil edeceğini”³¹³ söylemiştir. Fikret Yüzatlı ise benzer bir fikir ifade ederek bu tasarının “Türk inkılabının gerçek manada kendisi”³¹⁴ olduğunu beyan etmiştir. Atlanmaması gereken önemli bir ayrıntı, eleştiride bulunanların dahi yasayı toptan reddetmemesi hususudur.³¹⁵ Eleştiride bulunan kimi milletvekilleri ‘yanlış anlaşılma’ ihtimaline karşı “memleketin yüksek menfaatleri için hiç kimsenin yalnız toprağını

³⁰⁸ Albayrak, *age*, 22.

³⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ocak 1945.

³¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ocak 1945.

³¹¹ Bu mesele ile ilgili bir yazı dizisi hazırlayan Cihad Baban “37 vilayette yapılan incelemeler neticesinde 1.073.078 çiftçi ailesinden 61.008 ailenin hiç toprağı olmadığı ve 698.257 ailenin de yeter derecede arazi sahibi **bulunmadığı görülmüştür**”. Baban, “Toprak Davamız”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ocak 1945, 2.

³¹² *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1945.

³¹³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1945, 3.

³¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1945.

³¹⁵ Cihad Baban Cumhuriyet Gazetesinde yazdığı yazıda; “Bütün vatandaşlar memleketimizde toprak ıslahatının yapılmasını şiddetle arzu etmektedirler bütün endişeler bu muazzam ıslahatın teferruat ve tatbikatında yanlışlık ve hata yapılmaması üzerinde toplanmaktadır.” demiştir. Cihad Baban, “Toprak Davamızda Hakim Fikirlerin Esasları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1945, 2.

değil varını yoğunu ve canını vermekten çekinmeyeceğini”³¹⁶ ifade ettikten sonra eleştirilerini sıralamış, kimisi ise aralara serpiştirmiştir. Tartışmalar genelde uygulama üzerine yapılmıştır ve ayrıca her vesile ile rejime bağlılık ifade edilmiştir. Yine tartışmalar esnasında Atatürk’e yapılan vurgular da önemlidir. Şükrü Sökmensiler’in “Atatürk’ün çok istediği ve İnönü Devrinde, Saraçoğlu Hükümetinin tasarı halinde meclis’e sunduğu bu parlak eser”³¹⁷ diye tanımladığı tasarı ile ilgili Nadir Nadi köşesinde “Şüphe yok ki (bu kanun) biz Atatürk çocuklarına övünme payı verecek bir büyük eser değerindedir.” demektedir ve şöyle devam etmektedir: “Memleketin efendisi köylüdür diyen Atatürk gerçek bir milli kalkınmanın ancak Türk köylüsüne daima daha ileri bir yaşayış çizgisi sağlamakla mümkün olabileceğine işaret ediyordu. Aşar Vergisi bunun için kaldırılmış, ağalık- beylik bunun için lağvedilmiş, anayasamızdaki halkçı ve devrimci hükümlere bunun için titiz bir ilgi ile bel bağlanmıştı.”³¹⁸ Öte yandan tasarıyı eleştiren Hikmet Bayur da eleştirisini Atatürk’e referansla meşrulaştırmıştır: “Benim için inandığım şudur ki Atatürk’ün kabul edeceği toprak kanunu Sayın Şevket Raşid Hatipoğlu’nun 7-8 sene evvel hazırladığı ve parçaları burada okunan rapora uygun olan tasarısı ise makul olarak Atatürk’ün kabul edeceği odur.”³¹⁹

ÇTK’nın 14 Mayıs’ta Meclis’e sunulmasının ardından ortaya önemli tartışmaların yapıldığı gergin bir ortam çıkmıştır. Bu konuda ilk eleştiri için söz alan milletvekilleri Damar Arıkoğlu, Cavid Oral, Emin Sazak ve Refik Koraltan olmuştur.³²⁰ Bunlar ÇTK’yı gerekli gördüklerini ifade ederek, yumuşatılmasında ısrar etmişlerdir. Bu tasarıya pek çok eleştiri gelmiştir. Tasarıyı eleştirenlerden birisi olan General Naci Özdeniz tasarıdaki bazı maddelerin yeniden gözden geçirilmesi önerisini sunmuş “Memleketimizde toprak sahibi olmayan bir yığın vatandaşı toprak sahibi etmenin” aziz bir vazife olduğunu ancak kendisinin bu kanundaki tatbik şeklini pek beğenmediğini ifade ederek şöyle devam etmiştir: “Niçin yapmacıklar yapıyoruz. Benim malım dediğim bir şeye bu tasarsı malın değil diyor. Niçin benim

³¹⁶ Damar Arıkoğlu, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 1945.

³¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mayıs 1945.

³¹⁸ Nadir Nadi, “Toprak Davamızda Hakim Fikirlerin Esasları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Haziran 1945.

³¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1945, 2.

³²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1945.

malıma karşı emniyetim sarsılsın. Memleket geniştir ve işlenmemiş yerler çoktur. Bir yandan hükümet kombinalar ile geniş arazi işletmekteyken başkalarına vermek için niçin benim malımdan alsın.”³²¹

Mecliste bu konuda yapılan tartışmalar esasında en sert eleştiriler büyük toprak sahiplerinden gelmiştir. ÇTK’nın özellikle 17.maddesi bütün büyük toprak sahiplerini ürkütmüştür Bu toprak sahiplerinden biri de Menderes’tir. 14 Mayıs 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma Yasası görüşmeleri sırasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Adnan Menderes arasında sert tartışmalar geçmiştir.³²² Menderes’e göre ÇTK görüşmelerinde tartışmaya girip, fikir beyan edenler hakkında sadece işi politika yönünden ele alarak bu meseleyi “aşırı ölçülerde” sosyal adalet konusu bağlamında ele alanlar ve ekonomik ve zirai gerçekleri ön planda tutarak “serinkanlı” yaklaşımda bulunanlar diye olmak üzere iki grup vardır. Menderes kendisini ikinci grupta görür. Menderes’e göre toprak meselesinde esas sorun ekonomiktir, politik ve sosyal değildir. Bu konuda Menderes şöyle demiştir: “Ziraatta geri durumumuz toprak mülkiyeti rejiminin elverişsizliğinden değildir. Büyük toprak mülkiyetlerinin hakim ve çiftçinin topraksız oluşundan derin ıstıraplar çeken milletler çok görülmüştür. Türkiye’de manzara bu değildir. (...)Ucuza kolay toprak tedarik olunabilen bir memlekette devletin takip edeceği müsait bir politika ile mesele şimdiye kadar halledilmiş bile olurdu.”³²³ Yani ona göre tarımdaki geriliğin sebebi temel olarak Cumhuriyet’in ilanından sonra, hükümetin “Köylü Milletın efendisidir” sloganına uygun politikalar izlememesidir. Köylüye zirai kaynak sağlayamamak, tohum ve hayvan yardımının yapılmaması, teknik bilgi ve aletler verilmemesi bu geriliğe sebep olmuştur. Menderes, Toprak Yasasının esasına değil ama aşırı hükümlerine karşıdır.³²⁴ Menderes TBMM’de yaptığı sert konuşmada “Topraklandırma Yasa Tasarısı’nın Alman Nasyonal Sosyalist Rejimin iskan, toprak kanunu olan Erhhof Kanunundan hemen hemen iktibas olunmuş düşünce ve hükümler taşıdığına” değinmiştir. Buna cevaben Recep Peker, Menderes’in “Belki de eski bir tabirle sürçü-lisan olarak mevcut tasarıdaki fikirlerin nasyonal sosyalist

³²¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1945.

³²² Albayrak, **age**, 22-23.

³²³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Mayıs 1945, 3.

³²⁴ İnan, **age**, 117-120.

fikirilere uyarlığını söylemiş olmasını hakikate ve insafa uygun bulmadığını” ifade etmiştir.³²⁵ Bu tartışmalar esnasında Atatürk zamanındaki ana ilkeleri kabul ettiğini özellikle vurgulayan Menderes, Atatürk’ün sermaye getiren çiftliklere dokunulmamasını talimatını da göz önünde bulundurarak ÇTK’ya eleştirilerini bu minvalde yapmıştır.³²⁶ Ek olarak şu da önemlidir ki, bu konuda muhalefet yapanlardan sadece Menderes eleştirilerini “milli egemenlik, meclisin üstünlüğü ve demokratik rejim” gibi ilkelerle birleştirerek geniş bir yelpazeye yaymıştır. Menderes’ e göre hükümet, “Harbin bittiği, gerek milli gerekse milletlerarası yaşayışın demokratik esaslara ve milli hakimiyet prensiplerine göre yeni baştan tanzimine dünyaca savaşılmakta olduğu bugünlerde hadiselerin önünde gitmek lüzumuna kani”dir.³²⁷

Tabii bunun yanında ÇTK’ya sadece büyük toprak sahiplerinden muhalefet geldiğini söylemek yanlış bir tahlil olur. Koçak’ın da ifade ettiği gibi ÇTK yalnız büyük toprak sahiplerinin muhalefetine takılmamış, aksine bütün mal mülk sahibi sınıfların ortak muhalefet duvarına çarpmıştır.”³²⁸ Tam da bu noktada önemli bir yanılığın da ifade etmek gerekir. Zira, ÇTK öncesinde CHP’yi destekleyen ‘toprak ağaları’ , ÇTK’dan sonra da- sanıldığığının aksine, CHP’de kalmışlardır.

ÇTK’ya eleştiride bulunan milletvekillerinin başlıca itiraz konuları öncelikle “tasarının orta işletmeleri tenkit ettiği ve memleket ekonomisi için zararlı olduğu”, ikinci olarak “kamulaştırma karşılığının diğer paha yerine bono ile ödenmesinin anayasaya aykırı bulunduğu”, üçüncü olarak ise “bazı maddelerin üç defa görüşülmüş olmasının ve 17.maddede değişiklik yapılmasının iç tüzüğe uymadığı” yönündedir.³²⁹ Özellikle 17. Madde üzerinde Hikmet Bayur, Recep Peker, Emin Sazak, Adnan Menderes gibi isimlerin sert tartışmalarına sahne olmuştur. Bu maddeden “Topraksız ya da az topraklı işçiler, ortakçılar ve kiracılar çok kolay bir şekilde işledikleri toprağın sahibi olabilir ve toprakları dağıtanlar kendi seçtikleri

³²⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1945.

³²⁶ İnan, **age**, 124.

³²⁷ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 15.

³²⁸ Koçak, **İkinci Parti**, 947.

³²⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1945, 3.

yerde dağıtılmaya esas tutulan miktarın üç katı kadarını alıp, gerisi onu işleyenlere dağıtabilirler”³³⁰ sonucu çıkmaktadır.

4 Haziran’da 15.00’te başlayıp 22.00’de biten ve Cumhuriyet Gazete’sinin “Meclisin Dünkü Toplantısı 7 saat sürdü” diyerek haber yaptığı bu toplantıda yaşanan sert tartışmalar³³¹ esnasında Hikmet Bayur: “Apartmanlar, şehir servetleri, büyük arsalar mevzu bahis olunmaz mı?” diye sormuştur.³³² Yaşanan uzun tartışmalar neticesinde 5 Haziran 1945’deki birinci görüşme, tasarının tamamının kabulü yönünde bir kararla bitirilen Toprak Kanunu Yasa Tasarısı³³³, 11 Haziran 1945 günü 4753 numaralı yasa olarak kabul edilmiştir.³³⁴ Bununla birlikte, 11 Haziran 1945’te oy çokluğu ile kanunlaşan bu yasa, 25 Mayıs 1947 tarihinde yürürlüğe girmiş, yasanın oylamasına katılan 351 milletvekili oy birliği ile yasayı kabul ederken, tartışmalar esnasında öne çıkan ve içlerinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak, Cemal Tunca, Hikmet Bayur gibi önemli isimlerin de bulunduğu 104 kişi oylamaya katılmamışlardır.

20 yıllık kalkınma kredisi vermeyi, 500 dönümden fazla tüm arazileri millileştirmeyi yöntemleştiren bu yasa büyük tartışmalar eşliğinde 11 Haziran’da kabul edilmiş ve bundan sonra 11 Haziran gününü takip eden ilk pazar gününün Toprak Bayramı olarak kutlanmasına karar verilmiştir.³³⁵ Bunun propagandasını yapan Cumhuriyet Gazetesi, köylünün sevinç içinde olduğunu yazmış ve “Bizleri ancak toprak kanunu gibi bir kanun kurtarabilirdi” dediklerini iddia etmiştir.³³⁶ İsmet İnönü 1946 seçimlerinde CHP beyannamesi yerini tutan konuşmasında ÇTK ile ilgili şunları söylemiştir: “Toprak Kanunu bize karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerindendir. Vatandaşları çiftliklerinde ortakçı ve yarıcı olarak çalıştıragelen bazı politikacılarımız, çiftliklerinin ortakçı ve yarıcılara dağıtılması ihtimalini bize affetmemişlerdir. Memleketin büyük davasını düşünmeyip de yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik büyük toprak sahibi, mecliste ve memlekette her

³³⁰ Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform”, 33-34.

³³¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1945.

³³² **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1945, 2.

³³³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Haziran 1945.

³³⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Haziran 1945.

³³⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Haziran 1945.

³³⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Haziran 1945.

yerde nüfuzlu vatandaşları bize karşı ayaklandırmazdık. Hem memlekette esaslı ıslahat davacısı olmak hem de Türk vatandaşlarının köle hayatı sürmelerine göz yummak partimiz için imkanı olmayan şeylerdir. Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız.”³³⁷ ‘Köylü’ sözcüğünün sıklıkla kullanıldığı bu ve benzeri ifadelerle bakıldığında belki de atlanmaması gereken tartışma CHP’nin köylüye nasıl baktığıdır. Birinci bölümün halkçılık başlığında detaylandırıldığı üzere, CHP’nin köylüyü sadece oyu alınacak bir kitle olarak gördüğünü söylemek haksızlık olur. Özellikle 1930’ların ilk yarısından itibaren birçok dergi ve kitapta köycülüğün işlenmesi³³⁸, “Köylü milletlin efendisidir” gibi romantik bir söyleme sık sık başvurulması, köylülüğe mistik anlamlar yüklenmesi öte taraftan ise “Köylü köyünde güzeldir” denilerek köylünün köyünde tutulmaya çalışılması ve şehre göç etmesinin engellenmesi algıyı özetlemesi bakımından önemli örneklerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki CHP elitlerinin tamamı köycü olmasalar bile “muhafazakar dünya tahayyülleri köycü ideolojiyle büyük ölçüde beslenmiş ve iç içe geçmiştir.”³³⁹ Bu anlamda, ÇTK’nın her ne kadar bu romantik bakış açısıyla yaratılmamış olsa da CHP’lilerin bir kısmında bu düzeyde tartışıldığı bir gerçektir.

Cumhuriyet Tarihi’nin en önemli kırılmalarından birine zemin sağlayan bu yasa, çok partili düzene geçişle birlikte CHP’nin ve hükümetin ekonomik ve sosyal politikası değiştiğinden pratikte hiç uygulanmamıştır. Ayrıca çok partili hayatın getirdiği politik yarışın neticesinde, seçim öncesi büyük toprak sahipleriyle arasındaki ilişkiyi düzeltmek isteği de ağır basınca, CHP’nin bölünmesine yol açan ÇTK’nın 17.Maddesi –ki bu madde zaten uygulanmamaktadır, CHP eliyle 22 Mart 1950’de değiştirilerek büyük arazi mülkleri devlet tarafından kolay kamulaştırılamayacak hale getirilmiştir. Bu yasaya muhalif olan Cavit Oral, sonraki süreçte Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri olmak üzere CHP’nin iki hükümetinde tarım bakanı olarak görev yapmıştır.³⁴⁰ 1954 seçimlerinde ise DP’den milletvekili adayı olmuş ve seçilmiştir.

³³⁷ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 68-69.

³³⁸ Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform”, 37.

³³⁹ **Agm**, 37.

³⁴⁰ Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 181.

ÇTK'nın en önemli sonucu CHP içindeki muhalefeti su yüzüne çıkarmasıdır. Bu konu üzerine yapılan tartışmalar CHP içindeki potansiyel muhalefete belli bir kimlik kazandırmıştır. Bu tasarı ile ilgili tartışmalar esnasında kürsüye çıkan Şükrü Sökmensiler, “Üç gündür süren tartışmaların Meclis ruhundaki demokrasi aşkının parlak ispatı” olduğunu ifade etmiştir.³⁴¹ Öte yandan Nadir Nadi Cumhuriyet Gazetesinde yazdığı yazıda “Fırtınaların büyüklüğü hamlelerin de büyüklüğüne bir işaret sayılır” diyerek eleştiride bulunan milletvekillerini “itiraza zorlayan çeşitli sebepler ne olursa olsun hepsinin üstünde yurt selameti ve yurt menfaati düşüncesinin yer aldığına şüphe edilemeyeceğini” ifade etmiştir.³⁴² ÇTK'nın DP'nin kuruluşunda itici güç olup olmadığına DP'nin kadrolarına bakılarak cevap verilebilir. Tartışmalar esnasında yasaya karşı çıkan Damar Arıkoğlu, Cavit Oral, Adnan Menderes, Emin Sazak, Refik Koraltan, Turhan Cemal Beziker, Ahmet Sungur, Atıf İnan, Sabit Sağıroğlu, Şefik Tugay gibi isimler daha sonra muhalif hareketin içinde yer almışlardır. Buradan bakıldığında bile CHP'nin yukarıda anlatılan köylünün desteğini yeniden kazanmak, DP'yi zor durumda bırakmak, Atatürk'ün bir vasiyetini gerçekleştirmek, köylünün durumunu düzeltmek gibi gerekçelerle ortaya çıkan ve üzerine çokça tartışma olan, en nihayetinde kabul edildiği halde siyasi sebeplerle hayata geçirilmeyen ÇTK'nın bir kırılmaya işaret ettiği ve bu kırılmanın Türk siyasi hayatındaki önemi ortadadır.

2.3 Dörtlü Takrir'in Verilmesi

ÇTK ile ilgili tartışmalarda ortaya çıkan kırılma, kanun sonrasında da devam etmiştir. 7 Haziran 1945 tarihinde DP'nin gelecekteki dört kurucusu CHP'nin iktidar sorununu dillendirmişlerdir. Anayasadaki milli egemenlik ilkesinin tam olarak uygulanmamasını eleştirmişler ve parti tüzüğündeki demokratik olmayan hükümlerin kaldırılmasıyla ilgili öneriyi meclis grubuna sunmuşlardır. Dörtlü Takrir diye bilinen bu bildiride vurgulanan temel noktalar “Türkiye Cumhuriyeti'nin zaten anayasasında açıkça görüldüğü gibi demokrasiye inandığı, ikinci olarak anayasanın demokratik yapısının bir sonucu olarak iki defa iktidarı denetleme amaçlı çok partili sisteme

³⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mayıs 1945.

³⁴² Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1945.

geçilmek istendiği ancak başarısız olunduğu ve son olarak da İkinci Dünya Savaşı'yla ortaya çıkan siyasi ve sosyal olağanüstü halin artık ortadan kalktığı ve demokratik bir siyasi rejimin herkes tarafından arzu edildiğidir.”³⁴³ Yani, bu önerge parti içinde ıslahat yapılması gerekliliği üzerinde durmakta, parti tüzüğü ve bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını istemektedir. Bu durum Cumhuriyet Gazetesi'ne “Parti grubunda mühim bir toplantı/ Celal Bayar ile üç arkadaşının önergeleri”³⁴⁴ olarak yansımıştır.

Bu tavrı verenler, CHP'nin en esaslı ilkesinin demokrasi olduğu vurgusunu da yapmışlardır. Refah ve saadetin ancak demokrasinin tam tatbikiyle mümkün olduğunu söylemişlerdir. 1925'ten sonraki yıllarda, 2.Dünya Savaşı yıllarında siyasi hürriyetlere sınırlamalar getirildiğini söyleyip, bunu bir eleştiri unsuru olarak kullanmışlar ve Atatürk ölünceye kadar Anayasa'nın demokratik ruhuna hep sadık kaldığını ifade etmişlerdir.³⁴⁵ Takrirciler bir yandan yapılması gerekenleri “Anayasa'nın şekline ve ruhuna uygun tedbirlerin alınması, ülkede siyasi ve hak ve hürriyetlerin anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanılabilmesine imkân sağlanması, bütün parti çalışmalarının yukarıdaki iki esasa tamamen uygun bir şekilde yeni baştan düzenlenmesi” diye sıralarken, diğer yandan da milli egemenlik ilkesine ve Atatürk idealine sadık kaldıklarını ve ilkelerine inandıklarını da özellikle eklemişlerdir.³⁴⁶ Timur'a göre tüm bu süreçlerde muhaliflerin niyeti yeni bir parti kurmaktan çok “Halk partisi içinde denetlemeyi kuvvetlendirmek, Anayasa'nın yalnız şekil olarak değil, ruh ve mana olarak da uygulanmasını sağlamak” olmuştur.³⁴⁷

Takrircilerin talebi verdikleri bu önergenin açık oturumda görüşülmesidir. Bu talebe karşın, Başbakan Saraçoğlu görüşmenin açık oturum olabileceğini ifade etmiş ama grup başkanvekilleri parti içi mesele olması sebebiyle gizli oturumda görüşülmesini uygun görmüşlerdir. Uzun tartışmalardan sonra önergenin reddine ittifakla karar verilmiştir.³⁴⁸ Kapalı oturumda görüşülmesi 7 saat süren bu tavrı müzakeresi

³⁴³ Albayrak, *age*, 44.

³⁴⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1945.

³⁴⁵ İnan, *age*, 135.

³⁴⁶ *Age*, 135.

³⁴⁷ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata*, 17.

³⁴⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1945.

sonrasında Adnan Menderes “7 saat bize küfür yağdırdılar” demiştir.³⁴⁹ Celal Bayar ise bu günü “Takriri reddetmek vazifesini alanlar, bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu.”³⁵⁰ ifadeleriyle özetlemiştir. Celal Bayar sonucu şöyle aktarır:

“Nitekim 7 saatin sonunda o zamanki Başvekil Şükrü Saraçoğlu kürsüye geldi. Halk Partisinin, takrirden yazılı olduğu şekilde bir demokratik ıslahata muhtaç olmadığını temelde demokratik esaslara dayanmış bulunduğunu anlattı ve “Tavsiye ederim, arkadaşlar bu takrirlerini geri alsınlar” dedi. Bu sırada bazı milletvekilleri “Arkadaşımız degillerdir.” diye bağırıyordu. Yanımda oturan Fuat Köprülü’nün birden ayağa kalktığını gördüm. Takriri geri almaya niyetli olduğu görülüyordu. Eteğinden çekip oturttum. Sert bir sesle: “Biz verdiğimiz takrirleri geri alacak insanlardan değiliz“ dedim. İmza sahibi 4 milletvekilinden başka bütün eller havaya kalktı. Takririmiz reddolunmuştu.”³⁵¹

Şevket Süreyya Aydemir’in de Koraltan’dan naklettiği üzere, bu baskı karşısında Köprülü önergenin geri alınmasını istemiş, Menderes ise yumuşamıştır.³⁵²

Dörtlü Takrir sonrasında CHP içindeki anlaşmazlık şiddetli bir yazı düellosuna dönüşmüştür. Ulus ve Vatan gazetesinde kimi radikal CHP’lilerle CHP muhalifleri arasında atışmalar başlamıştır. Dörtlü Takrir verenlerden Menderes ve Köprülü Vatan Gazetesi’nde Dörtlü Takrir’deki fikirleri savunmuşlardır. Falih Rıfkı Atay’ın yazdığı üç yazıya cevap Fuad Köprülü’den 25 Ağustos 1945 tarihinde “Açık Konuşalım” başlığıyla gelmiş ve 31 Ağustos tarihinde düelloya farklı isimlerin de eklenmesiyle tansiyon artmıştır. Bu defa Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu’nun tek partiyi oldukça ağır bir şekilde eleştirdiği “Münevver İstibdat” isimli yazısı yayınlanmış ve Köprülü ile Atay arasında devam eden savaşa CHP’nin radikal isimleri de eklenmiştir. Sonrasında bu açık muhalefet üzerine CHP Yönetimi 11 Eylül tarihinde toplanmış önce Köprülü’nün savunmasını istemiştir. Böylece bu yazı düellosuna CHP safından kurumsal ilk tepki verilmiştir. 13-14 Eylül 1945’te bu polemige “Başbakan’ın demeci münasebetiyle” başlıklı yazılarıyla katılan Menderes, bu

³⁴⁹ İnan, *age*, 140.

³⁵⁰ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 33.

³⁵¹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 33.

³⁵² Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı: 1889-1960*, (İstanbul: Remzi, 1998), 167.

yazısında kendilerine karşı bir şiddet politikasının izlendiğini söylemiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun demecine atıfta bulunarak 'Demokratik yasama ve Tek Parti Rejimi'ne vurgu yapan Menderes: "(...)Memleketimizde başta milletvekili seçimi, hemen bütün seçimler, git gide tayin mahiyetini almıştır. Yine memleketimizin, sebepleri ne olursa olsun tek parti sisteminden kendini henüz kurtaramamıştır" demiştir.³⁵³ Bunun üzerine CHP Parti idare meclisinden bir uyarı da Menderes'e gelmiştir. Menderes'e verilen uyarının sonrasında Halk Partisi Divanı toplanmıştır. Bu toplantı sonrasında ise Bayar'ın deyiimiyle "demokrasiden başka hiçbir dileği olmayan bu iki milletvekilinin"³⁵⁴, "Aydın Milletvekili Adnan Menderes ile Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerini Cumhuriyet Halk Partisi'nin hareket ve faaliyetlerine zıt görüldüğünden Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilişkilerinin kesilmesine" karar verilmiştir.³⁵⁵ Bu durumu Falih Rıfkı "Hem bir partiden görünmek hem de o partinin yirmi küsur yıllık sayılı ve açık düşmanlarıyla aynı gazetelerde fikir ve işbirliği yapmak bütün demokrasilerde aynı cezayı görür." şeklinde yorumlamış ve "(...)Hiçbir demokraside parti üyelerinin tenkitte bulunmaları çok görülmez, bilakis tenkit ve kontrol her parti üyesinin baş borcudur. Tenkit ve kontrol olmazsa yalnız milletvekilliği değil partinin köy ocağı üyeliği vazifesi dahi yapılmış olmaz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinde çalışanlar bu partide tenkit ve kontrol hakkının ne kadar geniş olduğunu bildikten başka tenkit ve kontrol hakkını kullanmış olanlardan hiç kimsenin maddi ve manevi hiçbir cezaya uğramadığını görmüşlerdir."³⁵⁶ diye yazmıştır. Yani bu iki milletvekilinin, yazıları incelenerek oy birliğiyle partiden çıkarılmalarına karar verilmiştir.³⁵⁷ Bu duruma Celal Bayar da dahil olmak üzere tepki sesleri aynı söylem üzerinden yükselmiştir: "Menderes ve Köprülü'nün karakter ve faaliyeti nedir? Dörtlü taktir ile başlayan ve gazetelerde yayınladıkları makalelerle devam eden demokrasiden yana olmak ve memlekette demokrasinin yerleşmesini özlemek... Suç budur."³⁵⁸ Adnan Menderes 'Yüksek Parti divanının hakkındaki kararı herkes gibi radyodan öğrendiğini' ifade ederek, kendi ihracı ile ilgili şu tepkiyi vermiştir: "Anlaşıyor ki

³⁵³ Adnan Menderes, "Basbakan'ın Demeci Münasebetiyle", **Vatan Gazetesi**, 13-14 Eylül 1945.

³⁵⁴ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 35.

³⁵⁵ Falih Rıfkı Atay, **Vatan Gazetesi**, 22 Eylül 1945, 1.

³⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, **Vatan Gazetesi**, 22 Eylül 1945, 1.

³⁵⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1945.

³⁵⁸ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 36.

son Meclis toplantısındaki sözlerim bu karara sebep tutulmuştur. Bundan fazla da bir şey bilmiyorum. Bir saat önceye kadar Cumhuriyet HP azası olduğuma göre tabiatıyla böyle bir şey düşünmüş değilim”³⁵⁹ Asım Us ise Menderes ve Köprülü’nün Halk Partisi’nden ihracının esas gerekçesinin Vatan Gazetesi’nde yazmak olduğunu iddia ederek şöyle demiştir: “Köprülü ile Adnan Menderes CHP’den çıkarılıyor. Niçin? Bunların kabahatleri nedir? Eğer hükümeti tenkit etmiş olmak bir suç olsaydı hükümeti onlardan daha ağır tenkit edenler bugün parti içindedirler. Bu iki arkadaşın suçları Ahmet Emin Yalman’ın Vatan Gazetesi’ne girerek mevcut rejimi çürütmeye çalışmalarıdır.”³⁶⁰ Yazı düellosu Falih Rıfkı Atay ve Refik Koraltan arasında sürmüştür. Falih Rıfkı Atay Ulus’ta yazdığı “Gerçek Demokrasiye Doğru”³⁶¹ başlıklı makalesinde çok sert bir dil kullanmış; “Pazar Konuşmaları”³⁶² ve “Gülünç Bir Şantaj”³⁶³ başlıklı yazılardan hemen sonra kaleme aldığı yazılarda ise eleştiri dozunu arttırmıştır. Ulus’un başyazarı olan Falih Rıfkı Atay’a “Açık Konuşalım” başlıklı yazıyla cevap veren Fuat Köprülü ise aynı sertlikte bir üslup kullanmıştır. Falih Rıfkı Atay, 22 Eylül tarihinde Ulus Gazetesi’nde yayınlanan “Rejime hakaret edilemez” yazısıyla bu kararı savunmuştur.³⁶⁴

Bu olayların akabinde, dördünün 3. ismi olan Refik Koraltan partiden ihraç edilen iki arkadaşını savunup, arkadaşlarının partiden çıkarılmasının tüzüğe aykırı olduğunu iddia ederek onlarla aynı kaderi paylaşmıştır. Bu olayı Refik Koraltan şöyle anlatmıştır:

“Partiden 11 Eylül’de bir mektup almıştım. Bu mektupta meclis müzakerelerindeki tavır ve hareketim ve bilhassa yazdığım makalelerin parti tüzüğüne uymadığı bildirilerek bu hareketlerdeki maksadımın tasrihi isteniyordu. 13 Eylül’de cevap verdim. Bütün tavır ve hareketlerimin beyanatımın ve çıkan yazılarımın aynı gayeye matuf olduğunu yani aynı milletvekili sıfatıyla vicdanen yapmaya mecbur bulunduğum vazifelerden ibaret olduğunu izah ettim. Bundan başka Cumhuriyet Halk Partisi idare heyetinin mesuliyeti altında çıkan Ulus Gazetesi’nde şahsım

³⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1945.

³⁶⁰ Asım Us, *Hatıra Notları: 1930 dan 1950 Yılına Kadar Atatürk ve İsmet İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar*, (İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966), 650.

³⁶¹ Falih Rıfkı Atay, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, *Ulus Gazetesi*, 18 Ağustos 1945.

³⁶² Falih Rıfkı Atay, “Pazar Konuşmaları”, *Ulus Gazetesi*, 19 Ağustos 1945.

³⁶³ Falih Rıfkı Atay, “Gülünç Bir Şantaj”, *Ulus Gazetesi*, 20 Ağustos 1945.

³⁶⁴ Falih Rıfkı Atay, “Rejime Hakaret Edilemez”, *Ulus Gazetesi*, 22 Eylül 1945.

aleyhinde yapılan ağır hücumlara karşı pek tabii olarak kendimi müdafaa zorunda kaldığımı ve yapılan neşriyatın hakikate hiç de uymayan cihetlerini millet muvacehesinde teşhire mecbur olduğumu bildirdim. Uzun zamandan beri parti içinde yaptığım mücadele Cumhuriyet Halk Partisi'ni kuvvetlendirmek ve onu demokratik bir mahiyete sokmak gayesine matuftu. (...) Ben Cumhuriyet halk partisine mensup bir milletvekili olarak sadece partiyi kuvvetlendirmek ve demokratik bir mahiyete sokmak için çalıştığımı kaniim.”³⁶⁵

Buradan anlaşılacağı üzere Refik Koraltan da diğerleri gibi yeni bir parti kurmak amacı taşımadığını ve hatta içinde bulunduğu partiye faydalı olmak gayesi ile bu çalışmaları yaptıklarını bildirmiştir. Önergenin bir muhalefet partisi kurmanın yolunu hazırlamak amacıyla verildiği sıklıkla iddia edilse de önergeyi veren dört isim bunu partiden ayrılmak için yapmadıklarını ısrarla vurgulamışlardır. Zaten, Asım Us da “Hatıra Notlarında” “Celal Bayar’ın ayrı bir parti teşkil edeceği rivayeti var. Bu rivayet tekzip edildi”³⁶⁶ diye yazmıştır.

Celal Bayar ise Basın Yasasındaki haberleşme özgürlüğünü sınırlandıran 17. ve 50. Maddelerin değiştirilmesi istemiyle hazırladığı yasa tasarısının reddedilmesi üzerine 26 Eylül 1945’te İzmir vekilliğinden, 3 Aralık 1945’te ise CHP’den istifa etmiştir. Meclise yazdığı mektupta istifa sebebi göstermemiş³⁶⁷ ve istifasının ardından yeni parti kuracağı söylentileri ortaya çıkmıştır.³⁶⁸ Celal Bayar’ın istifası üzerine Refik Koraltan yeni parti meselesine bu kez şöyle cevap vermiştir: “Haziranda parti grubuna verdiğimiz takrir dört arkadaşın nokta-i nazarını ifade ediyordu. Aynı arkadaşlar bugün de aynı fikirde bulunuyoruz. Çünkü millet ve memleket selametinin bu yolda olduğu kanaatindeyiz. Hadiseler inkişaf etmektedir. Bir tarafta bir ekalliyetin bir tarafta da bir çoğunluğun birleşmediği ana fikirler vardır.”³⁶⁹ Yani dörtlü bir birliğin varlığından bahsetmiş ve yaptıklarının arkasında olduklarını ifade etmiş ve yine yeni parti ile ilgili bir yorum yapmamıştır. Takrirlerinin reddolunacağını bildikleri halde geri adım atmayan bu dört milletvekili takririn

³⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1945.

³⁶⁶ Us, **age**, 652.

³⁶⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Eylül 1945.

³⁶⁸ Us, **age**, 652. Us bunu şu ifadelerle aktarır: “Fakat tadili istenen kanunlar hakkında sarahat yoktu. Bu takrir meclis grubunun ekseriyeti ile reddedildi. Bu taktirde CB arkadaşları ile başka parti kuracaklar demektir.”

³⁶⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1945.

reddolunmasına Çankaya’da karar verildiğini düşünmektedirler.³⁷⁰ Sonraları, Celal Bayar, Adnan Menderes ile eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın evinde görüştüklerini, memleket meseleleri üzerine sohbet ettiklerini, bu sohbetler esnasında Halk Partisi içinde ıslahat yapma konusunda hemfikir olduklarını fark ettiklerini ve daha sonra Refik Koraltan ve Profesör Fuat Köprülü’nün de fikirlerini paylaştıklarını aktarmıştır.³⁷¹

Bu noktada, önce ÇTK sırasında muhalefet edenlerin, sonra da Dörtlü Takrir’i verenlerin yeni bir parti kurup kurmamak noktasında net bir tavırlarının olduğunu söylemek söz konusu değildir. Bununla ilgili pek çok tartışma vardır. Ağırlı olan kanaat bu isimlerin CHP’ye muhalif oldukları ama yine de yeni parti kurmak konusunda net bir planlarının olmadığı ve kervanın yolda dizildiği yönündedir.

2.4 Demokrat Parti’nin Kuruluşu

Değişim ve dönüşüm sinyalleri CHP içinde 1945 yılına kadar çeşitli zamanlarda ve şekillerde ortaya çıkmıştır. Hatta CHP farklı dönemlerde kendi ile çelişkili pek çok politika da izlemiş ve attığı siyasi adımlar dönem dönem çelişkili haller almıştır. CHP içinde bir dönem, bir yandan sanayi devrimine vurgu yapılırken, diğer taraftan “köylü köyünde güzeldir” denilerek köylü köyünde tutulmaya çalışılmıştır. 1925’te Aşar Vergisi’ni kaldırıp köylünün yükünü azaltma iddiasıyla ortaya çıkan CHP, sonrasında köylüye yeni yükler yüklemiştir. Bir yandan toprak reformu yapan CHP, öte taraftan toprak ağalarını kaybetmemek için bunu pratikte uygulamaya yanaşmamıştır. Bu birkaç örnekten anlaşılacağı üzere, CHP’nin politikaları ÇTK’dan önce de sonra da değişimler ve tutarsızlıklar içermiştir. Şüphesiz bu tutarsız söylem ve politikalar parti içindeki farklı grupların varlığının yansımasıdır.

³⁷⁰ Bayar’ın aktardığı kadarıyla; “Çankaya’da Sayın İnönü’nün başkanlığında toplantılar yapıldığını işitiyorduk. Bu toplantılarda takririn reddedilmesi ve imza sahiplerinin grupta hırpalanmaları uygun görülmedi. Bu kararlar kulağımıza geliyordu.(...) Takriri reddetmek vazifesini alanlar bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk.(...) Fakat fikirlerimiz ne kadar doğru olursa olsun biz bu fikirleri ne kadar samimiyetle ve ehliyetle savunursak savunalım, bu müzakereler mizansen olmaktan ileri geçmiyordu. Takrir ret edilecekti. Çünkü Çankaya’da takririn reddedilmesi karara bağlanmıştı” Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 33.

³⁷¹ Age, 30.

Parti içindeki bu farklı fraksiyonlar en keskin ifadesini ÇTK esnasında ve sonrasında Dörtlü Takrir'in görüşüldüğü süreçte bulmuştur. Bu dönem muhaliflerle CHP arasında kesin bir ayırım yaşanmıştır. Dörtlü Takrir'in mecliste görüşüldüğü gün İnönü "Türkiye için çok partili sisteme geçmek zamanı gelmiştir ve ikinci partinin Celal Bayar ile arkadaşları tarafından kurulması iyi olacaktır." demiştir ve çok partili hayata orada göz kırpmıştır.³⁷² İnönü 1 Kasım 1945'te meclisin açılış konuşmasında ise çok partili hayata geçişin kesin sinyalini şöyle vermiştir: "Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır."³⁷³ Aynı konuşmada ülkenin bu konuda tecrübeli olduğundan bahsetmiş ve bu girişimlerin başarısız olmasının büyük bir talihsizlik olduğunu ifade etmiştir. Konuşmaya çok partili hayatın önünü açan şu önemli sözlerle devam etmektedir: "Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır."³⁷⁴ Bu konuşmada İnönü'nün bazı noktalara şerh düşmesi en az çok partili hayata geçişin müjdesini vermesi kadar önemlidir; İnönü "Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellik de vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur"³⁷⁵ demektedir ve böylece kontrollü bir demokrasi vurgusu yapmaktadır.

Tam da bu günlerde ilk parti kurma girişimi CHP'den ayrılıp yeni bir parti kurması beklenen takrircilerden değil, Nuri Demirağ isimli zengin bir sanayiciden gelmiştir. Temmuz Başında Demirağ, Milli Kalkınma Partisi adıyla yeni bir parti kurmak için vilayete başvurmuştur.³⁷⁶ 5 Eylül'de Başbakan Saraçoğlu bir açıklama yaparak Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiklerini belirtmiştir. Tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, anti demokratik yasalar gibi konulardaki taleplere hükümetin ilke olarak karşı çıkmayabileceğini de bu konuşmada ifade etmiştir.³⁷⁷ Asım Us anılarında kanunların zaten yeni bir partinin kurulmasına mani olmadığını iddia

³⁷² Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata**, 18.

³⁷³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Kasım 1945, 2.

³⁷⁴ **Age**, 2.

³⁷⁵ **Age**, 2.

³⁷⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Temmuz 1945, Nuri Demirağ "Milli Kalkınma Partisi" ismiyle bir parti kumak için vilayete müracaat etti. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 29.

³⁷⁷ Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata**, 18.

ederken “Milli Kalkınma Partisi’nin gayesi devletçilik aleyhinde olduğu halde buna müsaade edilmiştir”³⁷⁸ der.

Çok partili hayata geçişle ve yeni parti söylentilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte bu dönemde özellikle basında kutuplaşmalar belirgin hale gelmiştir. Gerçi ilk zamanlar Mecliste yapılan bu tartışmalara yönelik yorumlar oldukça iyimserdir. Bu tartışmaların milletvekillerinin titizliğinden kaynaklandığı iddia edilmektedir.³⁷⁹ Ek olarak İnönü’ye referansla eleştiri gereği duymadan da demokratikleşeceğine dair haberler verilmektedir. Örneğin, İnönü’nün demokrasiye müsaade eden söylemine referansla çok partili hayata geçiş müjdesi Cumhuriyet Gazetesi tarafından temkinli bir biçimde verilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi şöyle demektedir: “Milli Şef’in 19 Mayıs bayramında gençliğe hitap eden nutkunda söylediği gibi harp şartları ve darlıkları ortadan kalktıkça memlekette demokrasi idaresinin daha ziyade inkişafına meydan verilecektir”³⁸⁰ Tartışmaların demokrasi eksenine kaymasıyla birlikte ise “Halk Partisi’nin sözcülüğünü yapan” Ulus Gazetesi özellikle başyazılarında “demokrasi aleyhinde yazılar” yayınlamış ve “demokrasiden yana olanlara” sert ve şiddetli eleştirilerde bulunmuştur.”³⁸¹ Basındaki bu tartışmalar iki grup arasında dönmektedir. Tek parti rejiminin devamını destekleyenler ve muhalifleri yani çok partili hayata geçişi destekleyenler. Çok partili hayata dönüşü destekleyen Ahmet Emin Yalman 12-19 Temmuz 1945’te Vatan’da yazdığı “Siyasi hayatımızın tahlili” başlıklı yazı dizisinde tek partili sistemin iflasa mahkum olduğunu belirtmiştir. Ulus Gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay ise “demokrasinin tek partili sistemle de mümkün olduğunu” iddia etmiştir.³⁸² Çok partili hayata erken geçildiğini iddia eden Cumhuriyet Gazetesi yazarı Nadir Nadi şöyle yazmaktadır: “Bu arada bir eksikimiz kalmıştı: Muhalefet ve kontrol organları. Gerçek bir halk idaresi için şart olan bu organlar kurulduktan sonra, artık her şey tamamlanacak, inkılap tarihimizin bir büyük faslı daha kapanacaktı.” demektedir.³⁸³ Yine Cumhuriyet Gazetesi’nin attığı

³⁷⁸ Us, age, 658.

³⁷⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1945 “Meclis Dün de çok hararetli tartışmalara sahne oldu” Dün ki oturum mvnin işlerinde ne kadar titiz ve hassas davrandıklarına parlak bir örnek teşkil etti.

³⁸⁰ **Cumhuriyet Gazetesi** 2 Haziran 1945, 1.

³⁸¹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 34.

³⁸² İnan, age, 48-49.

³⁸³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ekim 1946, 1. “Bu Bayramın Yeniliği- Nadir Nadi- Cumhuriyetten bahsederken...”

başlık basının tavrına örnek teşkil edebilir: “Hürriyet Şarlatanlarına hükümetin cevabı”³⁸⁴ Buradan anlaşılacağı üzere demokrasiyi savunan isimler üzerinde yoğun bir baskı vardır. Öte taraftan Vatan ve Tan gazetelerine karşı da sert eleştiriler başlamıştır. “Tahrîkçi gazeteler” denilen ve muhalefeti destekleyen bu gazetelere ellerinde Atatürk ve İnönü posterleri olan, Türk Bayrağı taşıyan gençler “Tan Baskını” diye bilinen meşhur baskını yapmışlardır.³⁸⁵

Sadece basın da değil hemen tüm mecralarda, takrircilere karşı ağır bir eleştiri bombardımanı başlamıştır. Buna karşı Celal Bayar gazetecilere bir sitemde bulunmuştur: “ Bütün topraklar bize çevrilmiş. Sağa dönsem faşist derler, sola dönsem komünist. Ortada kalsam Halk partisinden niçin ayrıldınız diyorlar.” ³⁸⁶ Celal Bayar’ın bu siteminden anlaşılacağı üzere, ilk başta CHP’den ayrılıp- ki böylece CHP’yi bölmeleri mümkün olmayacaktı, yeni bir parti kurmaları ihtimali olan muhaliflere hoşgörülü bir dille yaklaşılmış, takip eden günlerde ise üslup gitgide sertleşmiştir.

“Celal Bayar parti kuruyor”³⁸⁷ söylentilerine takrircilerden ilk zamanlar her ne kadar yalanlama gelse de sonraları şartlı ve varlıklarını meşrulaştırıcı onaylar gelmeye başlamıştır.³⁸⁸ Bu şart Kemalist propagandaya karşı daha Kemalist olduğunu iddia etmek üzerine kuruludur. Zira bu zamanlarda köşesinden “Gönülleri Atatürk idealizminin ateşile tutuşan bütün samimi inkılapçılar bugün yeniden rejim ve hürriyetimizin korunması ödevine karşı karşıyadırlar. Gerçekten son haftalardaki hürriyet ve demokrasi yaygarasının tehlikeli bir rejim değişikliği davası haline azmakta olduğu artık gözden kaçmıyor”³⁸⁹ diyen Yavuz Abadan muhaliflerin anarşiyi körüklediğini iddia ederek, “Hürriyet uğruna yıkmak istedikleri Cumhuriyet Halk Partisinin en büyük suçu yirmi beş yıl önce atıldığımız varlık mücadelesini kazanarak milli hürriyeti gerçekleştirmesi ve ikinci cihan savaşı daha başlamadan

³⁸⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Eylül 1945,1. Devamında Türk devleti 20 yıldır demokrat devletler ailesi arasındadır.

³⁸⁵ Falih Rıfkı Atay, **Ulus Gazetesi**, 5 Aralık 1945 - 1s- 4 aralık Salı günü İstanbul üniversitesi gençleri tahrikçi gazeteler aleyhinde bir nümayiş yaptılar.

³⁸⁶ Us, age, 660.

³⁸⁷ **Ulus Gazetesi**, 30 Kasım 1945.

³⁸⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Aralık 1945 Eski Başbakan Celal Bayar’ın kuracağı parti- Celal Bayar, dün:” Parti kuruyoruz bu muhakkaktır, fakat birkaç gün geçmeden tafsilat veremem” dedi.

³⁸⁹ Yavuz Abadan, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Eylül 1945, 1.

hürriyet ve demokrasi cephesinde yer almak suretile milletimizi büyük felaketlerden koruyup kurtarmasıdır.”³⁹⁰ demiştir. Buna karşılık Celal Bayar “Kemalizm’e, onun istihdaf ettiği hür milli hakimiyete bağlılığını” ifade etmiş ve bu bağlılığın en başta olduğu kadar saf ve samimi olduğunu eklemiştir. Hatta partinin ismi ve yapısı ile ilgili tüm bu tartışmalar olurken Ulus da önemli bir noktayı dile getirerek Parti’nin isminin henüz belli olmadığını ama “Celal Bayar’ın beyanatında da belirttiği gibi partisini Kemalizm ideolojisinden yani tam bir demokrasiden mülhem olarak ve başka hiçbir ideoloji ile alakadar bulunmayarak kurmaktadır”³⁹¹ demiştir. Bunu onaylar şekilde Bayar, Kemalizm’den başka herhangi bir ideoloji ile hiçbir alakası olmadığını; “Zaten Kemalizm diyince bunun demokrasi mefhumunun tam ifadesi olduğunu” vurgulamıştır. “İlk günden beri içinde bulunduğu ve zaman zaman mesuliyetini üzerine aldığı inkılabın esaslarından ayrılabilmenin kendisi için mümkün olmadığını beyan etmiş ve “Siyasi hayata devam etmek için kendisine hakim olan fikirleri ortaya koyacaklarının” sözünü vermiştir.³⁹² Şunu da eklemek gerekir ki Celal Bayar 15 Aralık 1945 tarihinde bir açıklama yaparak “Kemalist düşünceye ve politikaya bağlı ve fakat Halk partisinden farklı olduklarını”³⁹³ belirtmiştir. Celal Bayar’ın bu sözleri şüphesiz malumun ilamıdır. Nadir Nadi de zaten Cumhuriyette yazdığı “Yeni Parti” başlıklı yazısında Celal Bayar’ın “tecrübesi çok yapılmış bu kötü maceraların” memlekette bir daha yaşamayacağına dair herkese kuvvetli ümitler verdiğini ve Celal Bayar’ın “İstiklal mücadelesinin ilk günlerinden beri temiz, doğru, idealci bir adam olarak tanındığını”, Prensipleri bakımından yüzde yüz Atatürkçü ve inkılapçı bir devlet adamı olduğunu, her ne pahasına olursa olsun başa geçmek için değil memleket idaresinin en mükemmel bir şekilde yürütülmesini temin, yani istiklalinin en sağlam bir şekilde korunması için çalışmak isteyeceğini” ifade etmiştir.³⁹⁴ Buradan anlaşılacağı üzere çok partili rejime güven Atatürk’ün son başbakanı Celal Bayar’ın Atatürk’e sadakati üzerinden güvenli kılınmaya çalışılmıştır. Öte yandan DP’liler de kendi varlıklarının meşruiyetini Atatürk’e bağlılıklarını dillendirerek ifade etmişlerdir.

³⁹⁰ Yavuz Abadan, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Eylül 1945, 1.

³⁹¹ **Ulus Gazetesi**, 30 Kasım 1945.

³⁹² **Ulus Gazetesi**, 30 Kasım 1945.

³⁹³ Albayrak, **age**, 61.

³⁹⁴ Nadir Nadi, “Yeni Parti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Aralık 1945.

Dörtlüye sonradan katılan beşinci isim olan Ahmet Hamdi Başar'ın anılarında anlattığına göre yeni parti çalışmaları 1945 Ağustos ayında başlamıştır.³⁹⁵ Nihayetinde “uzun süre düşündükten sonra kanaatlerini tatbika koymaya karar veren”³⁹⁶ bu muhalif ekip, 7 Ocak'ta Refik Koraltan'ın içişleri bakanı Hilmi Uran'a kuruluş dilekçesini vermesiyle ilk adımı atmıştır. ³⁹⁷ Partinin ismi ile ilgili olarak çeşitli söylentiler ortada dolaşmıştır. Hatta basında partinin ismi konusunda çeşitli tahminlerde bulunulmuştur: “Demokrat Halk Partisi”, “Kemalist Demokrat Parti”, “Kemalist Çiftçi Partisi”, “Köylü ve Çiftçi Partisi”, “Milli Demokrat Parti” ve “Demokrat Parti”. Sonuçta partinin ismi Demokrat Parti olmuştur. Yapılan basın toplantısında Celal Bayar, arkadaşlarıyla yeni parti kurmaya karar verdiklerini bu partinin aşağıdan yukarıya kurulan bir parti olacağını ve gayesinin “tamamıyla halka dayanmak” ve gücünü halk sevgisinden almak olduğunu ifade etmiştir. Ek olarak, anayasa hükümlerine inandıklarını, kurulacak partinin Kemalizm ilkelerine sadık kalacağını açıklamıştır. Anayasa'nın “Kemalizm'in tam bir ifadesi” olduğunu belirterek, Anayasada geniş bir demokrasi ruhu olduğunu eklemiştir. 7 Ocakta yapılan ve partinin hüviyetinin anlatıldığı basın toplantı DP'nin kendini nereden tanımladığını ifade edilir. Basın açıklamasında partiyi tanımak isteyenler ısrarla bu partinin sağda mı solda mı olduğu noktasını irdemişlerdir. Menderes bu basın toplantısında ilk başta “Demokrat Parti bazı meselelerde Halk Partisinden sağda, diğer bazı meselelerde biraz soldadır.”³⁹⁸ Beyanında bulunmuştur. Bu konudaki ısrarlı sorulara “Sağ ve sol çok nispi bir ölçüdür. Eğer soldan maksat ammenin menfaatini azami derecede korumak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemekse, partimiz tamamıyla soldur.”³⁹⁹ diye cevap vermiştir. Ayrıca gazetecilere Halk partisinin yerini bulmalarını, bu takdirde Demokrat Parti'nin onun neresinde olduğunu göstereceklerini ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Buradaki kafa karışıklığı ve sebepleri daha sonra DP'nin yapısının anlatıldığı 4. bölümde detaylandırılacaktır.

³⁹⁵ Albayrak, *age*, 59.

³⁹⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1946, 3.

³⁹⁷ “Demokrat Parti dün resmen teessüs etti” ve “Yeni Partinin 85 maddelik programı neşrolundu” başlıklı haberler için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946. Celal Bayar'ın partiyi nasıl tarif ettiğini ayrıntılı okumak için bkz. “Demokrat parti faaliyete geçti”, **Vakit**, 8 Ocak 1946.

³⁹⁸ Us, *age*, 666.

³⁹⁹ Albayrak, *age*, 63.

⁴⁰⁰ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 48.

CHP'nin DP kurulduktan sonra DP'ye yaklaşımı da tartışmanın bir boyutunu oluşturur. CHP'nin yeni partiye bakış açısı, Müstakil grubun tam manasıyla gerçekleştiremediği murakabeyi müstakil bir partinin yapması şeklindedir. Kontrollü bir demokrasi isteyen CHP'lilerin muhalefet algısı da bu anlamda biçimden demokrasiden müteşekkildir. Bu noktada İnönü'nün çok partili hayata geçişe izin vermesi tercih midir, zoraki bir adım mıdır sorusunu cevaplamak anlamlı olabilir. Her ne kadar İnönü'nün çok partili hayata geçmesi konusunda net bir tavır gözlemlenmemiş olsa da, nihayetinde ÇTK hakkında çok sert tartışmaların yaşandığı bir zamanda İnönü'nün şu sözleri pek çok araştırmacı tarafından, istekliliğine kanıt olarak gösterilmektedir: “Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”⁴⁰¹ Öte yandan Bayar'ın parti programını bizzat İnönü'ye götürdüğü ve İnönü'nün soruları üzerine laiklik, eğitim ve dış politika konularında güvence verdiği bilinmektedir. Haliyle Bayar parti için gerekli onayı almış ve İnönü'ye DP rozetini göstererek “Paşam bunu yakanızda görmek bize, şeref verecektir.” Diye takılmıştır.⁴⁰² Buradan hareketle Milli Şef'in gönüllü ya da zoraki yeni partinin kurulmasına onay verdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, İnönü'nün esasında çok partili hayatı desteklediğine dair örnek söylemlere başvurulmaktadır. “İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf girişimini her ne pahasına olursa olsun anlayışla karşılayabilmiş olsaydık, iki parti geleneği ve eğitimi şimdi yerleşmiş olacaktı. Terakkiperver Fırkasını bizim arkadaşlarımız kurdular. Serbest Fırka girişimine gelince, bunu ben aşıladım... Her ne pahasına olursa olsun koruyacaktık ve ikinci partiyi yaşatacaktık!”⁴⁰³ söylemi de bunlardan biridir. Tabii ki bu söylemlerden hareketle asıl söylenmek istenen, İnönü'nün istese böyle bir sisteme geçmeyeceği, koşulların uygun olmasını bekledikten sonra gönüllü geçtiğidir. Buna İnönü'ye ait şu sözler kanıt olarak gösterilmektedir: “Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler

⁴⁰¹ Age, 17.

⁴⁰² Age, 20.

⁴⁰³ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, 2. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003), 279-280.

yaptıklarını görür ve utancımdan odamın duvarlarına bakamazdım.”⁴⁰⁴ Devamla, Celal Bayar’ın söylediği şu sözler de İnönü’nün demokratlığına dair kanıt için referans olarak kullanılmaktadır: “İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapattırabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben İsmet İnönü’nün, bunu arzuladığımdan emindim.”⁴⁰⁵ En nihayetinde İnönü’nün karakteri ve söylemleri üzerinden yapılan pek çok analiz farklı yönere çekilebilecek niteliktedir. O nedenle okumayı sadece İnönü üzerinden yapmak sağlıklı değildir.

DP’nin kuruluşunu takip eden ilk aylarda Halkçıların samimi ve dostça bir tavır içinde olduğu iddia edile gelmiştir.⁴⁰⁶ Hatta DP’nin kurulacağını duyulması üzerine Falih Rıfkı Atay’ın Ulus’a yazdığı yazı da bu anlamda önemlidir. Falih Rıfkı Atay şöyle söylemiştir: “Celal Bayar’ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz.”⁴⁰⁷ Hem Celal Bayar hem Adnan Menderes CHP içinde siyaset yapmış isimler olduklarından CHP nezdinde kredileri bu kadar yüksektir. Atatürk’ün son başbakanı olan Celal Bayar ve 1930-45 arasında CHP’de milletvekili olan Adnan Menderes dışarıdan değil, tanınan ve bilinen isimlerdir. Ağaoğlu DP’yi tanımlarken “iki lider ve bazı yüzler” cevabını vermiştir.⁴⁰⁸ Her ne kadar CHP’nin tüm ısrarlarına rağmen CHP’den aday olmayı kabul etmeyen eski Genelkurmay başkanı ve Atatürk’ün silah arkadaşı Mareşal Fevzi Çakmak DP’den aday olmuş olsa da⁴⁰⁹ ve sonrasında Halide Edip, Ali Fuat Cebe soy ve Rauf Orbay gibi önemli isimlerin katılımı dahi partinin Adnan Menderes ve Celal Bayar ağırlı yüzünü değiştirememiştir. Yine de rejime yakınlıkları ile tanınan H.Suphi Tanrıöver, Halide Edip ve Nadir Nadi gibi isimlerin DP’den aday olmaları DP’ye yönelik ilgiyi arttırmıştır.

⁴⁰⁴ Aktaran , Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, 172

⁴⁰⁵ Aktaran , **age**, 172.

⁴⁰⁶ Yeşil, **age**, 70.

⁴⁰⁷ Mustafa Çufalı, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, (Ankara: Babil Yayıncılık, 2004), 62.

⁴⁰⁸ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, (İstanbul: Baha Matbaası, 1972), 82.

⁴⁰⁹ CHP’den gelen milletvekilliği teklifini reddetmiş olan Çakmak, DP tarafından teklif edilen bağımsız adaylık önerisini kabul etmiş ve bunun gerekçesini “DP ile CHP arasında bir fark gözetmemekle beraber, partiler arası bir denge sağlamak ve güçlü olan CHP’ye karşı, DP’yi desteklemesinin bir özveri olacağı” şeklinde ifade etmiştir. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye** 188.

CHP içindeki hizipçilerin CHP içinde muhalefeti sürdürmeyecek ve yeni bir parti kurarak ayrılacak olmaları sadece CHP milletvekilleri tarafından değil, CHP yanlısı gazeteler tarafından da olumlu bir havayla karşılanmıştır. 3 Aralık 1945'te Metin Toker-İnönü'nün emriyle, Ulus gazetesine yazdığı başyazısında şöyle demektedir: “Celal Bayar’ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celal Bayar partimizde fazileti, dürüstlüğü, ülkücüğü ile şöhret kazanmıştır; karşımızda böyle vasıflı bir liderin muhalefet partisini bulmaktan memnun olmamak imkanı var mıdır?”⁴¹⁰ Anlaşılacağı gibi, İnönü CHP içindeki muhaliflerin partiden ayrılarak yeni bir siyasi yapılanmaya girmelerini destekler nitelikte bir tavır içindedir. İnönü'nün bir muhalefet hareketinin özellikle Celal Bayar’ın liderliğinde yürütülmesini desteklemesine gerekçe olarak genelde Celal Bayar’ın Atatürk’ün yanında yetişmiş ve Atatürk’e bağlı bir lider olmasının etkili olması gösterilir. Dolayısıyla Timur’a göre İnönü’nün Bayar’a güveninin özünde “Bayar’ın laiklik ve devrim kanunları konusundaki titizliği” yatar.⁴¹¹

2.5 DP’nin Kurucuları ve toplumsal tabanı

DP’nin yapısını anlamak için, bilimsel bir titizlikle bu yapıyı tek tek bileşenlerine ayırtmak gerekir. Zira DP içinde pek çok rengi barındıran bir siyasi oluşumdur. Bu anlamda, elbette parti kimliğinin en önemli kısmını yönetici kadro oluşturduğundan öncelikle yönetici kadroya, sonrasında ise teşkilat yapısında aktif çalışan ve pasif de olsa DP’yi destekleyen aktörlere bakmak gerekir.

DP’de oluşan ittifakın bir ideal ve fikir beraberliğinden çok anti-tekte parti koalisyonu olduğu sık sık iddia edilen bir tezdur. Bu koalisyonun tepesinde bulunan isimler daha evvel CHP’de görev yapmış isimler olmaları partinin genel karakteristliğini etkileyen unsurlardan biridir. Parti genel kurulunda yeni kuşaktan yalnızca Ağaoğlu vardır. Gerisi eski kuşaktan ve tek parti döneminde görev alanlardan oluşmaktadır. Birinci Kongre’de partinin bu yapısı oturmuştur. Ağaoğlu’na göre o günden sonra parti daha

⁴¹⁰ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 31.

⁴¹¹ Age, 30-31.

çok dört kurucunun işlettiği bir makine haline gelmiştir.⁴¹² Bu kongreden sonra DP'nin başkanlığına gizli oyla yapılan seçimde Celal Bayar, Genel idare kurulu üyeliklerine yine gizli oyla Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Cemal Tunca getirilmiştir.

İlkay Sunar'ın ifadesiyle “DP liderleri tek parti dönemindeki hakim iktidar ittifakını oluşturan gruplar arasından, Atatürk zamanında sivrilmiş, fakat İnönü hükümetleri döneminde gölgede kalmış(Celal Bayar gibi) ya da Halk Partili olmasına rağmen dışlanmış genç ve hırslı partililer(Adnan Menderes gibi) yahut tek partili rejimin vesayet ve baskısına karşı demokratik rejimi tercih etmeye başlayan aydınlar(Fuat Köprülü gibi) tarafından oluşturulmuştur.”⁴¹³ Partinin karar mekanizmasında en etkili isimlerin başlangıçta partinin kurucuları olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan olduğu görünse de sonrasında ipler Celal Bayar ve Adnan Menderes'in eline geçmiştir. Cihad Baban, “kuvvetli, kadir, heybetli görünmesine rağmen Bayar Menderes'e karşı aslan postuna bürünmüş bir kuzu gibiydi”⁴¹⁴ derken Menderes'in Celal Bayar'a yaptıramayacağı şeyin olmadığını ifade etmektedir.⁴¹⁵ Menderes ve Bayar arasındaki ilişkinin bir alt üst ilişkisine dayandığını söyleyemesek de Köprülü'ye hükmedemeyeceğini düşünen Bayar'ın Menderes'i “hem yetiştirmek hem de kullanmak” istediği iddia edilmektedir.⁴¹⁶ Menderes'in parti içinde ve halk nezdinde popülaritesinin artması ve gücünün görünür hale gelmesiyle birlikte karar mekanizması bizzatıhi Menderes'ten müteşekkil hale gelmiştir. Yine de DP'ye rengini veren bu dörtlünün hayat hikayelerine kısa bir bakış DP'yi anlamak açısından önemlidir.

DP'nin dört kurucusundan biri olan Bayar, şüphesiz Menderes'le birlikte DP'nin kodlarını belirleyen en önemli isimlerden biridir. Bu anlamda özgeçmişi DP'yi anlamak açısından önem taşır. Celal Bayar, Cumhuriyetin diğer kurucuları gibi İttihat ve Terakki'den geçmiş, Osmanlı'nın çöküşünden yeni devletin kuruluşuna ve bu sürecin tüm aşamalarına şahitlik etmiştir. 1919 yılında Saruhan'dan milletvekili

⁴¹² Age, 74.

⁴¹³ Sunar, age, 2079.

⁴¹⁴ Cihad Baban, **Politika Galerisi**, 56.

⁴¹⁵ Age, 51.

⁴¹⁶ Bozdağ, **Darağacında Bir Başbakan**, 133.

seçilmiş ve 21 Mayıs 1921’de İktisat Bakanlığına getirilmiştir. 6 Mart 1924’te Mustafa Kemal tarafından İş Bankası’nı kurmak üzere görevlendirilmiş ve 9 Eylül 1932’de tekrar iktisat bakanlığına seçilmiştir.⁴¹⁷ 8 Kasım 1937 yılına kadar bu görevi sürdürmüş, bu tarihte ise başbakanlığa atanmıştır. İlimli devletçi bir çizgide duran Bayar, Atatürk’ün ölümüyle cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü tarafından kabineyi kurmakla görevlendirilmiş ve kendisi 15 Ocak 1939’a kadar yani 3 ay süreyle Başbakanlık görevini yürütmüştür. Milli Şef döneminde Bayar hükümetlere karşı sessiz bir muhalefet hareketi yürütmüştür. Dörtlü önerge sonrasında 3 Aralık 1945 tarihinde CHP’den istifa etmiştir.⁴¹⁸ Cumhuriyetin kurucu kadrosu içinde en sivil figürlerden biri, hiç şüphe yok ki, Celal Bayar’dır. 1930’larda Kemalist inkılâp ideolojisinin uygulayıcılarından biri olan Bayar 1946 ile 1960 yılları arasında ise Kemalizm’i kuranlardandır. Bayar, Kemalist inkılabı topluma yaymak isteyen “Kemalist yönetim anlayışını parlamenter demokratik rejime uyarlayan otoriter milli iradeci görüşün öncüsüdür.”⁴¹⁹ Çok Partili yeni sistemin ilk ciddi muhalefeti DP’nin kurucularından olan Bayar’ın Kemalizm’in kodlarına etki ettiğine hiç şüphe yoktur. Atatürk’ün yakın adamlarından olan Bayar, Terakki Fırkasına üye olduktan sonra ekonomiyi Türkleştirme politikalarında rol almıştır. 8 Kasım 1937 günü yeni başbakan olarak hükümet programını okuyan Bayar, bu programda Atatürk’e 45 kez gönderme yapmış, Atatürk’ün 1 Kasım nutkunu 19 kez alıntılamış ve 5 kez Kemalist rejimden söz etmiştir.⁴²⁰ Zaten Zürcher’e göre “Bayar’ın emektar bir Jön Türk olması, laiklik gibi Kemalizm’in temeli olan ilkelerden birine hassasiyetle bağlı olduğuna duyulan güven şüphesiz Kemalist bürokrasi ve CHP’nin bir muhalefet partisinin varlığını kabul etmelerini kolaylaştırmıştır. Bayar’ın Atatürk’e bağlılığı dönemin tüm tanıklarınca ifade edilen bir gerçektir. Kendi ifadesiyle ‘Milli mücadelenin ilk gününden beri Büyük Ata’nın yanında’ ve ‘dünyanın hayranlığını

⁴¹⁷ “Bayar’ın iktisat vekilliğine tayin edildiğinin ertesi günü Büyük Atatürk’e çektiği telgraf: “Yeni vazifemde muhtaç olduğum kuvvet ve mukavemeti de teveccüh ve itimadınızdan alacağım. Bütün teşebbüslerimde bana tükenmez bir kuvvet ve mukavemet menbaı olan yüksek teveccüh ve itimadınızın devamı en büyük emelimdir” Talat Asal, **Güneş Batmadı : Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada**, (İstanbul : Selis Kitaplar, 2003), 76.

⁴¹⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Eylül 1945,1.

⁴¹⁹ Taşkın, “Sağ Kemalizm”, 531.

⁴²⁰ Mehmet Akif Demirer, **Demokrat Partinin Yatırımları**, (Ankara: Demokratlar Kulübü, Ocak 2006), 31.

çeken inkılaplar olurken, vazife başındadır.⁴²¹ Her ne kadar Bayar Atatürk'ün adını silah gibi kullanmadığını iddia etse de⁴²² özellikle DP'nin kuruluş söylemlerinde Atatürk ile kurduğu ilişkiyi, Atatürk'ün kendi kucağında öldüğünü ve ölüm döşeginde “Sana itimat ederim evladım” şeklinde bir vasiyette bulunduğunu mütemadiyen dillendirmiştir. Ayrıca Bayar için Atatürk'ün şöyle dediği de iddia edilmektedir: “...Bu memlekette bir gün kansız bir ihtilal olacaksa ve bu ihtilale biri de liderlik edecekse, o adam Celal Bayar olacaktır.”⁴²³ ‘Atatürk'ün bir yakını ve sadık arkadaşı Bayar figürü’ gerçek Atatürkçülüğün temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. Bayar daima Kemalizm'in düşünsel evreninin içinde kalmaya gayret etmiştir. Cumhuriyetçi ihtilal şuurunu ve inkılapların ‘aklın hakimiyetini temin edici modernist özünü’ hep savunmuştur.⁴²⁴ Bayar çizgisini Kemalist değil, Atatürkçü olarak tanımlamaktadır. Atatürk dönemini “bir kuruluş metodolojisi” olarak görüp içselleştiren Bayar'ın Kasım 1938'de söylediği şu sözler Kemalizm algısını özetleyecek niteliktedir: “Atatürk, seni sevmek, tebci etmek, her Türk vatanseverinin milli ödevi ve namus borcudur.”⁴²⁵

DP'nin en az Bayar kadar etkili olan, özellikle son dönemde etkisi Bayar'ı da aşan ismi şüphesiz Adnan Menderes'tir. DP döneminde başbakanlık yapmış ve bir süre sonra DP'nin Bayar'la birlikte hatta kimi zaman Bayar'dan daha çok kritik bir konuma erişen Adnan(Ertekin) Menderes, 9 Eylül 1930'da Serbest Cumhuriyet fırkasının il başkanı olarak siyasete adım atmıştır. CHP yerine SCF'den siyasete girmesini “O devredeki mutemetler saltanatı idaresini beğenmiyordum”⁴²⁶ diye açıklamaktadır. Böyle diyerek Atatürk dönemini eleştiren Menderes'i, yine CHP saflarından siyasete dahil eden Atatürk olmuştur. 1931'de kendi başvurusu olmadan Atatürk'ün isteğiyle milletvekilliği için aday gösterilen ve sonra da milletvekili seçilen Menderes'in, Atatürk'e bu nedenle bağlılık duyduğu ve “Atatürk beni

⁴²¹ Celal Bayar 9 Mayıs 1950 tarihli Bursa Nutku'nda şöyle demektedir: “Hayatımın en büyük bahtiyarlığını teşkil eden bu yakınlık ve bağlılığım Atatürk'ün nefesini Allah'a teslim ettiği ana kadar devam etmiştir.” Şahingiray, **age**, 65.

⁴²² Bora, **age**, 549.

⁴²³ Aktaran; İnan, **age**, 49.

⁴²⁴ Bora, **age**, 549.

⁴²⁵ **Age**, 548.

⁴²⁶ İnan, **age**, 61.

keşfetti” dediği aktarılır.⁴²⁷ Uzun yıllar CHP içinde Dilekçe Komisyonundan parti müfettişliğine kadar pek çok yerde görev alan Menderes 1944 yılında yedi aylık bütçe yasa tasarısına ret oyu veren yedi kişiden biri olmuştur. Bu dönemde Bayar ile yakınlığı artmıştır. Çiftçi topraklandırma konulu görüşmelerde ise sert tartışmalarla öne çıkmıştır. Hemen bunun üzerine, bu meseleyi konu alan Vatan’da yayınlanan makalesinden sonra 21 Eylül’de CHP Parti divanınca kendisinin partiden çıkarıldığı bildirilmiştir.⁴²⁸ Albayrak’ın yerinde ifadesiyle “Menderes’in siyasi yaşamı, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda tek partili sisteme karşı bayrak açmakla başlamış ve çıraklığı bu partide, ustalığı Cumhuriyet Halk Partisi’nde yapmış ve ustalık devresinde de, Demokrat Parti içinde yer almıştır.”⁴²⁹ Celal Bayar gibi Adnan Menderes de Kemalizm ve gelenek arasına sıkışmış bir siyasetçidir. Dolayısıyla da her ne kadar muhalif olsa da Kemalist bir siyasi auranın içinde yetiştiği, Tek Parti içinde siyaset yaptığı ve siyasi karakterinin bu esnada şekillenmiş olduğu unutulmamalıdır. Tanel Demirel’e göre Menderes’in psikolojisi ve mizacı Menderes’i anlamak için en gerekli temalardan biridir: “Menderes mitinin önemli bir unsuru bu mizaç bu psikolojidir. Tutarsızlıklarla ve çelişkilerle dolu hali Tek Parti devrinin katılığında ona özel bir anlam kazandırmıştır. Jakoben çizginin karşı kutbunda konumlanmıştır. Soğuk, mekanik, determinist rasyonalizm karşısında ona makuliyeti gözetken ve toplumsal akışın kendiliğindenliğine hürmetkar, itidalli bir rasyonellik atfetmeye yarar. En azından Menderes’in siyasi mizacına uygun bu mistik tasvirin Türkiye’de liberal bir tarzı siyasetin inşasında taşıyıcı kolonlardan biri olduğuna şüphe yoktur.”⁴³⁰

DP’nin bir diğer kurucusu olan ve sonradan DP’den ayrılan Mehmet Fuat Köprülü her ne kadar Bayar ve Menderes kadar partide etkili olmasa da kurucu olması suretiyle partiyi anlamak açısından önem taşır. Fuat Köprülü, 1935 yılında Kars milletvekili olmuştur. 1945 yılında parti içindeki muhalefetin bir parçası olarak hareket etmiş ve 7 aylık bütçe yasa tasarısına kırmızı oy vermiştir. Dörtlü önergeyi hazırlayanlardan bir tanesidir. Önergeyi dönemin meclis başkanına bizzat sunan isimdir. 21 Eylül 1945’te Menderes’le birlikte savunması alındıktan sonra CHP’den

⁴²⁷ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, 70.

⁴²⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1945.

⁴²⁹ Albayrak, **age**, 51.

⁴³⁰ Demirel, “Demokrat Parti”, 505

ihraç edilmiştir.⁴³¹ Köprülü'nün tavırları parti içinde pek çok tartışmaya sebep olmuştur. Ayrışmalarda rol oynamıştır.

DP'nin bir diğer kurucusu olan Refik Koraltan, TBMM'nin 1.döneminde milletvekili seçilmiştir. Cumhuriyetin ilk 20 yılında Atatürk'ü ve CHP'yi hararetle desteklemiştir. Bir ara İstiklal Mahkemesinde başkanlık görevinde bulunmuştur. Milletvekilliği 1935 yılına kadar sürmüştür. Fethi bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na sert eleştirilerde bulunmuştur. 1945 yılındaki yedi aylık bütçe yasa tasarısına kırmızı oy veren CHP içi muhaliflerden bir diğeridir. Atatürk'ün ölümünden sonra Celal Bayar ile yakınlaşmıştır. Dörtlü arasında da Celal Bayar ve Refik Koraltan birlikte anılır.⁴³² 21 Eylül Menderes ve Köprülü'nün partiden çıkarılmalarıyla ilgili yaptığı bir açıklamada: “Ben ve üç arkadaşım milli hakimiyet esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç kararı verenlerdir” demiştir.⁴³³ Sonrasında kendisi de iki arkadaşı gibi CHP'den çıkarılmış ve Demokrat Parti'nin kurucularından olmuştur.

DP'nin teşkilatlarına ve bu teşkilatlarda aktif ve pasif olarak yer alan DP'lilere bakıldığında, açıkça görülür ki bu fotoğrafta çok çeşitli renkler bulunur. Denilebilir ki DP zamanla, CHP'ye karşı çeşitli sebeplerle muhalif olmuş tüm kesimleri çatısı altında toplamış, ulusal burjuvaziye, modernleşme ve kalkınma sürecini tamamen dışarıdan kendisine empoze edildiğini düşünen ve bunların getirdiği finansal yükler altında ezilen köylülere⁴³⁴, küçük zanaat erbabına, işçilere, varlık vergisinden dolayı CHP'ye düşman olmuş azınlıklara⁴³⁵, Türk devrimine karşı çıkan dindarlara, özgürlük ve demokrasi diyen entelektüellere kısacası Tek Parti Rejimi'nden olumsuz etkilenen herkese hitap etmeye başlamıştır. Buradan hareketle, DP'nin yönetici kadrosu değiştikçe ve tabanı genişledikçe, partinin niteliği ve muhalefet argümanları

⁴³¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 eylül 1945.

⁴³² Albayrak, **age**, 52-54

⁴³³ **Age**, 53.

⁴³⁴ Bu dönemde DP'ye oy verenlerin CHP'lilerce hor görüldüğünü ve kasketliler, çarıkçılar gibi söylemlerle aşağılandıklarını görürüz. Sedef Arat Koç, **Peasants, Hegemony and Politics of “Normal Times”: The Cases of the Republican People's Party and the Democrat Party, Turkey**, (Doktora Tezi, University of Toronto,1990), 181.

⁴³⁵ 6-7 Eylül Olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Bkz. Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında: 6-7 Eylül Olayları** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005)

da değişmeye başlamıştır. DP'nin bir kesimi muhafazakar söylemlerle belli bir kanadı etkisi altına alırken, bir başka kesim sistem dışında kalmış solculara ve liberallere göz kırpmıştır. Böylece, ilk ortaya çıktığında muvazaa partisi olarak görülen DP zamanla popülerleşmiştir. Tek Parti Rejimi'ne düşmanlık duyan her kesimden pek çok insan, DP'ye teveccüh göstermiştir, DP sempatizanı haline gelmiştir. Hatta DP'nin marjinal kesimleri⁴³⁶ dahi çatısı altına alan bu yapısı, bu partiye dönük eleştirilerde kanıt olarak kullanılmıştır. Peyami Safa DP'nin CHP'ye muhalif marjinal kesimlerden oy almasını bir suç delili sayar. “Seçimde gördük: fes ve Arap harfı isteyenler, bugün ki fiyat seviyesinin tutulmasını isteyenler, ucuzluk isteyenler, büyük tüccar veya küçük burjuva, patron ve işçi, mürteci, saltanatçı, komünist, akideli ve akidesiz bir kalabalık size oy verdi.”⁴³⁷ diye yazan Safa'ya göre DP bu kesimlerden oy aldığı için tehlikeli bir görünüm arz eder.

1945 yılındaki toplumsal kırılmayı ya da keskin ayrımı tartışan Koçak devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki kopuşun ve güç dengelerindeki değişimin CHP ile DP arasındaki ayrışmanın bir yanını oluşturduğunu söyler. Görüşlerden biri, bürokrasinin yarattığı burjuvazinin, “toprak ağaları ya da büyük toprak sahiplerini de yanına alarak, sınıfsal plandaki güçlenmesi ölçüsünde, siyasal alandaki özerkliğini ya da bağımsızlığını da ilan etme hevesinde” olduğunu söylemektedir.⁴³⁸ Bu teze göre, bunun neticesinde- her ne kadar ayrışma teorik ve pratik olarak bu kadar net görülmesine de, CHP, gücünü asker-sivil bürokrasiden alan bir parti haline gelirken, DP'de ‘yeni yükselen hakim sınıfların partisi’ haline gelmiştir. Koçak, buna eleştiri getirerek her sınıfın kendi içinde homojen bir yapı olmaktan çıkıp, bölünmeler ve çatışmalar içinde farklı partilere yaklaştıklarını iddia etmektedir.⁴³⁹

Sonuç olarak, DP'nin kurucu kadrosu birbirine benzer siyasi altyapıya sahip isimlerden oluşmaktadır ama aynı tespiti DP teşkilatlarıyla ilgili yapmak mümkün değildir. Şunu da atlamamak gerekir ki her ne kadar kurucu dörtlü CHP'den geliyor olsa da aynı siyasi duruşa sahip değildirler. Özellikle bu farklılıkları Celal Bayar ve

⁴³⁶ Keyder'in ifadesiyle “Yasadışı Komünist Partisi bile 1950 seçimlerinde Demokrat Partiyi aktif biçimde desteklemiştir.” Keyder, **Popülizm ve Demokrasi**, 171.

⁴³⁷ Peyami Safa, “Demokratlara”, Vakit, 27 Temmuz 1946.

⁴³⁸ Koçak, **İkinci Parti**, 932.

⁴³⁹ **Age**, 932.

Adnan Menderes'i karşılaştırarak bulmak daha kolaydır. Celal Bayar Kemalizm iliklerine kadar işlemiş, otoriter bir siyasi yapının içinde yetişmiş ve yetiştiği ortam eğilimlerine nüksetmiş bir siyasi fiğrken, Menderes bu ortamdan daha azade, halka daha yakın duran, daha dışarıdan, daha az seküler bir portreye sahiptir. Kaldı ki DP'ye teveccüh duyan seçmen de Bayar ya da Menderes üzerinden sempatisini anlamlandırmaktadır. Buradan bakıldığında, DP'nin st kadrosunda bile böyle farklılıklar mevcutken, bu çeşitliliğin teşkilatlara yansıması oldukça normal görünür. Yine de özellikle kongrelerdeki söylemlerin bazılarının radikal olması DP'nin o konu ile ilgili politikasının radikal ve söylemdeki gibi olduğu anlamına gelmez. Bu noktada dikkatli olup, DP'nin bu çeşitliliğini akıldan çıkarmamak gerekir.

3.BÖLÜM: DP’NİN GELİŞİMİ VE SİYASAL YARIŞ

DP siyasi arenaya beklendiğinden hızlı bir giriş yapmış ve kitlelerin dikkatini kısa sürede celbetmiştir. Örgütlenmesini sadece şehirde değil, en uzak köylerde dahi başlatmış ve kısa süre içerisinde yayılmıştır. Barutçu’nun ifadesiyle “ülkenin seçkin çocukları”⁴⁴⁰ memleketi yönetmeye talip olan DP’lileri bu işi yapmak için yeterli ve ehil görmemişler ve hatta aşağılamışlardır. 1949 yılında Cevdet Kerim İncedayı’nın “jandarma tedbirleri almazsak cahil halk oylarını Hasolara Memolara verir” demiş, Nihat Erim ise günlüğüne aynen şöyle yazmıştır. “...DP milletvekilleri memleketin bütün şer kuvvetlerini temsil etmekte. İçlerinde ne “Mallar” var.”⁴⁴¹ Bundan ürken CHP hemen seçimleri erkene almış ve seçimlerde yaptığı yolsuzluklarla sadece DP’yi destekleyenlerden değil, CHP’lilerden dahi tepki almıştır. DP kısa süre içerisinde Tek Parti rejimine karşı duran hemen herkesin sığındığı bir siyasi yapı haline gelmiştir. 1946 seçimleri sonrasında Recep Peker hükümetiyle gergin bir sürece giren ilişkiler, sonraki süreçte de bu yapısını korumuştur. Bu noktada DP, muvazaa partisi olduğu yönündeki iddiaları çürütmek için sert bir muhalefete başlamıştır. Muhalefetini sürdürürken de varlığını ziyadesiyle Tek Parti karşıtlığı üzerinden kurmuştur. Bu gelişmeler CHP’nin söyleminde ve yapısında reformlar yapmak gerekliliğini göstermiştir-ki bu bile CHP’nin 1950 seçimlerinde iktidarını kaybetmesini engelleyememiştir. 1946-50 arası DP muhalefetini anlamak için tarihsel akış oldukça önemlidir. Koçak bu dönemin periyodizasyonunu şöyle yapmaktır: “1. 1945/47: Eski rejimin gerilediği ve yeni rejimin de bu gerilimin içinde olduğu dönem 2. 1947/48: Rejimin görece stabilizasyonuna sahne olan dönem ve

⁴⁴⁰ Aktaran; Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı**, 176.

⁴⁴¹ **Age**, 176.

3.1949/50: Rejimin geri dönüş elastikiyetinin görelî olarak yitirildiği dönem”⁴⁴²
Kısaca, belirsizliklerin, yeniden dönüşümlerin, kırılmaların, parçalanıp dağılmaların yaşandığı ve iktidar yarışının belirginleştiği 1945-50 arası dönem, bu bölümde olayların tarihsel akışı göz önünde bulundurularak incelenmektedir. Bu bölümde, DP’nin ve CHP’nin söylemlerindeki iniş çıkışları ve zikzakları görmek ve bu yarışın dinamiklerini tarihsel süreçte vuku bulan olayların içeriğinde yakalamak amaçlanmaktadır. Her ne kadar bu akış planlı programlı olmasa da olayların birbirinin sebebi ve sonucu olduğu açıktır. Yine de 1945’te başlayan sürecin 950’de varacağı noktanın daha en başında planlanıp, projesinin hazırlanmadığını ifade etmek gerekir.

3.1 1946 Seçimleri ve Artan Baskılar

DP’nin muhalefet hayatına CHP’nin beklediğinden daha hızlı girmesi ile birlikte, DP’nin varlığı CHP’nin iktidarının devamı için tehlikeli bir hal almıştır. DP’liler açısından CHP’nin çok partili hayata dönüş konusunda samimiyetsizliğin en belirgin emarelerinden biri de zaten bu hızlı girişten ür küp alelacele erken seçim kararının alınmasıdır. Bu karar neticesinde DP, daha muhalefet deneyiminin beşinci ayında seçimlere girmek zorunda kalmıştır.⁴⁴³ DP’liler bunun CHP’nin bir oyunu olduğunu savunmuşlar ve DP’ye karşı halkın teveccühünün yoğunluğunu gören CHP’nin DP’nin büyümesini tamamlamadan kendisini dört yıl daha iktidara taşımak istediğini iddia etmişlerdir. CHP’nin seçimi öne almadaki bahanelerini tutarlı bulmayan DP, bir bildiri yayınlarak belediye seçimlerine katılmayacağını bildirmiştir. Bu bildiride; “Halk Partisinin ne pahasına olursa olsun, memlekette ciddi bir muhalefete yer vermemek maksadıyla hareket ettiği” iddia edilmiştir. Yayımlanan bildiride sıralanan gerekçeler şunlardır: Milli iradenin gereği gibi tecellisini engelleyen hükümler kaldırılmadan seçimlere gidilmiş olması, seçimlerin öne alınmasıyla güdülen maksadın, partilerin teşkilatlanması için kısa bir zaman dahi bırakılmaması,

⁴⁴² Koçak, **İkinci Parti**, 14.

⁴⁴³ Bayar’ın aktardığına göre “Demokrat Parti’nin iktidara hazırlandığı heyecanına düştüler ve hemen 26 Nisan’da CHP Parti grubunda normal olarak Eylül’de yapılması gereken Belediye seçimlerinin 1 Mayıs’ta yapılmasını karar altına aldılar. Bu karar, 27 Nisanda gazetelerde yayınlandı. Böylece kararın yayınladığı tarihte seçimlere ancak 3 gün vardı.” Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, derleyen İsmet Bozdağ, (İstanbul : Baha Matbaası, 1969),53.

yazı, söz, toplanma ve cemiyet kurma gibi vatandaşın siyasi hakları yeteri kadar teminat altına alınmadan “rey ve seçim serbestliğinden” bahsetmenin zor olacağı, Cumhurbaşkanı’nın CHP Genel Başkanı olması yüzünden, tarafsız davranamayacağı, bu nedenle de Cumhurbaşkanlığı ile CHP Genel Başkanlığının ayrılması gerektiği...⁴⁴⁴

“Genç muhalefetin hazırlıksız yakalanması” gayesi ile erkene alındığı iddia edilen seçimler DP’nin gücünü azaltmamış, bilakis toplum nezdinde DP’ye güç kazandırmıştır. Her iki seçimde de seçimlere katılma konusunda DP uzun bir kararsızlık dönemi yaşamıştır.⁴⁴⁵ DP, önce pek çok eleştiride bulunarak katılmayacağını açıklamış⁴⁴⁶ ve hatta boykotla bile tehdit etmiştir.⁴⁴⁷ Çünkü DP, CHP’nin gösterdiği gerekçeleri tatmin edici bulmamaktadır.⁴⁴⁸ Hatta Adnan Menderes Meclis’te konu üzerine yapılan tartışmalar esnasında seçimlerin “erkene değil, demokratik adımların atılmasının gereği olarak geç alınması lazım.”⁴⁴⁹ demiştir. Bu arada CHP cephesinde de DP’nin tavrına eleştiriler getirmiştir. Bu tartışmaların yapıldığı günlerde İnönü seçime girmeyeceğini açıklayan partilere sert eleştirilerde bulunmuştur. Ek olarak, CHP’lilere hitaben “Siz isterseniz ölünceye kadar CHP’nin başında kalacağım.” demiş ve “Kendisi üzerinden propaganda yaparak çekilmesini ve böylece CHP’nin zayıflamasını isteyenlerin fikirlerini tahlil etmekten sakındığını” ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Bununla birlikte, “Serbest ve Samimi bir seçimin” hedefleri olduğunu söyleyen İnönü aslında seçim tarihi olarak 1947’yi düşündüklerini, fakat “Dış ve iç politika gerekleri memleket idaresini biran önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdiğini” ve “Dünyanın hali daha bulanık ve

⁴⁴⁴ Albayrak, **age**, 83.

⁴⁴⁵ “Demokrat Parti hala karar veremedi”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1946, 1.

⁴⁴⁶ “Demokrat Parti seçimlere girmeyecek”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946.

⁴⁴⁷ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998):308. Ayrıca Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanan bir yazıda “iktidar partisinin ne pahasına olursa olsun muhalefete yer vermeme kararında bulunduğu” ifade ediliyor ve DP’nin buna karşı aldığı tavrı şu şekilde ifade ettiği haberleştiriliyordu: “Maruz kaldığımız kanun dışı hareketlerin meydana getirdiği ciddi durum karşısında tazyiklerden ve bunların doğuracağı neticelerden korunmak maksadıyla seçimlerden çekilmek hatıra gelebilirse de böyle bir hareketten içtinabı milli menfaate daha uygun buluyoruz.” “Demokrat Partinin Dün neşrettiği beyanname”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1946, 1.

⁴⁴⁸ “Demokrat Parti seçimlere girmeyecek”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946.

⁴⁴⁹ “Mecliste iki partinin tartışması”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1946, 2.

⁴⁵⁰ “Milli Şefin tarihi nutku”, Cumhuriyet, 11 Mayıs 1946. Buna CHP yanlısı yayınlar yapan gazeteler de eleştiride bulunmuşlardır: Peyami Safa, “Emzikli Demokrasi”, **Vakit**, 30 Nisan 1946. Asım Us da benzer bir eleştiride bulunmuştur: Asım Us, “Demokrat Parti’nin teessüfle karşılanan demeci”, **Vakit**, 11 Mayıs 1946.

karanlık olarak uzun bir sürünceme yolunu tuttuğunu”, “Bu yolda ne ihtimaller karşısında kalacaklarını kestiremediklerini” ifade etmiştir.⁴⁵¹ Yani İnönü seçimin erkene alınmasına gereke olarak uluslar arası konjonktürü göstermiştir.

Uzun tartışmalar neticesinde seçime katılma kararı alan⁴⁵² DP, bunu bir fedakarlık olarak göstermiştir.⁴⁵³ DP’ye göre “Bilhassa belediye seçimlerinde beliren ve bilinen durum karşısında milletvekilli seçimlerine iştirak etmek kararının alınmasında dar ve hodgam ve particilik zihniyeti değil, yalnız ve yalnız memleketin yüksek menfaatlerinin gösterdiği yolda yürümek ruh ve kaygısı hakim olmuştur.”⁴⁵⁴

En az seçimin erkene alınması kadar tartışmalı olan bir başka mevzu, seçimlerdeki usulsüzlüktür. Her ne kadar “seçim selameti için esaslı tedbirler alındığı”⁴⁵⁵ iddia edilse de, 1946 seçimlerinde daha sonra önemli tartışmaları tetikleyecek pek çok seçim yolsuzluğu yapılmış ve DP’ye oy verenler baskı altına alınmıştır.⁴⁵⁶ Devletle partinin içiçe geçmesinin bir yansıması olarak, hiç şüphesiz, bürokrasi CHP’yi kollamıştır. Bütün idarecilerin CHP’nin doğal üyesi olduğu bir ortamda pek çok yolsuzluk yapılmıştır. 36 ilde seçim sonuçlarına toptan itiraz edilmiştir. Her ne kadar Celal Bayar, DP teşkilatının sandık müşahitleri eliyle topladığı rakamların hesabından, DP’nin 279, CHP’nin ise 186 milletvekilliği kazandığının belli olduğunu iddia etse de⁴⁵⁷, bu koşullar altında yapılan bir seçimde DP mağlup olmuş, CHP mecliste mutlak bir hakimiyet kazanmıştır. İstanbul dahil 63 şehirde 395 CHP adayı, 66 DP adayı ve 4 bağımsız aday kazanarak milletvekili olmuşlardır.⁴⁵⁸

Seçimlerde yapılan usulsüzlüğe ek olarak, hem seçimler esnasında hem de seçimler sonrasında DP ve DP’liler büyük bir baskıya maruz kalmışlardır. Zaten, 1945

⁴⁵¹ “CHP kurultayı açıldı”, **Vakit**, 11 Mayıs 1946.

⁴⁵² “Demokrat Partinin Kararı”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1946.

⁴⁵³ “Demokrat Partinin beyannamesi”, **Vakit**, 19 Haziran 1946.

⁴⁵⁴ “Demokrat Parti Dün beyannamesini neşretti: Milletvekilliği seçimine iştirak kararı alındı”, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1946,4.

⁴⁵⁵ “Seçim Selameti için esaslı tedbirler alındı”, **Ulus**, 21 Temmuz 1946.

⁴⁵⁶ Ahmet Emin Yalman’ın aktardığına göre, İstanbul valisi Lütfü Kırdar kendisine gelerek, CHP listesindekilerin (Kazım Karabekir, Hamdullah.S. Tanrıöver, Refet Bele, Hüseyin Cahid Yalçın gibi isimlerin) kaybettikleri halde seçimi kazanmış gösterilmeleri emrini aldığını söylemiş, emri yerine getirmezse, DP’lilerin kazandıkları sandalyeleri de kaybedeceklerinden korkarak, talebe uymanın daha doğru olup olmayacağını sormuştur. Olumlu karşılık alınca da emri uygulamıştır. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim** cilt 2 (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970), 1364.

⁴⁵⁷ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 69.

⁴⁵⁸ “Seçimin Umumi neticesi”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946.

yılından itibaren, DP'nin ilk eleştirilerin gelmesiyle birlikte ortaya koyduğu tavır, muhalefete yaptırım uygulanacağını ilk işaretlerini vermiştir.⁴⁵⁹ DP coşkulu ve heyecanlı kalabalıkları etrafına doldurdukça, CHP'nin tedbir ve tazyikleri artmıştır. Muhalefetin kısa sürede güçlenmiş olması, Halk Partisi kurmaylarında endişe yaratmıştır. Her ne kadar iktidar DP kurulduktan yaklaşık bir hafta sonra CHP müstakil grup odasını bir jest yaparak DP'ye vermiş olsa da, Türkiye genelinde DP örgütlenmelerinde CHP'nin tavrı sebebiyle pek çok sıkıntı yaşanmıştır. Özellikle taşrada, yerel yöneticiler bazında yaşanan sıkıntı oldukça büyüktür.⁴⁶⁰ Bayar'ın iddiasına göre CHP taşraya sırf DP'nin gelişmesini önlemek için müfettişler dahi göndermiştir.⁴⁶¹ Celal Bayar bundan şöyle yakınmıştır: “Öyle valilere rastladık ki, ben burada bulundukça Demokrat Parti kurulamaz dediler. Öyle valilere rastladık ki, ben burada Halk Partisiyim, nasıl bitaraf kalabilirim, dediler. Bazı kaymakamlar, direktifler altında bitarafliklarını muhafaza edemediler.” Anlaşılacağı üzere, CHP iktidar olanaklarını kullanarak pek çok yerde çalışmaların önünü tıkamıştır. Bayar'ın deyimiyle “Demokrat Parti'ye girmeyi, vatan hainliği seviyesinde gösterdikleri bile olmuştur!”⁴⁶² Seçimler öncesinde DP'nin seçime girmeye zorlandığı günleri “geniş tazyiklere maruz kaldığı günler” olarak tarif eden Bayar, o günleri şöyle anlatır: “Karakollarda vatandaşlar dövülüyor, Demokrat Parti'ye girmek, devletin bütün üstün güçlerinin vatandaş aleyhine işlemesi için yeter sayılıyordu. Telefon konuşmalarımız dinleniyor, mektuplarımız açılıp okunuyor, teşkilata gönderdiğimiz tamimler postada yok oluyordu. Yaka numarasız jandarmaların Demokrat Parti ocak ve bucaklarının kapılarındaki levhaları toplayıp karakollara taşımaları olağan işler haline gelmişti. Bu davranışlar siyasi parti sınırını çoktan aşmıştı. Şikayetlerimizi

⁴⁵⁹ Ali Fuad Başgil'in aktardığına göre 1945 sonunda verilen ve pek çok üst düzey sivil ve askeri yetkililerin de katıldığı bir yemekte İnönü şöyle demektedir: “Bir süredir basında bize karşı sert ve insafsız tenkitler yapılıyor. Ben o beylere, daha önce de Şeyh Sait isyanı sırasında ağır tenkitlerde bulunmuş olanları, asileri isyana teşvikten dolayı elleri kelepçeli olarak Diyarbakır istiklal mahkemesine sevk etmiş olduğumuzu hatırlatmak isterim.” **Ali Fuad Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve sebepleri**, çev.M. Ali Sebük ve İ. Hakkı Akın (İstanbul : Çeltüt Matbaası, 1966), 46.

⁴⁶⁰ Celal Bayar Tasviri Efkâr gazetesine verdiği beyanatta: “Partisinin halk tarafından müzaheret gördüğünü ve ümidinden fazla gelişmekte olduğunu, yalnız bazı valiler tarafından müteşebbis heyetlerinin engeller ile karşılandığını söylüyor.” Asım Us, **Hatıra Notları**, 676.

⁴⁶¹ Bayar'ın aktardığı kadarıyla: “İktidar yeni partinin hızla gelişmesinden tedirgin olmağa başlamıştı. Kısa bir süre sonra, Halk Partisi, memleketi, 23 bölgeye bölerek her birine bir parti müfettişi gönderdi. Bu parti müfettişleri gittikleri bölgede Halk Partisinden Demokrat Partiye doğru başlayan akımı durdurmağa, illerde devlet idaresini demokrat partiye karşı kullanmağa çalışıyorlardı.” Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 50.

⁴⁶² Albayrak, **age**, 77.

dinletecek merci kalmamıştı. Üstelik her nedense tarafsız olması gereken devlet başkanı partimizi kapamakla tehdit ediyordu.”⁴⁶³

Bu dönemde DP üzerinde büyük bir baskı oluşturulmuştur. Sıkıyönetim kaldırılmayarak, DP’nin serbest faaliyetlerde bulunması engellenmiştir. Fuat Köprülü’ye göre “Yapılan iş demokratik bir rejime yakışan medeni bir fikir münakaşası değil bu münakaşanın şu rahmetli müstakil grup devrindekinden büsbütün başka bir şekilde tecelli ettiğini görünce galeyana kapılan tek parti zihniyetinin yarattığı mutaassıp bir parti mücadelesidir.”⁴⁶⁴ Demokratlar bu konudaki meclis tartışmalarında “hükümetin sıkı yönetimi İstanbul’da halk miting yapmasın ve istediği zaman gazeteleri kapasın diye” istediğini iddia etmiştir ⁴⁶⁵ Adnan Menderes ortamı şöyle tarif eder:

“Partimizin ilk kuruluş zamanında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra, partimizin yurdun her tarafından teessüs etmeye ve kuvvetlenmeye başladığı görülünce, bu durum birden bire değişti. Anlaşıyor ki, Halk Partisi’nin kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü harekete partimizin hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yetişemeyeceği, inkişaf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden gelmekte imiş. Halk Partisi uzun seneler milletin kendisi ile beraber olduğuna, yaptığı kesif propagandalara kendisi dahi o kadar inanmış bulunuyor ki, partimizin birkaç vilayet merkezinden başka hiçbir yerde teessüs etmeyeceğine, azasının pek mahdut sayıda kalacağına, kasabalara ve hele köylere asla giremeyeceğine kendileri de inanmış bulunuyordu.”⁴⁶⁶

Bir başka konuşmasında Halk Partisi’nin önce kendilerini güler yüzle karşıladığını söyleyen Menderes, bu güler yüzlülüğün hiddete ve şiddete dönüştüğünü, çünkü kendilerinin partilerine yapılan tenkitleri kabul etmediklerini ifade etmiştir.⁴⁶⁷ Bayar 15 Temmuz 1946 tarihli İzmir nutkunda CHP’nin siyasi baskısına maruz kalan ortamı şöyle tasvir etmektedir:

“Köyler arasında gidip gelmenin bile bir nevi pasaport muamelesine tabi tutulmuş olması, son günlerin elem verici manzaralarındandır. Vatandaşlar karakollarda eza görmekte ve köylerde dövülmekte ve polis, jandarma, hükümeti bütün hususiyetleriyle kendini göstermektedir. (...)Hukuk esasları ile, vergi prensipleriyle telifi kabil olmayan vergiler ihdası memlekette mal emniyetini sarsacak tesirler yaratmıştır. Anayasaya aykırı olarak cebri

⁴⁶³ Bayar bu dönem bu tarz haberler basında sık sık yer almaya başladığını aktarır. Bkz. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 55. Dönemin gazetelerinde bu tarz pek çok örnek haber vardır. Örneğin 14 Temmuz 1946 sayılı Cumhuriyet gazetesi “Manisanın Kula kazasından iki vatanda demokrat partiye girdikleri için jandarma tarafından dövüldüklerini ve bunu kanıtlayacak rapor aldıklarını” yazmıştır. **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1946, 2.

⁴⁶⁴ Fuat Köprülü, “Kuvvet gazetesine yazdığı”, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1946, 2.

⁴⁶⁵ “Sıkı Yönetim için Mecliste tartışmalar: Demokratların ithamı”, **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1946, 1.

⁴⁶⁶ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki** (İstanbul: Demokrasi Yay., 1967), 55-56.

⁴⁶⁷ **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, 1.

ianeler ve angaryalar, yurdun birçok yerlerinde hüküm sürmektedir. (...)Bürokrasi bu son yıllarda olduğu kadar hiçbir zaman alıp yürümemiştir. (...)Bin türlü karışık hükümler ve paralarla hükümet müdahalesi umumi hayatın akışını tamamıyla güçleştirmiştir.”⁴⁶⁸

Bayar’ın yukarıdaki tasvirine ek olarak, bu dönemde yaşanan pek çok örnek olay vardır; İçel’in Aslanköy ilçesinde yaşananlar en bilindik olaylardandır. Burada CHP seçimi kaybedince, sandığı almak için köye jandarma göndermiş, köylüler vermeyince jandarma zor kullanmaya kalkmış ve ateş açmıştır. Buna taş ve sopalarla karşılık veren köylülerden 5 çocuk, 20 kadın, gerisi erkek 91 kişi göz altına alınıp, mahkemeye çıkartılmış ve savcının halkı haklı bulması üzerine tutuklananlar serbest bırakılmıştır.

1946 yılında yapılan seçimlerde İçişleri Bakanlığı’na 59 ilden, seçime hile ve fesat karıştırıldığı gerekçesi ile şikayet gitmiştir. 38 ilin 79 köyünde çıkan olaylarda 7 kişi ölmüş ve 167 kişi yaralanmıştır. 56’sı kavga ve hakaret olmak üzere 230 olay çıkmıştır.⁴⁶⁹ 1946 seçimlerinde organize bir seçim yolsuzluğu vuku bulmuş ve 1947 yılındaki muhtarlık seçimlerinde, 38 ilin 79 köyünde çıkan olaylarda 7 kişi ölmüş 167 kişi yaralanmıştır. 1950 seçimlerinde ise Zonguldak ve Malatya da iki kişi öldürülmüştür.⁴⁷⁰

CHP yanlısı gazetelerde ise muhalefete oldukça sert eleştiriler yöneltilmiştir. “Entrika ve İhtilal Hürriyeti” ve “Kana susamış hürriyet kahramanları” gibi bu suçlamalar DP’ye yönelik, adı çok partili ama işlemeyen bir sistemin basınının tavrına örnektir.⁴⁷¹ Her iki seçim öncesinde de seçmen, gazeteler ve aydınlar tarafından resmen siyasi bombardımana maruz kalmışlardır. DP’nin asla başarılı olamayacağı iddiasından, CHP’den vazgeçmeyecekleri komplimanına⁴⁷² kadar pek

⁴⁶⁸ Özel Şahingiray, “Celal Bayar’ın 1946,1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri (Ankara: Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, 1955), 30.

⁴⁶⁹ **Ulus**, 25 Nisan 1949.

⁴⁷⁰ Albayrak, **age**, 163.

⁴⁷¹ Karpat, **Age**, 163.

⁴⁷² Örnek bir haber için bkz. “İnönü’den ayrılmayacağız: Partimiz ve şefimiz için içten gösteriler yapıldı”, **Ulus**, 2 Temmuz 1946. “Egede heyecanlı seçim gösterileri” başlıklı bir başka haberde “Demokratların toplantısında halk “Bizi İnönü’den ve Atatürk’ün kurduğu Parti’den ayıramazsınız” diye bağırdığı yazmaktadır.Bkz. “Egede heyecanlı seçim gösterileri”,**Ulus**, 11 Temmuz 1946. Ayrıca tam bu tarihlerde Nadir Nadi bu konuda şunları yazmıştır: “Halk Partisinin tarihi vazifesini tamamladığına artık yerini başkasına bırakmanın zamanı geldiğine inananlardan değiliz. Memleket münevverlerinin büyük çokluğunu kucagında taşıdığı ve halkın itimatına da sahip olduğu için o daha uzun müddet şerefli vazifesini yapmakta devam edecektir. Tereddütsüz söyleyebiliriz ki tek dereceli ve dürüst bir seçim sonunda Halk Partisinin yeryüzündeki en kuvvetli siyasi teşekküllerden biri

çok yayınla taraflar belli edilmiştir. Ulus'ta 24 Haziran 1949'da "Hitlerci methodlarla iktidarı ele geçirmek" başlıklı yazıda Osman Menteşoğlu DP'yi totaliter bir nizamcılığa sürüklenmekle suçlamıştır.⁴⁷³ Peyami Safa "Yeter söz milletindir" sloganını "Parolanız yeterden ibaret. Elinizde kazmadan başka alet, kafanızda yıkmaktan başka düşünce yok."⁴⁷⁴ diyerek yorumlamıştır. Varlığını garantiye almak amacıyla DP, Atatürk'e vurgular yaptıkça, CHP'nin Atatürk'ün esas partisi olduğu sık sık vurgulanmıştır. Saldırıları genelde DP kurmayları üzerinden yapılmıştır.⁴⁷⁵ Vakit Gazetesi Mayıs ayında "Sayın hemşeri reyini CHP adaylarına ver" başlığıyla okurlarına şöyle seslenmiştir: "-İstanbul'u ve bütün yurdu harp ateşine atmayan, -Türk kadını kocasından evladından ayrı düşürmeyen, -Memleketi demiryollarla ören, bataklıkları kurutup bereketli ve sağlıklı topraklar haline sokan, -Türk bankacılığını, Türk demiryolculuğunu, Türk denizciliğini, Türk havacılığını kuran, -İstanbul'un susuzluğuna çare bulan, hastanesini, yolunu ve güzelliğini sağlayan Atatürk'ün ve İnönü'nün kurdukları Cumhuriyet Halk Partisi Halktır ve Halkın Partisidir. Aziz Hemşeri vaatlere değil, işlere bak ve reyini ona göre kullan!"⁴⁷⁶ Yine Vakit gazetesi Temmuz ayında "Vatandaş bunları Hatırla" başlığıyla yayınladığı yazıda madde madde CHP'nin halk için yaptıklarını sıralamıştır: "1. Cumhuriyet Halk Partisi bundan yirmi yedi yıl önce bu memleketin en kara ve en karanlık bir gününde bu milletin başına dünyanın en büyük felaketleri çöktüğü sırada onu kurtarmak davasıyla her tehlikeyi göze alarak, Atatürk'ün başkanlığı altında ilk ortaya atılan ve vatan ve milletin kurtarılmasında ve istiklaline sahip olunmasında millete kılavuzluk eden yegane vatan partisidir. 2. Kurtuluş Savaşı bitip millet istiklale sahip olduktan sonra memleketi bugüne kadar geriletici ne kadar çürük ve bozuk içtimai iktisadi ve kültür hayatında büyük devrimci eserleri yaratmak kudretine sahip olduğunu

olduğu görülecektir. Ancak fuzuli propagandacılar ve ne Atatürkçü, ne de inkılabı anlamış bir takım biçarelere dikkat etmek lazımdır. Şu veya bu maksatla ortalığı karıştırmaya çalışan isteyerek veya istemeyerek halkı partiden soğutucu hareketlere girişen zararlı parazitler vardır. Geçen gün de yazdığım gibi, bunların menfi tesiriyle şurada yahut burada meşru olmayan yollara sapılmak ihtimalini göz önünde tutmalı her ne pahasına olursa olsun bunu önlemeğe çalışmalıdır." Nadir Nadi, "Önümüzdeki imtihan, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1946, 1.

⁴⁷³ Albayrak, **age**, 144.

⁴⁷⁴ Peyami Safa, "Demokratlara", **Vakit Gazetesi**, 27 Temmuz 1946.

⁴⁷⁵ "Celal Bayar başkanlığa seçildi", **Vakit Gazetesi**, 27 Nisan 1946. Bir karikatür altında:"Celal Bayar partisinin faaliyete geçmesi münasebetiyle güreşe hazırlanıyor." Yazısı yazılmış ve Celal Bayar'ın kendisini dev aynasında gördüğü resmedilmiştir.

⁴⁷⁶ "Reyini CHP adaylarına ver Sayın Hemşeri", **Vakit**, 26 Mayıs 1946.

göstermiş olan yegane parti Cumhuriyet Halk Partisidir.”⁴⁷⁷ Tabii burada CHP propagandası yapmanın basının özgür iradesinin bir sonucu olduğunu iddia etmek oldukça iyimser olur. Bu dönemde CHP basın üzerinde yoğun bir baskı uygulamıştır. Menderes’in konuşmasını yayınlayan Tasvir Gazetesi ve Demokrasi Gazeteleri kapatılmıştır.

Öyleyse CHP’nin DP’ye yönelik ilk baştaki yumuşak tarzı çok kısa sürmüş, CHP’nin baskılarının oranı DP’nin yükselişle doğru orantılı olarak artmıştır. Koçak’ın ifadesiyle bu dönemde CHP’nin “vesayet sistemini elden çıkarmadan, yeni rejimin oluşturmak istenmesi” oldukça aşikârdır.⁴⁷⁸ CHP’nin iktidar aygıtları üzerinden hem toplum üzerinde, hem de basın ve bürokrasi üzerinde kurduğu baskı DP’yi zorlu bir yarışın içine sokmuş olsa da bitirmemiş ve hatta güçlendirmiştir. CHP’nin basın yoluyla yaptığı manipülasyon da DP’nin yükselişini durduramamış ve DP 1946 yılında yapılan seçimlerdeki baskıları dillendirerek, mazlum bir söylem üzerinden etkisini arttırmıştır. Bu noktada DP her ne kadar seçim yolsuzluklarını ve uğradığı baskıyı birleştirici olarak kullansa da aşağıda ayrıntılandırılacağı gibi en az bunun kadar önem taşıyan başka muhalefet argümanlarına da sahiptir.

3.2 DP’nin CHP’ye İlk Eleştirileri

1946 seçimlerinin yarattığı gergin ortamda partiler birbirlerine karşılıklı suçlamalarda bulunmaya başlamışlardır. CHP, DP’ye karşı propagandasını da birkaç nokta üzerinden kurmaktadır. Öncelikle CHP’liler tarafından DP programının CHP programından hiçbir farkı olmadığı iddia edilmektedir. İkinci olarak, iktisadi, mali, içtimai meseleler yerine siyasi alanda muhalefet yapmak, CHP tarafından halkı kışkırtmak olarak tarif edilmiştir. DP’nin ihtilal hazırladığı iddia edilmiştir. Hükümet Reisi, DP’yi ve onun başında bulunanları “bozgunculukla, anarşistlikle, memlekette bir ihtilal ve anarşi havası yaratmakla” itham etmiştir.⁴⁷⁹ CHP’nin DP’yi yıpratma

⁴⁷⁷ “Vatandaş Bunları Hatırla”, **Vakit**, 22 Temmuz 1946.

⁴⁷⁸ Koçak, **İkinci Parti**, 15.

⁴⁷⁹ **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1946.

stratejilerinden bir diğeri DP'nin dağıldığı tezine dayanır. Bu tezin dayanağı DP'de meydana gelen istifalar ve DP'nin içindeki tartışmalardır.⁴⁸⁰

İki parti arasındaki en önemli mesele güven problemidir. Özellikle DP'lilerin, CHP'nin ve İnönü'nün çok partili sistemi ve demokrasiyi istemediklerine dair inançları tamdır. CHP bu alınganlığı mevsimsiz ve yersiz görmekte ve abartıldığını ifade etmektedir.⁴⁸¹ DP'ye göre CHP bir muvazaa partisi istemekte ve DP'nin "gölge muhalefet" olarak işlev görmesini beklemektedir. Menderes CHP'nin güçlü bir muhalefet istemediğini, bunun yerine güdümlü bir muhalefet istediğini, ancak müstakil grup gibi bir yapıya olur vereceğini vurgulamaktadır. Celal Bayar bir konuşmasında tekrar kapalı bir sisteme geçmenin zorluğundan bahsederek, CHP'nin bu zorluk nedeniyle yolundan dönmediğini yoksa bunu arzuladığını anlatır.⁴⁸² Samet Ağaoğlu, kendisinin ve arkadaşlarının bu noktadaki fikirlerini şöyle ifade etmektedir: "Ben ve benim gibi DP'ye katılmış yüzbinlerce insan yine mesela ben ve benim gibi bu partilerde sorumluluk yüklenmiş kimselerin büyük çoğunluğu İsmet Paşa'nın demokrasinin kurulmasını samimiyetle istediğine inanmamıştır."⁴⁸³ Çok partili hayata geçer geçmez, tek parti rejiminin en katı isimlerinden biri olarak görülen Recep Peker'in başbakan olarak atanması, devlet ve partinin içiçe geçtiği sistemin sürdürülmesi, partililere yapılan baskılar CHP'nin demokrasi konusunda samimiyetsiz olduğunu kanıtlamak için DP'liler tarafından sık sık dillendirilmiştir. DP'liler ek olarak CHP'lilerin söylemlerini işaret ederek bunların tek parti zihniyetinin değişmediğine kanıt olduğunu şu şekilde iddia etmişlerdir: "Derin bir teessürle itirafa mecburuz ki yıllardan beri Halk Partisi'ni sevk ve idare edenlerin zihniyetlerine tek parti sisteminin zaruri iflasından sonra dahi samimi vaziyette hiçbir değişiklik hasıl olmamıştır."⁴⁸⁴

CHP'deki iç tartışmalardan ve çelişkilerden cesaret alan Demokrat Partililer siyaset sahnesine çıkar çıkmaz Halk Partisi'ni sıkıştırmaya başlamışlardır. Tek partili dönemden kalan ve hükümete gazete kapatma yetkisi veren Basın Yasası'nın 50.

⁴⁸⁰ "Celal Bayar Partisinden istifalar devam ediyor", **Ulus**, 2 Temmuz 1946.

⁴⁸¹ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1947.

⁴⁸² Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 54.

⁴⁸³ Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, 59.

⁴⁸⁴ "CH Partisi İl Kongresi Karşısında Demokratlar", **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1947, 3.

Maddesi, şüphelilerin polisçe gözaltına alınmasına neden olan Polis Vazife ve Salahiyetleri Yasası, aileleri sürgün felaketine uğratabilen 2510 Sayılı Yasa, meşrutiyet döneminden kalma Toplantı Yasası, para ile basını ele geçirme yöntemi ve radyoda tek yanlı yayınların yapılması, siyasi yöntemin yansız davranması konularda iktidara sert eleştirilerde bulunmuşlardır.⁴⁸⁵ Fuat Köprülü 15 Mart 1947 tarihinde Son Saat'te yazdığı yazıyla DP ile CHP arasındaki farklara değinmiş ve CHP'nin savunduğu fikirleri anti demokratik bulduğunu belirterek bu fikrine gerekçe olarak da tek dereceli seçim yasasını, üniversitelerin özerk olmamasını, sendikaların kurulması önündeki engelleri ve tek parti rejiminin yarattığı tek parti zihniyetini göstermiştir. Nihat Erim 25 Nisan 1947'de Ulus'ta yazdığı bir makaleyle Fuat Köprülü'nün şahsında aslında CHP'nin kurucu kadrosunun tamamını eleştirmiş ve "Sevgili Şef..." diye başlayan mektupların nasıl olup da formatının değiştiğini "50 yaşında peygamberlik mi geldi?"⁴⁸⁶ diyerek sorgulamıştır. Bayar 27 Haziran'da Sivas'ta yaptığı konuşmasında "Memurların kendilerine baskı yaptığını, yöneticilerin politika yaptıklarını, Halkevlerinin siyasetle uğraştığını, halkın parası ile kurulan radyonun tek taraflı yayın yaptığını, sıkıyönetimin ve antidemokratik yasaların kaldırılmasını savunarak, kendileri için yapılan komünistlik iddialarını ve ihtilalcilik suçlamalarını" reddetmiştir.⁴⁸⁷ Özellikle DP'nin muhalefette olduğu 1946-1950 yıllarında CHP ile DP arasındaki güvensizlik zeminin nereden beslendiğini birbirlerine yaptıkları eleştirilere bakarak analiz etmek mümkündür: CHP, DP'yi ihtilal ile iktidara gelmek istemek, siyasi istikrar ve bütünlüğü tehdit etmekle suçlarken⁴⁸⁸, DP de CHP'yi demokrasi konusunda samimi olmamakla ve DP'yi yok etmeye çalışmakla suçlamaktadır.

DP'nin ilk muhalefet söylemlerinde en büyük vurgu seçimlerle ilgili mevcut yasalara ve düzenlemelere ilişkindir. Hatta DP programının 8.maddesi de şöyle demektedir: "Milli iradenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasi partilerin eşit haklara sahip bulunmalarına bağlıdır.

⁴⁸⁵ Albayrak **age**, 81-82.

⁴⁸⁶ **Ulus**, 27 Nisan 1947.

⁴⁸⁷ Albayrak, **age**, 119.

⁴⁸⁸ CHP'nin 7.kurultayında İnönü'nü açılış nutkunda bu konuda bir uyarıda bulunmuş ve şöyle demiştir: "Türkiye Cumhuriyeti birden fazla partiler ile idare edilen bir demokrasi rejimidir. Bu rejimin bir icabı olan mücadele kanun hududunu aşmamak ve milli birliği ve güvenliği bozmamak lazımdır." Us, **a.g.e**,722.

Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri milli hakimiyete karşı işlenmiş bir suç olarak addederiz.”⁴⁸⁹ Burada grldği gibi, anti-demokratik yasaların değiştirilmediğinden, yurttaşların güvence altına alınmadığından, seçmenler üzerinde baskıların devam ettiğinden, Cumhurbaşkanı’nın aynı zamanda CHP başkanı olduğundan dem vurulmuştur. Tek partili hayattan çok partili hayata geçildiğini ama bunun gereklerinin yerine getirilmediği vurgulanmıştır. DP’ye göre temel sorun CHP’nin bir türlü vazgeçmediği tek parti zihniyetidir. Bayar bir konuşmasında “Milletin göstermekte olduğu yüksek azme ve emsalsiz olgunluğa rağmen”, DP’nin “henüz çok etin imtihanlar ve zorluklar karşısında” olduğunu, bu zorlukların ise tek parti zihniyetinden geldiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁰ Bir başka konuşmasında Bayar iktidar partisinin zihniyetinin yol açtığı sonuçları şöyle ifade etmiştir: “rfi idarelerin hala idamesi, polis kanunu gibi bir takım zecri kanunların yürürlükten kaldırılmak istenmemesi, harp zamanlarına mahsus fevkalade salahiyetlerin bir türlü elden bırakılmaması, kuvvete, salahiyet zorlamasına dayanılarak kolayca idare etmek yoluna gidildiği kanaatini vermekte ve bu yoldan yurttaş hak ve hürriyetleri her vesile ile tehditlere uğramaktadır.”⁴⁹¹ Yani Bayar tek parti zihniyetinin tezahürünün anti-demokratik uygulamalar olmasından şikayetçidir.

Seçimlerde yapılan yolsuzluk DP muhalefeti’nin temel argumanlarından biri olmuştur. Celal Bayar’a göre “1946 seçimlerinde devlet bir suç makinesi gibi çalışmıştır.”⁴⁹² Tüm bu baskılar DP’nin mazlum olarak algılanmasına yol açmış ve halkın gözünde DP’nin popülaritesini arttırmıştır.⁴⁹³ CHP’nin seçimlerdeki tavrına sadece DP’liler değil pek çok kesim tepki vermiş ve hatta mağdur olan DP’ye yakınlık duymaya başlamışlardır. 1946 seçimlerinde yaşananlar, DP’lilerin “mağdur olma” “haksızlığa uğrama” temalarını işleyebilmelerini kolaylaştırmış ve aslında DP’nin güçlenmesi, kök salması ve kimlik yaratması sürecinde etkili bir sebep haline

⁴⁸⁹ DP Programı, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, 9.

⁴⁹⁰ “Celal Bayar İzmir’de”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1946, 4.

⁴⁹¹ **Age**, 4.

⁴⁹² Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 70.

⁴⁹³ Samet Ağaoğlu ise DP’nin tutulmasında CHP iktidarının baskıcı politikalarının olmasının yanında bu baskıların iktidarı zalim göstermekle beraber halk’ın da zalimden ayrılıp mazlumnun yani Demokrat Parti’nin yanında yer almasının etkili olduğunu ifade etmiştir. Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, 248.

gelmiştir.⁴⁹⁴ Bunun farkında olan İnönü suçu üstlenmemiş, seçimlerdeki yolsuzluk iddialarının müsebbibi olarak Recep Peker ve Cevdet Kerim İncedayı'yı göstermiştir.⁴⁹⁵ İnönü konu ile ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Biz geçen 1946 seçimlerinde, İstanbul’daki marifet yüzünden zedelendik. O marifeti yapanlar bugün hala sıkılmadan konuşuyorlar. (...)Bütün ülke lekелendi. Sanki her yerde seçimler öyle geçmiş gibi gösterilmeye çalışıldı; nolurdu 5 milletvekilini de kaybetseydik. Ama Recep Peker vardı, Cevdet Kerim de herne phasına olursa olsun onu kurtarmayı doğru bir marifet sayarak, kendinden geçecek ölçüde olan Peker’e bağlılığını bütün ülkeye ödetti”⁴⁹⁶ Bu seçimler DP ile CHP arasındaki ilişkide bir yapı taşı olmuş ve DP’nin İnönü’ye bakışının değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Artık muhalefet çevrelerinde İnönü’ye oy hırsız denilmektedir.⁴⁹⁷ Bu seçimlerden sonra artık daha evvel İnönü salona girdiğinde ayağa kalkıp, onu alkışlayan DP vekillerinin tavrı değişmiştir. Kendisini eskisi gibi ayağa kalkıp alkışlamaktan vazgeçmişlerdir.⁴⁹⁸

DP’nin sıklıkla başvurduğu bir diğer muhalefet argümanı CHP’nin ekonomi politikasına ve devletçilik uygulamalarına yöneliktir. DP yöneticileri CHP’den ayrıldıkları noktaları anlatırken bu vurguları sürekli tekrarlamışlardır. 30 Nisan 1950’de Kastamonu’da yaptığı bir konuşmasında Bayar “Bizim iktidar partisinin devleti bu şekilde idaresinin devamından fayda geleceğini asla ummuyoruz. Hükümet makinası iyi işlemiyor. Memleketin mali sistemi bozuktur” sözleriyle bunu ifade etmektedir.⁴⁹⁹ Bu noktada DP’nin Türkiye’yi küçük Amerika yapacağı, her mahallede bir milyoner yaratacağı iddialarını hatırlamak gerekir. DP’ye göre 2.Dünya Savaşını ekonominin düştüğü hali açıklamak için bahane etmek yeterli ve

⁴⁹⁴ Burçak, **age**, 200.

⁴⁹⁵ Fakat bu noktada bu isimlerin hiçbir yaptırma tabii tutulmadığını da belirtmek gerekir. Bunlar hiçbir soruşturmaya tabii tutulmamışlar ve hatta Cevdet Kerim İncedayı, hiçbir soruşturmaya tabii tutulmadığı gibi, Recep Peker hükümetinde (7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947) Bayındırlık Bakanı olarak görev almış ve 1950 seçimlerinde de CHP listesinden milletvekili adayı olmuştur. Burçak, **age**, 56.

⁴⁹⁶ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954** (İstanbul, Milliyet, 1977) 385-386.

⁴⁹⁷ Başgil, **age**, 53.

⁴⁹⁸ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1946, 1. Başgil o günlerde ki atmosferi ve bunun yarattığı gerginliği şöyle anlatır: “Cumhuriyetin kuruluşundan beri yerleşen bir geleneğe göre Cumhurbaşkanı salona girince bütün milletvekillerinin ayağa kalkmaları ve kendisini hararetle alkışlayarak yüzlerini ona çevirmeleri gerekiyordu. Saltanat devrinden kalma bu adet, Atatürk’ün şahsına da duyulan saygıdan ötürü devam ettirilmişti. Modern Türkiye’nin ünlü kurucusunun yerine geçen İnönü bu geleneğin sürmesine büyük özen gösterdi. O yüzden parlamentonun ilk oturumunda, İnönü salona girdiğinde demokratların yerlerinden kalkmamaları ve alkışlamaktan uzak durmaları büyük bir şok yarattı.” Başgil, **age**, 55.

⁴⁹⁹ Şahingiray, **age**, 59.

geçerli değildir.⁵⁰⁰ DP'lilerin bu eleştirilerine karşılık CHP'liler ise "DP'lileri boş yere yaygara koparmakla harbin doğurduğu sıkıntıları istismarla suçlamıştır."⁵⁰¹

Anlaşılabacağı üzere, çok partili hayata seçimlerdeki yolsuzluklar ve tek parti zihniyetinin anti-demokratik uygulamaları nedeni ile kötü bir başlangıç yapılmıştır. Bu kötü başlangıç, demokratik sistemin yabancıları olan her iki partiyi de gergin bir psikoloji içersine sokmuş, bu da siyasi dile yansımıştır. Dönemin gazetelerinde de, siyasal söylemlerinde de bu gergin ve sert üslup açıktır. Çok partili hayata geçişin yaşandığı bu dönemde, hükümeti kurmakla Recep Peker gibi otoriter Kemalizm'in temsilcisi bir ismin görevlendirilmesi ise gerilimi doğal olarak arttırmıştır.

3.3 Gerilimin Kaynağı: Peker Hükümeti

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte CHP'nin kendi içinde birtakım anlaşmazlıklar çıkmıştır. CHP içindeki yarışmaya dayalı siyasi sistemi destekleyen ılımlılar ve tek partili radikal bir değişim politikasını destekleyen aşırıları arasında kamplaşma olmuştur. Bu kamplaşmanın en önemli aşaması 1946 seçimleridir. 1946 seçimleri sonrasında 5 Ağustos 1946 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili meclisi açılmıştır. TBMM'de yapılan toplantıda CHP'nin Cumhurbaşkanı adayı İsmet İnönü, TBMM Başkanlığı için adayı Kazım Karabekir'dir. DP ise cumhurbaşkanlığı için Fevzi Çakmak'ı, TBMM Başkanlığı içinse Yusuf Kemal Tengirşenk'i aday göstermiştir.⁵⁰² Sonuçta 338 oyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü⁵⁰³ ve 379 oyla Meclis Başkanı Kazım Karabekir seçilmiştir. Hükümeti kurma görevi ise Recep Peker'e verilmiştir.⁵⁰⁴ CHP Genel Başkanvekili Şükrü Saraçoğlu olmuştur.

Katı bir tek parti taraftarı olan Recep Peker'in Başbakanlığa gelmesiyle birlikte radikal bir reform politikası izlenmeye başlanmıştır. Ekonomideki sınırlamaları

⁵⁰⁰ Age, 31.

⁵⁰¹ Hilmi Uran, "CH Partisi İl Kongresi Karşısında Demokratlar", **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1947.

⁵⁰² Eroğul, age, 37.

⁵⁰³ "İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildi", **Vakit**, 6 Ağustos 1946,1; "Cumhurbaşkanlığına İnönü seçildi", **Ulus**, 7 Ağustos 1946,1 ; "Meclis açıldı, İnönü 451 oydan 388'i ile tekrar cumhurbaşkanlığına seçildi", **Cumhuriyet**,6 Ağustos 1946,1.

⁵⁰⁴ "Kabinayı Recep Peker'in kuracağı tahakkuk etti", **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1946,1; "Recep Peker yeni kabineyi teşkile memur edildi", **Vakit**, 6 Ağustos 1946.

kaldırmak amacıyla alınan 7 Eylül Kararları ilk önlemlerden biridir.⁵⁰⁵ Ekonomik devalüasyonu öngören bu kararların amacı uzun harp yıllarının yarattığı karmakarışık durumdan kurtulmaktır. İktidar bu kararların halkın yararına olduğunu savunurken, muhalefet hem basın yasası üzerinden hem de bu kararlar üzerinden muhalefeti sürdürmüştür. CHP'nin bu uygulamaları ve 7 Eylül kararları bu prensiplerden biri olan devletçiliğe bağlılığın bir tezahürüdür.

CHP'den ayrılanların kurduğu bir muhalefet partisi olan DP ve onun yöneticileri muhalefeti CHP'nin mevcut yöneticilerine getirdikleri eleştiriler üzerinden yapmışlardır. Bu dönemde Bayar hükümetin politikalarını Recep Peker'in şahsından hareketle sık sık eleştirmiştir. Bayar'ın şu sözleri Peker'e bakışı özetler: "Recep Peker kabinesi ile demokrasi yapılmaz. Bu kabinenin memleketi demokratik gelişme bakımından geriye götürdüğüne ve zihniyetinin siyasi bir irticaa çok müsait olduğuna dair deliller herkesçe bilinmektedir."⁵⁰⁶ Yine Fuat Köprülü "Açık konuşalım başlıklı yazısıyla" hükümeti tek parti zihniyetinden vazgeçmemekle ve DP'ye düşman muamelesi yapmakla suçlamıştır.⁵⁰⁷ Recep Peker hükümeti ile bir uzlaşmanın mümkün olmadığını sürekli olarak vurgulamıştır. Bir görüşmede; "Memlekette demokrasi kurulacak ve bu kuruluş milli huzur bozulmadan yapılacaksa, Recep Peker iktidarının politikasını mutlaka değiştirmesi gerektiğini" ifade etmiştir.⁵⁰⁸ DP'nin Peker'e tepkili olmasının nedeni Peker'in demokrasiye ve çok partili hayata karşı mesafeli duruşudur. Celal Bayar'ın aktardığına göre Peker "Asıl güçlüklerin DP'den geldiğini, DP'nin memleketi ihtilale sürüklemek istediğini, kendisi hükümet olarak tedbir almaktan gayri bir şey yapmadığını" iddia etmiştir.⁵⁰⁹ Celal Bayar "hükümetin muhalefet partisi üzerinde baskısından şikayet ederken, Recep Peker baskıyı reddetmekle beraber Demokrat Parti'nin meclis dışındaki hareketlerine karşı

⁵⁰⁵ "Hükümet Halkı 7 Eylül Kararlarını desteklemeye davet ediyor", **Vakit**, 11 Eylül 1946,1.

⁵⁰⁶ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1947,1.

⁵⁰⁷ Cumhuriyet gazetesinde 31 Ocak 1947 tarihinde yayınlanan "Partiler arasında görülen düşmanlığın mesulü kim?" başlıklı yazıda aktarıldığına göre Fuat Köprülü'nün Ulus'a "Daha Açık Konuşalım" başlıklı bir makale ile verdiği cevapta şunları yazdığı belirtilir: "Biz değil, iktidar partisi ve onun hükümetleri D.P'ye karşı adeta bir düşman muamelesi yapmışlardır. Bu vaziyet hala bugün de devam etmektedir. Uşak seçimi ve muhtar seçimi hazırlıkları bunun en son tezahürleridir." "Partiler arasında görülen düşmanlığın mesulü kim?", **Cumhuriyet**, 31 Ocak,1. Ayrıca Fuat Köprülü bu yazıda hükümeti tek parti zihniyetinden ayrılmamakla itham etmiş ve yapılan vaatlerin tutulmasını şüpheli görmüştür. Bkz. "Celal Bayar'a verilen cevaplara mukabele", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1947.

⁵⁰⁸ Albayrak **age**,119.

⁵⁰⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 81.

tedbir almış olduğunu”⁵¹⁰ kabul etmektedir. Peker dönemi boyunca DP’nin en çok üzerinde durduğu meseleler seçimlerin güvenliği, anti-demokratik yasaların değiştirilmesi, sıkıyönetime son verilmesi ve bürokrasinin tarafsızlığının güvence altına alınmasıdır.⁵¹¹

Bu dönemde miting alanlarında fiyat artışını ve CHP’nin ekonomi politikasını eleştiren DP’yi “ideolojik ihanetle”⁵¹² suçlayan CHP ile ilişkiler oldukça gerilmiştir. CHP’lilerin asıl kızdıkları ve vurguladıkları nokta eleştirilerin miting alanında yapılmasıdır. CHP’ye göre eleştiri yeri meclistir. Onlara göre, DP’nin bu tavrı ise halkı ayaklandırmaya yöneliktir. Bu gerginlik neticesinde Peker ve Menderes arasında çıkan tartışma DP’nin meclisi 8 gün boykot etmesine kadar varmıştır. Olay şöyle vukuu bulmuştur: Bütçe görüşmeleri sırasında Menderes hükümetin politikalarını eleştirip, kötümser bir tablo çizince Başbakan Peker kürsüye gelerek; Menderes’in sesinde “kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklar azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini”⁵¹³ dinlediklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine DP salonu terk etmiş ve bir süre toplantılara katılmamıştır. İnönü 26 Aralık 1946’da Köprülü ile görüşmüş, 30 Aralık’ta ise Menderes’i yemeğe davet ederek, gergin havanın bahar havasına dönüşmesini sağlamıştır.⁵¹⁴ Recep Peker hükümetinin DP ile CHP arasındaki yarışı çıkmaza soktuğu ve her iki tarafı da olumsuz etkilediği açıktır. Bu dönemde tek parti zihniyetinin uygulamaları aynen devam ettiğinden, çok partili hayata kötü bir başlangıç olmuş ve DP, İnönü’nün şahsına ve CHP’ye yönelik tüm inancını ve kredisini kaybetmiştir.

⁵¹⁰ Us, **age**, 712.

⁵¹¹ Basın yasasıyla ilgili tartışmalarda Menderesin söyledikleri DP’nin bu noktadaki muhalefetine ana fikrini vermektedir: Menderes “Demokrasi yolunda bu tasarı ile atılan geri adımın daha başka geri adımları destekliğini yapacağından haklı olarak endişedeyiz.” demiş ve habere göre “Demokrat Parti ve Müstakiller demokrasi yolunda bir geri adım olarak vasıflandırdıkları tasarının reddini istemişler ve teklifleri kabul edilmemiştir. “Millet meclisi dün yeni basın tasarısını görüştü”, **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1946, 1.

⁵¹² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, 40.

⁵¹³ Cumhuriyetin haberine göre “Bütçeyi şiddetle tenkid eden Demokratlar, Başbakanın haklarında kullandığı mariz ve psikopat kelimeleri üzerine meclisi terk etmişlerdir.” “Mecliste Hadiseli Bir Gün”, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1946, 1.

⁵¹⁴ **Cumhuriyet**, 28 aralık 1946, 1.

3.4 Hürriyet Misakı

5 Ocak 1947 tarihinde DP Büyük Kongresi'nin 600 delegesi Ankara Garında 2000 Demokrat tarafından karşılanmış ve Atatürk'ün kabrine giderek çiçek bırakmışlardır.⁵¹⁵ 7 Ocak 1947 tarihinde yani DP'nin Birinci kuruluş yıldönümünde yapılan kongrede konuşma yapan Genel Başkan Bayar üç isteğini dillendirmiştir: “Anayasaya uymayan kanunların kaldırılması, seçim kanununun değiştirilmesi, devlet ve parti reisliğinin bir zat uhdesine birleşmemesi”⁵¹⁶ Bu kongrede Celal Bayar 548 delegeden 541'inin oyuyla Genel Başkan, Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Cemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Celal Ramazanoğlu, Enis Akaygen, Samet Ağaoğlu, Hasan Dinçer ise Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilmişlerdir.

Kongre sırasında DP içindeki farklı seslerin ortaya çıktığı, CHP'ye ya da Atatürk dönemine karşı eleştirilerde bulunulduğu görülmüştür. Osman Bölükbaşı hem iktidarı hem de ondan önceki Cumhuriyet dönemini çok ağır suçlamıştır: “Bundan 26 sene evvel hürriyet aşkıyla ayaklanmış olan bir millete, sonra Abdülhamit gözüyle baktılar. 23 sene içinde, Abdülhamit'in sözlerinin şu veya bu şekilde tekrar edildiğini görmek Türk Milleti için talihsizliktir. Ben sadece bir vaziyete temas edeceğim. Dumlupınar, Sakarya günlerinde olgun denilen Türk milleti neden dolayı 23 senedir taçsız ve tahtsız sultanlar tarafından idare ediliyor.”⁵¹⁷ Bir diğer sert konuşmacı Himmet Ölçmen'dir. CHP'nin “Atatürk'ün yüksek maksadına aykırı hareket ettiğini” belirten Ölçmen'e kongre başkanı müdahalede bulunmuş, bunun üzerine salondan kendisine destek sesleri yükselmiştir: “İstediğin gibi konuş, şimdiye kadar susturulan ve konuşturulmayan milyonlar namına konuş. Sabaha kadar istersen yine konuş”⁵¹⁸ Öte yandan Kastamonu delegesi hukukçu Muzaffer Ali “Hemşerilerine İlköğretim programlarında din derslerine yer verilmesi konusunda” söz verdiğini ifade etmiş ve bunun gerçekleştirilmesi için çaba gösterilmesini istemiştir. Avukat Hamit Şefik İnce

⁵¹⁵ **Cumhuriyet** 5 Ocak 1947,1.

⁵¹⁶ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947.

⁵¹⁷ **Ulus**, 15 Ocak 1947.

⁵¹⁸ Albayrak, **age**, 101-102.

de Tunceli Kanunu ile Milli Korunma kanunun anayasaya aykırı olduğunu iddia etmiştir.⁵¹⁹

Bu kongrede DP'lilerin iktidara ve önceki yıllara yönelik suçlamaları basında yer bulmuş ve bazı yazarların tepkisine yol açmıştır. Nadir Nadi, 11 Ocaktaki "Hürriyet içinde İstibdat yazısında" Cumhuriyet dönemine yönelik yapılan "23 yıldır memleketi taşsız hükümdarların yönettiği ve milleti kızıl sultanların ezdiği" gibi suçlamaların ne kadar "çirkin" olduğuna değinmiş ve bunun durumla çelişen bir iddia olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁰ Necmettin Sadak, 11 Ocak 1947'de Akşam gazetesinde yazdığı yazıda cumhuriyet dönemine acımasızca yapılan saldırgan eleştirilerden bahsetmiş ve bir delegenin din dersi talebini eleştirerek, bunların DP'nin "laik devlet" anlayışına ters olduğunu ifade etmiştir.⁵²¹ Bu tartışmalar esnasında CHP vekilleri Ulus'a yazdıkları yazılarla Bayar'a kısa süre öncesine kadar CHP vekili olduğunu unutmaması çağrısında bulunmuşlardır.⁵²²

Öte yandan Nadir Nadi gibi yazarlar bir taraftan da kongrenin önemine değinmişler ve kongrenin de etki ettiği yeni siyasi atmosferi aktarmışlardır. 8 Ocak 1947 tarihli yazısında Nadir Nadi şöyle demiştir: "DP vaktiyle CHP'nin cenkleşmek zorunda kaldığı güçlüklerden hemen hiçbirine rastlamayacaktır. Şeyh Saitler, Menemenciler artık tarihe karışmışlardır. Onların başka renk taşıyan hempalarına karşı ise bütün Türk Milleti birlik halindedir. Bir zamanlar halkı kendi haline bıraksanız hacıları, hocaları seçer, meclisi softalarla doldurur diyenler, geçen yılın 21 Temmuz'unda ne kadar aldandıklarını fiiliyatta gördüler. Doğrudan doğruya sandık başına giden halk, hiç de hacıları hocaları seçmedi; tam tersine okumuş, ruhu ve kafası yontulmuş, Atatürk'e inanan aydınları aradı. Temsilci olarak meclise onları göndermeğe çalıştı."⁵²³ Buradan hareketle Nadir Nadi'nin aslında halkın da Kemalist devrimi benimsediğini ve içselleştirdiğini ve DP'nin buradan oy devşiremeyeceğini kastetmiştir.

⁵¹⁹ Age, 102-103.

⁵²⁰ Age, 106.

⁵²¹ Age, 106.

⁵²² Age, 110.

⁵²³ Age, 106.

Üzerine pek çok tartışma yapılan bu hararetli kongrede “Hürriyet Misakı” başlıklı bir dizi öneri hazırlayan DP⁵²⁴, bu önerilerin reddedilmesi halinde meclisi tekrar boykot edeceğini duyurmuştur. Hürriyet Misakı’na DP’liler tarafından çok büyük anlam yüklenmiştir. Antalya delegesi Akif Sarıoğlu ‘gözleri yaşlı ve bir heyecan sızmasına tutulmuş olarak’ kürsüye yürüyüp “Misakı Milli imzalandığı zaman da böyle muhteşem bir tablonun önünde heyecanla titremiştim. Birinci Millet meclisinde de bu heyecanla dolmuştum. Bugün de muhterem heyetimizin meydana getirdiği muhteşem manzara önünde aynı asil heyecanla sarsılıyorum. Ölümsüz Atatürk’ün maksadı tahakkuk etti.”⁵²⁵ demiştir. Burada Atatürk’ün şahsına yapılan vurgu ve kullanılan sıfatlar fotoğrafı görmek açısından önem taşır.

“Hürriyet Misakı” isimli bu bildiri “geniş yankılar” uyandırmıştır.⁵²⁶ Bildirinin yayınlanmasından sonra, CHP’liler tarafından DP’nin usulüyle ilgili çeşitli eleştiriler yapılmıştır. DP’nin programını incelemek ve revize etmek yerine, Misak’ı Milli’ye benzetilmeye çalışılan böyle bir misak yayınlaması eleştirilmiştir. DP’liler Hürriyet misakında “Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesi, yerine demokratik kanunların konulmasını”⁵²⁷ talep etmişler, “Bu hususta Demokrat Parti meclis grubu tarafından verilecek taktir kabul edilmediği takdirde Meclis grubunun meclisten çekilerek milletin sinesine dönmek kararını vermeğe, genel merkezi salahiyyetlar kıldıklarını”⁵²⁸ ifade etmişlerdir. Ve nihayetinde de “CHP’yi kendi kader ve mesuliyetleriyle baş başa ve büyük hakim milletle karşı karşıya bıraktıklarını” açıklamışlardır.⁵²⁹ Ayrıca, oyların güvenliği için seçim kanununda değişiklik yapılması ve son olarak da cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılmasını istemişlerdir.

⁵²⁴ Başgil’e göre: “ 1946 sonunda yapılan dpnin birinci kongresinde “Hürriyet Misakı/Antlaşması” adıyla biraz da abartılı bir bildiri yayınlanmıştı. O bildirinin çeşitli maddeleri arasında özellikle vatandaşların hürriyetini ve güvenliğini garanti eden bir anayasa tasarısı, polisın görev ve yetkileriyle ilgili kanunun yürürlükten kaldırılması, demokratik olmadığı söylenen kanunların toptan atılması ve seçmenlere güven veren bir oy verme hürriyetini sağlayan bir seçim kanununun çıkarılması vaadleri bulunuyordu.” Başgil, age, 64.

⁵²⁵ Albayrak, age, 111.

⁵²⁶ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1947,1.

⁵²⁷ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 75.

⁵²⁸ Age, 75.

⁵²⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**,71.

Hürriyet Misakı'nın yayınlanmasından sonra iktidardan beklenen refleks gösterilmiş ve CHP başkanlık divanı 14-20 Ocak tarihleri arasında toplanmıştır. CHP büyük divanında parti ve tüzük konuları, basın-yayın işleri, sosyal kuruluşlar ve hizmetler, kültür ve gençlik hareketleri, ekonomik önlemler konuşulmuştur. En önemlisi laikliğin uygulama biçimine dair tartışmalar olmuştur.⁵³⁰ Sonuçta CHP divanı ilkesel olarak parti program ve tüzüğünde değişiklik yapmayı, parti örgütünü ve işleyiş tarzını ıslah etmeyi kabul etmiştir. CHP'nin bu noktada attığı en tartışmalı adım din öğretime izin kararıdır. "İhtiyari olmak, okul binaları dışında kalarak, her bakımdan hükümetin kontrolü altında bulunmak ana şartları içinde ve her nevi hususi öğretimin tabi olduğu, kanun yolundan ve Milli Eğitim Bakanlığından izin alarak, Türkçe harflerle hususi mahiyette din öğreniminin düzenlenmesi" konusunda çalışma yapılacağı parti divanına bildirilmiştir.⁵³¹ Bu karara hem basından hem de CHP'nin kendi içinden tepkiler gelmiştir. CHP yanlısı yazarlardan Nedim Sadak laik devletin değişmeyen tarifine atıfta bulunarak devlet mekteplerinde din eğitimi yapılamayacağını yazmıştır.⁵³² Bu tartışmalara İnönü'nün cevabı "ilkokullarda seçmeli ders saatinde din dersi verilmesi, Milli Eğitim Bakanlığının gözetimi altında "İmam-hatip ve ilahiyat okullarının kurulması" gerektiği olmuştur.⁵³³ Ayrıca şeriatın artık canlanmasının mümkün olmadığını söyleyen İnönü, "Çocuklarına din eğitimi vermek isteyen ana-babalar, devlete şunu diyeceklerdir: Ya bize bırakın, ya siz yapın! Türk olmayan azınlıklara tanınan bu hak en doğal vicdan hakkının gereklerini yerine getirmekten, Türkleri yoksun kılmak, hangi hakka dayandırılabilir?" diye sormuştur.⁵³⁴ Yine de, tüm bu tartışmaların üzerine dinsel özgürlük, işçi ve işveren haklarına yeni bir bakış getiren ve bu konuda yasaları TBMM'de kabul eden CHP, DP'nin elinden önemli bir kozu almıştır.

Bu kongrenin önemli sonuçları olmuştur. Her şeyden önce parti içinde, CHP ile mücadelenin yöntemleri konusunda yapılan tartışmalara netlik getirilmiş ve iktidar ile demokratik yolları kullanarak mücadele etmek inancındakiler galip gelmiştir. Yani iktidar ile daha sert mücadeleyi öneren ve kanun yollarının zorlanmasını isteyen

⁵³⁰ Albayrak, **age**, 111.

⁵³¹ **Age**, 111.

⁵³² **Age**, 111.

⁵³³ **Age**, 111.

⁵³⁴ Barutçu, **age**, 326.

müfritler grubu kaybetmiştir. Fakat en önemli sonucu ve kongrenin özeti Bayar'ın ifadesiyle şudur: "1.Büyük kongrenin özeti: Demokrasiyi anladım. Kabul ettim. Savunuyorum. Savunacağım."⁵³⁵ Yani Bayar'a göre DP'nin 1.Kongresi'nin önemi demokrasi inancının iyice irdelenmesi, sonrasında ise Demokratların "gerçekten de demokrat olduklarını" burada kanıtlanmış olduklarından gelmektedir. Birinci Kongre neticesinde ortaya çıkan Hürriyet Misakı da bu kongrenin en önemli sonuçlarından biridir. Zira, bu adım CHP'nin dönüşmesi için itici bir güç oluşturmuş, DP içinde ise tarafları ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda Hürriyet Misakı'nın DP'nin muhalefet dönemi açısından ayrı bir önemi vardır.

3.5 12 Temmuz Beyannamesi ve Pekerciliğin Tasfiyesi

İnönü'nün çok partili hayata kendi tercihiyle geçip geçmediği tartışmalı olsa da sınırlı bir demokrasi istediği açıklıkla bilinmektedir. Dolayısıyla güçlü bir muhalefet İnönü'yü elbette memnun etmemiştir. Yine de 1946 seçimlerindeki yolsuzluklarla alakalı olarak İnönü dahi eleştiride bulunmuştur. Seçimler sonrasında İnönü bu yolsuzluğu savunmak yerine suçlu ilan ettiği kimselere bu yönde topu atmaktan kaçınmamıştır. İki parti arasındaki bu gerilim oldukça artmışken, İnönü'nün iki tarafın da bizzat imzalamasını istediği 12 Temmuz Beyannamesi diye bilinen metni hazırlaması yumuşamayı başlatan bir adım olmuştur. İnönü tarafından yayınlanan bu ünlü beyannamede DP'nin "İhtilalci bir siyasi teşekkül" olmadığı ve "bir kanuni siyasi partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazım" geldiği söylenmektedir. Bu zeminde İnönü devlet reisi olarak kendisini "her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli gördüğünü"⁵³⁶ ilan etmiştir.

Bu beyanname sonrasında yumuşamaya zemin hazırlandığı halde, önce her iki parti de gerginlik yaratmıştır. Partilerin beyannameye sıcak bakan tarafları ve sert duruşundan taviz vermeyen tarafları arasında büyük bir çatlak oluşmuştur. DP açısından bakıldığında, resim nettir. DP'de parti içi dinamizm muhalefet yapmak üzerinden kurulmuştur. Dolayısıyla ilişkilerin ılımlı bir zemine girmesi ya da diğer bir ifade ile iki parti arasındaki siyasi balayı DP'ye zarar veren bir gelişme olacaktır. Bayar'ın aktardığına göre 12 Temmuz Beyannamesi neticesinde parti içinden iki

⁵³⁵ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 68.

⁵³⁶ **Age**, 84.

taraf ortaya çıkmıştır: yumuşamayı destekleyenler ve aykırı fikri savunanlar. Yumuşamayı destekleyenler arasından beyannamenin en kuvvetli savunucusu Bayar’a göre Menderes’tir.⁵³⁷ Bayar, yumuşamayı destekleyenlerin kendilerini şöyle savunduklarını aktarır: “İktidar iki buçuk yıldan beri partimize göz açtırmıyor. Dövdük, hakarete uğradık, her türlü kanunsuzluğun karşısında kaldık. Teşkilat iyice güçsüz düşmüştür. Bunu sürdürmek demek, teşkilat arkadaşlarımızı baskı ve tehlike içinde yaşatmak demektir ki, biz buna razı değiliz. Baskı biraz hafiflese, arkadaşlarımız rahat bir nefes almış olurlar. Bu rahatlama partiye yeni kuvvetler ve kıymetler girmesine yol açar. Bugün ki şartlar içinde herkes Demokrat Parti’ye girmeye pek cesaret edemiyor. Kimseden kahraman olmasını isteyemeyiz.”⁵³⁸ Diğer taraftan aykırı fikri savunanların argümanına göre ne 12 Temmuz Beyannamesi ne de Peker’in istifası, DP’lileri ikna edememiş ve onları İnönü’nün samimimiyetsizliği konusunda başka bir düşünceye sevkedememiştir. Hatta Bayar’ın aktardığına göre ortada şöyle bir düşünce dolanmaktadır: “İsmet İnönü güler yüz ile bizi nüfuzu altına almağa çalışıyor. Bir insan hem Milli Şef olur, hem de samimi olarak demokrasiyi nasıl isteyebilir? Bu akla ve eşyanın tabiatına aykırı bir düşüncedir.”⁵³⁹ Bozdağ’ın aktardığına göre ise DP yönetim kurulunun bir bölümü İsmet Paşa’dan ne gelse kuşku ile karşıladığından tavırları daha çok “Paşa kendilerine iltifat etse reddedecekler; altın verse, geri çevirecekler”şeklindedir.⁵⁴⁰

DP’de ki aşırılar Bayar ve Menderes’in CHP’yle pazarlık ya da müzakere yapmaktan vazgeçmesini talep ederken, CHP’liler ise İnönü’nün yatıştırma politikasından vazgeçmesini istemişlerdir. CHP’de İnönücüler ve Pekerciler olmak üzere iki grup oluşmuştur. İnönücülerde başı Nihat Erim çekmiş ve bu grup 35’ler denilen gençlerden oluşmuştur. Bu süreçte ılımlılar ve aşırılar arasında gerilim artmış, İstanbul İl Örgütü Başkanı Kenan Öner istifa etmiştir. Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Emin Sazak, Hazım Bozca, Suphi Bayur, Kenan

⁵³⁷ Celal Bayar’ın aktardığı kadarıyla “12 Temmuz beyannamesinin en hararetli taraftarı da Adnan Menderes’ti. Onun değişmeyen siyasi kanaati şekil ve muhteva olarak daima kanun içinde kalmak, fakat en çetin mücadelelere cesaretle devam etmektir. Nitekim bu siyasi mizacından dolayıdır ki halk partisinin çıkardığı kifayetsiz seçim kanunuyla ara seçimlere girmek fikrinin de şampiyonluğunu yapmıştır.” Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 95.

⁵³⁸ **Age**, 85.

⁵³⁹ **Age**, 85-86.

⁵⁴⁰ İsmet Bozdağ, **Darağacında Bir Başbakan: Menderes** (İstanbul: Truva Yayınları, 2008):79.

Öner gibi isimlerden itiraz sesleri yükselmiştir. Sonrasında DP'den Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Osman Nuri Köni, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu gibi kavgacı vekillerden beşi ihraç edilmiş ve bunu protesto eden Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz olmak üzere 6 merkez kurul üyesi de partiden ihraç edilmiştir. Bunlar 26 Temmuz'da Millet Partisi'ni kurmuşlardır.

12 Temmuz Beyannamesi 7.Kurultayda İnönü'nün Peker'in karşısına Otuzbeşler adı verilen mutedil bir muhalefet grubu çıkarmasıyla vuku bulan Recep Peker'in tasfiyesi⁵⁴¹, idareyi baskı aracı olarak kullanan yöneticilerin baskılarını azaltmaları, sıkıyönetimin kaldırılması, demokratikleşme adımları, Nuri Özhan'ın katıldığı yurt gezisi gibi adımlar DP'deki ılımlıların en önemli argümanlarını oluşturmuştur. Buna rağmen CHP'deki çatlaklar da DP tarafından bir muhalefet söylemi olarak "Bugün karşımızdakiler iki gruba bölünmüşlerdir." şeklinde kullanılmıştır.⁵⁴²

Sonuçta, bu dönemde ılımlılar arasında yatıştırıcı görüşmeler olmasına rağmen, seçim atmosferi oldukça gergindir. DP'nin boykot tehdidi ve CHP'yi anti-demokrat olmakla suçlaması gerginliği tırmandırmıştır. Bu gergin ortamda Bayar ve İnönü'nün bir görüşme yapması ve sonrasında Bayar'ın İnönü'nün baskıları kaldırtacağına dair söz verdiğini açıklaması, bunun üzerine Peker'den yalanlama gelmesi takip eden olaylar dizisidir. Bu gerginlik yine İnönü'nün krize son vermesi ile son bulmuştur. Peker eylülde istifa etmiş ve bu gelişme tek parti zihniyetinin bir yenilgisi olarak kabul edilmiştir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin çeşitli sonuçları olmuştur. Öncelikle yukarıda aktarıldığı gibi her iki partideki radikallerin tasfiyesine yol açmış ve bölünmelere neden olmuştur. İkincisi; DP'li yöneticilerin tepkisini alan Peker ve kabinesi tasfiye edilmiştir. Böylece cumhurbaşkanının partilere eşit mesafede olduğu vurgulanmış ve bürokrasi bir anlamda uyarılmıştır. Üçüncüsü; İnönü Cumhurbaşkanı olarak tarafsız bir görüntü verme gayretinden ötürü kamuoyunun övgüsünü kazanmıştır.⁵⁴³ İnönü

⁵⁴¹ Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata**, 79

⁵⁴² **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1947.

⁵⁴³ Tam tersi yorumlar da mevcuttur: "12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar halk partisi bir milli birlik teşekkülü idi. Cumhurreisi parti başkanlığı vazifesini bırakıp partiler arasında bir hakem vaziyeti almasıyla Halk partisinin bu karakteri sona ermiştir. Şimdi halk partisi sadece iktisadi ve siyasi

çok partili hayata geçiş noktasında bir adım daha atmış ve bunu batılı ülkelere kanıt olarak göstermiştir.

3.6. Hasan Saka Kabinesi

Peker'den sonra 10 Eylül 1947 tarihinde kurulan Hasan Saka kabinesi⁵⁴⁴ pek çok sivil ismin içinde yer aldığı bir hükümet olmuştur. Bu kabinede tek parti eğilimleriyle tanınan kimse yoktur. Hasan Saka hükümeti, muhalefetin isteklerine karşı ılımlı yaklaşmış ve pek çok adım atmıştır. Bu çerçevede 13 Kasım 1947'de Ankara'da toplanan CHP 7.Büyük kurultayı siyasi liberalizmin hızlanması bakımından yeni bir adım olmuştur. Burada, "Halkevlerinin birer kültür kurumu haline getirilmesi için çalışılmasına, il kongrelerine iki yerine dört delege seçilmesine, partinin idare merkezinin kurultay olmasına, kurultay'ın dört yerine iki yılda bir toplanmasına ve partinin divan tarafından idare edilmesine karar verilmiş ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması yolunda önemli adımlar atılmasına" karar verilmiştir.⁵⁴⁵ Ayrıca Hasan Saka Hükümeti muhalefetin bir diğer isteğı olan 7 yıldır süren sıkıyönetimi de 23 Aralık 1947 tarihinde kaldırmıştır.⁵⁴⁶ Aynı hükümet, değışim yönünde attığı adımlara devam etmiş, polis görev ve yetkileri yasasının 18.maddesini kaldırmış ve ilkokulda isteğı bağılı din derslerinin okutulmasına ve din bilgini yetiştirmek üzere ilahiyat fakültesinin açılmasına karar vermiştir.⁵⁴⁷

CHP'li ılımlılar CHP'deki gelişmelerden bütünüyle memnun olmamışlardır. Daha fazla demokrasi talebinde bulunan bu kesim, CHP'yi dönüştürmenin yolunu 6 ilkeyi değıştirmek ya da yeniden yorumlamak olarak görmüşlerdir. Bu dönemde inkılapçılık ilkesine devrimci radikal vurgu azaltılmış ve evrimci vurgu yüklenmiştir.

hedefler güden bir teşekkül olmuştur." Bkz. Us, **age**, 713. Ayrıca Us "12 Temmuz Beyannamesi ile Cumhurbaşkanının partiler arasında yüksek hakem rolü oynaması gibi bir tedbire hiçbir zaman benim aklım ermedi." Demektedir. Us, **age**, 724. Taner Timur'un aktardığına göre "Toker'in yazdığına göre 12 temmuz beyannamesinin ilk metni DP'nin çok daha lehineymiş. Muhalefet partisine karşı fazla iltifatkar kısımlar başbakan Recep Peker'in isteğıyle metinden çıkarılmış." Timur, **Türkiye'de çok Partili Hayata**, 79.

⁵⁴⁴ "Hasan Saka kabinesi dün kuruldu", **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1947. "Kabine dün istifa etti: Recep Peker'e sıhhi sebepler ileri sürölerek çekilince yeni kabineyi teşkile Hasan Saka memur edildi.", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947.

⁵⁴⁵ Albayrak, **age**, 125.

⁵⁴⁶ **Age**, 125.

⁵⁴⁷ Albayrak, **age**, 133.

Devletçilik ilkesi özel sektöre ayrımcılığı kaldıracak derecede daha çok esnekleştirilmiştir. 1945 tarihli ÇTK'nın kapsamı daraltılmıştır. Komünizm ve faşizme karşı milliyetçilik geliştirilmeye çalışılmıştır. Laiklik tartışmalarıyla ise İslam'a karşı militan politika terk edilmiştir. Bu gelişme üzerine DP'li General Sadık Aldoğan "25 seneden beri masum halka her türlü fenalığı yapan Halk Partisi ve hükümetleri şimdi onların kırılan kalplerini tamir etmek için mekteplerde din derslerinin okutulmasını kabul ettiler. Ulan sen kimi aldatıyorsun? Artık size kim inanır?"⁵⁴⁸ diyerek Halk Partisi'nin samimiyetini sorgulamıştır. 17 Ekim 1948'te yapılan ara seçimlere DP ve Millet Partisi katılmamıştır. Bu seçime katılım oldukça düşük olmuştur. Katılım, iktidara göre %40 oranında, muhalefete göreyse %10 civarındadır.⁵⁴⁹ Bu seçimde gizli oy açık sayım yapılmıştır. Katılımın az olmasının sebeplerinden birincisi bu baskı, ikincisi ise iktidarın seçime tek katılıyor olmasıdır. Ek olarak hayat pahalılığının yarattığı muhalefet de bir etkidir. Hasan Saka hükümet, Şemsettin Günaltay öncesi değişim zeminini hazırlayan önemli bir süreci işaret eder. Zira Günaltay dönemindeki değişimlerin altyapısı bu dönemin sivil iktidarı tarafından hazırlanmıştır. Bu nedenle bu dönem, CHP'deki değişimin tarihsel akışını açıklarken oldukça önemlidir.

3.7 Şemsettin Günaltay Hükümeti

DP'nin 2. Büyük Kongresi'nin öncesinde 2. Hasan Saka hükümeti istifa etmiş, yeni hükümeti kurma görevi Şemsettin Günaltay'a verilmiştir. Şemsettin Günaltay'ın hükümet kurmasıyla beraber CHP muhafazakar ve DP'ye karşı ılımlı bir hükümet başkanı ile karşı karşıya kalmıştır. Yine de Bayar'a göre, Günaltay kabinesinin ötekilerden ne program ne de hizmet bakımından değişik bir yönü vardır.⁵⁵⁰ 25 Ocak 1947 tarihinde TBMM'ye programını sunan Günaltay hükümeti iktisadi alanla ilgili olarak "hususî sermayenin gireceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiarı olacaktır" demiştir. Bu hükümet laiklikle ilgili ise "Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyarı olması esasına sadık kalarak vatandaşların çocuklarına din bilgisi

⁵⁴⁸ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 48-49.

⁵⁴⁹ Eroğul, **age**, 43.

⁵⁵⁰ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 96.

vermek hakkını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkan tasavvur edilmemelidir.” demiştir.⁵⁵¹ Günaltay hükümeti, enerjisinin önemli bir kısmını, muhalefetin eleştiri gerekçelerini ortadan kaldıracak adımlar atmakla harcamıştır. “Daha demokratik bir seçim yasası, sınırlı af yasası, toprak yasası, memurlara ikramiye, vergi indirimi gibi uygulamalarla ve sağdan ve soldan yapılan tutuklamalarla” CHP pek çok önemli adım atmış ve böylece DP muhalefeti etkisizleştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁵² Öyle ki, DP ile CHP arasındaki en önemli tartışma konusu olan anti-demokratik kanunlar hakkında Günaltay şöyle demektedir: “Seçim kanununu her iki tarafın mutabık olduğu şekilde çıkartırız. Anti demokratik kanunların nelerden ibaret olduğunu, kanunlar arasına sıkışmış bazı maddelerle beraber tespit edilmeleri için, bazılarını vazifelendiririm.”⁵⁵³ Görüldüğü gibi Günaltay’ın önceki hükümetlere göre oldukça ılımlıdır.

Günaltay hükümetinin yaptığı reformlar burada bitmemiştir. DP’nin kongresi öncesinde CHP, 4 Haziran 1949 tarihinde İlahiyat Fakültesi kurulmasını öngören 5424 sayılı yasada değişiklik yapılmasını kabul ederek, Ankara Üniversitesinde bir ilahiyat fakültesi kurulmasını öneren önergeyi kabul etmiştir. Şemsettin Günaltay din dersine ne kadar önem verdiklerini söyleyerek bu durumdan duyduğu mutluluğu şöyle ifade etmiştir: “Ben ilk mekteplerde din dersi okutturmaya başlayan hükümetin başkanayım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkatmak için İmam-hatip kursları açan bir hükümet başkanayım. Bu memlekette Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için ilahiyat fakültesi açan bir hükümet başkanayım: Bana kimse Müslümanlığa kasteden adam demez, ben bilerek inanan bir müslümanım.”⁵⁵⁴ Bu cümlelerin, böyle bir dönemde, CHP hükümet başkanının ağzından çıkması görüldüğünün ve sanıldığığının aksine radikal bir dönüşümün sonucudur. Dönemin şartlarında CHP’li bir ismin böyle konuşması, CHP için çok büyük ve marjinal bir dönüşümün adımıdır.

⁵⁵¹ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 120.

⁵⁵² Albayrak, **age**, 164.

⁵⁵³ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 30.

⁵⁵⁴ Albayrak, **age**, 136-7

Bu adımla ve söylemle paralel olarak, DP seçim öncesi din ile ilgili mevzularda dikkatli hareket ederken, iktidar ise dini çevrelerle yakınlaşma çabası içinde olmuştur. Günaltay hükümeti tam da bu sebeple “Tekke ve zaviyelerle ilgili” kanunun “birinci” maddesine bir fırka ekleyerek Türk büyüklerine ait sanat değeri olan türbelerin açtırılması kanununu yasalaştırmıştır. Bunun akabinde hükümet daha sonra Yavuz Sultan Selim, Hacı Bayram Veli, Ertuğrul Gazi, Akşemsettin, Osman Gazi, Orhan Gazi, Fatih Sultan Mehmet, II.Mahmut, Sultan Mustafa, Reşit Paşa, Barbaros Hayrettin Paşa, Mimar Sinan, Gazi Osman Paşa, Aşık Paşa, Konya Selçuk Sultanları ve Nasrettin Hoca gibi ünlü tarihi kişilerin türbelerinin de açılmasına karar vermiştir.⁵⁵⁵

Bu dönemde, hükümetin din konusunda izlediği ılımlı tutum ortaya yeni vakaların çıkmasına neden olmuştur. Ticani Tarikatının bir üyesi TBMM’de 4 Şubat 1949’da Arapça ezan okumuş ve 11 Şubat’ta aynı tarikatın bir başka üyesi Yozgat Büyük Camii’nde benzer şekilde Arapça ezan okuyarak büyük tepkilere yol açmıştır. Ulus’tan Yavuz Abadan “Meclisteki hadise” başlıklı yazıyı yazarak Arapça ezanı şiddetle kınamış ve Şeyh Sait ve Menemen olaylarını hatırlatarak bir nevi tehdit etmiştir.⁵⁵⁶ Cihad Baban ise Tasvir’deki yazısıyla “Hükümetin irtica korkusuyla irkilmemesini” öğütlemiştir.⁵⁵⁷ Yine bu dönemde Zafer’de 11 Nisan 1950 tarihinde yayınlanan haberlere göre Ticani Tarikatı Şeyhi Kemal Pilavoğlu CHP’ye kaydolmuştur.⁵⁵⁸ Hapiste olan eşi Mümtaz Faik Fenik’in başyazarlığını üstlenmiş olan eşi Advie Fenik, “İrtica ve taassup kokusunun ortalığı sardığını, Atatürk’ün ölümünden sonra gelen kabinelerin hiçbirisinde bugün ki hazin durumun yaratılmadığını” söylemiştir.⁵⁵⁹

Hasan Saka’dan sonra Günaltay Kabinesinin kurulması CHP’nin içindeki aşırıları için son nokta olmuştur. İslam sempatizanı tarih profesörü olarak tanınan Günaltay’ın Kemalizm’e sırtını döneceği kaygısı sıklıkla dile getirilmiştir. CHP içinde CHP’nin ilkelerine aykırı davrandığı gerekçesi ile itiraz sesleri yükselmeye başlamıştır.

⁵⁵⁵ **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1950,1.

⁵⁵⁶ Albayrak, **age**,136.

⁵⁵⁷ **Age**,136.

⁵⁵⁸ **Age**, 156.

⁵⁵⁹ **Zafer**, 20 Nisan 1950.

Günaltay'ın başbakanlığına protesto olarak Behçet Kemal Çağlar partisinden istifa etmiş ve hakkında Kemalist Parti kurulacağı dedikoduları yapılmıştır.⁵⁶⁰ Tabii burada, Çağlar'ın daha sonra, 1950 seçimlerinde DP listesinden bağımsız aday olmak istediği ve reddedildiği de ayrıca belirtilmelidir.⁵⁶¹

Hükümet bu iddiaların arkasından aşırı sağ ve aşırı sola karşı çok sert bir tutum içerisine girmiştir. Bu dönem CHP'lilerin ve DP'lilerin anlaştığı nadir konulardan bir tanesi de sağın ve solun ezilmesi politikasıdır. Ankara Üniversitesinden 4 profesör üniversiteden atılmış, sosyalist yazar Sabahattin Ali öldürülmüştür. Öte yandan, Tıcani Tarikatı şeyhi tutuklanmış, 19 Nisan 1950'de Atatürk karşıtlığı ile bilinen Büyük Doğu gazetesinin sahibi Necip Fazıl Kısakürek "Altı Parmak" yazısında hükümete hakaret ettiği gerekçesi ile içeri alınmıştır.⁵⁶² Sağa karşı yapılan operasyonlara ek olarak Behice Boran, Niyazi Berkes, Bertev Naili Boratav gibi isimler görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Sınırlı af çıkarılırken Nazım Hikmet affın dışında bırakılmıştır. Hem sağın hem solun ezilmesi, tipik tek parti dönemi uygulamasıdır. İlginç olan bir muhalefet partisi olan ve üstelik bu iki kesimin de teveccüh gösterdiği DP'nin bu uygulamayı içselleştirmiş olmasıdır.

Bu dönemde DP'lilerin laiklik konusunda CHP'den daha hassas hale gelmeleri dikkate değerdir. Bayar 30 Nisan 1950 tarihinde Kastamonu'da yaptığı bir açıklamada başvekilin ilahiyat adamı olduğunu, DP'nin "inkılabı muhafaza için dini siyasete alet etmemek hususunda kendileriyle beraber olmaktan tereddüt etmeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁶³ DP laiklik konusunda hükümete çeşitli uyarılar da bile bulunmuştur. Celal Bayar Bursa'da 3 Nisan 1949 tarihinde yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: "Din meselesi çok nazik bir mevzudur. Evet, biz müslümanız ve müslüman olarak kalacağız. Şunu ehemmiyetle ve ısrarla tekrarlayarak derim ki, laiklik prensibi asla buna mani değildir. Demokrat Parti din tedrisatının yürütülmesine şimdiye kadar ses çıkaramamıştır. Eğer tedrisat laik prensip esasları dahilinde yürütülürse, biz de sizin arzularınız çerçevesi içinde kendilerine yardım edeceğiz. Laikliği bırakacağız diye ortaya atılacak bir fikir, maazallah bu memlekette

⁵⁶⁰ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 51.

⁵⁶¹ Demirel, **Türkiye'nin On Yılı**, 117.

⁵⁶² Albayrak, **age**, 160-161.

⁵⁶³ Şahingiray, **age**, 57-58.

ekseriyet bulursa, ben memleketin istikbalinden ümidimi keserim. Fakat hiçbir zaman böyle olmayacaktır.⁵⁶⁴

Anlaşılağı üzere, Şemsettin Günaltay hükümeti tek parti dönemi zihniyetinin dışında pek çok adım atmış ve ezber bozmuştur. Bu CHP açısından radikal bir değişimdir. Hatta iş CHP'den pek çok ismin CHP'yi bu politikalar gerekçesi ile eleştirmesine kadar gitmiştir. Ancak nihayetinde CHP tepkilere kulak vererek, bir siyasi parti gibi davranmaya başlamış ve DP ile açık yarışa girmiş, bunun gereğini yerine getirmiştir. DP ise ilginç bir şekilde ya da siyasi yarıştaki taraflardan biri olmanın psikolojisiyle CHP'nin bu adımlarını aynı sertlikle eleştirmeye devam etmiş ve hatta CHP'nin din politikalarında CHP'den daha laik kesilmiştir.

3.8 DP'nin II. Büyük Kongresi

DP'nin II.büyük kongresi 20 Haziran 1949'da, Ankara Sergi Evinde yapılmıştır. "Dağ Başını Duman Almış" marşı ile başlatılan bu kongreye 1700 delege katılmıştır. DP'nin II. Büyük Kongresi'nde Kenan Öner'in kongre başkanlığına seçilmesinin ardından kürsüye gelen Genel Başkan Bayar Atatürk'e minnettarlığını dile getirmiş ve genel kurulu Atatürk için saygı duruşuna davet etmiştir. Burada yine iktidar eleştirilmiş ve anti-demokratik yasalardan, değişimin olmamasından, devlet başkanı ve parti başkanının aynı kişi olmasından dem vurulmuştur. Bunlar rapor olarak hazırlanmıştır. Kongrenin 1. 2. ve 3. gününde çok sayıda delege söz almış ve çok sert tartışmalar yapılmıştır.

Bu kongrede DP'lilerin söylemlerinin daha da sertleştiği açıktır. İş o raddeye varmıştır ki Bayar bu söylemlerin önünü kesmek için izledikleri tutumun neden yeterince sert olmadığını açıklamak zorunda kalmıştır. "DP'nin II.kongresi, neden milletin sinesine dönülmediği ve böylece hürriyet misakının yürürlüğe konulmadığı" sorusuna Bayar şöyle cevap verdiğini ifade eder: "İhtilal partisi değiliz dedim. Kanun sınırları içinde mücadelemizi sürdüreceğiz ve başarıya ulaşacağız, dedim."⁵⁶⁵ Tartışmalardan en hararetlisi şüphesiz din üzerine olan tartışmadır. Pek çok delege CHP'yi laiklik prensibi aleyhinde çalışmakla suçlamıştır. Söz alan Zonguldak

⁵⁶⁴ "Celâl Bayar diyor ki", Haz. Nazmi Sevgen (İstanbul: Tan matbaası, 1951):330.

⁵⁶⁵ Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, 97.

delegesi Suat Başol ise şöyle demiştir: “Bugünün Mustafa Kemallerine düşen vazife, bu gibileri kızıl sultanlar gibi sürüp atmaktır. Birleşmiş milletlerden anayasasından daha mühim olan bu hakkı Atatürk’ün nutku bize vermiştir.”⁵⁶⁶ Kongrede ayrıca Kemalizm’in bir diğer prensibi olan devletçiliği de eleştiriler getirilmiş ve “vergilerin azaltılması, devletçiliğin sınırlandırılarak, devlet sermayesiyle meydana getirilen kuruluşların %75’ine halkın katılımının sağlanması”⁵⁶⁷ önerilmiştir. DP’nin İkinci Kongresinde en fazla üzerinde durulan bir başka konu seçim meselesi olmuştur. Tartışmalar oldukça hararetli geçmiş ve bazı DP’liler tehditler savurmuşlardır: “Reylere tecavüz edenlere ırz ve namusumuza tecavüz edenlere yapılan muamele yapılacaktır.”⁵⁶⁸ Bu mesele DP’nin bu kongresinde “Milli Hakimiyet andı” ismiyle yayınlanan bildiride kendine yer bulmuştur. Bayar’a göre Hürriyet andı kısaca “milli iradenin önüne çıkmayın”⁵⁶⁹ demektir. Yine Bayar’ın aktardığına göre Hükümet bunun üzerine bir bildiri yayınlayarak “DP’nin kardeş kavgasına yol açtığını, şartlar devam ederse, yeni kanunlarla yeni tedbirlerin getirileceğini sert bir dille” açıklamıştır.⁵⁷⁰ Yani açıkça “kanunî hakların ihlâlüne, savunma siperinde kalmak şartıyla, sert bir şekilde karşılık” verileceği iddia edilmiştir⁵⁷¹. Bu ant, CHP’liler tarafından “Milli Husumet andı” olarak tanımlanmıştır.⁵⁷² İçindeki en sert ifade “aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin, milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkum olacakları muhakkaktır” şeklindedir. Bu ant için CHP Milletvekili Fahir Giritlioğlu 1965 yılında çıkardığı kitapta şöyle demektedir: “seçimlerde hile yoluna sapacak, seçime fesat karıştırarak ve vatandaşların bilhassa seçimle ilgili haklarını ihlal edecek kimselere karşı Demokrat Partililerin, böyle kimseleri sandık başında linç etmeleri hakkını tanıyan ve kabul eden bir karardır.”⁵⁷³

Bu kongrede, ayrıca parti programında da yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan en önemlileri laiklik ilkesine daha da belirginlik kazandırılması, işçi sendikalarının

⁵⁶⁶ Zafer, 23 Haziran 1949.

⁵⁶⁷ Albayrak, **age**, 143.

⁵⁶⁸ **Ulus**, 22 Haziran 1949.

⁵⁶⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 98.

⁵⁷⁰ **Age**, 98

⁵⁷¹ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 329.

⁵⁷² Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 98.

⁵⁷³ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii** (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 196 5): 230.

kurulmasının desteklenmesi, grev hakkının tanınması, devlet işletmelerinin özel sektörle eşit işleme tabi tutulması, devlet işletmelerinin uygun koşullarla özel sektöre devredilmesi, “denizcilik işlerinde özel sektörün korunması ve bu konularda faaliyet gösteren kuruluşların tek bir çatı altında birleştirilmesi, işçilerin ve memurların tüm haklarının korunması için sosyal sigortaların daha aktif çalışması ve iktisadi ve teknik bütün tedbirleri alması, işçilere ücretli izin ve tatil hakkının tanınması ve vatandaşlara da sosyal haklar getirilmesi”⁵⁷⁴ şeklindedir.

DP’nin II. Kongresi hem yukarıda sıralanan yeniliklerin parti programına alınması sebebiyle oldukça önemlidir, hem de DP’lilerin muhalefet dilinin ne kadar sertleştiğini göstermesi açısından özet bir resimdir. Özellikle Hürriyet Andı ile birlikte ilişkiler daha da çıkmaza girmiş ve 12 Temmuz Beyannamesi ile balayına sürecine giren iktidar muhalefet ilişkileri tekrar sert bir hal almıştır. Bu gerilimin seçimin hemen öncesine rastlaması ise her iki partinin de gergin ve uzlaşmaz tavrının nedenini az çok açık etmektedir.

3.9 Kemalist CHP’nin Değişim Hamleleri

Çok partili hayata geçilmesi ile başlayan siyasi yarışta, CHP ilk defa kendini ifade etmenin ve seçmeni kendisine oy vermesi için ikna etmenin gerekli olduğu bir siyasi atmosferde yarışa girmiştir. 18 Temmuz tarihinde Ulus’ta yayınlanan bir seçim beyannamesiyle İnönü “Bize oy verirsiniz..” diye başlayan cümlelerle ilk kez vaatler sunmuş ve seçmenden oy istemiştir.⁵⁷⁵ Takip eden günlerde ise partinin esaslı bir kalkınmanın arifesinde bulunduğu duyurulmuş ve köylü ile şehirliyi memnun edebilmek için birçok yeni kararlar alınacağı ilan edilmiştir.⁵⁷⁶ Bunu “demokrasinin erdemi” olarak görenler olduğu gibi daha önce “kurulduğu tahttan kendi davasını savunmak, güçlü bir muhalefet karşısında kendisine oy istemek ihtiyacını hiç duymamış”⁵⁷⁷ olan İnönü’nün şimdi seçim kampanyasının başına geçtiğini ifade

⁵⁷⁴ Albayrak, **age**, 143-144.

⁵⁷⁵ “İnönü’nün Türk Milletine Seçim Beyannamesi”, **Ulus**, 18 Temmuz 1946.

⁵⁷⁶ **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1946.

⁵⁷⁷ Başgil, **age**, 65.

edenler de vardır.⁵⁷⁸ Bu hem CHP için, hem de Türkiye için önemli bir değişimin habercisidir. Zira muhalefetin tezleri karşısında kendi içinde de tartışma yaşayan DP, esnek ideolojisi sayesinde kolayca eski savunduğu tezlerden vazgeçebilmiştir. Koçak'ın ifadesiyle rekabetin kızıştığı bu dönemde, “ideolojik argümanların inandırıcılığı ikinci planda kalmış, sadece siyasi rekabetin yarattığı günlük politikanın vazgeçilmez sonuçlarına mahkum olunmuştu.”⁵⁷⁹

CHP'nin 1946 yılında yapılan Büyük Kurultayı bu bakımdan oldukça önemlidir. Bu kurultayda üç meselenin konuşulacağı duyurulmuştur. Bu 3 mesele, “tek dereceli seçimin yapılması, sınıf esasları üzerine cemiyetler kurulmasına imkan verilmesi, parti tüzüğünde değişmez genel başkan maddesinin değiştirilmesidir.”⁵⁸⁰ Kurultayın önemi, CHP'nin seçim öncesi DP'nin suçlamaları üzerinden yapılan tartışmaların etkisiyle bir liberalleşme evresine girmiş olmasıdır. CHP'nin bu kurultayda tartıştığı ve düzenlediği noktalar tartışmaların ekseninde yer alan önemli meselelerdir. Bu kurultayda ilk kez tek dereceli seçim sistemi onaylanmıştır, Milli Şef İnönü'nün isteğiyle “değişmez başkan” sıfatını kaldırılmıştır ve ayrıca sınıf esasına göre dernekler kurulabileceği kabul edilmiştir. Tek partili dönem boyunca muhalefet işlevi görmüş olan, hiçbir pratik önemi kalmamış bir kurum haline gelmiş müstakil grubun ortadan kaldırılması da diğer önemli gelişmedir.⁵⁸¹ Olağanüstü kurultayın sonucunda 336 delege ve 450 partili milletvekilinin 708'inin oy birliğiyle İnönü'nün 4 yıllığına genel başkan seçilmesine karar verilmiştir. Bu kurultayın bir diğer önemli noktası İnönü'nün radikal partililere muhalefetin seçime demokratik yollarla gireceği konusunda son mesajını net bir biçimde vermiş olmasıdır.

Kurultay sonrasında ilk reformlar yapılmaya başlanmıştır. Meclis dağılmadan önce üniversitelere özerklik veren yasa kabul edilmiş, öte yandan hükümete gazete kapatma yetkisi veren Basın Yasasının 50.maddesi kaldırılarak ve Af Yasası

⁵⁷⁸ Başgil: “Seçim sonuçlarının ne olacağı belirsizliği içinde artık İnönü için, herhangi bir kanunun oy birliğiyle çıkması için milletvekillerine tek bir işarette bulunmasının yettiği ve Ankara konservatuarında klasik müzik konserlerini, kendisinin ifadesiyle, daha iyi takip edebilmek maksadıyla bir okul öğrencisi gibi 60 yaşını geçkin haliyle mesela keman dersleri almakla oyalandığı yahut da sık sık ziyaret etmekten hoşlandığı şu veya bu fabrikanın ürünlerinin kalitesini daha iyi değerlendirmek arzusuyla kimya dersleri aldığı o güzel günler artık gerilerde kalmıştı.” Başgil, **age**, 65.

⁵⁷⁹ Koçak, **İkinci Parti**, 32-33.

⁵⁸⁰ **Vakit**, 27 Nisan 1946.

⁵⁸¹ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 69.

çıkarılarak bütün basın suçları affedilmiştir. Bu adımlar atılırken çiftçiler ve işçiler de unutulmamıştır. Çiftçilerin sempatisini kazanmak için Toprak Yasası çıkarılmış ve 23 Ocak 1946'da Toprak Mahsulleri vergisi kaldırılmıştır. İşçiler için ise işçi sigortaları yasası yürürlüğe konmuş ve Çalışma Bakanlığı kurulmuştur.⁵⁸²

CHP'deki değişimler bunlarla sınırlı kalmamış sonraki zamanlarda da CHP'nin duruşu büyük ölçüde değiştirilerek adeta devrimci kimliğinden arındırılmaya çalışılmıştır. 1947 Kurultayı'nda partinin laiklik tanımı değiştirilerek din politikası daha ılımlı bir hale getirilmiştir. Programdaki laiklikle ilgili maddeye şu fıkra eklenmiştir: "Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz."⁵⁸³ Bu söylem, CHP'nin 1930'lardaki radikal duruşu hatırlandığında oldukça yumuşaktır. Hamdullah Suphi Tanrıöver "Din tedrisatı etrafında partide yapılan tetkikler" başlıklı yazısında "Parti divanında varılan neticeyi şöyle anlatmıştır: "Din tedrisatı programı vücuda getirmek için memleketin bu bahislerde salahiyeti olan ilim adamlarına müracaat edilecek."⁵⁸⁴ Bu kurultayda parti tüzüğünde değişiklik yapılarak, cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı ayrılmıştır. Valilerin aynı zamanda CHP il başkanı oldukları sisteme son verilmiştir. CHP bu kurultayda Köy enstitüleri ve Halk evlerinin yapısının değişmesine yönelik kararlar alınmıştır. Ayrıca "Türk ve din büyüklerinin türbelerinin ziyarete açılması, İbadet ve ayinlerin serbestçe yapılması, haftada bir saatlik seçmeli din derslerinin ders programlarına konması, CHP'nin din eğitimine önem verdiğini belirten bir maddenin parti programına konması, yeniden İmam-Hatip Okulları ile bir İlahiyat Fakültesi açılması için ilke kararı alınmıştır."⁵⁸⁵ Aynı kurultayda CHP devletçiliği de özel sektörün yardımcısı haline getiren bir söylem yaratmıştır; CHP'nin tanımı "özel teşebbüslerin başarmaya imkan bulmadığı veya yeter derecede başaramadığı

⁵⁸² Albayrak, *age*, 82.

⁵⁸³ Timur, *Çok Partili Hayata*, 82.

⁵⁸⁴ Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Din tedrisatı etrafında partide yapılan tetkikler", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1947.

⁵⁸⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye* 4. Kitap (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999):105-107.

yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir” şeklindedir.⁵⁸⁶

DP muhalefeti CHP’yi hemen harekete geçirmiştir, CHP bu yönde reformlar yapmıştır. Ayrıca muhalefetin yerel seçimleri boykot etmesi de yine sonuç vermiştir. DP genel seçimlere daha liberal önlemlerle girmiştir. CHP tüm bu reformları yaparken, bir yandan da muhalefete demokratik kargaşa uyarısında bulunmuştur. İnönü’nün sözcüsü Nihat Erim, “Toplumsal yapıda derin rahatsızlıklara neden olan ortam devam ederse, bir süre özgürlük defterini kapatıp otoriteyi baştan aşağıya tesis etmek gerekli olabilir”⁵⁸⁷ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

DP’nin muhalefet argümanlarını çürütmeye yönelik önemli bir enerji harcayan CHP’nin duruşunda siyasi yarış neticesinde önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Seçilirse 6 ilkeyi anayasadan çıkarmaya niyetli olduğunu dahi gösteren CHP⁵⁸⁸, çeşitli sınıf ve zümreleri kazanmak için hem özel sektöre hem de dindar kesime pek çok adım atmıştır. Önceki iktisat politikalarından ve Kemalist ideolojiden ödünler vermiştir. Adnan Menderes’e göre iki halk partisi mevcuttur; “Birisi 1945 senesine kadar olanı diğeri de ondan sonra vücut bulmaya başlayanı. Aynı isim altında akla kara kadar birbirine zıt iki ayrı fikir ve felsefe temeline dayanan bu partinin bir fikir ve prensip partisi olmaktan ziyade tamamen iktidarı muhafaza etmek kaygusuyla her türlü fikir ve prensip tavizlerine peşinen razı olmuş bir teşekkül olduğunu ispat etmez mi? “⁵⁸⁹ Timur’a göre “Bu süreç her iki partiyi birbirine son derece benzer hale getirmiş ve Türkiye’deki partiler demokrasisi ikiz partiler demokrasisi haline gelmiştir.”⁵⁹⁰ Tüm bunların sonucunda ise başta İnönü olmak üzere CHP yöneticileri 1950 seçimlerini kazanmayı garantilediğini düşünürken⁵⁹¹, DP ise Şemsettin Günaltay hükümetinin seçimin adil yapılması için koşulları hazırladığını bildiğinden,

⁵⁸⁶ Timur, **Çok Partili Hayata**, 80.

⁵⁸⁷ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 36.

⁵⁸⁸ Sonraları İnönü Kırıkkale’de yaptığı konuşmada “Altı ok prensiplerinin Anayasa’dan çıkarılacağını, böylelikle, diğer siyasi partilere karşı kendi prensiplerini anayasa ile ayrıcalıklı bir mevkie koymuş olmayacaklarını, fakat bunların cumhuriyet prensipleri olarak, bütün partilerce bir şiar olması lazım geldiğini” ifade etmiş ve böylece 6 oku anayasadan çıkarabileceklerini iddia etmiştir. **Ulus**, 26 Mart 1950 ya da **Cumhuriyet**, 26 Mart 1950.

⁵⁸⁹ Timur, **Çok Partili Hayata**, 83.

⁵⁹⁰ **Age**, 82.

⁵⁹¹ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 23.

muhalefetini buradan yani CHP'nin Kemalist ilkelerden ödün verdiği üzerinden yapmaya başlamıştır.

Bütün bunlar, tek partili dönem boyunca siyasi bir yarış içerisine girmeyen CHP'nin çok partili hayata geçişle birlikte kendini rekabetin ortasında bulmasıyla gerçekleşen gelişmelerdir. CHP kendisini toplum nezdinde coşkuyla karşılanan DP ile yarış halinde bulmuştur. Bu koşullar altında CHP ya tek partili hayata geri dönecektir, ya baskı ile halkı sindirecektir ya da siyasi rekabetin gerektirdiği gibi davranıp değişim adımları atacaktır. CHP her ne kadar baskı yöntemini özellikle 1950 seçimlerine kadar olan tüm seçimlerde yoğun olarak kullansa da değişim sinyalleri de vermiştir. Bu öyle bir değişimdir ki artık iş DP'nin laiklik konusunda CHP'yi uyarmasına kadar varacaktır. Kemalist rejimin vazettiği pek çok uygulama bu dönemde revize edilmiş ve CHP resmen DP çizgisine yaklaşmıştır. Özellikle 1950 seçimleri öncesinde CHP ve DP zorlu bir yarışa girmiş, bu yarış psikolojisiyle her iki kesim de Kemalizm'i doğrudan eleştirmeseler de topluma Kemalizm'in özüne aykırı kimi noktaları da ihtiva eden bir alternatif sunmuşlardır. Bu mesele ile ilgili Koçak'ın sorduğu "Tek Parti ideolojisi nasıl olup da bu kadar kısa zamanda ve aniden dönüşüm geçirebildi?" sorusuna verdiği yanıt birinci bölümde de sıkça tekrarlanan bir meseleye ışık tutmaktadır: "CHP'nin de zamanında kendi ideolojisini kendisine inandırmakta ve kendi kütlesinin bu ideolojinin tamamını içselleştirmesinde güçlüklerle karşılaşmış olduğunu söyleyebiliriz."⁵⁹² Öyleyse Kemalizm'in esnek yapısına CHP'nin kendi ideolojisini içselleştirememesi ve ideolojik zayıflığı eklendiğinde bu dönüşüm hayli kolaylaşmıştır.

3.10 1950 Seçimleri Öncesi DP'nin muhalefet argümanları

DP kurulduğu zaman CHP'liler de dahil olmak üzere birçok kişi DP'ye 1930'un Serbest Fırkası gibi bir muvazaa partisi gözüyle bakmıştır.⁵⁹³ İstisnaları olsa da CHP,

⁵⁹² Koçak, **İkinci Parti**, 33.

⁵⁹³ Taner Timur bu iddiasında ısrarlıdır. DP'nin kuruluşunda İnönü-Bayar anlaşmasının olduğunu iddia eder. Bu iddiaya göre anlaşma uzunca zaman çeşitli biçimlerde devam etmiştir. Bayar ve İnönü

DP'yi özellikle ilk kuruluş aşamasında dışarıdan, Kemalizm ve sistem karşıtı bir siyasi hareket olarak değil, CHP içinden kopmuş ve CHP ile Kemalizm'in değerlerine sadık bir parti olarak topluma tanıtırma stratejisi belirlemişlerdir. DP'nin de CHP gibi programının merkezinde Kemalizm'in 6 ilkesinin olması bu durumun bir nedeni olarak görülebilir. Zaten CHP de yeni kurulan partiyi eleştirirken sık sık buradan propaganda yapmıştır. CHP'liler yeni partiyle kendi aralarında bir fark bulunmadığını ifade ederek, DP'nin bir kontrol partisi olduğu imajını oluşturmaya çalışmışlardır. Bu partinin CHP'nin aynısı, taklidi olduğuna vurguda bulunmuş ve kurucuların siyasi yaşamlarının tamamını CHP'de geçirmiş olmaları da bir argüman olarak sunulmuştur. İnönü'nün kurmaya çalıştığı "sadık muhalefet"⁵⁹⁴ ve buna yönelik teşviki ile üst düzey DP'lilerin partinin ilk kurulma aşamasında İnönü ile paslaşmış olmaları, programı onaylatmaları⁵⁹⁵ da birleşince haliyle ortaya muvazaa algısı çıkmıştır.

Asım Us'a göre "Kendisinin muvazaa partisi zannedilmesi korkusu" DP'nin hastalığıdır.⁵⁹⁶ Çünkü bazı DP'liler parti kurulduktan sonra partilerine muvazaa suçlaması yaparak partiden ayrılmışlardır. Dolayısıyla bu DP için varoluşsal bir tartışmadır. Belki de bu nedenle muhalefet partisinin kurucuları DP'nin muvazaa partisi olduğunu sık sık ve sert bir dille reddetmiş ve Menderes 17 Temmuz 1946'da Aydın'da yaptığı bir seçim konuşmasında CHP'nin izniyle kurulmayan partilerinin "kukla bir teşekkül" olmadığını belirtmiştir.⁵⁹⁷ Bir başka sebep de Cemil Koçak'ın vurguladığı gibi DP'nin varlık nedenini CHP'nin inisiyatifine bırakmama meselesidir. Çünkü böyle bir tavrın sonucu, CHP'nin DP'den "yine zamanı geldiğinde ve gerektiğinde siyaset sahnesini terk etmesini istemesi" olabilirdi.⁵⁹⁸ Dolayısıyla "güdümlü demokrasi" suçlamaları DP'ye zarar vereceği korkusuyla DP'lilerce sert bir inkar ile karşılanmıştır. Celal Bayar "danışıklı dövüş mü" sorusuna her seferinde "Serbest Parti'nin dahi bir muvazaa partisi olmadığını ve

sık sık bir araya gelmişler ve buluşmalar genellikle Bayar'ın talebiyle olurken, bazen de İnönü'nün davetiyle gerçekleşmiştir. Bayar bu görüşmelerin DP'nin bir muvazaa partisi olduğu suçlamalarını kuvvetlendireceği için gizli kalmasını istemiştir. Timur, **Türkiye'de Çok Partili Geçiş**, 32.

⁵⁹⁴ Eroğul, **age**, 115.

⁵⁹⁵ Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 42.

⁵⁹⁶ Us, **age**, 686.

⁵⁹⁷ İnan, **age**, 215.

⁵⁹⁸ Koçak, **İkinci Parti**, 913.

muvaazanın hafiflik olduğunu” söyleyerek cevap vermiş, “memleketin muvazaalı işlere tahammülü olmadığını” söylemiştir.⁵⁹⁹ Ayrıca Bayar muvazaanın “ya cinnet ya da hıyanet” olduğunu iddia ederek kendisinin böyle bir şeye ihtiyacı olmadığını da her fırsatta vurgulamaktadır.⁶⁰⁰ Celal Bayar DP’nin ilk büyük kongresinde bu anlama gelecek şu sözleri sarf etmiştir: “Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamahası hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta, uzun zaman, birbirinin hasretini çekiyormuş gibiydiler. O kadar ki iktidar partisinin göstermiş olduğu bu ruh haleti, bir muvazaa karşısında bulunulduğu kanaatine yer açtı. Bu kanaatte karşiki partiyi de düşürten bir mana olduğundan şüphe edilemez.”⁶⁰¹ Bu cümlelerin sonuna şunu da eklemeyi ihmal etmemiştir: “Halbuki, DP, sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanılarak ve Türk milletin olgunluğuna güvenilerek kurulmuştur.”⁶⁰² Muvazaa suçlaması, öyle ki, muhalefetin en sertleştiği zamanlarda dahi gündeme gelmiştir. Yine, Celal Bayar’ın 1950 seçimleri öncesinde dahi 30 Nisan’daki Kastamonu’daki nutkunda bu konuya değinmesi bu anlamda dikkate değerdir: “DP muvazaa yapacak bir parti olsaydı eğer mesuliyet alan insanlar bu kadar küçük ruhlu insanlar olsaydık biz Demokrat Parti’yi kurmaz iktidarın nüfuzu altında kalır, kendimizi ikbal yolları temine çalışırdık. Bunun muvazaa neresindedir? Kıyasıyla tenkide muvazaanın manası nasıl yer bulabilir?”⁶⁰³ Buradan anlaşılacağı üzere, muvazaa suçlamaları DP’nin savunmalarıyla savuşturulmaya çalışılmış ve bu konuda çok sert tavır alan DP’ye yönelik suçlamalar kısa sürmüştür. Zira bir süre sonra muvazaa partisi olmadığını kanıtlamak için muhalefet üslubunu sertleştiren DP, rejim düşmanı olmakla dahi suçlanmaya başlamıştır. Muvazaa tartışmasının önemi tam da bu sebeple, DP’nin siyasi üslubuna yaptığı etki nedeniyle önemlidir.

Muvazaa partisi olmadığını kanıtlama gayretinde olan DP’lilerin talepleri erken seçim söylentilerinin ortaya çıkması ile netleşmiş ve çokça dillendirilmeye

⁵⁹⁹ *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1946.

⁶⁰⁰ Celal Bayar, *Celal Bayar’ın 1946,1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri*, Top. Özel Şahingiray, (Ankara: Doğu Ltd. Ortaklığı matbaası, 1955): 56. 30 nisan 1950 tarihli Kastamonu nutkunda Celal Bayar şöyle demektedir: “Kendi hesabıma söylüyorum, ben Atatürk’ün en son başvekili olarak, o büyük adam ruhunu kucağımda Allaha teslim etmiştir. Bunun üstünde bana kim ne menfaat temin edebilirdi ki muvazaaya sapayım? Bu, ya cinnettir, ya hıyanettir.”

⁶⁰¹ Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata*, 31.

⁶⁰² *Age*, 31

⁶⁰³ *Zafer Gazetesi*, 30 Nisan-1 Mayıs 1950.

başlanmıştır. Anti-demokratik yasaların değiştirilmesi, sıkıyönetime son verilmesi, bürokrasinin tarafsızlığı için önlem alınması, seçimlerin güvenliğinin sağlanması DP'nin başlıca talepleridir. Söylem de buna uygun olarak, tek parti sisteminin yanlış uygulanan devletçilik politikaları, memleket şartlarına uygun olmayan ve zorla çıkartılan Toprak Kanunu, köylüye zorla yaptırılmakta olan köy okul ve yollarının aslında devletin vazifesi olduğu, anti demokratik kanunların iktidarcı himaye edildiği ve yeni düzene ters düşen bu kanunların değişmediği sürece kişi hakkından, hürriyetlerden bahsedilemeyeceği gibi argümanlar üzerinden kurmuşlardır. Buna cevaben CHP Sözcüleri ise partilerinin Atatürk'ün partisi olduğunu, Cumhuriyeti kurduklarını, inkılaplara öncülük ettiklerini, kadın haklarını sağladıklarını, ülkeyi yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtardıklarını, dış tehlikelerle dolu bir dönemde meselenin çözümü için iktidarda tecrübeli bir partinin bulunması gerektiğini, köy, okul ve yollarının yapılmasında vatandaşın katkısını arzu ettiklerini fakat köylünün payının azaltılacağını söyleyerek cevap vermişlerdir.

Tüm siyasi partilerin rejime karşı olduğu inancıyla şekillenmiş bir algının⁶⁰⁴ siyasi atmosferi oluşturduğu bir ortamda DP muhalefet argümanlarını kurarken oldukça dikkatli davranmıştır. Siyasi propagandasını tek parti karşıtlığı ve milli irade sloganları üzerinden kuran DP seçim meydanlarında iktidara geldiklerinde bütün demokratik hak ve hürriyetleri sağlayacaklarını, bürokrasinin yerine halk iradesini koyacaklarını, anti demokratik davranışlarla her zaman mücadele edeceklerini vaat etmiştir. DP bu muhalefet argümanları üzerinden CHP'yi eleştirirken, CHP irili ufaklı adımlar atmıştır. DP ise bunların neredeyse hiçbirinden tatmin olmamış ve samimiyet sorgulamasına girişmiştir. CHP'nin destekçisi Ulus gazetesinde çalışan Altan Öymen anılarında DP'nin muhalefet stratejisini kendince şöyle anlatır:

“CHP yöneticilerine hücum edilecek. Partinin 27 yıllık icraatları kötülenecek. Tabii bunun sorumluluğu Atatürk'e değil, İnönü'ye yüklenecek. CHP'nin iktidar yıllarlı “Atatürk dönemi-Inönü dönemi” diye ikiye ayrılacak. Atatürk dönemiyle ilgili eleştiri konuları için Atatürk değil, dönemin başbakanı İnönü hedef alınacak. Ama başbakanlık konusunda hassas davranılacak. Çünkü Atatürk döneminde bir de Celal Bayar'ın bir yıllık başbakanlığı var. Ve

⁶⁰⁴ Peyami Safa yazdığı bir yazıda kendince muhalif hareketlerle ilgili şu tespitleri yapmaktadır: “Marjinal fikirlerin hepsini bir arada istemesinden... Muhalif var ki hala şeriat ister, fes ve Arap harfi ister; muhalif var ki orak-çekiç ister; muhalif var ki orak-çekiç ister; muhalif var ki türk ticaretini azlıkların eline veren sömürge ekonomisi ister; muhalif var ki hem geniş hürriyetçilik hem de koyu milliyetçilik ister... Anayasa mı engel? Fakat bu bir tabiat kanunu değil. Onu değiştirmek de muhalefetin işi.” Peyami Safa, “Muhalefetin Talihsizliği”, **Vakit**, 1 Mayıs 1946.

o 1 yıl Bayar'ın en büyük övünç kaynağı. O süre eleştiri dışında tutulacak. Atatürk'ten sonraki dönemde ise başbakanların önemi yok. Baş sorumlu cumhurbaşkanı İnönü, ona yüklenilmeye devam edilecek. "Ekmeği vesikayla verdiler. Şekeri beş liraya yedirdiler... Jandarmaya dayak attırdılar. Sloganları zaten 1946'dan beri hazır."⁶⁰⁵

Dönemin CHP yanlısı Ulus Gazetesi'nde çalışan Öymen'in de işaret ettiği gibi Demokrat Parti siyasi hayata girdiğinde Milli Şef'i ve tek parti rejimini her ne kadar eleştirse de rejimin kırmızı çizgileri konusunda sınırları aşmamaya her zaman özen göstermiştir. DP özellikle muhalefet döneminde, laiklik ve komünizm konusunda iktidarın duruşuna sadık söylemler geliştirmiştir. Sert muhalefet izlemesine rağmen kanun yolundan çıkmamaya özen göstermiştir.⁶⁰⁶ Zaten daha önce belirtildiği gibi DP programını hazırladıktan sonra İçişleri Bakanlığı'ndan önce CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü'ye sunmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, Bayar'a Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılma gerekçesi olan "itikad-ı diniyeye hürmetkar" maddesini hatırlatmış ve programlarında benzer bir hükmün olup olmadığını sormuştur. Bayar ise "laikliğin dinsizlik olmadığı" hükmünden bahsetmiştir. Laiklik konusunda kendisi kadar hassas olduğuna inandığı Bayar'la bu noktada uzlaşan İnönü, ilköğretim seferberliği ve Köy Enstitülerini hakkında da garanti istemiştir.⁶⁰⁷ Ek olarak Ağaoğlu'nun aktardığı üzere Bayar'ı öğle yemeğine davet eden İnönü kendisine "Komünistlik ve irtica hakkında alınacak tedbirlere iştirak eder misiniz" diye sormuş ve bu soruya Bayar "tamamen" diyerek cevap vermiştir.⁶⁰⁸ Bayar ve DP'nin diğer kurucuları üzerinden oluşan bu güveni, DP zamanla perçinlemiştir de. Öyle ki, Günaltay dönemi ile birlikte, DP'nin söylemlerindeki laiklik vurgusundaki artmış ve DP CHP'ye karşı laikliği savunuyor bir pozisyona geçmiştir.⁶⁰⁹ DP'nin üst kademesi, Kemalizm'in kırmızı çizgilerinden

⁶⁰⁵ Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar** (İstanbul: Doğan Kitap, 2009): 62.

⁶⁰⁶ İnan, **age**, 480-81.

⁶⁰⁷ Demirel, **Türkiye'nin On Yılı**, 51.

⁶⁰⁸ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 310-11.

⁶⁰⁹ DP'nin 2.Büyük Kongresi bu uyarıların pek çoğuna sahne olmuştur. Bu kongrede genel başkan seçilen Celal Bayar, yaptığı konuşmada dinin siyasete alet edilmesini eleştirerek, "Türk ulusunun Müslüman bir ulus olduğunu ve tanzimattan beri diğer dinlere tanınan hakların bu ulusa da tanınması gerektiğini" ifade etmiştir. "Biz irticanın aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur amma irtica'a doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemezsek bu memleketin felaketini kendimiz hazırlarız. Bu noktada hassas bulunmamız lazımdır." Albayrak, **age**, 142. CHP'nin bazı illerde gericiilik yaptığını öne süren delegeler de olmuştur. Adana Demokratlarından Reşat Güçlü CHP'yi şöyle suçlamıştır: "Memlekette irtica vardır, tek sebebi CHP'dir. CHP birgün daha ayakta kalmak için, nasıl Atatürk'ün mirasını satarak yiyorsa, Atatürk inkılabını da satarak mürteciye taviz veriyor. Size vesika göstererek ispat ederim. Adana mıntıkasında akrep mıskası, yılan mıskası, satılıyor, üzerinde halk partisi damgası var. Damgasızlar değersizdir, şeklinde propaganda yapıyorlar." Albayrak, **age**, 141

biri olduğunu düşündüğü laiklik ilkesiyle ilgili söylemlerinde zaten genel olarak oldukça dikkatli davranmış, bahsi geçen dönemde ise bu konudaki hassasiyet CHP'ye karşı önemli bir muhalefet argümanına dönüşmüştür. Demokrat Parti'nin yayın organı olarak görülen Zafer Gazetesinin başyazarı Mümtaz Faik Fenik, CHP'nin son uygulamalarını laiklik karşıtı olarak ifade ederek 10 Ocak 1950 tarihinde "En büyük tehlike" başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu yazıda iktidar partisinin Ordu il kongresinde dağıttığını öne sürdüğü ve içinde "Allah'ın ikilik yaratanları sevmediği, İnönü'nün de gezilerinde bu ikiliği gidermek için çalıştığını" yönünde bilgiler bulunan broşür üzerinden iktidarı eleştirmiştir. Bu yazıda bir DP taraftarının kaleminden çıkan şu sözler vardır:

"Bu vaziyet karşısında bütün vatandaşlar endişe içindedirler. Nereye gidiyoruz? Atatürk inkılabını böyle mi müdafaa edeceğiz? Halk partisi seçimlerde kazanmak pahasına laiklik ve inkılapçılık prensiplerini feda mı ediyor? Muasır medeniyet seviyesinin üstünde bu vasıtalarla mı çıkacağız? Mahut kitapta olduğu gibi, bir adam nasıl olunur da, kalkar eski mecelleden bize misal verir." Ve "Umuru batına da bir şeyin delili o şeyin makamına kaim olur" diye bir kaziyeye dayanarak" her Demokrat Particinin sözü düşman sözüdür. Fakat biz Allah'ın emrine ve büyük İnönü'nün nasihatlerine uyuyoruz" diyebilir? Ve bu sözler laik bir parti kongresindeki üyelere dağıtılır?"⁶¹⁰

Bununla birlikte DP'nin de din söylemlerinde seçmenine karşı da dikkatli davrandığı açıktır. Zira DP, dindar seçmenini kaybetmemek için de sert cümleler kurmamaya özen göstermiştir. Örneğin "Bayar'ın Bursa'daki bir konuşması bir gazeteye "Bayar şeriatı yaşatmayacağız" dedi şeklinde yansınca, Bayar Sebilürreşad dergisine bir tekzip yollayarak "Şeriatı yaşatmayacağız sözü ağzımdan çıkmamıştır" demiştir."⁶¹¹ Açıktır ki DP klasik Celal Bayar gibi laikler⁶¹² ile dindar seçmenleri arasındaki dengeli bir söylem tutturmaya çalışmaktadır.

Özellikle tam da 1950 seçimleri öncesinde DP'lilerce CHP'nin Atatürk'ün çizdiği yoldan⁶¹³ ayrıldığına dair tartışmalar da yapılmıştır. En azından bu DP'nin önemli

⁶¹⁰ **Zafer**, 10 Ocak 1950. Bu noktada Zafer Gazetesinin DP'nin ve bilhassa Bayar'ın resmi olmayan dili ve kalemi gibi" olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 358.

⁶¹¹ Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata**, 48.

⁶¹² Bayar hem muhalefetteyken hem de DP iktidar olduğunda pek çok kere bu şekilde anlaşılabilecek beyanlarda bulunmuştur. Örneğin DP'nin iktidar olduktan sonra başlattığı Arapça ezan uygulamasından hoşlanmayan Bayar şöyle demiştir: "Ben böyle bir yasanın, DP'nin ilk icraatı olarak ortaya konulmasını hoş karşılamadım. Bu yasaya karşı değildim ama, beni memnun eden bir yasa da değildi; nasıl söyleyeyim, biraz da buruldum ! Ben Atatürk'ün bütün getirdiklerine karşı her zaman duyarlı olmuşumdur." Bozdağ, **Darağacında Bir Başbakan**, 104.

⁶¹³ Bu konuda da pek çok tartışma vardır. Atatürk'ün bıraktığı miras oldukça tartışmalıdır. Nadir Nadi bu mirasın şöyle olduğunu tarif eder: "Atatürk'ü hayatı boyunca takip ettikten sonra onun bize

iddialarından biridir. Hatta Celal Bayar'ın milletvekilliğinden istifasını da bu yönde değerlendirenler olmuştur. Bayar'ın istifasının ardından bir yazı yazan Nadir Nadi, ortada CHP'ye yönelik bazı dedikoduların dolaştığını, güya CHP'nin Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrıldığını, "Atatürk'e yürekten bağlı olan partililerin" bundan üzüntü duyduğunu ve Celal Bayar'ın da milletvekilliği vazifesini bu sebeple bırakmak zorunda kaldığının konuşulduğunu aktarmıştır.⁶¹⁴ Nadir Nadi'ye göre ise işin aslı öyle değildir. Yazıda Nadir Nadi şöyle demektedir:

"Zamanla değişen bazen büyük çapta kararlar almamızı gerektiren oynak ve tehlikeli dünya şartlarına rağmen Cumhuriyet hükümetleri programlarında ana çizgilerle kahraman atamızın kurduğu prensiplere daima bağlı kalmışlardı. ... Aynı yazıya karşı başka türlü reaksiyon gösterenler de oldu. Bir gazete, Atatürk'ün mirası olarak Cumhuriyet rejimini toplu bir halde ele aldı ve bütün Türk milletini bu mirasın sahibi diye gösterdi. Bir başka gazete miras ve mirasçı tabirlerini yersiz bulduğunu ilan etti. "Atatürk dedi milletimizin yetiştirdiği müstesna bir şahsiyettir ve bu itibarla Türk tarihinin malıdır. Onun ne mirası vardı ne mirasçısı." ⁶¹⁵

Samet Ağaoğlu'na göre 1945-50 arasındaki en dikkate değer hadiseler Anayasa'nın değiştirilmesiyle ilgili olan tartışmalarıdır. Timur'a göre 1924 Anayasası özellikle Demokrat Parti'nin Kuruluş aşamasında meşrulaştırma aracıdır. DP kurulduğu zaman "Demokrat Parti'nin devlet telakkisi" sorusuna Bayar "Anayasanın prensipleri dahilinde kalacaklarını, Kemalizm'in anayasada tam kemalini bulduğunu, Anayasanın geniş bir demokrasi ruhu ile tanzim edildiğini" ⁶¹⁶ ifade etmiştir. Ayrıca anayasanın "Çok demokratik olduğunu ve Hakkıyla tatbik edildiği takdirde bu memleketi çok mesut edeceğini" ⁶¹⁷ iddia etmiştir. Adnan Menderes ise anayasanın inkılapların zarureti ile hazırlandığını söylemiştir. "Her şeyin süratli olması için kuvvetler birliğinin kabul edildiğini" iddia etmiştir. ⁶¹⁸ DP'nin bu dönemde anayasa değişikliğine karşı çıkması dikkat çekicidir. DP'nin argümanı bu anayasanın ruh olarak demokratik fakat uygulama olarak otokratik olduğudur. Anayasa tartışmaları sırasında Menderes meclisten gecen kanunları anayasaya uygun olarak nitelemesine istinaden hukuk devletlerinin gereklerini hatırlatmıştır. Ayrıca tüm bu kararlar,

kocaman bir miras bıraktığını inkara yer yoktur. Bu miras bir inanma bir savaşıma ve bir başarıma ahlakıdır. Kendi nefsimize ve cemiyetimize inanmak kendimize ve cemiyetimize karşı daima samimi kalmak hangi şartlar altında olursa olsun savaştan yılmamak başarıyı her milli teşebbüste gaye bilmek Atatürk'ün bize miras bıraktığı her biri cihan değerinde kıymetlerdir. Ne mutlu o mirası yüreğinde saklayanlara." Bkz. Nadir Nadi, "Atatürk'ün Mirası", **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1945, 1.

⁶¹⁴ Nadir Nadi, "Atatürk'ün Mirası", **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1945, 1.

⁶¹⁵ Nadir Nadi, "Atatürk'ün Mirası", **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1945, 1.

⁶¹⁶ "Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti" **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁶¹⁷ "Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti" **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁶¹⁸ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 280-85.

anayasaya uygun olmayan hükümlerin kaldırılması şartının DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde alınan Hürriyet Misakı kararının bir gereği olduğunu ifade etmektedir. Menderes'e göre anayasanın insan hakları ve hukuk devletine dayanma şartı vardır. DP'lilerin tek itirazları anayasanın uygulanması noktasında olmuştur; "Tek parti mevcut oldukça tatbikatta kaymalar, aksamalar ve unutmalar olabilir." diyen Bayar, partilerinin kuruluş nedeninin de anayasanın ruhuna uymak olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁹ Zaten Bayar DP'nin daha ilk büyük kongresinde anayasanın "Atatürk'ün en büyük eserlerinden biri" olduğunu söylemektedir.⁶²⁰ Yine Bayar "bu sebeple 15 yıl süren Demokrat Parti'nin hayatı boyunca Atatürk anayasasını değiştirmeyi bir dakika bile düşünmediklerini" ifade etmektedir.⁶²¹ Atatürk gibi Düşünmek isimli kitabındaysa Bayar, Demokrat Parti'nin Atatürk anayasasından yana olduğunu ve "millet egemenliğini barajlayan, daraltan, güçten düşüren bir anayasa modeline karşı" olduğunu yazmıştır.⁶²² Bayar'a göre " bu anayasa vatandaşa hem en geniş hürriyeti vermekte, hem de bu hürriyetin dönüp kendisini yok etmesine engel olmaktadır."⁶²³ Bayar kuvvetler birliğini tartışırken yine 1924 anayasasına yaslanmaktadır. Kuvvetler birliğini "En doğru tefekkürün halk tefekkürü kaynağından geleceği düşüncesinden hareket edilerek müesseselere itibar edilmemiş ve bütün kuvvet büyük millet meclisinin şahsında toplanmıştır." diyerek açıklamaktadır.⁶²⁴ Menderes ise 1948'deki genel kurulda 1924 anayasasında inkılapların zarureti ve her şeyin kuvvetle çözümlenmesi için kuvvetler birliğinin zorunluluk olarak kabul edildiğini, ancak kuvvetler ayrılığının daha demokratik olduklarını iddia etmiştir.⁶²⁵ Aynı toplantıda Menderes bu mesele ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Yıkmaya çalıştığımız diktatörlük, anayasanın kuvvetler birliği prensibine dayanmasından ileri gelmiştir. Meclis bu prensibe göre, milletin tam kendisidir. Yasama, Yürütme ve Yargı kendisindedir. Bir sabah kalkar, istiklal mahkemeleri kurabilir. Bir sabah kalkar, saltanatı geri getirir."⁶²⁶ Tam da bu

⁶¹⁹ "Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti" **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁶²⁰ Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 38

⁶²¹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 44.

⁶²² Bayar, **Atatürk Gibi Düşünmek**, 59-60.

⁶²³ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 44.

⁶²⁴ **Age**, 10.

⁶²⁵ İnan, **age**, 449.

⁶²⁶ **Age**, 449.

tartışmalar esnasında Nihat Erim Ulus'ta yayınlanan yazısında, Menderes ve diğer CHP kökenli DP'lileri anayasaya aykırı oldukları kanunlar sebebiyle şikayet ettiklerinde bu kanunların DP kurulmadan önce konulduğunu hatırlatmış ve DP ileri gelenlerinin de bu işte sorumlu olduklarını hatırlatmıştır. Menderes'in bu ifadelerinin yer aldığı Vatan'da yayınlanan 25 Ocak 1947 tarihli, "İdareciler Kongresinin asıl manası" başlıklı yazısına Ulus'ta bir cevap yazan Erim, DP'lileri şöyle eleştirmektedir: "Bu kanunlarla o hükümler tespit edilirken, bugün Hürriyet bayraktarlığı iddiasında bulunan kimseler, memleket politikasının ileri gelen simalarından imişler: Büyük Millet Meclisinde üye olarak, millet adına hükümranlığın kullanılmasına iştirak etmekte imişler. Bu zatlar, şimdi şikayet eyledikleri durumun hasıl olmasına küçük bir itirazda bulunmamışlar. Ufak bir siyasi cesaret göstererek, ret oyu vermemişler."⁶²⁷ CHP'den ayrılan DP'lilere bu dönem boyunca en sık yapılan eleştiriler Erim'in vurgu yaptığı yerden gelmiştir.

Bir muhalefet partisi olarak DP'yi incelerken unutulmaması gereken DP'nin halk ile cumhuriyet elitleri arasındaki gerginlikten doğan bir başarıyla iktidara geldiğidir. CHP, Cumhuriyet Dönemi'ndeki tüm baskı ve zulümlerden sorumlu bir parti olarak görüldüğünden dolayı, DP'nin CHP idaresinin halkta yarattığı rahatsızlıktan beslenmesi muhalefet olmanın doğal bir sonucudur. DP, her ne kadar seçimler öncesi kampanyasında sık sık '27 yıllık istibdat'tan bahsediyor olsa da, muhalefet oklarını Atatürk dönemine değil doğrudan İnönü dönemine yöneltmiştir.⁶²⁸ DP'nin kuruluşundan itibaren DP Kurmaylarının kullandığı "O suçların faali Atatürk değil, İnönü'dür" formülü⁶²⁹ esasında DP'nin Atatürk karşıtı olduğu tezine de zemin sağlamamak için kurulmuş bir söylemdir. Kullanılan söylemler özelde İnönü'nün şahsından, genelde ise CHP'nin yeni karakterinden hareketle kurulmuştur. Şunu da ifade etmek gerekir ki Atatürk Döneminde uygulanan siyasi, toplumsal ve ekonomik politikalar halkın nezdinde pek çok sebeple İnönü döneminde uygulanan politikalardan farklı görülmüştür. 1946 yılından 1950 yılına kadar "İnönü Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na sokmamakla milleti iğdiş etmiştir" lafı ortalarda dolaşmıştır. Lütfü Karaosmanoğlu İnönü için "Derisini yüzüp içine saman doldurmalı" demiştir.

⁶²⁷ Nihat Erim, "İdareciler Kongresinin asıl manası", *Ulus*, 25 Ocak 1947.

⁶²⁸ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata*, 152.

⁶²⁹ Öymen, age, 202.

İnönü'nün asker kaçağı olması ve “Korkak kurtuluş savaşına zorla getirildi” gibi cümleler üst düzey dedikodulardır ki halka sonra yayılmıştır. Bu eleştirilerin bir kısmı da Atatürk ile İnönü arasındaki ilişkiden hareketle kurulmuştur. DP mecliste ve basında polemikler açarak, İnönü hakkında bir dizi iddiayı gündeme getirmiştir. Bunlardan bazıları siyasi niteliklidir. DP'nin bu yöndeki argümanlarından biri İnönü'nün Cumhurbaşkanı olunca paralardan Atatürk resmini çıkarttırmasıdır. Bir diğeri İnönü'nün Milli Şef sıfatını alması, bir diğeri Anıtkabir'in inşasını tamamlamaması ve son olarak da okullara kendi resmini astırmasıdır. İnönü bu noktada kendini kanıtlamak için büyük enerji harcamış ve paralarla ilgili kararı kendisinin almadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Kararın Merkez Bankası yönetiminin bir uygulaması sonucu oluştuğunu ifade etmektedir. Yine de Öymen şöyle diyerek İnönü'yü savunmaktadır: “Atatürk'ü ebedi şef olarak ülkenin lideri saymaya devam eden ve ona Avrupa'nın en görkemli anıtını inşa etmekte olan bir rejimin cumhurbaşkanıydı. Atatürk'ün Gençliğe hitabesiyle birlikte, kendisinin Atatürk'e “vatan sana minnettardır” diye biten- ünlü hitabesinin, tüm okullarda yan yana asılı bulunduğu bir dönemin cumhurbaşkanıydı.”⁶³⁰ Kaldı ki tam tersi iddialar da mevcuttur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnönü'nün Atatürk'ün adını dilinden düşürmediğini ve hatta Atatürk'ün gölgesi altında ezildiğini söyler.⁶³¹

Öte yandan, CHP'nin ve İnönü'nün Atatürk'ün tek varisi olarak gösterildiği yıllarda bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkan DP meşruiyetini bu mirasın sahibi olduğunu iddia ederek sağlamıştır.⁶³² DP çıktığı yolu Kemalizm'in kaldığı yerden devamı olarak nitelendirmiştir. Zaten Bayar takip edecekleri yolu Atatürk'ten öğrendiklerini ve kendilerini “o büyük ata”nın yetiştirdiğini söylemektedir.⁶³³ DP'liler kendilerini de Atatürk devrimini tamamlayacak kişiler olarak görmektedirler: “Biz Atatürk inkılabının ve bu memleket tarihini ilan etmiş olan o büyük zatın inkılaplarını ne

⁶³⁰ Öymen, *age*, 62-63.

⁶³¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, haz. Atilla Özkırımlı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 154-159.

⁶³² Ulus gazetesinde “Seçim Günündeyiz” manşetiyle birlikte gazetenin tüm yüzeyini kaplayan 6 ok ve “ İlk defa tek dereceli seçim yapıyoruz” manşetinin altında şu yazı yer alır; “Batan bir güneşten bir gece sonra doğan güneş nasıl aynı güneşe Atatürk'ten sonra millet ve parti bayrağını eline alan İnönü de aynı önderdir. Onun şerefli partisinin bayrağı üzerinde parıldayan altı ok geleceğimizin başarılı yollarına ışık saçar.” **Ulus Gazetesi**, 8 Temmuz 1945.

⁶³³ Şahingiray, *age*, 21, “Celal Bayar'ın Adana'daki Mühim Beyanatı- 29 Haziran 1946 “, **Vatan Gazetesi**, 30 Haziran 1946.

pahasına olursa olsun muhafaza edeceğiz. (...) Atatürk inkılabını hiç kimse ile konuşmaya hacet görmeden DP'nin büyük bir kütle halinde şahsiyeti manaviyesi namına katiyetle söylüyorum ki inkılap her hal ve şartta mahfuz tutulacaktır. Türk milleti o sayede şerefi kazanmıştır. İnkılabın muhafazasında memleketi seven hiçbir türkün tereddüt edeceğine ihtimal vermiyorum.”⁶³⁴ Onlara göre çok partili hayatın başlattığı dönüşüm Kemalizm'in esas amaçlarından sapma değil, bu amaçları tamamlamaya yönelik bir devam niteliği taşımaktadır. Zira DP'liler Atatürk'ün Türk toplumunda yaptıkları reformları demokrasi ve hürriyet ile tamamlama iddiasındadırlar.⁶³⁵ Bu noktada ifade etmek gerekir ki Bayar sık sık Atatürk'ün demokrat olduğunu söyleyerek, İnönü'nün otoriterliğinden dem vurmıştır: “Memleketi kurtarmak iddiasıyla tek başına ileriye atılanlar ve millete inanmayarak her şeyi kendilerinden bilenler diktatör ruhlu kimselerdir. Bunlar bazen ilk adımlarda muvaffakiyet gösterebilirler. Fakat sonradan hüsrana uğrarlar. Atatürk bütün hareketlerinde “Ben Türk milletine dayanıyorum” demişti. Ve muvaffakiyet sınırlarından biri de bu idi.”⁶³⁶ demiştir. Yani DP'lilere göre kendi çizgileri Kemalizm'in nihai noktasıdır. Talat Asal ‘DP iktidara gelmeden önce ve sonra sanki DP ve onun liderleri Atatürk’e karşıymış gibi bir olumsuz propaganda bombardımanı yapıldığını’ ama “Büyük Atatürk’e vefatından sonra en büyük sevgiyi, saygıyı ve ilgiyi DP'nin gösterdiğini” ifade etmektedir.⁶³⁷ Haliyle DP'liler kendilerine yönelik bu suçlamalardan rahatsızlık duymuşlar ve gayelerinin “Kemalizm'in canlı bir yorumunu” hayata geçirmek olarak tanımlamışlardır.⁶³⁸ Zaten Bayar'ın her fırsatta Atatürk ile yakınlığına ve kurduğu ilişkiye referans vermesi, Atatürk'ün son başbakanı olduğunu hatırlatması, Atatürk'ün ruhunu kendi kucağında Allah'a teslim ettiğini iddia etmesi bu söylemi kurmaya yönelik atılmış adımlardır.⁶³⁹ Bununla birlikte bu dönemde DP kurmaylarının Atatürk'e verdikleri referansları sadece muhalefet malzemesi olarak yorumlamak haksız olur. Bayar samimi bir Atatürk

⁶³⁴ Şahingiray, age, 58, “Celal Bayar'ın Kastamonu'daki Nutku- 30 Nisan 1950”, **Zafer Gazetesi**, 1 Mayıs 1950

⁶³⁵ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 310.

⁶³⁶ Şahingiray, age, 58, “Celal Bayar'ın Kastamonu'daki Nutku- 30 Nisan 1950”, **Zafer Gazetesi**, 1 Mayıs 1950

⁶³⁷ Asal, age, 75.

⁶³⁸ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 60-65.

⁶³⁹ Şahingiray, age, 56, “Celal Bayar'ın Kastamonu'daki Nutku- 30 Nisan 1950”, **Zafer Gazetesi**, 1 Mayıs 1950.

hayranıdır. “Atatürk seni sevmek milli bir ibadettir”⁶⁴⁰ diyecek kadar Atatürk’e bağlıdır. Atatürk’ü “Atatürk bilim, deney ve akıl çizgileri içinde bağımsız bir tefekkür, bir metottur.”⁶⁴¹ diye tanımlayan Bayar, Atatürk’ün tasviri noktasında şunları da söylemektedir: “Çünkü Atatürk bir kalıp değil, bir gerçeklik, bir akılcılıktır. Bilim, deney ve akıl çizgileri içinde bağımsız bir metottur. İşte bu sebeptendir ki, her dar boğazda, her kargaşalıkta, her umutsuzluk ortamında Atatürkçülük özellikle bizim için bir çaredir, diyorum. Ve her Türk insanının Atatürk metodunu kullanarak tükenmez çareleri bulup bu çareleri gözümüzün önüne çıkarmasını istiyorum.”⁶⁴² Bayar Atatürkçülüğü ise şöyle tarif etmektedir: “Benim gözümde hiçbir tarife sığmayan Atatürk’ü değil de Atatürkçülüğü az buçuk da olsa tarif etmek gerekiyorsa belki şöyle söylenebilir: “Tabiat kanunlarına aykırı düşmeyen insanın hayrına, yararına olan bütün fikir ve olaylar üstünde Atatürk metodu ile (yani bilim, deney ve akıl çizgileri içinde) düşünmek Atatürkçülüktür.”⁶⁴³ Menderes’e gelince; Menderes’in bazı sözlerinde Atatürk dönemine ilişkin ciddi eleştiriler vardır ama doğrudan Atatürk ve dönemi eleştirmemektedir. Menderes’in Atatürk’e bağlılığı büyük ölçüde kendisini milletvekili yapanın Atatürk oluşundandır. Esasında milli şef dönemi öteki dönemlerden temelde farklı değildir. Fakat eleştiriler İnönü üzerinden yapılmakta ve onun dönemi muhalefetin üzerinde durduğu zeminin tamamını oluşturmaktadır. Menderes’in İzmir’deki demecinde şöyle demektedir: “Cumhuriyetten sonra iki talihsiz tecrübe daha geçirmiş bulunuyoruz: Terakki Perver Parti ve Serbest Parti teşebbüsleri. Maalesef doğmadan ölen bu teşebbüsler bir siyasi olgunluk eseri olarak yaşatılabilirdi, bugün normal demokratik hayatın gereği gibi geliştiği devreyi idrak etmek mümkün olurdu. Gerek meşrutiyet, gerekse Cumhuriyet devrelerinde kısa süren bu talihsiz tecrübeler dışında memleketimiz yarım asra yaklaşan bir zaman içindeki gayretlerine rağmen, tamamen demokratik esaslara göre işleyen bir idareye kavuşmuş denilemez.”⁶⁴⁴ Bunlara ek olarak Menderes’in de Bayar gibi sisteme yani Kemalizm’e yönelik eleştirilerini İnönü döneminden kurduğunu görürüz. O kadar ki Menderes toplum nezdinde kabul görmeyecek Kemalist

⁶⁴⁰ Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, 18.

⁶⁴¹ *Age*, 21.

⁶⁴² *Age*, 18.

⁶⁴³ *Age*, 29.

⁶⁴⁴ *Vatan Gazetesi*, 1 Nisan 1946

uygulamalara dahi Atatürk dönemine rast geldikleri için bahaneler üretmiştir: “Memleketin kuruluşunda en büyük vazifeyi yapmış olan rahmetli Atatürk’e karşı Türk milletinin duymuş olduğu sonsuz itimat bu memlekette başka partilerin kurulmaması sebepleri arasında idi. Unutulmamalı ki o zaman dünyanın içinde bulunduğu karışık şartlar ve ideoloji cereyanları tek partili sistemi besleyecek mahiyette idi. Anayasa demokratik hükümleri ihtiva ettiği için bir ara Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulduğunu görüyoruz. Fakat türlü sebepler altında bu fırka muvaffak olamadı. Sonra da bizzat Atatürk’ün arzusuyla Serbest Fırka kuruldu. Fırkanın malum şekilde kapatılmasında sonra yeni bir parti kurmak teşebbüsü kimsede görülmedi. Çünkü tek parti sisteminin dünyada çok revaçta olduğu devirde memleketimizde tek parti hakim olmağa ve gittikçe şiddetini arttırmağa başlamıştı. Bazı hastalıklar vardır ki gizli kalırlar. Ve bünyeye sarsıntı getirmezler. Ancak bir zaman sonra dışarı vururlar. Bunun gibi harp yıllarının zorlukları, sarsıntıları tek parti usulünün memleket bünyesinde yarattığı birçok zaafların ortaya çıkıp herkesçe bilinmesine ve görülmesine sebep oldu.”⁶⁴⁵

Sonuçta, demokratlar seçimlere asker sivil herkesin umudunu DP’ye bağladığı bir süreçte girmiştir. Emekli General Ali Fuat Cebe soy, Korgeneral Fahri Belen, Yargıtay Başkanı Fahri Özyörük, Amiral Fırat Özdeş, Sinan Tekelioğlu, Suat Hayri Ürgüplü, Halide Edip Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Nadir Nadi gibi isimler seçimler öncesinde DP’nin saflarına katılmışlardır. Seçim propagandalarında iktidarı dini siyasete alet etmekle, muhalefete baskı yapmakla, plansızlıkla, mali ve idari politikalarda müdahaleci olmak suretiyle özel girişimin iş alanını daraltmakla suçlamıştır. 1950 seçimlerinin hemen arifesinde ise DP, o güne kadarki Kemalizm’in esas temsilcisi olma iddiasını bir adım daha ileriye taşıyarak CHP’yi Kemalist olmamakla suçlamışlardır. Altı ilkenin ve Atatürk’ün en azından ilkesel bazda tartışılmayacağı bir siyasi atmosferde DP bu durumdan faydalanmasını bilmiştir. Celal Bayar “Milli Şef” ile “Ebedi Şef” arasında bir gerginlik oluşturarak buradan yeni bir Kemalist akım çıkarmaya çalışmıştır. 1 Aralık 1945’te Bayar kuracakları yeni partiden bahsederken “partisinin Kemalizm ideolojisinden yani tam bir demokratlıktan mülhem olarak” kurulacağını ifade etmektedir. Siyasal meşruiyetinin

⁶⁴⁵ “Celal Bayar ve Adnan Menderes’in Nutukları“, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Temmuz 1946, 3.

buradan kuran CHP için DP'nin Atatürk'ün varisi rolüne soyunması varlıklarının devamlılığı açısından tehlikeli bir durum yaratmıştır. Bu sebeple CHP de DP'nin ortaya çıkmasından itibaren seçim propagandasını ve siyasi kimliğinin özünü Atatürk'ün partisi oldukları ve onun tarafından kuruldukları söylemine dayandırmıştır.⁶⁴⁶ Bütün bunlara rağmen hatırlamak gerekir ki, DP ile ilgili en önemli tartışmalardan biri Atatürk'ün varisi olduğunu iddia eden DP'nin Atatürk karşıtlığı ile suçlanmasıdır. Bu bağlamda, DP Programının eleştirilen ve yine karşıt argüman olarak kullanılan özelliklerinden biri programda Atatürk'ün adının bir kez bile geçmemiş olması ve Atatürk devrimlerine hiçbir referans verilmemesidir.⁶⁴⁷ Ama unutmamak lazımdır ki bu tartışmalar DP'nin muhalefet yıllarından ziyade iktidar yıllarında gelmiştir.⁶⁴⁸ Bu tezin konusu muhalefet söylemleri olduğundan, bu tartışmalar tezin temel konusunun dışındadır. Bütün bunlara karşılık, çeşitli reform girişimlerinde bulunan CHP'nin her adımını samimiyetsiz ve yetersiz bulmuşlardır. Tüm bunların toplumda siyasi bir karşılık bulması ise DP'nin motivasyonunu arttırmıştır. Seçim sonuçları DP'den çok yaptığı reformlarla seçimi kazanacağına garanti görüyle bakan CHP'yi şaşırtmıştır.

⁶⁴⁶ CHP'nin üzerinde Atatürk ve İnönü'nün resminin olduğu 1946 seçim afişlerinde şöyle yazmaktadır: "Atatürk ve İnönü Cumhuriyet Halk Partisinin başlarıdır- Oylarımızı onların partisine vereceğiz" **Ulus Gazetesi**, 18 Temmuz 1946.

⁶⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı: 1889-1960** (İstanbul, Remzi, 1998), 190.

⁶⁴⁸ Dönemin Kemalist devrimlerin yıkıldığı bir dönem olduğunu ısrarla vurgulayan Altan Öymen anılarında o günleri şöyle anlatır: "Demokrat Parti'nin bazı örgüt kongrelerinde, kadın haklarının sınırlandırılması, çokeşliliğin yasallaştırılması, kılık kıyafetin İslamileştirilmesi talebi yükseliyordu. DP dönemini Atatürk dönemiyle hesaplaşmanın fırsatı sayanlar her yerde kendini gösteriyordu. Şeyh olduklarını ilan edip devrimleri suçlayan kişiler ortaya çıkmıştı. Diyanet işleri bakanlığı bunlara karşı halkı uyarıyor fakat sonuç alamıyordu. Buna paralel olarak Atatürk'ün heykellerine gece vakti baltalarla çekiçlerle saldırıp heykelleri parçalayanlar oluyordu. Heykel saldırılarından biri Kırşehir'de yaşanmıştı. 1951'in şubat ayının 24.günü cumhuriyet meydandaki Atatürk anıtı parçalanmıştı. Bu olaylara başta öğrenci kuruluşları olmak üzere çeşitli kuruluşlardan tepkiler başlamıştı. Başta Kırşehir olmak üzere çeşitli kuruluşlardan tepkiler başlamıştı. Başta Kırşehir olmak üzere belirli illerde irticaya karşı mitingler düzenlenmişti." Öymen, **age**, 168.

4. BÖLÜM: DP’NİN İDEOLOJİSİ VE SÖYLEMİNİN ÖZÜ

DP, CHP döneminden çeşitli söylemsel farklılıklar içermekle birlikte, bu dönemle önemli süreklilikler ihtiva eder.⁶⁴⁹ Zaten, DP’yi kuran kadronun en azından yöneticiler bazında CHP’den geldiği önemli bir noktadır. “Yeni Partinin karakteri” tartışılırken, vurgular da daha çok buradan, Celal Bayar ve arkadaşları üzerinden yapılmaktadır.⁶⁵⁰ Tabii bu noktada İnönü’nün CHP saflarına kattığı gücü es geçmemek gerekir; zira Celal Bayar’ın, o dönem, Milli Şef İnönü kadar güçlü bir figür olmadığı aşikardır.⁶⁵¹ DP bu noktada “Devlet Başkanının fiilen bir partinin başkanlığında bulunması, diğer partileri zor bir mevkide bulundurmaktadır.” diyerek sürekli itirazlarda bulunmuştur.⁶⁵²

DP ortaya çıktıktan sonra, basında yer alan tartışmalardan biri DP’nin hiçbir ideolojik derinliği olmadığı noktasındadır. Peyami Safa Vakit’te yazdığı “Demokratlara” başlıklı yazıda DP’nin CHP gibi “hangi fikir unsurlarını telif ettiğinin bilinmesine imkan veren eklektik bir hüviyeti bile” olmadığını söyleyerek “velhasıl, nazari ve ameli, bir davanın hallini gerektiren metoda bağlı ve fikir haysiyetine sahip, müspet ve muayyen, hiçbir tenkidinize rastlamadık.(...) Ne sisteminiz ne de hatta pragmatik yoruma bağlanabilecek insicamlı bir ameli görüşünüz var.”⁶⁵³ demektedir ve DP kadrolarının yeterli liyakate sahip olmadığını

⁶⁴⁹ Sunar, **age**, 2077.

⁶⁵⁰ “Yeni Partinin Karakteri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ocak 1946, 3.

⁶⁵¹ Hatta bu dönem, CHP’nin İnönü üzerinden yaptığı primi gören DP, İnönü’ye parti başkanlığıyla cumhurbaşkanlığını ayırması yönünde baskı yapmış ve CHP’yi İnönü’yü DP listesinin başına yazmakla tehdit etmiştir. Bu durum gazetelere şöyle yansımıştır “Milletvekili seçimi 21 Temmuz da yapılacak bugünkü toplantısı - Halk Partisi Milli Şefi nereden aday gösterirse Demokrat Parti de o bölgede Milli Şef’in ismini aday listesinin başına geçirecek.” **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Haziran 1946

⁶⁵² **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Haziran 1946.

⁶⁵³ **Vakit Gazetesi**, 27 Temmuz 1946. Ayrıca, Peyami Safa benzer bir eleştiriyi başka bir tarihte CHP’ye getirmiş ve CHP’nin hiçbir zaman parti olmadığını ifade etmiştir: “ Bu kurultayın manası-Bence Cumhuriyet Halk Partisi hiçbir zaman bir parti olmadı. Bunu Atatürk de samsundaki nutkunda söylemiştir. Milli bünyede saklı dağınık enerjileri evvela istiklal sonrada inkılap hedeflerine toplamak için kurulan bu teşekkülün eklektik ve tezatlı yapısı devam ediyor.Dün toplanan kurultay zımni veya açık hedefleriyle bu partinin parti olmak için yaptığı ilk hamle sayılabilir. Gündemin 3 maddesi-

iddia etmektedir. “Aranızda tek şöhretli iktisatçı, sosyolog, felsefeci yok.”⁶⁵⁴ Ayrıca aynı yazıda DP’nin homojen olmayan yönetici kadrosundan bahsetmektedir: “Celal Bayar’ınız laikdir, Kenan Öneriniz dinci, Köprülünüz milliyetçidir, Yalmanınız kozmopolit. Kiminiz devletçisiniz, kiminiz liberal... Bir Sazak’ınız, bir Menderes’iniz vardır ki büyük arazi sahibidir ve büyük mülkiyetin müdafaacısıdır.”⁶⁵⁵ Bazılarıysa ülkede zaten böyle bir ideolojik farklılığa ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir. Ahmet Hamdi Başar ise Cumhuriyet gazetesinde yazdığı yazıda “Parti’nin dayandığı hiçbir fikir temeli, hazırlığı, halka yayılarak heyecan vermiş bir edebiyatı, kısacası hiçbir şeyi yoktur” demek ve zaten DP’nin “fikir, heyecan ve hareket itibarıyla en ufak bir maziye” sahip olmadığını eklemektedir.⁶⁵⁶

DP’nin iyice planlanmış, çerçevesi çizilmiş bir strateji ve siyasi programa sahip olduğunu söylemenin doğru olmadığı açıktır. Bunun yanında DP’nin 1946 yılındaki kuruluş aşaması ile 1950’de iktidara geldiği ruh arasında fark vardır. DP muhalefet yıllarında kendi içinde bir dönüşüm geçirmiş ve bu dönüş 1950 yılında dahi tamamlanmamıştır. Bu eklektik amorf ideoloji DP’nin herkesi kendisine yakın görmesine neden olmuştur.⁶⁵⁷ Dolayısıyla “DP’nin kimi veya hangi çıkarları temsil etmediğini söylemek, neyi temsil ettiğini söylemekten daha kolaydır.”⁶⁵⁸ Bunların yanında, DP kuruluş nedenini programının birinci maddesinde şöyle açıklamaktadır: “Siyasi hayatımızın birbirine saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle

Başkanın değişmezlik vasfının kaldırılmasıdır. Fevkalade şartlardan doğan bu geçici vasfın değişmesi partinin bünyesine ait bir tadil değildir. Tek dereceli seçim de yalnız metoda ait bir değişmedir ve esasla ilgisi yoktur. Fakat üçüncü madde, ki sınıfsız cemiyet telakkisinin terk edilerek sınıf mücadelesinin makbul sayılacağını göstermektedir, partinin bütün ideolojik ve siyasi görüşünü kökünden söküp değiştiren bir tadil teklifi mahiyetindedir. Bu liberal hamle, Cumhuriyet Halk Partisinin bir parti haline gelebilme için muhtaç olduğu sistem vahdetini sağlamaya el verir mi hayır! Çünkü devletçilik milliyetçilik ve inkılapçılık gibi umdeleri kaplayan vuzuhsuzluk ve her çeşit yoruma imkan veren kaypaklık devam ettikçe Halk Partisinin sağ mı, sol mu, liberal mi, sosyalist mi, nasyonalist mi olduğunu anlamak mümkün değildir.” **Vakit Gazetesi**, 11 Mayıs 1946.

⁶⁵⁴ **Vakit Gazetesi**, 27 Temmuz 1946.

⁶⁵⁵ **Vakit Gazetesi**, 27 Temmuz 1946.

⁶⁵⁶ Ahmet Hamdi Başar, “Demokrat Parti ve Muhalefet Fikri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1946, 2.

⁶⁵⁷ Koçak, **İkinci Parti**, 32.

⁶⁵⁸ Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı**, 110.

yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur.”⁶⁵⁹ Kuruluş nedenini bu şekilde açıklayan DP’nin ideolojisinin özünü oluşturan üç temel söylem vardır. Siyasi dayanağını demokratikleşme ve milli irade, ekonomik dayanağını ekonomik kalkınmacılık ve yeniden dağıtım, kültürel dayanağını ise muhafazakar modernleşme ve batılılaşma olarak açıklayan DP, bunlara mukabil Kemalizm’in altı okunu da yeniden yorumlayarak programına dahil etmiştir. DP’nin ideolojisini anlamak için öncelikle siyasi, ekonomik ve kültürel dayanaklarına bakmak, sonra altı okla ilgili yorumlarını analiz ederek, Kemalizm’le ilişkisini buradan görmek gerekir.

4.1 DP ve Popülizm

Temelde tüm siyasi söylemini “Demokrasi ve Milli İrade”, “Muhafazakar Modernleşme ve Batılılaşma”, “Ekonomik Kalkınmacılık ve Yeniden Dağıtım” temaları üzerine kuran ve Kemalizm’in altı okunu çeşitli yorum farklılıkları ile birlikte benimseyen DP, pek çok analize göre Türkiye’de popülizmin ilk sözcüsüdür.⁶⁶⁰ Demirel’in ifadesiyle bu resme göre “DP, halk adına hareket ettiğini ifade eden militan laiklik ve devletçiliğe dayalı ‘dışlayıcı bir tek parti popülizmi’ yerine, laikliği ikinci plana itip, özel teşebbüsü öne çıkaran ve halkın taleplerini dikkate alan kapsayıcı bir popülist harekettir.”⁶⁶¹ DP ile ilgili, bu tartışmayı yapabilmek için önce popülizmi tanımlamak gerekir. Laclau popülizmin “kaygan ve tekrar tekrar kullanılan bir kavram” olduğunu iddia eder.⁶⁶² İlkay Sunar popülizmin tanımını “iktidarı elinde tutan hakim ittifakı ve ideolojiyi sorgulayan, bu ittifaka karşı iktidar dışı kalmış kitleleri harekete geçiren ideolojiler ve akımlar”⁶⁶³ şeklinde yapılabileceğini ifade eder. Torcuato di Tella’nın tanımına göre popülizm “kentsel işçi sınıfı ve/veya köylülüğün desteğiyle beslenen fakat bu kesimlerin hiçbirinin özerk örgütsel gücünün ürünü olmayan bir siyasi harekettir.”⁶⁶⁴ Bu tanıma göre

⁶⁵⁹ “Yeni Partinin Programı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ocak 1946, 2.

⁶⁶⁰ DP’nin ideolojisini bu şekilde açıklayan formülasyon için bkz. İsmet Akça, “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Üzerinden Alternatif bir okuma denemesi”, der. Evren Balta Peker ve İsmet Akça, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 351-406.

⁶⁶¹ Demirel, Türkiye’nin Uzun On Yılı, 127.

⁶⁶² Ernesto Laclau, *İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sarıca, (İstanbul: Belge Yayınları, 1985), 156.

⁶⁶³ Sunar, *agm*, 2076.

⁶⁶⁴ Laclau, *age*, 165.

popülizmde sınıflar vardır ama sınıfsal niteliklerini ifade edecek şekilde sistem içinde var olamazlar.⁶⁶⁵ Tek bir gruba ya da sınıfa ait olmayan popülizm farklı gruplarla ve ideolojilerle eklemlenebilir, liberalizmle de, sosyalizmle de, faşizan ideolojilerle de, milliyetçi ve dinci akımlarla da yakınlaşabilir. Popülizm, “Bürokratik seçkinler, aydınlar, ekonomik elitler, orta sınıflar, işçiler ve köylüler” gibi farklı kesimler arasında kurulabilen koalisyonlara dayanabilmektedir.⁶⁶⁶ Popülist ideolojilerin ve akımların hangi kesime dayanırsa dayansın, çeşitli benzerlikleri vardır. Bu benzerliklerden bir tanesi, Popülist akımların “kitleleri birleştirebilecek yaygın folklorik öğeleri belirli bir şekilde biçimlendirip dinci, milliyetçi, faşizan, sosyalist, liberal ya da karmaşık bir ideoloji ile karıştırdıktan sonra hakim ideolojiye karşı yöneltmeleridir.”⁶⁶⁷

İnsel’ e göre DP “Popülizmi, geleneksel devletin otoriter güçlerine karşı bir toplumsal taban oluşturmak amacıyla aktif biçimde”⁶⁶⁸ kullanmıştır. Söylemlerde CHP’nin bürokrasiyi kayırmasına sık sık vurgu yapılmış, CHP “memuru vatandaşa, vatandaş memura düşman eden zihniyet” olarak eleştirilmiştir. CHP döneminde jandarmanın vatandaşları zorla kömür ocaklarında çalıştırmasından, ölümlere kaput bezi bulunamayacak kadar yoksulluğun artmasına kadar pek çok kötülüğün sebebi olarak devlet ve bürokrasi gösterilmiştir.⁶⁶⁹ Albayrak da DP’nin Türkiye’de popülizmin gerçek temsilcisi olduğunu tam da bu nedenle iddia eder. Ona göre CHP’nin uygulamalarını şiddetle eleştiren DP, siyasete halkı ortak etmiş ve halkı ‘en büyük siyasi gücün kendisi olduğuna’ inandırmıştır.⁶⁷⁰ Demirel ise DP’nin millet tasavvurunun partinin alamet-i farikalarından biri olduğunu, bürokrasi karşıtlığının da parti ideolojisinden kaynaklandığını söylemekle birlikte, DP’nin sadece bu karşıtlık üzerinden varolmadığını hatırlatır. Ona göre DP, kısmi bir tutarlılığı olan toplumsal düzen tahayyülüne sahip olduğu gibi, çoğu popülist harekette görülen hayal mahsülü, gerçeklikten kopuk çözüm önerilerine dayalı bir siyaset önermez.

⁶⁶⁵ Age, 165.

⁶⁶⁶ Sunar, **agm**, 2076.

⁶⁶⁷ **Agm**, 2076.

⁶⁶⁸ İnsel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin”, 154.

⁶⁶⁹ Demirel, **Türkiye’nin uzun On Yılı**, 121.

⁶⁷⁰ Albayrak, **age**, 550.

Nelere hangi sebeplerle muhalif olduğunu belli bir iç tutarlılık ile kısmen kapsamlı bir biçimde sunabilmiştir.”⁶⁷¹

Devlet- toplum ya da siyaset- toplum arasındaki bu gerilimden hareketle Keyder, 1950 seçimlerinin seçkinlerin işi olan siyasetin yapısını değiştirdiğini iddia etmektedir. Bu durum ortaya yeni tür siyasi faaliyeti içeren bir formülü ve “milletle gitmek” kavramını çıkarmıştır.⁶⁷² DP bu güç mücadelesi içinde var olmaktadır. Zaten DP söyleminin özellikle köylü sınıfı üzerindeki etkisi de tam da buradan kaynaklanmaktadır. DP, “ideolojik olmaktan ziyade, bir temsiliyet tarzı sağlamıştır ki bu insanların hayatında önemli bir yere sahiptir.”⁶⁷³ Demokratlar partinin yerli olduğunu ve köklerini millettten aldığını iddia etmişler⁶⁷⁴ ve halkı buna ikna etmişlerdir.

Keyder’e göre DP’nin popülist söyleminin iki temel ögesi vardır. Bunlar Keyder’in ifadesiyle “devlet müdahalesi karşısında pazarı savunan iktisadi özgürlük ve merkezinin ideolojik tecavüzü karşısında mahalli gelenekleri savunan din özgürlüğüdür.”⁶⁷⁵ Bu dönemde pazarın bu kadar merkezde olan bir söylem olmasının nedeni savaştan güç toplayarak çıkan burjuvazinin bürokrasi ile yollarının ayırmak istemesi ve kendine yeni bir taraf aramasıdır. Burjuvazi, korporatizmi benimseyen bir sistem yerine de liberalizme sarılmıştır. Çünkü özerk ekonomi, bürokratik kontrol dışında serbest rekabeti önermektedir.⁶⁷⁶ DP hegemonyasını CHP modernliğine karşı “kalkınmacı bir modernliği” öne sürerek, bunu CHP’nin otoriterliğine eleştirilerde bulunarak ve köylünün temsilciliğine soyunarak kurmuştur. Taşkın, Bayar ve Menderes’in çizgisinin başarısını “cumhuriyet reformlarını Atatürkçülüğün bir ideali olarak görülen uygarlığın, kitlelerce kabul görebilecek daha somut kazanımlarını vaat eden ekonomist bir söylemle kaynaştırmalarından”⁶⁷⁷ kaynaklandığını ifade eder. DP’nin vizyonunun popülerleşmesi de bu bağlamda ele alınmalıdır. Demirel ise popülizmin tanımının iktisadi kararlar alınırken parti çıkarlarının öne çıkarılması

⁶⁷¹ Demirel, *Türkiye’nin uzun On Yılı*, 128.

⁶⁷² Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 163.

⁶⁷³ Arat-Koç, *age*, 172.

⁶⁷⁴ Demirel, *Türkiye’nin uzun On Yılı*, 121.

⁶⁷⁵ Keyder, “Popülizm ve Demokrasi”, 164.

⁶⁷⁶ *Age*, 164.

⁶⁷⁷ Yüksel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, (İstanbul: İletişim Yayınları, Ağustos 2007), 96.

olması halinde DP'nin popülist olarak tanımlanabileceğini iddia etmektedir. Bunun yanında da popülizmin tek kullanım şeklinin bu olmadığı notunu düşmektedir.⁶⁷⁸

1946-50 arasında muhalefetin bir diğer söylemi dinsel tartışmalardan beslenir. Seküler bir toplumsal hayat kurarak kitlelerin tepkisini çeken Kemalist devlet, milliyetçiliği de sekülerleştirerek bunun üzerinden toplumu kontrol etmeye kalkmış, başarılı olamamış ve milliyetçilik seçkinlere ait bir ideoloji olarak varlığını sürdürmüştür. Bu rejimde bürokrasi devletin adeta eli kolu olmuştur. Devlet düşünme, konuşma ve topluma müdahale isteğini bürokrasi eliyle yapmıştır. Türk bürokrasisi, asker ve sivil unsurlarıyla kendilerini devletin kurucusu bir başka ifadeyle sahibi görürler. Bu bakış kendilerinde onlara gerektiğinde devleti koruma sorumluluğunu yükler. İşte tam bu noktada Türk sağının altını çizdiği toplumsal ve siyasal merkez çatışması ortaya çıkar. Bürokrasinin elinde şekillenen ve devletin çıkarlarını öncelediğini söyleyen siyasal merkez, devletçiliğin temel siyasal parametrelerini korumak için çaba harcar. Böylece bizatihi kalkınma projesi olmaktan çıkarak iktidar ilişkilerinde bir amaç haline gelir.⁶⁷⁹ Buna ek olarak, din üzerinde kurulmaya çalışılan baskı ve dinin bürokratlarca kontrol edilen bir sistem içinde sınırlandırmaya çalışılması Kemalizm ile din arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmıştır. Böylece din özgürlüğü sadece DP'nin değil, bu dönemden itibaren başka partilerinde muhalefet argümanlarından biri haline gelmiştir.⁶⁸⁰

Her iki muhalif söylemin merkezinde de halk bulunur. Bu noktada Laclau'nun popülist söylemin hem halk kavramına hem de sınıflara başvurabileceği noktasında yaptığı uyarıyı hatırlamak gerekir. Ona göre halka verilen her referans söylemi popülist yapmaya yetmese de “her durumda halka başvurma popülizmde merkezi bir yer işgal eder.”⁶⁸¹ Zira DP söyleminde de çokça yer eden ‘halk’ kavramı teorik statüden yoksun, soyut düzlemde bir kavramdır. Zaten DP halkı bir yandan sınıfsal olmayan bir düzlemde soyutlarken, bir yandan da bunu Laclau'nun ifade ettiği gibi popülizmin bir belirtisi olarak “kitlelerin devlete muhalefeti olarak” imlemektedir.⁶⁸²

⁶⁷⁸ Demirel, Türkiye'nin uzun On Yılı, 127.

⁶⁷⁹ Beriş, **age**, 27-28.

⁶⁸⁰ Keyder, “Popülizm ve Demokrasi”, 167-170.

⁶⁸¹ Laclau, **age**, 179.

⁶⁸² **Age**, 184.

4.1 Demokrasi ve Milli İrade Söylemi

Demokrasi ve milli irade söylemi DP'nin neredeyse en sık başvurduğu kavramlardır. Bu iki kavramı birbiri içine geçirerek kullanan DP'nin CHP'den en temel farkı demokrasi kelimesini tedavüle sokmasıdır. DP öncesinde yani otoriter bir sistemin esintilerini taşıyan tek parti rejimi boyunca Halk Partisi ve kurmaylarının demokrasi kavramı ile kurduğu ilişki oldukça problemlidir. Demokrasi ve milli irade temaları üzerinden kendini tanımlayan DP, muhalefet dönemi boyunca ve hatta iktidara geldikten sonra da sürekli tek parti rejimi ile polemik halindedir. Hatta iktidar yıllarında, zaman zaman kısıtlı demokrasi ile ilgili uygulamalarını da bununla meşrulaştırmıştır.⁶⁸³ Özellikle 1946-50 yılları arasında CHP'nin demokrat olmadığı üzerinden bir propaganda faaliyeti yürüten DP'ye konu ile ilgili pek çok itiraz gelmiştir. Ahmet Hamdi Başar “Memlekette bugün demokrasi namına bağırıp çağırabiliyorsak bunu sağlayan bugün ki iktidardır; yani Türkiye’de bir hürriyet devrine girilmişse bu hürriyet alınmamış sadece verilmiştir.” diyerek ve CHP'nin aslında demokrasinin kurucusu olduğunu iddia etmiştir.⁶⁸⁴ Yine Abidin Daver İsmet İnönü’nün “yalnız bir parti başkanı gibi değil, demokrasi denilen siyasi mezhebin ruhunu kavramış, ona inanmış bir lider” olduğunu yazmıştır.⁶⁸⁵ DP ise bunun tersini iddia ederek, muhalefet söylemini CHP'nin anti-demokratlığı üzerinden kurmuştur. Menderes 1945 Eylülünde Vatanda yazdığı yazıda “siyasi hak ve hürriyetler bakımından 1908 inkılabının gerisine düşüldüğünü söyler.”⁶⁸⁶ Yine 1947’de Hasan Saka hükümetine benzer bir eleştiri getirir ve “Cumhuriyetin bir hükümet kalıbı olarak ve şekil halinde kaldığı, milli iradenin hakim kılınması gibi esaslı bir inkılabın henüz başarılamadığını” iddia eder.⁶⁸⁷ Menderes, hükümet programıyla ilgili mecliste yaptığı konuşmada tarihte ilk defa “milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hakim olmak mevkiine gelmiş” bulunduğunu ifade

⁶⁸³ “Menderes otoriter yönelimini tek parti döneminin hayaletiyle sürekli bir polemik vasıtasıyla meşrulaştırmıştır. CHP ’nin tek parti zihniyetinden, anarşiye varan aşırı hürriyetçiliğe, kaymasındaki sinizmi, bilcümle demokratik hak ve özgürlük taleplerini itibarsızlaştırmak maksadıyla işlemiştir” Demirel, “Demokrat Parti”, 503 “1950lerin ikinci yarısından itibaren ikazcı söylem demokrasiyi istisnai sayan, şartlara ve milli menfaatin önceliğine bağlayan – hatta bunun için Atatürk’ten ve tek parti rejiminin ihdasından delil getiren” Demirel, **Demokrat Parti**, 501.

⁶⁸⁴ “Demokrat Parti ve Muhalefet Fikri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1946, 2.

⁶⁸⁵ Abidin Daver, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1946.

⁶⁸⁶ Demirel, “Demokrat Parti”, 486.

⁶⁸⁷ **Age**, 486.

etmiş ve böylece yeni Türkiye'nin tarihini DP iktidarıyla başlatmış, Atatürk dönemi de dahil olmak üzere önceki dönemi topyekun “milli iradenin tam ve serbest tecellisi dışında” saymıştır.⁶⁸⁸ DP kadroları yukarıdan aşağıya bu tür eleştirilere tutunarak, günah keçisi ilan ettikleri CHP'ye karşı, CHP'nin yapamadığını yapacaklarını, demokrasi getireceklerini vaat ederek var olmuştur.

Demokrasi kavramının tedavüle girmesi ile birlikte özellikle basında ve mecliste bu kavram merkezli tartışmalar başlamıştır. Mecliste bu konuda yapılan tartışmalarda Cevdet Kerim İncedayı DP'yi “Demokrasi namı altında memleketin emniyetini bozmaya matuf bir hava estirmekle” suçlamış ve CHP'nin buna tahammül etmesini, izlediği politikaların “bozgunculuk ve içtimai ahlaksız” olduğunu iddia etmiştir.⁶⁸⁹ Peyami Safa ise Vakit'te yazdığı bir yazıda bizatihi bu kavram kargaşasına ve demokratlığın muğlak tanımına ve kullanılışına bir eleştiri getirmiştir:

“Halk Partisi nedir? Demokrat. Celal Bayar Partisi nedir? Demokrat. Mütteahhit Nuri'ninki? Demokrat. Ulus Gazetesi? Demokrat. Cumhuriyet gazetesi? Demokrat. Vatan Tasvir, Yeni Sabah? Demokrat. Akşam, Son Posta, Son Telgraf, Son Dakika, Tanin, Haber, Vakit? Demokrat. Memleketin belli başlı bütün parti ve gazeteleri? Demokrat. Peki bunların arasında programına göre açıkça bir sosyalist var mı? Yok. Bir sosyal demokrat? Yok. Bir radikal sosyalist? Yok. Bir İslamcı tarikat? Yok. Açıkça muhafazakar? Yok. Hepsı liberal, hepsi laik, hepsi inkılapçı, hepsi demokrat ve hepsi batı anlamıyla demokrat.”⁶⁹⁰

Yine Peyami Safa bir başka yazıda Hamdi Başar'ı referans vererek “hürriyet demek felaket demektir” gibi bir yorumda bulunmuştur.⁶⁹¹ Falih Rıfkı Atay, “Demokrat Parti'nin tek bir fikir etrafında gönüllü devşirmeğe başladığını” iddia ederek bu fikrin Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını yıkmaktan ibaret olduğunu ifade eder.⁶⁹² DP'nin millet iradesine vurgu yapan “Yeter söz milletindir” sloganı dahi DP'deki yıkma isteği⁶⁹³ olarak yorumlanmıştır. Bizatihi bu slogan DP'nin demokrasi ve millet iradesi söylemini yansıtmaları açısından önemlidir.⁶⁹⁴ Basında DP'nin ‘demokrasi’ kavramını yoğun kullanımı da eleştiri meselesidir. Hatta Peyami Safa, DP'yi muhalefetini buradan kurduğu için “Kuru kalabalıkları tek bir kelimenin büyüü

⁶⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1950- 1964** III. Cilt, 6. baskı, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000), 34.

⁶⁸⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Haziran 1946, 3.

⁶⁹⁰ Peyami Safa, “Bizdeki demokrasi kapışması”, **Vakit Gazetesi**, 17 Haziran 1946.

⁶⁹¹ Peyami Safa, “Hürriyet ve Felaket”, **Vakit Gazetesi** 10 Haziran 1946.

⁶⁹² Falih Rıfkı Atay, “Seçime nasıl gidiyoruz”, **Ulus**, 4 Temmuz 1946, 1.

⁶⁹³ Peyami Safa, “Demokratlara”, **Vakit Gazetesi**, 27 Temmuz 1946.

⁶⁹⁴ DP'nin seçim sloganı “Yeter, Söz Milletindir” sekindeydi. Afislerinde bir el “Dur” işareti yapıyordu. Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 458.

etrafında toplamaya çalışan menfi bir ihtiras şebekesi” olmakla suçlamaktadır.⁶⁹⁵ Görüldüğü gibi demokrasi kavramına bazı kesimlerden büyük bir teveccüh olurken ve büyük anlamlar yüklenirken, bu kavram bir kesimde de alerjik refleksler uyandırmaktadır.

CHP’nin Cumhuriyet ve demokrasiyi mana olarak eşitlediği⁶⁹⁶ bir siyasi iklimde DP siyasi çizgisini “hürriyet” kavgası olarak tanımlamaktadır. Saraçoğlu parti içindeki muhalefetin demokrasi kavramını sık sık kullandığı günlerde kendilerinin demokrasi yolunda çok geniş bir mesafe almış bulunduklarını ve Halk Partisi’nin altı okunun dimdik ayakta durduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁷ Yani CHP’ye göre, Kemalizm’in altı oku, demokrasinin garantisi ya da alternatifidir. DP ise bir yandan Atatürk’ün devamı olduğunu ifade ederek, CHP’nin de işaret ettiği altı oka sahip çıkmış, bir yandan da demokrasi eksikliğinden dem vurmuş ve güçlü bir muhalefet argümanı olarak demokrasi eksikliğini ve halk iradesinin görmezden gelindiğini savunmuştur. Görüldüğü gibi “millet iradesini” demokrasinin en önemli gereği olarak gören DP, demokrasi vurgusu yaptığı her noktaya muhakkak ‘aşağıdan yukarıya’ tabirini ekletmiştir.

DP’nin demokrasi ve milli iradeyi tanımlarda nasıl iç içe geçirdiğini ve kurumsal olarak demokrasiyi nasıl tanımladığına bakmak önemlidir. Demokrat Parti’nin Programında “Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadı ile kurulduğu” ifade olunmuştur.⁶⁹⁸ Öyleyse soru, DP’nin kuruluşunun merkezinde tuttuğu, ismine ilham olan ‘demokrat’ kavramından ne anladığıdır. Madde 4’te aktarıldığı üzere DP’ye göre demokrasi demek “bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi ve halkın faaliyetlerini hakim kılmak, yurttaşın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisadi menfaatlerde ahengi

⁶⁹⁵ Peyami Safa, “Demokratlara”, **Vakit Gazetesi**, 27 Temmuz 1946.

⁶⁹⁶ “Cumhuriyet ile demokrasi arasındaki ruh ve mana birliği o kadar sıkı ve samimidir ki modern hukuk, bu iki mefhumu birbirinden ayırt etmeye bile lüzum görmez.” Yavuz Abadan, **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ekim 1945, 2.

⁶⁹⁷ **Ulus Gazetesi**, 6 Eylül 1945.

⁶⁹⁸ **Vakit Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 4.

sağlamak” demektir.⁶⁹⁹ Programda geçen bu tanıma rağmen, ‘demokrasi’ kavramı üzerinden önemli bir toplumsal kesimi etki alanına almış olan DP’nin bu kavrama yönelik net bir tanımı ve demokrasinin tanımına ve sınırlarına dair tam ve sistematik bir cevabı bulunmamaktadır. CHP’nin temsil ettiği vesayetçi demokrasi anlayışını her fırsatta eleştiren DP, buna karşın “milli egemenliği” sağlayacağına inandığı demokrasi kavramını muğlak bir format içinde kullanır. Seçim mitinglerinde DP’nin “Keramet hürriyettedir, keramet serbest reydedir, keramet milli hakimiyettedir”⁷⁰⁰ diyerek büyük anlamlar yüklediği ‘demokrasi ve milli irade’ kavramlarının içeriği hoşnutsuz kalabalıkların şikayetleri doğrultusunda tamamlanmaktadır. Zaten, partinin adı olan ‘demokrat’ kelimesi de toplumsal bellekte pek yer etmemiş bir kelime olmasından dolayıdır ki, halk DP’ye demokrat değil, devlete karşı köylüyü koruyan, toprak ağalarıyla mücadele eden bir güçlü figürü yani Demirkırat’ı uygun görmüştür.⁷⁰¹ Bu noktada DP’nin iktidar mücadelesinde popüler temaları seçerek bunları kendine nasıl mal ettiğini hatırlatmak gerekir. Toplumda hiçbir karşılığı olmayan ‘demokrat’ kelimesini partinin ismi olarak seçmesi⁷⁰² de bunun bir örneğidir.

DP’nin kurucularını demokrasi ve milli irade yorumlarına bakıldığında sistematik olmayan ama zaman zaman somut yaklaşımlarla tanımlanan bir demokrasi kavramının varlığından söz edilebilir. Celal Bayar “demokrasi ne demektir” sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Demokrasi üzerinde uzun boylu mütalaa yürütmeğe lüzum görmüyorum. Maksadımız aşağıdan yukarıya doğru bir cereyan husule getirmektir. Tüzüğümüz bunu temin ediyor.”⁷⁰³ Menderes “ekseriyet sistemi” olarak tanımladığı demokrasinin, “çoğunluk sıfatıyla sahip olunan genel iradeyi temsil etme yetkisinin deyim yerindeyse genel bir vekaletname anlamına geldiği dolayısıyla tüm erkleri uhdesinde topladığı”⁷⁰⁴ kanaatine sahiptir. Menderes’in özellikle 1946-50 arasındaki konuşmalarına bakıldığında “siyasi haklar ve özgürlüklere milli iradenin tecellisinin

⁶⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1946.

⁷⁰⁰ Demirel, “Demokrat Parti”, 487.

⁷⁰¹ Birand, **age**, 25.

⁷⁰² Koç, **age**, 182.

⁷⁰³ “1 Soru: Demokrasi Ne Demek”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.

⁷⁰⁴ Demirel, “Demokrat Parti”, 501.

güvencesi olarak sahip çıkmanın”⁷⁰⁵ önemli bir faktör olduğu ve bunun demokrasi kavramı ile ifade edildiği görülür.⁷⁰⁶ Yine Bayar, “Demokrat Parti’yi fikirlerin aşağıdan yukarıya doğru işlediği bir parti olarak kurduklarını” belirtirken, “tüzüğün buna göre yapıldığını ve anayasa ile tam bir beraberlik içinde olduklarını” ifade etmiştir.⁷⁰⁷ Parti programına bakıldığında bu partinin öncelikle kendini cumhuriyetçi, demokrat, sosyal adaletçi olarak tanıttığı ve çalışma grupları arasında işbirliğini ve işçilere grev hakkının verilmesini savunduğu görülür. DP programında insan haklarının garanti altına alınmasını talep ederken gizli oy, tek dereceli ve serbest seçimi zorunlu gördüğünü ifade etmiştir. Yine Bayar, “Demokrat Parti’yi fikirlerin aşağıdan yukarıya doğru işlediği bir parti olarak kurduklarını” belirtirken, tüzüğün bu şekilde hazırlandığını ifade etmiştir.⁷⁰⁸

Bayar, DP tarafından başlatılan süreci demokratik inkılap olarak tanımlar ve “Milletin hakka ve hürriyete aşık azimli ve imanlı hürriyetlerini daha şimdiden aydınlığa çıkarmış bulunduklarını, bunu bir muhalefet hareketi sananların çok yanıldıklarını söyler.”⁷⁰⁹ Bu anlamda DP’nin bütün muhalefet dönemi boyunca siyasi söyleminin ‘demokrasi ve milli irade’ kavramlarını merkeze koymak suretiyle şekillendiğini söylemek mümkündür.⁷¹⁰ Demokrasiyi, “milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak”⁷¹¹ gören DP’nin parti program incelendiğinde, programın birinci maddesinin demokratik rejim olduğu görülür. Celal Bayar’ın aktardığı kadarıyla Partinin tanıtımı için yapılan basın toplantısında partinin sağ mı sol mu olduğu yönünde sorulan soruya Bayar “Demokrattır!” diye cevap vermiştir.⁷¹² İktidara gelerseniz ne yapacaksınız sorusuna DP’lilerin “İktidara geçelim, 24 saatte hürriyet sayesinde her şeyi hallederiz.” şeklinde cevap verdikleri ifade olunmaktadır.⁷¹³ DP’nin demokrasi söylemine bakıldığında özellikle ilk

⁷⁰⁵ Age, 488.

⁷⁰⁶ Hatta Menderes “1946 haziranında cemiyetler kanununun değiştirilmesi üzerine görüşmelerde siyasi partileri diğer derneklerden açıkça ayırt etmek ve onları milli iradenin gerçekleşmesinin olmazsa olmaz koşulu saymak gerektiğinde ısrar eder.” Age, 488.

⁷⁰⁷ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 48.

⁷⁰⁸ Age, 48.

⁷⁰⁹ Şahingiray, age, 27, **Vatan Gazetesi**, 16- 17 Temmuz 1946.

⁷¹⁰ Eroğul, age, 49.

⁷¹¹ “Yeni Partinin Programı-Madde 3”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁷¹² Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 48.

⁷¹³ Tanel Demirel, Adnan Menderes’in “Bütün bozukların sebebi memlekette bir vesayet sisteminin, murakabesizliğin mevcudiyetidir.” dediğini aktarır. Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı**, 121.

yıllarda demokratiğin çok sloganist bazda neredeyse her fırsatta dillendirildiği görölmektedir. Savaş sonrası oluşan yeni atmosferde demokrasi sözcüğü sihirli bir formül halinde herkesin dilindedir. “Demokrasi demek tek parti, tek şef sistemine artık yeter diyebilmektir.”⁷¹⁴ Dörtlüye sonradan katılan beşinci olarak da bilinen Başar, “Koraltan’ın misafir olarak katıldığı evinde bana getirmiş olduğu program tasarısı... Her şeyin başı hürriyettir; o ilan olunur ve kanunlarla teminat altına alınır, bunun arkasından her şey gelir ve memleket saadet ve refaha kavuşur, fikrinden başka tasarının hiçbir ideolojik temeli yoktu. (...) Siyasi hayatta, iktisadi hayatta yeni parti serbestlik ve hürriyet vaat ediyordu.” diye anlatır.⁷¹⁵

Demokrasinin bir gereği olduğuna inandığı milli irade kavramına mistik anlamlar yükleyen DP bu sayede temsiliyet sorunu yaşadığını düşünen her kesimi şemsiyesi altına toplamıştır. Bu noktada DP’nin farklı kesimlerden seçmenleri demokrasinin farklı tanımlarıyla bir arada tuttuğunu ifade etmek yanlış olmaz. Zira daha evvel belirttiğimiz gibi popülizm DP siyaseti içinde önemli bir yer tutar. Zaten DP’nin seçim dönemlerinde kullandığı sloganlara bakıldığında bunu açıkça görmek mümkündür: “Her Köye Yol,” (1957), “Her İşçiye Bir Çatı,” (1954) “Az Laf Çok İş,” (1957) “Dağlar Yol, Viraneler Bağ Oldu,” (1957) “Geri Kalmış Bir Devlettik İleri Bir Dünya Milleti Olduk.” (1957) bu sloganların bir kısmıdır.⁷¹⁶ Haliyle o güne kadar sistem dışında kaldığını hisseden pek çok kesim, devlet nezdinde bir anlam ifade edeceği hissiyatına kapılmıştır. Ciddiye alınmak özellikle köylülerin gözünde DP kadroları daha samimi kılmıştır. Mükerrerem Sarol’un aktardığı üzere “Türk milletinin ayağına kadar gidip, olayları anlatmak ve onu memleket politikasında bir kuvve-i zinde halinde tutmak lazımdır.”⁷¹⁷ diyen Menderes hem halkın ayağına gitmenin önemini vurgulamış, hem de halkın oy verme yöntemiyle siyasetin bir bileşeni olmasını gerektiğini savunmuştur. Ulus ve Kızılay’ın ana caddelerine çıkmaları yasaklanan taşralı kasketlilerle, eğitimli, şehirli ve sistemin merkezinde duran şapkalıların seçmen olarak ayrışması da, DP’nin kasketlilerin temsilciliğine

⁷¹⁴ Timur, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, 29.

⁷¹⁵ Albayrak, *age*, 30-31.

⁷¹⁶ Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı**, 120.

⁷¹⁷ Demirel, “Demokrat Parti”, 488.

soyunmasıyla başlamıştır.⁷¹⁸ Zaten Menderes'in siyasal katılım anlayışı biraz da budur. Menderes halka oy verme eylemi dışında bir anlam atfetmez. Menderes Bayar'dan daha hararetle "bölünmez, devredilmez millet iradesi" savunucusudur. Şahsi olarak Menderes 1946-50 arasındaki dönemde "sine-i millete dönme" tekliflerine, parlamento dışı muhalefete, bir halk hareketine inisiyatif kazandırma arayışlarına karşı çıkmış, hatta taban nezdinde bilhassa saygın bir figür olarak, bu eğilimlerin gemlenmesinde kilit rol oynamıştır."⁷¹⁹

DP her ne kadar demokrasiyi söyleminin merkezine oturtmuş olsa da, dönemin demokrasi tanımını bugün ki algıyla karıştırmamak gerekir. DP'nin demokrasiden esas kastı, millet iradesinin seçilmiş hükümet tarafından sınırsız kullanımıdır. Zira, meclisten "milli mabed,"⁷²⁰ olarak bahseden Menderes için meclis dışındaki her güç demokrasi dışıdır. "CHP iktidarına karşı milletin gasp edilen haklarını savunduğunu iddia eden" DP, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi talebiyle ortaya çıktığından ve milletin temsilciliğine soyunduğundan iktidara gelmeden önce de sonra da sınırsız bir temsiliyet teması işlemiştir. DP'nin milli irade ve demokrasi yanında sloganlaştırdığı bir başka kavram özgürlüktür. Genel olarak şunu söylemek mümkündür ki DP'lilerin özgürlük söyleminin temelinde öncelikle "siyasi iktidarı belirlemek için oy verme olarak anlaşılan siyasete katılma özgürlüğü" vardır.⁷²¹ DP, iktidara geldiğinde "kendi iktidarıyla birlikte aslında milletin iktidara geldiğini dolayısıyla da siyasi iktidarı sınırlandırabilecek her türlü kaydın aslında milletin iradesinin sınırlandırılması anlamına geldiğini iddia etmeye başlamıştır."⁷²² Rousseau'nun milli iradeye ortaklar getirilemez savından hareketle DP "siyasal gücü

⁷¹⁸ Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı**, 123.

⁷¹⁹ Demirel, "Demokrat Parti", 488-500.

⁷²⁰ Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları**, (Ankara :Kültür Ofset Basım, 1991), 463.

⁷²¹ "DP politikaları sayesinde en azından Sünni Müslüman kesim için inanç ve ibadet özgürlüğünün hissedilir düzeyde arttığı bir vakıadır. Türkçe ezan okunmasına son verilmesi din adamları yetiştirecek kurumların sayısında görülen artış, din eğitimi alma olanaklarının artması, hukuken tanınmayan tarikat ve cemaatler üzerindeki baskı ve kontrolün gevşetilmesi bu konuda verilebilecek ilk örneklerdendir" Tanıl Bora, "Demokrat Parti", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c. 7 Liberalizm**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 497-520.

⁷²² Age, 503.

pluralist bir kurumsallaşma içinde paylaşmaktan sakınmıştır.”⁷²³ İktidara geldiğinde milli iradeyi çoğunluğun seçtiği parti olarak kendisinin temsil ettiğini savunmuştur.

Bu noktada Bayar’ın, demokratikleşmeyi “Atatürk’ün eserini tamamlamak” olarak takdim ettiğini hatırlamak gerekir. Atatürk’ün eserini tamamlama çabası olduğu iddia edilen DP hareketi demokrasi de bu projenin esası olarak imlemiştir. Dolayısıyla DP ve CHP arasındaki gerginliğin Atatürk’e bakış sebebiyle çıktığı tartışmalı bir meseledir. “Atatürk metodolojisi ifadesi, Bayar’ın merkez sağ söylemle Atatürkçülük arasında kurmaya çalıştığı, Atatürkçülüğü realist-pragmatizmle telif ederek geniş bir hareket alanı yaratmayı hedefleyen çabasının anahtar kavramlarındandır.”⁷²⁴

Samet Ağaoğlu, “Cumhuriyeti Atatürk’le beraber kuran İsmet İnönü” söylemine karşı çıkarak, “Cumhuriyeti kuran yalnız Atatürk, İnönü değil, onlarla beraber birçok insanlar ve milletin kendisidir.” dediğini aktarmıştır.⁷²⁵ Buradan anlaşılacağı gibi DP, ‘milli irade’ söylemini egemen Kemalist söyleme karşı bir alternatif söylem olarak üretmiştir. Çelik, bu mitin “yaygın hoşnutsuzlukların ve taleplerin temsil edileceği yeni bir yüzey oluşturduğunu” iddia eder. Ayrıca Çelik’e göre DP’nin “Kemalist söylemin kuruluşu sırasında dışarıda bırakılan güçleri ve öğeleri siyasal alana yeniden eklemlenmeyi vaat etmesi” dikkate değer bir analizdir.⁷²⁶ Burada Bayar erken dönem halkçılığının en önemli mottolarından biri olan “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” söylemini kastetmiş olabilir. Öte taraftan, Bayar’ın demokrasi anlayışına bakıldığında Kemalizm’in otoriter demokrasi algısının başka bir okumasını yaptığını görülmekte ve o zaman Bayar’ın söylemi anlam kazanmaktadır. Bayar’ın çokluğun bütünü temsil ettiğine yani otoriter bir çoğulculuğu milli irade olarak kabul ettiğine şüphe yoktur. Öyleyse DP, çoğulcu değil, meşruluğunu “‘milli iradenin üstünlüğü’ gibi, olumlu çağrışımları olan bir ilke ile vasıtasıyla gerçekleştirilen” çoğunlukçu demokrasi anlayışından yanadır. Zaten Cumhuriyeti kuran kadro “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir sloganıyla” yola çıkma iddiasında olduğundan “milli irade,”

⁷²³ “Böylece hayali cemaat olarak milletin özgürlüğü ile bireysel özgürlükler arasındaki başından bu yana varolan gerilim belirginleşmeye başlamıştır.” Age, 502. Ayrıca, Sunar, age, 2084.

⁷²⁴ Age, 95

⁷²⁵ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 229.

⁷²⁶ Çelik, age, 89.

“milletin iradesi” kavramları mistik anlamlara sahiptir. DP bundan yararlanmasını bilmiş ve bu kavramları daha inandırıcı bir biçimde yeniden tedavüle sokmuştur.

Meclisi milli iradenin temsil edildiği yegane kurum olarak gören DP’nin demokrasiye ve milli iradeye bakışının bir yanını bürokrasiye yönelik yaptığı eleştiriler oluşturmaktadır. İlkay Sunar’ın aktardığı kadarıyla “Laik ve pozitivist resmi düşünce, eğitim sistemi, hukuksal kurumlar ve bir ölçüde Halk Ocakları vasıtasıyla topluma nüfuz etmeye çalışıyorlarsa da ülke düzeyinde kurumsallaşma (CHP) dahil kökleşemediği için gerçekte toplum ikili bir yapı niteliği taşımakta, laik çağdaş, batılı, bürokratik siyasal elitler bir yanda, geleneksel dinsel doğulu kitleler diğer tarafta yaşamakta ve buna mukabil Cumhuriyet Halk Partisi kitle mobilizasyonuna ve desteğine dayanmak yerine askeri sivil bürokratik güçlere ve bir ölçüye kadar da büyük toprak sahipleri ve yerel seçkinlerle kurduğu uzlaşmaya dayanmaktadır.”⁷²⁷ Sunar’ın anlattığı bu yapı içinde, DP’nin asıl başarısı “toplumu popüler bir ittifak içinde toparlayıp bürokratik merkeze karşı seferber etmesinde yatar.”⁷²⁸ Özellikle Menderes’in anti-bürokratik tutumu kanısını uyandıran “devlet hizmetinde bir gün bile bulunmamış ilk başvekil olması” durumu ve bürokrasiye karşı söz ve icraatları DP’ye yönelik bu algıda önemli bir yapı taşı olmuştur.⁷²⁹ DP’nin bürokrasi ile ilgili duruşunun CHP’den oldukça farklı olduğu açıktır. Menderes’in CHP’yi bu açıdan sık sık eleştirdiği görülmüştür; “Halk Partisi’nin özünün devlet ve onun etrafında toplanan rütbe, ikbal ve menfaatlerin kütleleştirdiği bir zümre”⁷³⁰ olduğunu söyleyen Menderes, “Halk Partisi sisteminde de seneler geçtikçe iktidarın etrafında koskoca bir zümrenin adeta devletleştiğini”⁷³¹ iddia etmiştir. Menderes, CHP’nin “Böyle bir devlet anlayışının ilk neticesi” olarak “memuriyet kadrolarını alabildiğine genişlettiğini” söylemiştir.⁷³² Zira kendisi bürokrasinin genel hayatı güçleştirdiğine dair kanaat taşımaktadır. Bürokrasinin Tek Parti zihniyetinin çözümü ve sonucu olduğunu ifade etmektedir. Yine bürokrasinin “Millete karşı hesap vermek zorunda olmayan” denetimsiz bir yönetimin aracı haline

⁷²⁷ Sunar, *age*, 2079.

⁷²⁸ Sunar, *age*, 2081.

⁷²⁹ Demirel, “Demokrat Parti”, 490-91.

⁷³⁰ “Adnan Menderes’in İzmir’de Tenkitleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 ekim 1947, 4.

⁷³¹ “Adnan Menderes’in İzmir’de Tenkitleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 ekim 1947, 4.

⁷³² “Adnan Menderes’in İzmir’de Tenkitleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 ekim 1947, 4.

geldiğini vurgulamakta hükümet tarafından baskı aracı olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Menderes bürokrat devlet yapısını şöyle eleştirir: “Koskoca idare ve hükümet çarkı, bolluğun temin ettiği kolaylık ve rehavet içinde dönmek ve işlemek zaafına kendini kaptırmış bulunuyor. Diğer taraflardan şuna buna yardım ve ihsanlarda bulunabilmek, yeni yeni kadrolar ihdası ile iktidar ve yetki sahalarını genişletmek eğilimleri de başı boş bırakılmış görünüyor.”⁷³³ Bir başka konuşmasında bürokrasiyi yedi başlı ifrite benzeten Menderes şöyle demektedir: “Bürokrasi dediğimiz yedi başlı ifritin elinde bu memleket işlerini mütemediyen geciktiren, iş yapma yerine, kendisini dosyalarla, kağıtlarla müdafaaya ehemmiyet veren devlet memurunun zihniyetinde, vicdanında yerleşen saik, emin olunuz ki, memur statüsünün yanlış hükümlerinden ibarettir.”⁷³⁴ DP’nin yüksek bürokratları hedef alan bürokrasi karşıtı söylemleri rejime en önemli itirazlarından biridir. En nihayetinde, bürokrasi tarafından ezildiğini düşünen kitle böylece DP’yi desteklemiştir. Zaten DP, iktidara geldiğinde de Demirel’e göre “Asker/sivil bürokrasi ve ücretli kesimin çıkarlarına öncelik vermemiştir.”⁷³⁵

Sonuçta, İlkay Sunar’ın yerinde ifadesiyle “Cumhuriyet rejimini ‘milli irade’ anlayışı ile temellendiren DP, milliyetçilik ile laiklik arasındaki bağlantıyı gevşetmiş, laikliğe dinsel özgürlüğü engellemeyecek, milliyetçiliğe ise dinselliği dışlamayacak yorumlar getirmiştir.”⁷³⁶ Böylece milli irade ve demokrasi miti altında birbirinden farklı kesimleri biraraya toplamak mümkün olmuştur. DP’nin demokrasi tanımı biraz da birbirinden farklı kesimlerin beklentilerinin oluşturduğu bir sentez olarak ortaya çıkmıştır. Her kesime hitap edecek kadar muğlak ama otoriter bir rejimden çıkmış olmanın nüvelerini taşıyan yani otoriterlik ile özgürlük arasında salınımlı duran bu demokrasi tanımı, popülizmin sonucu olarak sistematik ve flu bir tanımla şekillendirilememiştir. Zaten DP’nin iktidar döneminde demokrasi söylemi ile uygulamaları arasındaki çelişki artmıştır. Birinci bölümde tartışıldığı gibi Kemalizm’in ve Tek Parti döneminin demokrasiye bakışı oldukça mesafeli olduğundan, DP’den bu yönde radikal çıkışlar yapmasını beklemek fazla hayalci

⁷³³ İnan, *age*, 444.

⁷³⁴ Sükan, *age*, 201.

⁷³⁵ Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, 110.

⁷³⁶ Sunar, *agm*, 2082.

olabilirdi. Yine de DP'nin 1946-50 arasında demokrasi tartışmasını başlatmış olması ve siyasi terminoloji içine demokrasi ve demokrat kavramlarını sıkça kullanılan ifadeler haline getirmesi, DP'nin en önemli icraatlarından biridir. Zira iktidar döneminde DP bu yöndeki sözlerini tutmamakla eleştirilmiş ve daha fazla demokrasi talebiyle köşeye sıkıştırılmıştır. Hatta DP bu eleştirilerden kaçmak için CHP'nin tek parti dönemindeki söylemlerine benzer söylemler geliştirmiş, zaman zaman da CHP uygulamalarına atıfta bulunarak kendi icraatlarını bu şekilde meşrulaştırmıştır. Son olarak belirtmek gerekir ki, DP'nin otoriter esentiler taşıyan iktidar uygulamalarına bakarak, muhalefet dönemindeki demokrasi tanımını buradan yorumlamak yanılgısına düşmemek lazım gelir. Otoriter bir çoğulculuğu demokrasi olarak gören DP'nin bu yaklaşımı daha çok iktidar yıllarında belirginleşmiştir. Muhalefet yıllarında DP'nin söylemi iktidar yıllarındaki uygulamalarından farklılıklar arzeder. Zira DP'nin her ne kadar sistematik bir demokrasi tanımı olmasa da sonuçta dönemin uygulamalarını eleştiren, bürokrasiyle çatışma içinde olup atanmış yerine seçilmiş kutsayan, serbest oyu savunan, millet iradesine büyük anlamlar yükleyen, aşağıdan yukarıya değişimi vurgulayan ve özgürlükleri de savunan bir demokrasi söylemine sahip olduğu açıktır.

4.1.2 Ekonomik Kalkınmacılık ve Yeniden Dağıtım

DP, demokrasi ve milli irade söylemiyle pek çok kesimi şemsiyesi altına toplamış bir siyasi partidir. Bu kesimleri bir arada tutmak için ekonomik kalkınma vaadi bir harç vazifesi görmüş ve DP devlet ve toplum arasındaki gerilimi kullanarak bu vaadini seçmen desteğine dönüştürmüştür. Yüksel Taşkın'a göre "DP'nin ideolojik olarak Kemalizm'le önemli bir süreklilik gösteren seçkinleri, başlangıçta Kemalizm'le gelenek arasına sıkışmışlardır."⁷³⁷ Ancak gelenek adı altında talep ettiklerinin Kemalizm'in temel yapısıyla çeliştiğini gören DP'liler özellikle Bayar'ın önyak olmasıyla muhalefet tarzını başka bir kulvara taşımışlardır. "Atatürkçülüğün muasır medeniyet hedefinin" İnönü'den dolayı tamamlanamadığı iddiası ve tamamlamanın bir yolu olarak "iktisadi kalkınma formülasyonu" Kemalist rejimle çelişmeden ama "kalkınma vaadiyle" halka da ulaşarak "kitlelerle dolaysız bir bağ kurmanın" bir yolu

⁷³⁷Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 85.

olarak DP'nin stratejisi haline gelmiştir.⁷³⁸ Bir yandan inkılapların devamı olarak kendini garantör olarak gösteren DP, bir yandan bu inkılapların içeriğini değiştirerek, Batılı olmayı 'zenginleşmek' olarak görmekten yana bir tercihte bulunmuştur. Zira Yüksel Taşkın'ın yerinde ifadesiyle, "Kitle desteği Demokrat Parti'nin de bağlı olduğu inkılaplar pahasına kazanılamayacağı gibi, Demokrat Parti cumhuriyet devrimlerinden taviz vermeden kitle tabanı oluşturabilmek gibi zor bir durumla karşılaşmıştır."⁷³⁹ Bu handikabı aşmanın tek yolu olarak da toplumsal yaşamı kökten değiştiren inkılaplar yapmak yerine modernleşmeyi 'ekonomik kalkınma' ile yapacağını vaat etmek olarak görülmüştür.

DP'nin ekonomik kalkınma vaadi özel teşebbüsün gelişmesine bağlı olarak uyarlanan bir bakış ihtiva eder. DP söylemini, liberal ekonomik modele değil, geniş kapsamlı bir devletçiliği içeren popülist bir ekonomik yaklaşıma⁷⁴⁰ dayandırılmıştır. Bunun yanında hemen belirtmek gerekir ki, DP'nin uzun vadeli, tutarlı, kapsamlı ve sistematik bir ekonomi politikası bulunmamaktadır. Devletçiliğe II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik koşullardan ve her kesimin şikayetçi olduğu yoksulluk üzerinden eleştiriler getiren DP için özel sektöre alan açan "yeni devletçilik" anlayışı⁷⁴¹ ekonomik kalkınmacılığın esasını oluşturur. Devlet müdahaleciliğinin en aza indirilmesini savunan DP, bu yolla bireysel girişiminin önünün açılacağını savunur ve refaha bu yolla ulaşılacağını iddia eder. Öyleyse, DP için esas olan "Türkiye'nin mümkün olan en kısa sürede kalkındırılması, yoksulluğun yenilmesidir"⁷⁴² ve bu Parti'nin en büyük hedefidir. İlkay Sunar geniş tabana dayalı ekonomik kalkınma projesinin temelinde özel girişimin önünü açacak, ekonomik düzeni dışarıyla entegre edecek ve ekonomik kurumsallaşmayı gerçekleştirecek bir anlayışın olduğunu söyler. Ona göre Tek Parti dönemindeki halkçılık anlayışına-ki bu birinci bölümde 'halkçılık' ilkesi üzerinden anlatıldığı gibi halkın türdeşliği üzerine kuruludur, karşın DP'nin 'refah' vadeden bir popülist ekonomik düzen vaadi vardır. Haliyle Tek Parti dönemindeki komutacı devlet anlayışı DP söyleminde "iktisadi faaliyetlerin kurumsallaşmasında rol aldığı halde bu kurumlaşmanın

⁷³⁸ Age, 85.

⁷³⁹ Aktaran; Age, 96.

⁷⁴⁰ Sunar, agm, 2081

⁷⁴¹ DP'nin kullandığı bu kavramın ayrıntıları için "DP'nin devletçilik anlayışı" başlığına bakınız.

⁷⁴² Bora, agm, 518.

bağımsız olmasına özen gösteren vasıta devlet” anlayışına dönüşmüştür.⁷⁴³ DP’nin bu yöndeki söylemlerinden hareketle liberal bir parti olduğu söylenegelmiştir. Bunun gerekçesi de, DP’nin özel sektörün önündeki tüm engellerin kaldırılmasını isteyen bir parti olduğu iddiasıdır. Zira, önceki kalkınma stratejisinin bağımsız ekonomi politikasına ve devletçilik anlayışına karşı olarak, DP dünya pazarıyla daha yakın bir entegrasyon, açık ekonomi, hızlı ekonomik ve teknolojik kalkınma ve özel girişimi geliştirecek elverişli bir ortamın yaratılmasını önermiştir.⁷⁴⁴

Demokrat Parti daha evvel belirttiğimiz gibi belli bir sınıfa değil, bir sınıflar koalisyonuna dayanır.⁷⁴⁵ Hem iktidar hem de muhalefet yıllarında, ekonomik kalkınma vaadi ile bahsi geçen bu farklı kesimleri bir araya getiren DP’nin ekonomik kalkınma üzerine kurulu ümit var vaadi toplumda karşılığını bulmuştur. “Büyük toprak sahiplerinin önemli bir kısmı ve kapitalist ekonomik gelişmeye paralel olarak siyasete ağırlık koyma kapasitesi giderek artan”⁷⁴⁶ ticaret burjuvazisi yanında esnaf ve sanatkârlar ve nüfusun önemli bir kesimini oluşturan küçük toprak sahipleri DP’yi desteklemişlerdir.⁷⁴⁷ DP, her ne kadar iktisaden egemen sınıfa yakın durmuş gibi görünse de, potansiyel seçmen olarak herkesi görmekle birlikte “adam edilmesi gereken kitle” olarak görülüp aşağılanan köylü kesime yönelik önemli bir söylem geliştirmiştir. Kendini yoksul Anadolu halkının temsilcisi olarak gören DP’nin bir afişi “Köylü Vatandaş DP seni Kimseye Ezdirmez” der.⁷⁴⁸ Gerçekten de tek parti dönemi “o kadar seçkincidir ki sadece halka biraz daha şevkat ve saygıyla yaklaşmak köylüler için olağanüstü önemlidir.”⁷⁴⁹ DP, CHP’nin “köylülerin kalbini kaybettiğini” iddia ederek hem köylülerin hem de işçilerin temsilcisi olduğunu iddia etmiştir.⁷⁵⁰ Yoksul kesimleri peşinden sürüklemiştir.⁷⁵¹ Böyle bir ortamda DP’nin

⁷⁴³ Sunar, **agm**, 2082.

⁷⁴⁴ Koç, **age**, 171.

⁷⁴⁵ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 39.

⁷⁴⁶ Bora, **agm**, 513.

⁷⁴⁷ **Agm**, 494.

⁷⁴⁸ Demirel, **Türkiye’nin On Yılı**, 121.

⁷⁴⁹ Asım Karaömerlioğlu, **Orada bir köy var uzakta: Erken Cumhuriyet döneminde köycü söylem**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 111.

⁷⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi’nde bu durum “Demokrat Parti İzmir’de ilk büyük mitingini yaptı”- “Halk Partisi bu seçimi kaybedecektir. Çünkü daha evvel her şehirlinin her köylünün kalbini kaybetmiştir. Binbir çeşit yük altında ezilen halkın bilhassa köylünün kendisi hakkında ne düşündüğünü bilseydi bir gün bile iş başında kalamayacağını anlardı. Şeklinde ifade edilmiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Temmuz 1946, 2.

farklı kesimlerden oluşan koalisyonu bir arada tutmak için benimsediği yöntem ekonomik kalkınma vaadidir. Dolayısıyla sadece burjuvaziyle değil, köylü ve işçi sınıflarıyla kurulan ilişki de kapitalist ekonomi çerçevesinde olmuştur. 13 Haziran 1948’de Aydın’daki konuşmasında Menderes, “Ne köylü, ne şehirli henüz memleketin efendisi olamamıştır” diyerek Atatürk’ün bir sözüne atıfta bulunmuş ve önceki dönemleri bu sebeple suçlamış,⁷⁵² bunun üzerinden toplum sempatisini kazanmak istemiştir. DP’ye göre devlet vatandaşlarıyla sadece vergi tahsildarları ve jandarma aracılığıyla bir araya gelmektedir. Devlete karşı duyulan nefreti, devletin uyguladığı zulümleri hatırlatarak depreştirmek isteyen DP bu stratejisinde başarılı olmuş ve halkın gözündeki CHP-devlet özdeşliği sürekli gündemde tutulmuştur.

Ekonomik kalkınmacılık söylemi özellikle Menderes’in konuşmalarında ortaya çıkmaktadır. Zaten, Şevket Süreyya Aydemir Menderes’in müspet yönü olarak “büyük rakamlardan korkmamasını, inşacı ve imarcı” olmasını gösterir.⁷⁵³ Aydemir’e göre “Yokluk ve tutumluluk devrinin ardından kalkınma-zenginleşme iştahını körüklemesi ve ekonomik girişimciliğin önünü açması”⁷⁵⁴ da bu özelliklerin devamıdır. Zaten Menderes’in karakteriyle ilgili Bayar da benzer tespitlerde bulunmuş, Menderes’in pragmatik yönünden bahsetmiştir. Ona göre, “Menderes, için bir fikrin güzelliği değil, doğruluğu önemlidir. Bir fikrin doğruluğu da hayata uygulanabildiği, insanı ve toplumu daha ileriye götürebildiği ölçüde aşîkar” olmaktadır.⁷⁵⁵ Demirel’e göre DP ve Menderes’in bu tarz söylemleri “tek parti ideolojisinin kapitalizmin üzerine örttüğü kısacası iktisadi rasyonalite dilinin meşrulaşmasına ve hegemonikleşmesine kapı açmıştır.”⁷⁵⁶

DP’nin ekonomik kalkınmacılık söylemi ve toplumla kurduğu ilişkide önemli dinamiklerden birini oluşturan zenginleştirme vaadi, DP’nin halk nezdindeki popülerliğinin anlaşılması için önemlidir. Elbette toplum ile DP arasındaki ilişkiyi sadece DP’nin bu vaatlerinden hareketle bir çıkar ilişkisi olarak görmek ve yorumlamak acımasızca olur. Ama yine de II. Dünya Savaş’ının getirdiği kötü

⁷⁵¹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 300.

⁷⁵² Demirel, “Demokrat Parti”, 487.

⁷⁵³ **Agm**, 491.

⁷⁵⁴ **Agm**, 491.

⁷⁵⁵ **Agm**, 489.

⁷⁵⁶ **Agm**, 492.

koşullar, ekonominin yanlış yönetilmesi sonucu ortaya çıkan yoksulluk, devletin topluma bakışı ve toplum üzerinde kurduğu baskı halkın DP'nin ümit ve zenginlik vadeden söylemlerinden etkilenmesinde önemli bir faktördür. Burada DP'nin bir sonraki başlıkta anlatılacağı üzere kalkınma söylemini Batılılaşmak ve Muasırlaşmakla birlikte kurduğunu da belirtmek gerekir. CHP gibi DP'nin de 'batı taraftarı bir kalkınma projesine' sahip olduğu açıktır.⁷⁵⁷ Zira DP için batılı olmak zengin olmaktır. "Türkiye'yi küçük Amerika yapacağım" demek aslında "Her mahallede bir milyoner yaratmaktır." DP'nin seçim kampanyalarında kullandığı bu iki slogan ve daha nice söylemler aynı yere, toplumun zenginleşeceğine, kalkınacağına yapılan vurgulardır. Zaten, halkta bu umudu yaratmayı amaçlayan DP'nin "yeniden bölüşüm" yapacağına yönelik verdiği sözler de zenginden alıp, fakire vermek değil, zengini daha zengin yapmak, fakiri de CHP'nin zenginleştirdiği bürokrat sınıftan ve devlet baskısından ve zulmünden kurtarmaktır.

4.1.3. Muhafazakar Modernleşme ve Batılılaşma

Birinci bölümde detaylarıyla anlatıldığı gibi, toplumsal değişimin tepeden bir hamleyle gerçekleştirilmesi girişimi Kemalizm'in inkılapçılık ilkesinin en önemli özelliğidir.⁷⁵⁸ Kemalizm, "bireyin özerkliğini" arttırmak için "geleneksel toplumsal yapılardan" kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmanın gerekliliğine inanır.⁷⁵⁹ Kemalizm'e göre toplumun ilerlemesi ve kalkınması için "doğru yol" batılılaşma ve modernleşmedir.⁷⁶⁰ Mesut Yeğen batılılaşma ve modernleşmenin Kemalizm'in çekirdeğini oluşturduğuna inanır. Yeğen'in yerinde ifadesiyle Kemalizm, zaten, "Türkiye'nin batı ve modernleşme serüveni içerisinde mümkün olmuş bir ideolojidir."⁷⁶¹ Ona göre, Kemalizm Türkiye'nin modernleşme serüvenini "özel bir biçimde okumanın, sabitlemenin, yorumlamanın ve sürdürmenin adıdır."⁷⁶²

DP'nin kurucuları, Batıcı cephe içinde konumlanan bir siyasi pozisyon benimsemişlerdir. Kemalist olduğu iddiası taşıyan ve nispeten liberal kodlara sahip

⁷⁵⁷ Koç, **age**, 157.

⁷⁵⁸ Çelik, **agm**, 88.

⁷⁵⁹ Bora, **agm**, 489

⁷⁶⁰ Çelik, **agm**, 76

⁷⁶¹ Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya?", 56-74.

⁷⁶² Yeğen, **agm**, 56

olan DP'nin batıya bakışı haliyle olumludur. Celal Bayar Atatürk Batıcılığı'nı "Batı ile yüzeysel benzemeler sağlamak değil, Batı dinamizmine erişmek yolu ile onun gibi olmak" olarak tanımlar.⁷⁶³ DP'nin ismi seçilirken dahi Amerika'dan etkilenmiş olan DP'liler,⁷⁶⁴ yine Türkiye'nin Amerika gibi olması hayalini kurmuşlardır. Bayar "Öyle ümit ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır."⁷⁶⁵ demektedir. Menderes, modernist bir ilerleme mitosuna koşulsuz inanır ve modernist ilerlemeciliğini Batı üzerine kurarak batı referansına sıkı sıkıya bağlanmış bir pozisyon alır. İlerlemenin liberalizmin tinsel unsuru olduğu belirten Demirel, Menderes'in batılı olmanın iktisadi gelişmeye ek olarak modernleşmek demek olduğuna inandığını belirtir ve batılılık söylemi etrafında "pathos ve iyimser" bir dil geliştirdiğini iddia eder.⁷⁶⁶

Birinci bölümde de ifade edildiği üzere Kemalizm, yeni bir insan yaratmayı amaçlar. Bu ulus olmanın esas koşuludur. "Kendisini, modernleşmiş rasyonel laik siyasal topluluğun oluşturulmasının bir aracı olarak sunan" Kemalizm'e göre toplumun her kesiminden insanlar, ulus olabilmek ve yurttaş olabilmek için "kendini modernleşmeci Kemalist projeye" adanmışlardır.⁷⁶⁷ Halbuki "Atatürk inkılaplarını garba müteveccih olmakla"⁷⁶⁸ tanımlayan DP bir yandan batıcı modernleşmeye göz kırparken, diğer taraftan inkılapların geleneksel değerlere uyumlu olmamasından ve tepeden inme yapılmasından şikayetçidir. Yani bu konuda iki parti arasında method farklılığı ortaya çıkmıştır. Bayar'a göre Batılılaşma artık "Devletten millete değil, milletten devlete" olması gerekmektedir.⁷⁶⁹ DP'nin değişim anlayışı Kemalizm'in vaazettiğinin aksine, zamana yayılmış ve değişim dinamiğini daha ziyade sosyo-ekonomik yapısal değişimin üzerine oturtan bir bakıştır. Yani DP, muhafazakar bir modernleşme metodunu benimser. Bu da kökten ve radikal değişiklikler yerine, ekonomik gelişimle paralel gidicek kendiliğinden meydana gelecek dönüşümleri öngörür.

⁷⁶³ Celal Bayar, **Atatürk gibi düşünmek: Atatürk metodolojisi**, der. İsmet Bozdağ (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999), 74.

⁷⁶⁴ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1999), 82.

⁷⁶⁵ Demirel, Türkiye'nin On Yılı, 119.

⁷⁶⁶ Demirel, "Demokrat Parti", 491-493.

⁷⁶⁷ Çelik, **agm**, 85.

⁷⁶⁸ Demirel, "Demokrat Parti", 493.

⁷⁶⁹ Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 37.

Halkın DP'ye bakışı ile CHP'ye bakışı arasında da fark vardır. Halbuki Demirel'in de belirttiği gibi "DP üst kadroları ile CHP üst yönetim kadroları arasında hayat tarzı, dünyaya bakış açısı" bakımından pek fark yoktur. Zira DP'liler Cumhuriyetin batılılaşma idealinin en sert olduğu yıllarda yetişmişler ve üstelik bu ideali çeşitli düzeylerde içselleştirmişlerdir.⁷⁷⁰ Öyleyse, DP'nin üst yönetimi ile tabanı arasında hayat tarzı açısından önemli farklar bulunmasına rağmen, halk için bu önemli bir handikap olmamıştır. Tabii buradaki çelişki, halkın CHP elitlerine karşı mesafeli duruşuna karşın, bir toprak ağası olan ve tamamen batılı görünüme sahip olan, batılı gibi konuşan, batılı gibi giyinen, batılı gibi yaşayan, iyi eğitilmiş Menderes'i kendinden saymasıdır. Zira Yalman, Menderes'i "Batı zihniyetini yüzde yüz benimseyen, Türkiye'yi ileri memleketler seviyesine ulaştıracak olan ıslahat davasına dair rüya ve hasretlerini gerçekleştirecek, Şark ruhuna karşı modern ve rasyonel idareyi kuracak" kişi olarak görür.⁷⁷¹ Buradaki temel fark, CHP halktan kopuk bir hayat tahayyülü kurarken ve bu tahayyülle yeni bir vatandaş yaratmayı hedeflerken, DP'nin bunu özellikle Menderes'in şahsında reddediyor olmasıdır. Zaten en nihayetinde DP, seçmenlerinin bir kısmını oluşturan taşralı ve dindar kesimin rızasını devşirmek için "zor zamanlarda küçük dini tavizler vermiştir."⁷⁷² Parti içinde ve üst kademede DP'nin Kemalizm'in batılılaşma yöntemine yönelik yaptığı eleştirilerden en çok rahatsızlık duyan isim Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar'dır. Bayar Atatürk'ün halka yüzde yüz inanan bir aydın olduğunu⁷⁷³ ve devrimleriyle yeni bir toplum yaratmayı amaçladığını, fakat devleti restore etmekle yetindiğini ifade eder. Atatürk ilkelerini Atatürk açısından şöyle açıklar:

"Atatürk, devleti ümmetçilik tehlikesinden korumak için laikliği, enternasyonal düşüncelerden korumak için milliyetçiliği anayasasına yerleştirdi. Atatürk güçlü devletten yana idi. Atatürk akıl bilim deney yolu ile –eşyanın tabiatına uygun, insanın hayrına yarar biçimde düşünerek çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılabilceğine inanıyordu. Atatürk her çeşit taklitçiliğe, her çeşit sisteme karşı idi. Atatürk çareyi millette gören bir devlet adamı idi.

⁷⁷⁰ Demirel, **Türkiye'nin On Yılı**, 116.

⁷⁷¹ Demirel, "Demokrat Parti", 484.

⁷⁷² **Agm**, 497.

⁷⁷³ İsviçre gazetesinden liberal muhafazakar eğilimli Journal de Geneve 20 MAYIS tarihli yazısında: "Celal Bayar'ın Kemalist geleneğin sadık bir müridi olduğunu belirterek, iç politikada bazı değişikliklerin olacağı konusunda tahminde bulunmakta, ve ; "Demokratlar daha ferdiyetçi, mümkün olduğu kadar liberal bir ekonomi taraftarı ve Türkiye'nin durumu müsaade ettiği nisbette istihlal vasıtalarının devletleştirilmesine muhaliftirler. Görünüyor ki, Türkiye'de siyasi ve iktisadi hayat daha yumuşayacak, fakat dış politikada hiçbir değişiklik olmayacaktır." İnan, **age**,175.

Atatürk, milletin üstün vasıflarına iman ölçüsünde inanıyordu. Atatürk, böylece Atatürk olmuştur.”⁷⁷⁴

Bayar partisinin toplumsal dayanaklarını anlatırken Türkiye toplum yapısının Batı milletleri toplum yapısına uymadığını etüt ettiklerini ifade etmiştir. Bayar’a göre Türkiye’de sınıflar Batı’daki gibi keskin çizgilerle birbirinden ayrılmamışlardır. “Patron işçi ile ağa çobanla hem menfaat hem hayat görüşü bakımından Batıdaki gibi bir çatışma içinde“ değildir. Timur’a göre Bayar’ın bu görüşleri Atatürk’ün 1923 yılında CHP’yi kurarken ileri sürdüğü fikirlerin bir tekrarından ibarettir.⁷⁷⁵ Bayar ve Demokrat Partililer Atatürk’e sürekli referans verdikleri için “basit bir seçim parolasına” sahip olmakla suçlanmışlardır.⁷⁷⁶ Gerçekten de Bayar pek çok soruya Atatürk’ün takipçisi olduklarını söyleyerek cevap vermiştir.⁷⁷⁷ Celal Bayar, “Nasıl Atatürk her işinde yalnız Türk milletin dediğini yapmışsa, biz de o yoldan gideceğiz.”⁷⁷⁸ diyerek Atatürk’ün takipçisi olacaklarını garantilemiştir.

Yine de görünen odur ki, DP Atatürk’ün yolundan gittiği mesajını vermiş olsa da 1950 sonrası Kemalizm Yeğen’in yerinde anlatımıyla “1930’larda işaret ettiği kapsamlı bir ıslah ve inşa programından genel bir “Batılı ulusal seküler devlet toplum” fikrine doğru çekilmiş ve sistematik olarak tarif edilmiş bir fikirler setine işaret etmek yerine, Türkiye siyasetinin asgari zeminini tarif eden genel ilkeleri göstermeye başlamıştır.”⁷⁷⁹ En nihayetinde DP ve özellikle de Menderes “dindarlığın yaşanması serbestisine hayırhah yaklaşan ve inanç özgürlüğünü vurgulayan, bu özgürlüğü demokrasinin temel ölçütü sayan bir liberal demokrat anlayışa” sahip olduklarından “Demokrasinin dine hürmetkar bir modern rejimin inşasına elverebileceğini ve tersine dine hürmetkar bir anlayışında modernliğin ve demokrasinin inşasına katkıda bulunabileceğini” düşünmüşlerdir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁴ Bayar, **Atatürk Gibi Düşünmek**, 156-157.

⁷⁷⁵ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata**, 37.

⁷⁷⁶ Falih Rıfkı Atay, “Seçime nasıl gidiyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 4 Temmuz 1946.

⁷⁷⁷ “Örneğin kadınlarla ilgili soruya; Türk kadının çalışma durumu ve hakları? : “Türk kadını hakkında gereken bütün esasları Atatürk bize miras bırakmıştır. Ondan daha ileri gidecek bir prensibimiz yoktur. Yalnız o prensiplerin sahibi olarak kalmak ve onların tatbikata tecellisini görmek istiyoruz.” **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.

⁷⁷⁸ Falih Rıfkı Atay, “Seçime nasıl gidiyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 4 Temmuz 1946.

⁷⁷⁹ Yeğen, **agm**, 62-65.

⁷⁸⁰ Demirel, “Demokrat Parti”, 497.

Zaten, DP'nin modernleşmeyi kültürel zeminde değil, ekonomik zeminde uygulama isteği hem Kemalizm'in baskıcı ve yukarıdan reform dayatan yönünü azaltmış, hem de pek çok farklı kesimin kalkınma vaadi etrafında toplanmasına neden olmuştur. Bu dönemden itibaren, "Kemalizm yerine daha gevşek ve daha az sistematik bir fikirler setini ifade eden Atatürkçülüğün" kavram olarak tedavüle çıkması da bu farklılaşma neticesinde olabilir.⁷⁸¹ Batılı olma ruyasını farklı yorumlayan ve daha çok ekonomi ile açıklayan DP için muasır medeniyet "özel mülkiyet ve hür teşebbüse dayalı kapitalizmdir."⁷⁸² Türkiye'yi 'küçük Amerika' yapacağına dair söz veren Menderes'in batılılaşmayı kalkınma üzerinden okuduğu açıktır. Her ne kadar sanat, edebiyat, yaşam tarzı gibi konularda değişim reddedilmese de bunun ikinci plana itilerek ekonomik bir batılılaşma arzusu ve söyleminin baskın çıktığı görülür. Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, DP'nin zenginleşme söylemini batılılaşma üzereinden kurması, Batıyı allı pullu bir şekilde tasvir etmesine de neden olmuştur. Zira "zenginlik, refah ve adaleti azamileştirdiği varsayılan piyasa toplumunun/kapitalizmin en iyi örneği olarak düşünülen Amerika Birleşik Devletleri" DP için idea bir örnek özelliği taşımaktadır.⁷⁸³

DP, batılılaşmayı toplumu etkilemek için önemli söylemlerinden biri olarak kullanırken Batı ile ilişkiler konusunda da oldukça hassastır. Bayar "İktidar partisi ile iç meselelerde belki çok çatışacağız. Fakat memleketin kaderi, dış politikada iki partinin müşterek hareket etmesini icap ettirir. Bu bakımdan dış politikada CHP ile tamamen mutabıkız. Atatürk'ün, Türkiye'nin istikbalini ve dünya barışını hedef tutan siyaseti partimizin de daima sadakatle takip edeceği yoldur."⁷⁸⁴ demiştir. Öyleyse dış politika konusunda partiler üstü bir algı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dış politikanın milli politika haline gelmiş olması gerekçesiyle DP tarafından da böyle kabul edildiği söylenebilir.⁷⁸⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan batı merkezli uluslar arası bloğun bir üyesi haline gelmek DP'nin dış politikasının temelini

⁷⁸¹ Yeğen, **agm**, 62-65.

⁷⁸² Demirel, **Türkiye'nin On Yılı**, 119.

⁷⁸³ **Age**, 119.

⁷⁸⁴ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 49.

⁷⁸⁵ Celal Bayar İzmir'de verdiği bir nutukta "Dış politikamız milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi iktisadi ve kültürel işbirliğine, kolektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır."demektedir. Şahingiray, **age**, 29. **Vatan Gazetesi**, 16- 17 Temmuz 1946.

oluşturur.⁷⁸⁶ Hem şahsen batı yanlısı olan siyasilerce yönetilen, hem de böyle bir politikanın esaslarını uygulamak sorumluluğu yüklenen DP'nin dış politikasının batı eksenli olmasının başka gerekçeleri de vardır. İkinci Dünya savaşının hemen ertesinde ortaya çıkan yeni atmosfer ve yeni yönelimler 1940'ların ikinci yarısından itibaren Türk dış politikasını ve DP'nin dış politika algısını etkilemiştir. Bir yandan savaş sonrası yalnızlık psikolojisinin ve diğer yandan her an hissedilen Sovyet tehdidinin dış politikayı “yoğun bir endişe atmosferi” içerine soktuğunu söylemek mümkündür.⁷⁸⁷ Böyle bir ortamda Türkiye çareyi Batı'ya yaklaşmakta ve uluslararası ittifaklar içerisine dahil olmakta bulmuş, 11 Mart 1947'de IMF ve Dünya Bankası'na üye olmuş, 12 Temmuz 1947'de ise Truman Doktrini'nin yardım sözleşmesini imzalamıştır. Bunlar ve ABD ile yapılan ikili anlaşmalar Tek Parti döneminden, genel anlamda, DP dönemine kalan en önemli miraslar olarak değerlendirilebilir.⁷⁸⁸ DP'nin batı yanlısı dış politikası ile ilgili şu soruyu sormak önemlidir: Hem yalnızlık psikolojisinden kurtulmak isteyen, hem Sovyet tehdidini her an üstünde hisseden, hem de ekonomisini tamir için yardıma ihtiyaç duyan Türkiye'nin radarlarını Batı'dan başka bir yöne çevirmesi mümkün müdür? Kaldı ki zaten Cem Eroğul'un “peykçi batıcı” diye tanımladığı DP için “kurulmakta olan dünyanın ahengine uymak, insanca yaşamak isteyen milletler camiasına katılabilmek” oldukça önemlidir.⁷⁸⁹

DP'nin batıya bakışının bir yanını Komünizmle çatışması oluşturur. CHP gibi DP de sol ve sosyalist görüşlere kapalıdır. Buna rağmen DP'yi ilk başlarda destekleyen kadronun içinde aşırı solcu olarak bilinen isimlerin olması DP'ye komünist suçlamasının yapılmasına neden olmuştur. CHP iktidarının içişleri bakanı Şükrü Sökmensüer, CHP'den siyasete girmeyi reddedip, DP'den bağımsız aday olan Fevzi Çakmak'ı dahi komünist olmakla suçlamıştır.⁷⁹⁰ Esasında DP'nin kurucuları

⁷⁸⁶ Demirel, “Demokrat Parti”, 493.

⁷⁸⁷ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1919-1980, cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.492.

⁷⁸⁸ Amerika'nın bir kurtarıcı olarak görüldüğü bu süreci özetlemesi açısından, 5 Nisan 1946 tarihinde, 16 ay önce ölmüş olan Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini getiren Amerikan zırhlısı Missouri ile ilgili Cumhurbaşkanı İnönü'nün yorumuna günün atmosferini tasvir etmesi açısından bakmak faydalı olabilir. İnönü o dönem şöyle demiştir: “Amerikan gemileri bize ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur,” Oran, **age**, 493.

⁷⁸⁹ Demirel, “Demokrat Parti”, 494.

⁷⁹⁰ Albayrak, **age**, 112-113.

başlangıçta çok kısa bir süre sosyalistlerle geçici bir işbirliğine girişmişlerdir. Sabiha Sertel'in Görüşler Dergisinin ilk sayısında yer alan reklamda Adnan Menderes, Celal Bayar ve Fuat Köprülü'nün yazı vaat ettiklerine yer verilmiştir.⁷⁹¹ Fakat dergiye yönelik baskılar artınca DP'nin yöneticileri bu sözlerinden vazgeçmişler ve bu reklamın kaldırılmasını istemişlerdir. Ek olarak Demokrat Parti muhalefetteyken de sol aleyhtarı girişimlerinde hükümeti desteklemektedirler, liberalleşmenin, sol ezildiği takdirde mümkün olacağına kanidirler. DP'nin sol ve komünizm karşıtlığına bakıldığında bunun otoriter devlet ve toplum anlayışını açığa çıkaran bir turnosol kağıdı olduğu görülmektedir. Adnan Menderes "Millete mal olmuş inkılapların korunmasında üzerinde durulacak mesele" olarak "memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icap eden kanuni tedbirleri almak"⁷⁹² olarak görmektedir. Aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti olarak değerlendirmeyeceklerini ilan etmiştir.⁷⁹³ Yine Celal Bayar, Adana Parti merkezinde Cumhuriyet Gazetesinin haberine göre "tezahüratla karşılanmış" ve yaptığı konuşmada "Bize niçin Kızıl diyorlar"⁷⁹⁴ diyen bir partiliye şu cevabı vermiştir: "Nizamnamemiz sarihtir. Partiye kızılırları, komünistleri almıyoruz. Milletler anayasasına uygun bir siyasi programımız var. Bütün devletlerle iyi komşuluğu esas tutuyoruz. Söylenenler iftiradır. Biz politikayı büyük atadan öğrendik. Bu coğrafi vaziyetimizi göz önünde bulunduran bir politikada devletleri bünyelerine göre tetkik etmek gerektir. Milletlerin rejimleri kendisine ait bir iştir. Biz ne meşruiyetin Sait mollası, ne de senelerin komünist kırıntılarıyız. Biz millete hizmet için ortaya

⁷⁹¹ Demirel: "Adnan Menderes Celal Bayar'la birlikte DP'nin kurulmasından hemen önce komünistlikle matuf Sertel'lerin çıkaracağı görüşler dergisine yazı sözü vermiş, hatta derginin kapağında da ikisinin de resimleri yayınlanmıştı. Berkes'in ifade ettiği gibi görüşleri basan tan matbaasının hükümetin teşvik ettiği gençlikçe basılarak tahrip edilmesi ve hızla Türkiye'ye nüfuz eden anti komünist soğuk savaş havası DP liderlerini böyle geniş mezhepli bir özgürlükçü jestlerden derhal vazgeçmeye sevketti. Menderes özellikle iktidarı döneminde karikatür tipikliğinde bir anti komünist söylem kurmuş en esnek anlamıyla sol sayılabilecek her söz ve eylemi hatta yeri geldiğinde her muhalefet belirtisini komünizmle irtibatlandırarak kriminalize etmiştir. 1950 seçimlerinden sonra yaptığı ilk konuşmada "Biz solculuğu bugün bu memleketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajanı olma manasına alıyoruz. Bunları bir fikir ve his olarak almaktan uzağız." Demirel, "Demokrat Parti", 504

⁷⁹² Mustafa Doğan, **Adnan Menderes'in Konuşmaları**, (İstanbul: Ekincigil Matbaası, 1957), 15.

⁷⁹³ Age, 15

⁷⁹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Haziran 1946, 3. "Moskovacılık suçlaması"nın demokrasi tarihimizde ilk defa "CHP militanları ve fanatikleri tarafından" DP'ye karşı icat edildiğini ifade eder: "Bunların nazarında DP, Moskova'nın emrindeydi. Hatta bazıları yeni partinin Ruslardan para aldığını iddia edecek kadar ileri gittiler." Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 46.

atılmış, Türk evlatlarıyız. Memleketin selametini hangi politikada görürsek, o politikanın taraftarıyız. Biz ancak memleketimizin menfaatine tapan insanlarız.”⁷⁹⁵ DP ayrıca bu kesimlerin temsiline soyulan her hangi bir siyasi teşekkülün varlığına karşı olduğunu da bizzat programının 12.maddesinde belirtmiştir.⁷⁹⁶ Şunu da eklemek gerekir ki CHP’nin bu suçlamasına bir karşı hamle de DP’den gelmiş ve DP’liler de CHP’lileri komünist olmakla suçlamışlardır.⁷⁹⁷

Sonuçta, muhafazakar bir modernleşmeden ve bu yöntem kullanıldığı sürece batılılaşmadan yana olan DP, Kemalist inkılapçılık anlayışı ile çeşitli çelişkiler yaşamıştır. Buradaki esas mesele CHP gibi DP’nin de Kemalist devrimleri benimsediğini söylemesi ve sıklıkla Kemalizm’e ve Atatürk’e referanslar vermesidir. DP, yukarıdan aşağıya bir değişimi öngören Kemalist anlayışın yöntemine dair eleştiriler getirmiş olsa da bu eleştirileri Atatürk üzerinden değil, İnönü ve Tek Parti yönetimi üzerinden yapmıştır. Bu noktada DP’nin, hiçbir surette rejimin kırmızı çizgileriyle çatışmak istemediğini ve zaten Menderes’ten ziyade Bayar’ın gönüllü olarak rejimin bu çizgilerinin sadık bir bekçisi olduğunu hatırlamak gerekir. Yine de DP’nin Batılılaşmaktan anladığı, batılı gibi konuşmak, batılı gibi giyinmek, batılı gibi yaşamaktan ziyade batılı kadar zengin olmaktır. Zira DP batılılaşmak kavramını kalkınma ile eş değer yorumlamaktadır. Yani DP’nin yeni toplum yaratmak gibi bir derdi yoktur, bunun yerine kalkınmış bir Türkiye vaadi ve zengin bir toplum hayali vardır. Değişimin aşağıdan yukarı olması gerektiğine inanan DP muhafazakar bir modernlikten yanadır. Bu da halktan karşılık bulabilecek bir yöntemdir aslında. Atatürk’ün yolundan ayrılmadığı garantisini veren DP, Kemalist dış politikanın Batı ile ilişkilerine sadık, Batı merkezli bir stratejiyi vaat etmiştir. Bu da şüphesiz DP’nin kalkınma, batı gibi olma, zenginleşme vaatleriyle paralel bir duruştur. Yine de DP’nin batıyla yakın ilişkilerini pür kalkınma istekliliğinden ibaret görmek haksızlık olabilir. Zira DP, özgürlük ve demokrasi söylemlerini de zaman zaman batı üzerinden kurmakta ve batıyı model olarak göstermektedir. Bu batıyla kurulan

⁷⁹⁵ “Celal Bayar Adana’da tezahüratla karşılandı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Haziran 1946, 3.

⁷⁹⁶ “Madde12”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁷⁹⁷ “İktidar partisi komünistliğe karşı şimdiye kadar açık bir vaziyet alamamıştır. “Yurd ve Dünya”, “Kadro” mecmualarını resmi makamlar himaye ediyorlardı. Tanınmış komünistler senelerce tedris vazifesi yaptılar. “, “İç işleri bakanının beyanatı ve demokratlar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Şubat 1947.

ilişkinin büyük oranda ekonomi temelli olduğunu gösterse de başka dinamiklerin de varlığına işaret eder.

4.2 Demokrat Parti'nin 6 Ok'a Bakışı

Kemalizm bölümümde ayrıntılı anlatıldığı gibi, 1931'de CHP'nin büyük kongreden sonra belirlediği parti programda Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, Halkçılık, inkılapçılık olmak üzere altı ilke yer almıştır. 1935 yılında CHP Kongresinde parti devlet evliliğini gerçekleştirmiştir. CHP, partinin ilkelerini devletin ilkeleri haline getirerek tek parti devletini resmileştirmiştir. Bu sistemde Halk Partisi Sekreteri İçişleri Bakanı ve haliyle CHP İl Başkanları da valiler olmuştur. CHP'nin altı ilkesinin anayasada yer aldığı bir sistemin içine doğan DP, bunun gereği olarak kurulurken bu ilkeleri kabul etmiş, fakat farklı yorumladığını eklemiştir. Bu noktada Celal Bayar'ın bu benimsemenin bir zorunluluktan kaynaklandığını ifade ettiğini hatırlamak gerekir. Zira kendisine “Temel prensiplere baktığımda, sizinle CHP arasında pek bir fark göremedim. Çünkü meşhur altı ilkeyi pek de önemli olmayan değişikliklerle onlar gibi siz de benimsiyorsunuz.” diyen bir gazeteciye Celal Bayar'ın cevabı şu olmuştur: “Haklısınız fakat bildiğiniz gibi aslında bu prensipler hiçbir partinin yol haritasını belirleyemez, çünkü bunlar 1937 Anayasası'nda da yer alıyor ve o tarihten beri de devletin bizzat yapısını tayin ediyor. Öyle ki eğer biz programımızda onları saymayı ihmal etsek, hükümet anayasaya muhalif siyasi bir teşkilat kurmakla itham ederek bizi yasaklamak üzere hemen bu bahaneye sarılacaktır. Hem zaten sadece partinin ileride yapılacak genel kongresi, gerek programda gerekse parti tüzüğünde gerekli görülen değişiklikleri yapma yetkisine sahip olacak.”⁷⁹⁸ Menderes ise DP'nin CHP'den ayrılan yönlerini aktardığı konuşmada bir benzerlik olarak altı ilkeye değinmiş ve şöyle demiştir: “Altı okun ifade ettiği prensiplerin, her iki partinin de programına temel olduğu ifade olunmaktadır. Bu prensipler yalnız her iki partinin programına temel olmakla kalmayıp, Anayasa da ve devlet kuruluşlarında da temel olarak kabul olunmuştur. Ancak bu esasların müşterek kabul olunması iki partinin aynı olduğunu ispat

⁷⁹⁸ Başgil, **age**, 48

etmez.”⁷⁹⁹ Menderes’in de ifade ettiği üzere DP, bu altı oku farklı yorumlamıştır. DP, devletçiliği ‘yeni devletçilik’ olarak tanımladığı, Tek Parti devletçiliğinden uzaklaşarak, laikliği itirazlara kulak verip yumuşatarak, halkçılığı daha popülist ifadelerle süsleyip ‘milli irade’ olarak tanımlayarak, cumhuriyetçiliği yine milli irade ile eşitleyip üzerine bir de demokrasi tartışması başlatarak, milliyetçiliği doktriner yorumlardan uzaklaşıp popülist bir dille yumuşatarak ve inkılapçılığı reddetmeden ama yöntemine ilişkin itirazlar getirerek yeniden kurmuştur. Kısacası ilk defa tek dereceli seçimin yapıldığını haber veren bir gazetenin sayfasının tamamının 6 ok’la kaplı olduğu bir siyasi atmosferde⁸⁰⁰ DP altı oku ret veya inkar edemeyeceği bir doktrin olarak görmüş⁸⁰¹ ve söylemlerini tüm risklerin bilincinde olarak dikkatle kurmuştur. DP’nin Kemalizm’in özüne dokunmadan getirdiği yeni yorumlar özellikle 1980 sonrasında ortaya çıkan “Sağ Kemalizm” tartışmalarının da bir boyutunu oluşturunur.

4.2.1 Halkçılık

DP programına bakıldığında DP’nin kendini halkçı olarak tanımladığı görülür. DP programının 16. Maddesine bakıldığında Kemalizm’in halkçılık ilkesi şöyle tanımlanmaktadır: “Hiçbir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak.”⁸⁰² şeklinde tanımlanmaktadır. Burada CHP’nin halk kavramıyla neyi kastettiğini ve Kemalizm’in solidarist korporatist özellikler gösteren halkçılığıyla kesişip kesişmediği temel sorulardır. Öncelikle DP’nin halk kavramını “patronu ve işçiyi, ağayı ve çobanı kapsayan bir anlamda kullandığını” ifade etmek gerekir.⁸⁰³ CHP ve DP’nin sınıf söylemi her ne kadar yakın olsa da CHP’nin ‘azınlık tahakkümüne ve kalkınma söylemine dayanan uluslaştırma süreci sınıfsal farklılıkları yok sayarak reddeden’ bir görüntüsü vardır.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ Us, *age*, 438.

⁸⁰⁰ **Ulus Gazetesi**, 1 Temmuz 1946.

⁸⁰¹ “Bu dönemde Başbakanın seçim nutku da 6 oka vurguda bulunmaktadır: Biz bir taraftan bu siyasi, içtimai ve iktisadi hamleleri yaparken diğerk taraftan memleket içinde yaptıklarımızı ve yapacaklarımızı gösteren geniş fikir ve hareket cereyanları kökleşti. Ve böylece birlik ve beraberlik hareketleri görülmeye başlandı. Bunlardan da altıok dediğimiz parti doktrini doğdu.” **Vakit Gazetesi**, 9 Temmuz 1946, 4.

⁸⁰² **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.

⁸⁰³ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 39

⁸⁰⁴ Koç, *age*, 159.

CHP'nin sınıfları "ulusal bütünlüğe tehdit olarak gören ve sınıfsal bir toplum yapısına ihtiyaç olmadığı şeklindeki inancına rağmen"⁸⁰⁵, DP en nihayetinde sınıfları tanımış fakat bunları çevrenin kimliği içinde nötralize etmeye çalışmıştır.⁸⁰⁶ Örneğin işçi sınıfının davalarına sık sık vurguda bulunan DP solcu olarak suçlanmamak için "grevin keskin bir silah olduğu", "hiçbir zaman grevin başıboş bırakılamayacağı" gibi eklemelerle işçi sendikalarına grev hakkının tanınmasını savunmuştur.⁸⁰⁷ Zaten DP, CHP'nin bu anlayışına özellikle muhalefet döneminde pek çok eleştiri getirerek, Türk toplumunun homojen bir kütle olduğu ve imtiyazsız bireyler olduğu sürece temsil için mücadeleye ihtiyaç olmadığı anlayışının tek parti rejiminin devamı için gerekli olduğu söylenmiştir. DP'liler, milletin böyle algılandığı bir yerde otomatik olarak parti devleti ve Milli Şef milleti temsil ediyor inancının kurulmaya çalışıldığını ifade etmişlerdir.⁸⁰⁸

Öyleyse CHP'nin halkçılık tanımında, Tek Parti yönetiminin korporatist bir yaklaşımla halkı türdeş gördüğü ve bu türdeş halkın taleplerinin tek bir parti tarafından karşılanabileceği yaklaşımı görülür. DP halkçılığı böyle olmasa da sınıf çelişkilerini büyük bir tehdit unsuru olarak gören Bayar'ın halkçılığının Kemalist esintiler taşıdığı söylenebilir. Kemalizm'in önemli gereklerinden sınıfsız kaynaşmış bir toplum ideali Bayar'ın da inandığı bir ilkedir. Bayar'a göre: "Türk toplumunda batı anlamıyla sınıf yoktur. Atatürk bu gerçeği görmüş ve 1924 anayasasını bu gerçeğin tefekkürü üstüne oturtmuştur."⁸⁰⁹ Bayar'ın seçmen çoğunluğunun iradesini halk egemenliğinin tecellisiyle eş görmesi, sınıfsal temelli veya farklılaşmış bir toplum anlayışını reddederek, türdeş ulus/millet tasavvurunu öne çıkaran Kemalist mirasla da örtüşür. Bayar Türk toplum yapısının sınıfsız olduğunu iddia eder. Ona göre, "Sınıfsız toplumlarda bütün itici güç bürokrasiden ve devletten gelir. Devlet kadrosu güçlü ve bilinçli olursa toplum ilerler, devlet kadrosu dinamizmini kaybetmişse, toplum geriler. Sınıfsız toplumlarda devlet yol gösterici, gerçek anlamıyla yöneticidir."⁸¹⁰ Menderes

⁸⁰⁵ Koç, **age**, 159.

⁸⁰⁶ **Age**, 176.

⁸⁰⁷ Timur, **age**, 46 , Cumhuriyet Gazetesi'nde "Mecliste İşçi sendikaları için tartışmalar- DP bazı kayıtlarla işçiye grev hakkının tanınmasını istedi. Sendikalar kurulmasına dair tasarı kabul edildi.- Çalışma bakanı, grevin liberal bir rejimde doğru olabileceğini söyleyerek "biz devletçi bir rejimiz" dedi. Demokratların talebi kabul edilmedi." Şeklinde haberleşmiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Şubat 1947.

⁸⁰⁸ Koç, **age**, 163.

⁸⁰⁹ Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 101.

⁸¹⁰ Bayar, **Atatürk Gibi Düşünmek**, 57.

ise halkçılığı halk içinde hiçbir ayrımcılık yapmamak ve ülke yönetiminde halkın çıkarlarını korumak şeklinde anladığı ifade etmektedir. Menderes'e göre halkçı olabilmek için her şeyden önce halka, halkoyuna, fikirlerine kıymet vermek gereklidir.⁸¹¹ Yine de unutmamak lazımdır ki DP her ne kadar tek parti rejimini bu gerekçelerle suçlasa da halkın siyasete katılımın oy temelli olmasından yanadır. Millet iradesinin sadece mecliste temsil edileceğini savunan DP, kendisine oy veren bu kitleleri siyasete sadece oyla dahil etmek ister, meclis dışında örgütlenmelerine sıcak bakmaz.

DP'ye göre, "Hükümet ve idare halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır."⁸¹² Bu vurgu esasında CHP'nin "Halk için halka rağmen" yaklaşımına bir eleştiridir. Çünkü DP, "Halk için iyi olanı, elitler değil halk kendisi bilir" ilkesinden yana tavır almış CHP'nin paternalist ve otoriter iktidar anlayışına karşın, halkın iktidarın belirlenmesinde söz sahibi olacağını vaat etmiştir.⁸¹³ DP'nin halkçılığının bir yanını inkılaplara bakışı oluşturur. Alt sınıfı "adam edilmesi gereken kitle" olarak gören bu anlayışı DP entelektüel diktatörlük olarak nitelendirir.⁸¹⁴ Kemalist halkçılık geleneksel toplumun reformlarla dönüştürülmesine çalışıp "toplumsal gerçekleri değiştirmeyi amaçlayan elitist bir tarihsel proje niteliği taşıırken" DP "kitlelerin istek, özlem ve desteklerine yönelik, halkın siyasal katılımından kaynaklanan popülist bir ideolojiye dönüştürmüştür."⁸¹⁵ DP'nin bu halkçılık yorumu "popüler kültürün gösterenlerini kullanarak dinsel ve kırsal değerleri meşrulaştırmış" ve "Kemalist reformlara rağmen, kendilerini İslam'la ve Müslüman Türklerin unutulmuş tarihiyle özdeşleştirmeyi sürdüren grupların taleplerini dile getirme işlevini" üstlenmiştir.⁸¹⁶ Özetle, halkçılığın toplumsal tabanını oluşturan milliyetçilik ve kültürel tabanını oluşturan laiklik ile inkılapçılık ilkelerine DP'nin bakışı CHP'nin aksine devrimci değil muhafazakar esintiler taşır. Zira DP, halkı aşağıdan yukarıya modernleştirmek gerektiğine inanırken, tek parti döneminin ırkçı uygulamalarından uzak duru ve radikal laikliği de halkın talepleri doğrultusunda yumuşatır.

⁸¹¹ İnan, *age*, 438

⁸¹² *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ocak 1946.

⁸¹³ Ünder, *age*, 153.

⁸¹⁴ Koç, *age*, 178- Menderes'in entelektüel diktatörlük şeklinde ifade ettiği, köylünün eğitimliler tarafından eğitilmesi gereken bir kitle olarak algılanması ve öyle muamele edilmesidir.

⁸¹⁵ Sunar, *agm*, 2081

⁸¹⁶ Çelik, *agm*, 89.

CHP tarafından ilkeleştirilen halkçılık, DP popülizmini hazırlayan öncü akımdır. Ancak ne halka doğru hareketi ne de CHP halkçılığı gerçek anlamda popülizm değildir. Her ikisi de kitlelerin siyasal ağırlığını dışlayan bir biçimde halk için halka rağmen ilkesinden hareketle ortaya çıkmış, halkın siyasal katılımına dayanmamıştır.⁸¹⁷ Önceki iktidarlardan halkçılık ilkesini devralan DP iktidarı, halkçılığı, “elitist bir tarihsel proje olmaktan çıkartılıp”, kitleleri tavlayacak bir şekle bürümüş, özellikle gayri memnun yığınların istek, özlem ve desteklerine yönelik popülist bir ideolojiye dönüşmüştür. Bu anlamda DP, “iktisadi, politik ve kültürel iktidarın, millettten gasp edildiğine ve milletin hakiki evlatları olarak kendi misyonlarının, bu mevkileri hak sahiplerine iade etmek olduğuna dair inandırıcılık yaratmayı başarabilmiştir.”⁸¹⁸ Zaten DP’nin başarısı bir anlamda çimento vazifesi görerek “ortak özellikleri ve sıkıntıları olan toplumu” aynı çatı altında birbirine eklemlemeye çalışmasında yatar.⁸¹⁹ Sonuçta, DP’nin altı ok içinde popülist söyleminin merkezine koyduğu en önemli ile halkçılıktır. Zira DP, milli irade söylemini, kalkınmacılık ve modernleşme vaatlerini kendi belirlediği halkçılık çerçevesinde kurmuştur. Bu vaatlerle toplumun refaha ereceğini iddia eden DP, siyasi, kültürel ve toplumsal kodlarını CHP’den almış olsa da genel olarak tek parti döneminin “Halk için halka rağmen” anlayışını değiştirip, aşağıdan yukarıya bir dönüşüm olacağını, halk iradesinin siyasi karar mekanizması haline geleceğini vaat etmiştir. Bu popülist söylemle birleşince DP’nin bu sloganist yaklaşımları halkta büyük bir ümitvarlık oluşturmuş ve DP her kesim için bir cazibe merkezi haline gelmiştir.

4.2.2 Devletçilik

1946-50 arasındaki DP söylemlerine bakıldığında, CHP ve DP’nin devletçilik algısında büyük bir farklılık olduğu görülür.⁸²⁰ Tek Parti döneminde, yeni bir toplum yaratmayı amaçlayan kültürel devletçilik ile her şeyi denetim altına alan iktisadi devletçilik tüm baskı mekanizmasını kurmada araçsallaştırılmıştır. DP, devletçiliğin her iki yöndeki uygulamasına da itiraz eder ve hatta kendi devletçilik tanımını yapıp,

⁸¹⁷ Sunar, **agm** 2077.

⁸¹⁸ Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 88.

⁸¹⁹ Popülizminin bütünlüklü bir değerlendirmesi için bkz. Sunar, **agm**, 2081.

⁸²⁰ Zaten bu bölümde de DP’nin iktidar uygulamalarının değil, muhalefet dönemi söyleminin analiz edeceğini tekrar hatırlatmakta yarar var.

bunun üzerinden bir siyasi söylem inşa eder. CHP her şeyi devlete referansla yaptığı ve “devlet içinde” tanımlarken, DP bu noktada kendini yeni devletçilik tanımıyla CHP’den ayırtmıştır.

DP Programı’nın 17.maddesi devletçiliği “İktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için devletlerin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle vazife alması manasında” anladığı ifade eder.⁸²¹ Bu programda, “Bizim devletçiliğimiz iktisadi şartların çizdiği yoldur.”⁸²² denilerek DP’nin kendisine ait bir devletçilik anlayışının bulunduğu ve bunun zaman tarafından şekillendirildiğine vurgu yapılmaktadır.⁸²³

DP’nin programındaki maddelere bakıldığında, bu partinin en azından söylemsel bazda CHP tarzı bir devletçiliğini reddettiği ve kendi laikliği gibi kendi devletçiliğini de ürettiği görülür. Bu yeni tarz devletçilik DP tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “DP, özel teşebbüs ve sermayenin gene menfaatle uyumlu ve sosyal adalet mülahazalarını da uygun bulunan faaliyetlerini zararlamayacak hadler dahilinde ve ekonomik devletçilik ilkesinin gösterdiği yollarda, devletin ekonomik hayatını düzenleyeceğine ve genel menfaatin gerekli kıldığı durumlarda ve sahalar da doğrudan doğruya ekonomik teşebbüslere girişmesinin görevi gereği olduğuna kanidir.”⁸²⁴ Öyleyse burada devlet müdahaleleri belli bir sınırlamaya tabii tutulmuş ve devletin varlığı tamamen reddedilmemiş ama minimize edilmeye çalışılmıştır. Zaten DP’lilerin siyasi formasyonları düşünüldüğünde, devlete bakışlarının CHP’den çokça farklılık göstermesini beklemek doğru olmaz. DP’lilerin devletin baskısının hepten kalkması gibi bir talepleri yoktur. 1946 Tarihinde Haziran ayında Adana’da bir konuşma yapan Bayar şöyle demiştir: “Mesele devletçilik prensibinde değil, o prensibin nasıl tatbikindedir. Bundan dolayı Demokrat Parti devletçiliğe taraftardır. Yapılan fabrikalardan devlet kapitalizmi menfaatlenirse bugün ki neticeler doğar. Bir

⁸²¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.

⁸²² **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.

⁸²³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.

⁸²⁴ İnan, **age**, 440.

vatandaş fabrika yaptığı zaman devlet sermayesi ile ona rakip olmamak lazımdır.”⁸²⁵ Buradan anlaşıldığı üzere devletçi olduğunu söyleyen DP, sadece yoruma ve uygulamaya ilişkin değişiklik yapmaktadır ki, zaten bu iki faktör devletçiliğinin tanımını oluşturmaktadır.

DP’nin siyasi ve kültürel devletçilik anlayışını anlamak için öncelikle devlete nasıl bakıldığının analizini yapmak gerekir. Bayar milli egemenliğin, Türkiye’de bir gelenek olan güçlü devletin bir unsuru olduğunu düşünür. Bayar’ın devlete bakışı devleti kutsallaştıran bir yorum ihtiva eder; O’na göre hiçbir surette devletin hami rolüne dokunmamak lazımdır.⁸²⁶ Bayar güçlü devletin önemine vurgu yaparken, burada Atatürk’ü örnek aldığını ifade etmeden geçemez. Ona göre Atatürk de güçlü devlet düşüncesinden hareket etmiş ve bunun için “Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, seçim sisteminin çoğunluk esasına dayalı olacağını, millete ait olan egemenliğin sadece ve yalnızca devletin seçtiği B.M. Meclisi tarafından kullanılacağını; değişmez kurallar olarak benimsemiştir.”⁸²⁷ Yani Bayar, bir yandan devleti kutsallştırırken, bir yandan da milli irade vurgusu yapmış ve Tek Parti döneminin uygulamalarını eleştirirken, eleştirisini Atatürk ile meşrulaştırmıştır.

Yine de özellikle hak ve özgürlükler bağlamında Bayar’ın devletçilikten tamamen ayrıldığını söylemek doğru değildir. Bu noktada Bayar’ın yetiştiği siyasi iklimi akıldan çıkarmamak ve devlete bakışını da bu yönde yorumlamak gerekir. Menderes ise devletçilik anlayışı da dahil olmak üzere pek çok noktada Bayar’dan farklı düşünür. Menderes devlete görece mesafeli yaklaşan bir isimdir. Demirel’in yerinde ifadesiyle “Bir liberal mit olarak Menderes, devletin ve bürokrasinin nüfuz alanını geriletmeye iradesidir.”⁸²⁸ Menderes’in CHP’ye getirdiği eleştirilerin bir kısmı da bu yöndedir; CHP’nin milletin değil, devletin partisi olduğunu ve devlet tarafından araştırlıldığını iddia etmektedir.⁸²⁹ Ona göre, CHP’nin iktidarı millet tarafından

⁸²⁵ Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 94.

⁸²⁶ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 42.

⁸²⁷ Bayar, **Atatürk Gibi Düşünmek**, 58.

⁸²⁸ Demirel, “Demokrat Parti”, 489.

⁸²⁹ **Age**, 177. Bununla birlikte 1947 yılında hazırlanan CHP’nin yeni tüzüğünde bir adım atılmış ve bireye vurgu yapılmıştır: “Partimiz, milli ekonominin temel unsuru saydığı özel teşebbüs ve çalışmaların devlet tarafından teşvik edilmesini ve korunmasını esas tutar. Bununla beraber ekonomi işlerinde faydası belli şahıslara inhisar etmemek üzere devletin özel sermayelerle ortaklık yapmasına

verilmemiş ve bu yüzden de millet CHP'yi benimsememiştir. Devletin kurduğu bu parti aşırı otoriter bir devletçi yapıyı sürdürmektedir. Dolayısıyla milletin ilgisizliği, iktidarın yılgınlığı ile birleşince ve üstüne üstlük vatandaşın hürriyetleri iktidar tarafından kısıtlanınca CHP'ye olan tepki yayılmaya başlamıştır. Öyleyse Menderes CHP'nin halk nezdinde kabul görmemesinin nedeni bu partinin devletçilik uygulamalarıdır. Tam da bu nokta da Menderes'in devlete bu eleştirel bakışının ve mesafeli duruşunun sadece muhalefet dönemine mahsus olduğu yönünde ve Tek Parti'nin otoriter kültüründen kopuk olmadığı noktasında çeşitli analizler vardır. İdama giderken “devletine ve milletine ebedi saadetler dileyen” Menderes için iktidar döneminin uygulamaları üzerinden yapılan yorumla haklı bir tespit olabilir.⁸³⁰ Burada tekrar muhalefet söylemi ile iktidar uygulamalarının aynı olmadığını hatırlatmak gerekir. Kaldı ki Menderes de Bayar gibi devlete önemli anlamların yüklendiği bir siyasi iklimde yetişmiştir. Son olarak, içerden bir ses olan Samet Ağaoğlu'nun devletçilikle ilgili söylediği şu sözler dikkate değerdir: “Devlet, insanın yaşadığı için sahip olduğu hakları korumak hedefiyle kurulmuştur. Onun ana vazifesi de bundan ibarettir. Bu vazifenin doğurduğu zaruretler olmadıkça ferdin hürriyetini daraltmamalıdır. Her çeşit istibdat ferdin manevi değerlerini öldürür, onu hodgam, ahlaksız, dalkavuk, yalancı yapar. Fertleri böyle olan milletler gittikçe zayıflayarak sonunda yok olurlar.”⁸³¹ Görüldüğü üzere, Bayar'ın devlete biçtiği mistik anlama karşın Menderes CHP'yi tam da buradan eleştirmekte ve otoriter devletçi uygulamaları neticesinde CHP'nin halktan koptuğunu iddia etmektedir.

Güçlü devlet mitosunun tezahür ettiği bir isim olan Bayar, Kemalist devletçiliğin, tek parti döneminin uygulamalarından ziyade kendi tanımladıkları gibi olduğuna inanmaktadır. Hatta devletçiliği Celal Bayar'ın kurduğu bile partililer arasında konuşulmuştur. Adana Parti Merkezi'nde bir partili “Devletçiliği Celal Bayar kurmuştur” deyince, Celal Bayar'ın cevabı şu olmuştur: “Devletçilik Türk inkılabının esas umdelerinden biri olmuştu. Atatürk rejiminin herhangi bir umdesini kurmuş olmak bana ancak şeref verir. Fakat bu şerefi insana kolayca bahşetmezler.

cevaz veririz. Devletçiliğimiz açık ve kapalı hiçbir şekilde özel faydalara vasıta kılınma”. “CHP'nin Yeni Program ve Tüzüğü: Devletçilik” **Cumhuriyet Gazetesi**, Nisan 1947, 4.

⁸³⁰ Bora, **agm** 507.

⁸³¹ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 31.

Devletçilik şunun veya bunun değil, doğrudan doğruya inkılabın mahsulüdür.”⁸³² Bayar bir konuşmasında Atatürk döneminde devletçiliğin “memleketteki boşlukları bir an evvel doldurmak için elzem olarak uygulandığını”⁸³³ iddia etmiştir. Bu algı, devletçiliğin dönemin şartlarına göre şekilden şekle girebildiği, Kemalist devletçilik uygulamalarının da dönemin getirdiği zaruretler sonucu ortaya çıkan geçici bir çözüm olarak görmektedir. Anlaşılabacağı üzere, Bayar’ın yaptığı vurgu, Atatürk zamanındaki devletçiliği doğru bulduğu ama bunun sonradan tersine döndüğü yönündedir. Bu noktada, Menderes’in iddiası CHP’nin devletçilik anlayışını CHP iktidarını güçlendirmek için kullanmasıdır. Menderes’e göre devletçilik “Tek parti zihniyetinin iktisadi sahaya intikalinden ibarettir”; CHP’nin yaptığı da bu ilkeden istifade ederek “halkın nafakasını öğütüp toz eden bir değirmen” olmaktır.⁸³⁴ Menderes’e göre CHP devletçiliği “iktisadi sahada bir nevi otorite kurmak ve hakimiyet tesis etmek maksadıyla” kullanmaktadır.⁸³⁵ Bayar pek çok konuşmasında da tam da buradan hareket ederek, aslında Demokrat Parti’nin devletçiliğe taraftar olduğunu ama tek parti dönemi uygulamalarının esas devletçilik olmadığını iddia etmiştir.⁸³⁶ Vakitte yazdığı bir yazıda Celal Bayar’ın devletçiliğini anlatan Atıf İnan’ın bu konudaki tespitleri Bayar’ın yukarıdaki yorumuyla benzerlik göstermesi açısından önemlidir: “Atatürk zamanındaki devletçilik memlekete hizmet etmek idi. İtiraf etmek lazımdır ki son zamanlarda bu iş böyle olmadı ve siz bunu benden daha iyi bilirsiniz. Mesele devletçilik prensibinde değil o prensibin tatbikindedir. Bunun için Demokrat Parti devletçiliğe taraftardır.”⁸³⁷ Öyleyse DP, “devletin gücünü/kontrolünü arttırıcı bir yorumun” önüne geçme iddiasındadır.

DP’nin özellikle muhalefet yıllarında iktisadi devletçiliğe mesafeli durduğu hem programında hem de üst düzey DP’lilerin konuşmalarında açıktır. Bu noktada DP’nin

⁸³² ”Celal Bayar dün DP’nin iktisadi programını anlattı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Nisan 1947, Şahingirey, **age**, 19, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 haziran 1946.

⁸³³ Şahingirey, **age**, 18, “Celal Bayar’ın Adana Parti Merkezinde Yaptığı Hasbihal- 29 haziran 1946- **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 haziran 1946, Sedat İsmail ,” Açık olunuz Celal Bayar “, **Vakit Gazetesi**, 10 Temmuz 1946.

⁸³⁴ Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 40.

⁸³⁵ **Age**, 40.

⁸³⁶ Şahingirey, **age**, 22, “Celal Bayar’ın Osmaniye ve Ceyhan’daki konuşması “, **Vatan Gazetesi**, 30 Haziran 1946- 1 temmuz 1946. “Celal Bayar Adana’da tezahüratla karşılandı “, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Haziran 1946, 3.

⁸³⁷ Atıf İnan- Çankırı Milletvekili, “DP liderine açık mektup Celal Bayar’ın Devletçiliği”, **Vakit Gazetesi**, 10 Temmuz 1946.

devletçi mi yoksa liberal mi olduğu çok tartışıla gelmiş konulardan biridir. Bayar’a göre “Devletçilik ile iktisadi teşebbüsler daima muvazi gitmeli, birbirlerini desteklemeli, baltalamamalıdır. Devlet kapitalizmi yapılmamalı ve bu fert kazancına mani olmamalıdır.”⁸³⁸ Yani Bayar’a göre devletin görevi bireyi desteklemektir. Zaten, DP için esas olan kutsal devlet değil bireydir. Bayar, devleti kutsal görse de liberal ekonomiden yana olduğunu her vesile ile ifade eder ve bu sebeple liberal olarak tanımlanır.⁸³⁹ Fakat Bayar’dan ziyade, Ahmet İnel’in iddiasıyla özellikle muhalefet döneminde iktisadi politikalarını “liberal devletçilik olarak tanımlayan”⁸⁴⁰ bir parti olan DP’nin en önemli ismi olan Menderes “bir liberalizm miti olarak idolleştirilmiştir”⁸⁴¹ Menderes’e göre asıl devletçilik ekonomik kalkınmayı “manivela” olarak kullanacak, sosyal dayanışma ve adalet esaslarına yer veren bir sistem olmalıdır.⁸⁴² Menderes, Devletçiliğin sanayi de uygulanmasını “devlet kapitalizmi” olarak nitelendirmektedir.⁸⁴³ Menderes CHP’nin belli bir sınıfı zenginleştirmek için bu politikaları uyguladığını iddia etmiştir. Ona göre “Böyle bir devletçilik, siyasi kanaat ve sınıf şuuru ile değil, ancak bir takım ekonomik ve maddi bağlarla iktidar etrafında toplanan bir zümrenin tatbikine yarayacak bir sürü müdahalelerin ortaya çıkardığı kötü bir sistemden başka bir şey değildir.”⁸⁴⁴ DP’nin sağcı bir parti olduğunu iddia eden Urfa Milletvekili Esat Tekeli iki partinin duruşlarını şöyle karşılaştırır: “Demokrat Parti programına göre iktisadi hayatta hususi teşebbüs ve sermaye esas sayıldığı için bu parti iktisadi alanda devletçi olmaktan ziyade liberaldir. Yani sağa doğrudur. Halk Partisi ise devletçi olduğu için sola doğrudur. Binaenaleyh, Demokrat Partisi Halk Partisi’nin solunda değil sağındadır.”⁸⁴⁵

⁸³⁸ Şahingirey, **age**, 18, “Celal Bayar’ın Adana Parti Merkezinde Yaptığı Hasbihal- 29 haziran 1946- **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 haziran 1946, Sedat İsmail ,” Açık olunuz Celal Bayar “, **Vakit Gazetesi**, 10 Temmuz 1946.

⁸³⁹ Peyami Safa bu durumu şöyle eleştirir “Hele dün devletçi iken bugün halkın sempatisini kazanmak için liberal edalarla kırıtan Sayın Bayar’ın tezatlarını ortaya çıkarmak hakkı demokrasinin ta kendisidir.” **Vakit Gazetesi** , 27 Nisan 1946.

⁸⁴⁰ Aktaran; Demirel, “Demokrat Parti”, 484.

⁸⁴¹ **Agm**, 484.

⁸⁴² **Vatan Gazetesi**, 2 Ekim 1947.

⁸⁴³ **Vatan Gazetesi**, 2 Ekim 1947.

⁸⁴⁴ **Vatan Gazetesi**, 2 Ekim 1947.

⁸⁴⁵ Aynı yazıda Tekeli sağ ile sol arasındaki farkı da anlatmaktadır: “Gerçekten sağ ile sol arasında kesin bir ayrılığı bulmak güç olsa da sağ vasfı maziye bakan eski müesseselerin devamını isteyen,

Sonuçta, DP'yi ortaya çıktığı dönemden bağımsız düşünmemek suretiyle, bu partinin özellikle muhalefet döneminde pek çok açıdan CHP'nin devletçi uygulamalarına mesafeli durduğunu ve önemli eleştiriler getirdiğini önemle belirtmek gerekir. DP iktisadi alanda devletçi olduğunu iddia etmekle beraber 'yeni devletçilik' tanımı yaparak farklı bir devletçilik anlayışı getirmiştir. Bu devletçilik bireyi ihya etmeyi amaçlayan sınırlı bir devletçilik anlayışından ibarettir. Zaten DP, Tek Parti dönemindeki devletçi uygulamaları Kemalist devletçilik anlayışının bir parçası olarak görmez ve sert bir biçimde eleştirir. DP'liler, bu dönemde devlet kapitalizmi yapıldığını, belli bir zümrenin zenginleştirildiğinin ve CHP'nin güçlendirildiğini iddia eder. Devletçiliğe yönelik eleştirilerini de Atatürk üzerinden değil İnönü üzerinden yaparlar. DP'nin Atatürk dönemi uygulamalarına yönelik yorumu ise bunalım dönemseller ve geçici uygulamalar olduğu yönündedir. Yine DP'liler, özellikle kurucu kadro, kutsal devlet mitosunun hakim olduğu bir siyasi formasyon almış olsa da, CHP'nin siyasi ve kültürel alanda uyguladığı otoriter devletçi uygulamaların halkçılık ilkesi ile çeliştiğini iddia ederek, karşı çıkar. Bir önceki başlıkta, halkçılık ilkesinde anlatıldığı üzere DP aşağıdan yukarıya bir dönüşümü savunduğu için devlet eliyle yapılan baskıcı dönüşümlere karşıdır. Yine de DP'lilerin devlete bir kutsaliyet atfetmediklerini söylemek ve otoriteryanizmin bir şekilde DP siyasetçilerine de sirayet etmediğini iddia etmek eksik ve oldukça iyimser bir analiz olur.

4.2.3 Laiklik

bazıları münferit milliyetçi ve hatta emperyalist, bazıları da hem politikada hem de ekonomide liberal esaslara bağlı kalan telakkilere ve partilere verilebilir. Solculuk ise hayatı yaşamak için boğuşma düsturunun insafsız hükmüne bırakmak istemeyen, ızdırap içindeki halk yığınlarının yardımına koşan, halk yığınlarının menfaatini iktisadi hürriyetin üstünde tutan ve bundan ötürü iktisadi hayata müdahale zarureti kabul eden görüşlerin en itidalciler derecelerinden, müdahalecilikten, devletçilikten başlayarak fert mülkiyetini kaldırmayı hedef tutan doktrinci sosyalizm ve hatta komunizm gibi ifratçı mesleklerle kadar giden esasları kavrar." Esat Tekeli (Urfa Milletvekili), "Demokrat Parti halk partisinin sağında mıdır solunda mı?", **Vakit Gazetesi**, 7 Mayıs 1946.

DP'lilerin dine yaklaşımı şüphesiz CHP'yle benzerlikler ve farklılıklar arz eder. DP Programında laiklik tanımı şöyledir: "Partimiz laikliği devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar, din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurttaşlar arasındaki sevgi ve tesanütü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır."⁸⁴⁶ Bu maddeden anlaşılan, DP kadroları, 14.maddenin 1.kısımında Kemalist laikliğin benimsemekte, 2.kısımında ise bunun uygulamada din aleyhtarlığına dönüştürülmesine yönelik bir tepki göstermektedirler. Bayar'a göre laiklik "din düşmanlığı değildir. Tersine devletin, bütün dinlere karşı eşit saygıda olması, yürütüm ve yönetimde bunlardan esinlenmemesi, yararlanmamasıdır."⁸⁴⁷ Kastamonu nutkunda Bayar laikliği şöyle tarif etmektedir:

"Laiklik bilirsiniz din ile devlete ait dünya işlerinin ayrılması demektir. Ve biz bunu bu manada anlıyoruz. Muhakkak ki laikliğin diğer manası da bütün dinleri ve vicdanları muhafaza etmek esasına matuftur. Kimsenin vicdanına Allah'la kul münasebetine karışmamak suretiyle vazifesini yapan bir nevi müeyyidedir. Bize vaki olan yersiz isnatlara cevap vermiş olmak için son kongremizde kabul edilen maddeleri gösterebiliriz. Her meselenin mütehasısı vardır. Dini tedrisatın ne surette yapılacağının siyasilerin bilgisine terki hatalı olur. Ciddi ve ilmi netice temin etmek için mütehasıslara başvurmak suretiyle DP iktidara geldiği zaman harekete geçecektir."⁸⁴⁸

Görüldüğü gibi DP, laikliği siyasetin dinle ilgisi olmaması olarak anlamakta ve kanunların tanziminde dinin etkili olmamasını savunmaktadır. DP'nin laiklik anlayışının esasını "dindarlığın gerilik olmadığı, bireylerin dini pratikleri üzerinde siyasi iktidarın kontrolünün sınırlandırılması gerektiği, İslamiyet'in modern olma haliyle çatışmadığı" inancı oluşturur.⁸⁴⁹ Ama öte yandan laikliğin din aleyhtarlığı olarak görülmesini de reddetmekte ve din hürriyetinin insanlığın mukaddes haklarından saymaktadır. Ek olarak dini eğitim verilecek ve din adamı yetiştirecek kurumların da gerekli olduğunu savunmaktadır. Dini eğitim ve din adamlarının

⁸⁴⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁸⁴⁷ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 109.

⁸⁴⁸ Şahingiray, **age**, 57-58, "Celal Bayar'ın Kastamonu'daki nutku- 30 nisan 1950", **Zafer Gazetesi**, 1 Mayıs 1950.

⁸⁴⁹ Demirel, **Türkiye'nin On Yılı**, 115.

yetiştirilmesi için uzmanlarca esaslı bir program hazırlanarak, üniversite içinde, bir ilahiyat kurulması ve bunların, Milli Eğitim Bakanlığı'nın benzer kurumları gibi özerk çalışması DP'nin bu konuya bakışını özetler.⁸⁵⁰

Celal Bayar, laiklik ilkesinin Türkiye'nin toplum yapısına uygun olduğunu ve geleneklerle hiçbir noktada çatışmadığını ifade etmektedir. Bayar, Atatürk'ün bir görüşmeleri sırasında kendisine; "Laiklik, bizdeki Sünnilik-Alevilik ihtilafını da kaldıracaktır." dediğini aktarmıştır.⁸⁵¹ Bayar'a göre Atatürk, ümmetçilik ve Marksizm'in yani iki tehlikenin kapısını kapatmak ve "rejimi sonsuz geleceklere güvenle ulaştırmanın" çaresini iki ilkeyle bulmuştur. Bu ilkeler halkçılığın kültürel ve toplumsal ayaklarını oluşturan laiklik ve milliyetçiliktir.⁸⁵² Yine Bayar, "Türk devletinin komünizme kayması nasıl bir tehlike ise ümmetçiliğe kayması da öylece bir tehlikedir." demektedir ve Atatürk bu ikinci tehlikenin kapısını kapamak için laiklik ilkesini devlete geçirdiğini iddia etmektedir.⁸⁵³ Buna mukabil, dönemin uygulamalarını meşru görmektir. Celal Bayar 1934 yılında hükümetin vilayetlere ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderdiği bir emirle ezanın Türkçe okunmasını istemesini "reform düşüncesinin ilk basamağı" olarak görmektedir. Bayar bu süreçte yaşananları şöyle aktarmaktadır: "Bazı yerlerde ezanı Arapça okumaya devam edenler çıkmış, bunlar hakkında savcılar kovuşturma yapmışlar ve mahkemeler TC kanununun 526.maddesi ile bu sanıkları mahkum etmiştir. Fakat temyiz devrimleri korumak için ceza kanununa konmuş bu 526.maddenin Arapça ezan okuma konusunda gereken ölçüde açık seçik olmadığı gerekçesiyle mahkemelerin verdiği kararı bozmuştur. Bunun üzerine 2 yıl sonra 1936'da 526ncı maddeye ek yapılmış ve böylece Arapça ezan okumak suç haline gelmiştir."⁸⁵⁴ Fakat ona göre "Atatürk daha sonraları İslam dinine getirmek istediği reform ile laik devlet fikrini zihninde bağdaştıramadığı için işi bu noktada bırakmış daha ileriye götürmemiştir."⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ Albayrak, *age*, 64-66.

⁸⁵¹ Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, 65.

⁸⁵² *Age*, 63.

⁸⁵³ *Age*, 65.

⁸⁵⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 111.

⁸⁵⁵ Başvekilim Adnan Menderes. Bununla birlikte kendi dönemlerinde bu uygulamanın değiştirilmesini de Bayar şöyle aktarmaktadır. Kendi iktidarları dönemine gelindiğindeyse "DP Meclis grubunda bu konu ele alınmış ve büyük çoğunlukla yasağın kalkması dileyen müezzine dilediği dilde ezanı okuma serbestliği tanınması kabul edilmiştir." Bunun gerekçesini dönemin Cumhurbaşkanı Bayar şöyle aktarmaktadır: "Müezzin caminin içinde allahu ekber dediği zaman suç değil fakat caminin bir parçası

Görüldüğü gibi DP iktidarı döneminde Arapça okunması sağlanan Ezan'ın Atatürk döneminde Türkçeleştirilmesine Bayar açıkça zaruret olarak bakmaktadır.

Menderes ise “dini kontrol etmeye dönük Kemalist laisizm anlayışından farklı olarak batılı anlamda laikdir.”⁸⁵⁶ Laikliğe karşı gelebilecek her tehditte Demirel'in deyiimiyle “laisist cephenin teyakkuzunu paylaşmıştır.”⁸⁵⁷ Bu anlamda, Atatürk'ün siyasi karakterinin şekillendirdiği bir partide siyaset yapmış olan Menderes ve diğer DP kurucularının laiklik konusunda radikal olmasını beklemek hayalciliktir. Ama şunu söylemek olasıdır; Kemalizm'in hakim olduğu siyasi atmosferde yetişen DP'lilerin yine önceki dönemden en uzak düştükleri noktalardan biri laikliktir. Bayar “Din meselesinde nizamnamede sarıh hükümler olduğu ve bu hükümler dairesinde laikliği mütalaa ettiklerini, dini siyasete alet etmeyi asla hatırlarından geçirmediklerini” söylemiş ve bunu pek çok kereler yinelemiştir.⁸⁵⁸ Öte yandan CHP'den farklı düşündüklerini de satır aralarına sıkıştırmış, “Allah'la kul arasında girmeye kimsenin hakkı yoktur. DP programında da görüldüğü veçhile dini insanların vicdanında mukaddes bir mefhum olarak yaşatmak ve dini tedrisatı din mütehassıslarına bırakmak kararındadır.” demiştir.⁸⁵⁹ Görüldüğü gibi hem Bayar, hem Menderes bir yandan rejimin kırmızı çizgilerinden biri olan laiklikle ilgili dikkatli yorumlar yapmışlar, bir yandan da laikliğin din düşmanlığı olmadığını iddia etmişlerdir. Mert'in ifadesiyle DP'nin laiklik yorumu “bir yandan devletin dine müdahalesini kısıtlama gayreti içinde, din ve inanç özgürlüğü söylemine ağırlık vererek Anglo-Sakson sekülerizmini gündeme getirmiş, diğer yandan dini milli kimliğin vazgeçilmez bir parçası olarak tanımlayarak, dini millileştirme gayreti göstermiştir.”⁸⁶⁰

Hem CHP'nin hem de DP'nin laiklik anlayışı devlet yönetiminde din etkisini reddetmekte ve din ve vicdan özgürlüğünün korunması gerektiğine vurgu

olan minarede allahuekber dediği zaman suç. (...)Ne layık devlet anlayışımız ne demokratik devlet anlayışımızla bir İslam reformuna gitmeyi düşünemeyeceğimize göre bu tezatlı durumu düzeltmekte beis görülmemiştir.” Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 111.

⁸⁵⁶ Demirel, **Demokrat Parti**, 498.

⁸⁵⁷ Age, 498.

⁸⁵⁸ Şahingiray, age, 20, “Celal Bayar'ın Adana Parti merkezinde yaptığı hasbihal”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 haziran 1946.

⁸⁵⁹ Şahingiray, age, 58, “Celal Bayar'ın Kastamonu'daki nutku-30 Nisan 1950”, **Zafer Gazetesi**, 1 mayıs 1950.

⁸⁶⁰ Mert, age, 208.

yapmaktadır. İki parti arasındaki fark DP'nin din adamlarının yetiştirilmesi için okulların açılması gerektiğini vurguluyor olmasıdır- ki sonra CHP de bu çizgiye gelmiştir.⁸⁶¹ CHP'nin seçim öncesi laiklikle ilgili otoriter söylemine ve uygulamalarına rağmen 1947'de hazırladığı yeni program ve tüzükteki laiklik yorumunda DP'ye yaklaştığı görülmektedir. Çok partili hayata geçilmesi ile birlikte, "CHP, Ankara üniversitesine bağlı bir ilahiyat fakültesi açılmasına karar vermiş, okullarda seçmeli din dersinin uygulamasını başlatmıştı. 1949'da dinsel türbe ve mezarların yeniden açılmasına izin verilmiştir."⁸⁶²

DP pek çok araştırmacı tarafından dinsel akımların yolunu açtığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Ne var ki Peker'e göre "Komünizm denilen içtimai zehir kadar tehlikeli görülen bir başka zehir olan şariat"⁸⁶³ konusunda DP'nin tavrı ve söylemi neredeyse CHP ile aynıdır. Adnan Menderes, "İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz"⁸⁶⁴ demektedir. Kendilerinin hakiki laikliğin manasını böyle anladıklarını, laikliğin "dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması" şeklinde tanımladıklarını ifade etmektedir. Özellikle muhalefet döneminde DP din alanında CHP'nden farklı bir yol takip etmemiş ve DP kurmayları söylemlerini çok dikkatlice kurmuşlar ve temkinli adımlar atmışlardır.⁸⁶⁵ Bayar'a göre "Din mukaddes bir mefhumdur. Onun hususi menfaatlere, siyasi ihtiraslara alet edilmesi bizzat bu kutsi mefhuma hürmetsizliktir. Onun için programımızda şu kayıta vardır: "Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda yapılmasına serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmayacaktır."⁸⁶⁶

DP en baştan itibaren Atatürk'ün siyasi geleneğini takip eden bir siyasi parti olduğunu vurgulamıştır. Atatürkçülüğe devletçilik prensibi hariç sıkı sıkıya bağlı bir siyasi parti imajı yaratmıştır. Özellikle laikliğin önemi ve bu ilkeye bağlılık sıklıkla

⁸⁶¹ Albayrak, **age**, 70

⁸⁶² Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 124.

⁸⁶³ "Gençliğin durumu için Mecliste görüşmeler", **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Aralık 1946, 2.

⁸⁶⁴ Doğan, **age**, 15.

⁸⁶⁵ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 321.

⁸⁶⁶ Şahingiray, **age**, 58.

vurgulanmıştır. Zaten Nadir Nadi'nin 2 Mayıs 1950 tarihinde Cumhuriyet'te yayınlanan yazısında belirttiği gibi “Atatürk devrimleri arasında bilhassa laiklik prensibiyle şaka etmek ateşle oynamaya benzer, tehlikelidir...”⁸⁶⁷ ve DP de bunun farkında davranmıştır. DP'nin tek meselesi jakoben Kemalist tavra karşı Sünni Müslümanlar üzerindeki baskıların kaldırılmasıdır. Yoksa dinin siyasi arenada temsili gibi bir söyleme asla yaklaşmamıştır. DP'nin halkın talebi olmaksızın toplumsal hayat üzerinde radikal değişikliklere neden olan reformları ve bu reformların getirdiği yasakları eleştirdiği açıktır. Bu eleştiriler de DP'nin laiklik ilkesine karşı olduğu sonucuna bağlanmıştır. Bu iddia köklerini daha çok muhalefet yıllarında özellikle DP içindeki kimi İslamcı grupların söylemlerinden ya da iktidar dönemindeki Türkçe ezan gibi uygulamalardan almaktadır. Menderes'in iktidara geldikten sonraki söylemleri de muhalefet dönemine karşı da bir önyargı oluşturulmakta ve DP'nin muhalefet döneminde dahi laikliğe bakış bu söylemler üzerinden değerlendirilmektedir. Menderes Başbakan olduktan sonra “Millete mal olmamış, milletin vicdanına bir değirmen taşı ağırlığıyla çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracamız” vaadinin ardından gelen Arapça ezan uygulaması⁸⁶⁸, dini serbestiler, İzmir İl Kongresi'nde “Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir.” Sözleri ve ek olarak Peyami Safa ve Necip Fazıl Kısakürek gibi muhafazakar aydınları peşine takması, bu aydınların “laisist Kemalist aydınlar karşı tedavüle soktuğu “inkılâp softaları” deyimini” kullanması bütün bu yorumların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Necip Fazıl Kısakürek'in “Gözlerimiz Menderes'te yeni tecelliler bekliyoruz” demesi bile başlı başına DP'nin yarattığı beklentiyi göstermek için yeterlidir.⁸⁶⁹

Ama bu iddiaya yer verirken atlamamak gerekir ki DP, 1950'ye yaklaşırken CHP'den daha laik bir söylem tutturmuştur. 1950 seçimlerinin hemen öncesinde laiklik vurgusu CHP'den ziyade DP'nin söyleminin önemli bir parçası haline gelmiş ve dolayısıyla da laiklik DP tarafından CHP'ye karşı savunulmuştur. Yukarıda aktarıldığı üzere, CHP'nin imam hatip açıp, okullarda seçmeli din dersi uygulaması

⁸⁶⁷ Albayrak, **age**, 164.

⁸⁶⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1950, 1. Muhalif basında ezanın Arapça okunmasının “Atatürk'ün inkılâp yapısında bir gedik açacağı” **Ulus Gazetesi**, 6 Haziran 1950, 1.

⁸⁶⁹ Demirel, “Demokrat Parti”, 496.

başlattığı, Tekke ve Türbelerin yeniden açıldığı bir dönemde DP laikliğin ateşli bir savunucusu olarak CHP'ye sıklıkla bu ilkeyi hatırlatma gereği duymuştur.

En nihayetinde DP, seçmen tabanının önemli bir kısmını oluşturan Kemalist devrimin inkılaplarından şikayetçi olan kitlelere kulak vermiş ve halkçılık, hem inkılapçılık hem de laiklik ilkesinde aşağıdan yukarıya dönüşümü savunmuş, dine hürmetkar olduğunu ifade etmiştir. DP'nin laiklik yorumunun en temel noktası, laikliğin din düşmanlığı olmadığıdır. DP bunu dile getirirken, rejimin temel taşlarına dokunmaktan korkmuş ve her vesile ile Atatürk'e sadakat yemini etmiştir. Kaldı ki hem muhalefet yıllarında hem de iktidarı döneminde irticai hiçbir örgütlenmeyi savunmamış ve bunlarla yan yana gelmemeye özen göstermiştir. Zaman zaman seçim öncesi yaklaştığı olsa da sonrasında söyledikleriyle bir yandan bu grupların tepkisini çekmemeye çalışmış, bir yandan da CHP'ye kendi devamını tehlikeye sokacak bir koz vermemeye gayret göstermiştir. Öyleyse, DP laikliğe farklı bir yorum getirmiş olsa da dindarların siyasal örgütlenmesine izin vermeyerek Kemalist bir refleks gösterir.⁸⁷⁰ Kaldı ki geniş bir koalisyon olan DP'nin teşkilatlarından zaman zaman yükselen İslamcı sesler⁸⁷¹ nasıl DP'yi tanımlamak için ölçüt olmuyorsa, DP'nin üst kademesinin seçim öncesi dillendirdiği birkaç söylem de DP'yi “karşı-devrimci” yapmaya yetmez. Zira DP ile benzer söylemleri, bizatihi CHP'nin hükümet başkanı Şemsettin Günaltay da dillendirmiş ve hatta bir adım da ileriye giderek yukarıda anlatılan bu vaatleri somutlaştırmıştır. Nitekim, muhalefet döneminde vaat edip, iktidara döneminde hayata geçirilen Arapça ezan uygulaması, ilk kez DP tarafından değil, mecliste Arapça ezan okunmasına izin veren Günaltay Hükümeti tarafından tabu olmaktan çıkarılmıştır. Atlanmaması gereken bir nokta, Bayar'ın laiklik konusunda hem Menderes'ten hem de tüm diğer DP'lilerden daha hassas olduğudur. Zaten, daha evvel aktarıldı gibi, Arapça Ezan uygulamasını CHP

⁸⁷⁰ 1950'de Menderes ortaya yeni bir kavram atarak kendi konumunu belirtmek için “gerçek laiklik” tanımını kullanmaya başlamıştır. Şöyle demektedir: “... İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız... Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek [kurmak] kararındayız...” **Ulus Gazetesi**, 3 Temmuz 1950.

⁸⁷¹ Altan Öymen DP'nin iktidara gelişinin özellikle ilk yıllarında “irticai hareketlerin büyük bir kısmı doğrudan doğruya Atatürk'ü hedef aldığını” ifade etmiştir. Öymen, **age**, 192.

dahi desteklediği halde Bayar doğrudan desteklememiştir.⁸⁷² Yine de hemen toplumsal tüm sınıfların bir kesiminin desteklediği DP, merkez parti işleviyle seçmen kitlesinin önemli bir kısmının beklentilerini boşa çıkarmamıştır.

4.2.4 Milliyetçilik

Cumhuriyet rejiminin eğitim kurumlarında Kemalist modernizmin öncelikleriyle tanışan ve büyük ölçüde sahiplenilen geleceğin milliyetçi muhafazakar entelijansiyasını anti-Kemalist olarak tasavvur etmenin yetersizliği açıktır. DP'nin en önemli iki kurucusu Celal Bayar ve Adnan Menderes, Kemalizm ve gelenek arasına sıkışmış iki siyasetçidir ve tüm eylemleri bu sıkışmaya bir cevap olarak milliyetçi muhafazakar popülist yaklaşımın yansıması olmuştur. Üstelik milliyetçilik konusunda her ne kadar CHP'den çok daha esnek bir düzlemde hareket etmiş olsalar da, bu iki liderin de siyasal sosyalizasyonunun Birinci Dünya Savaşı sırasında şekillendiğini söylemekte fayda var. Bu noktada Bayar'ın tecrübesi oldukça fazladır. Bayar, en nihayetinde Türkleştirmeyi seve seve yaptığını ifade eden bürokratlardan biridir.⁸⁷³ Diğer taraftan Menderes'in DP'liler ve CHP'liler gibi, “siyaset ruhsatını vatanperverliğe bağladığını” söyleyebiliriz. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Menderes'in milliyetçiliği “Resmi Türk milliyetçiliğinin ötesinde, doktriner milliyetçilik” değildir.⁸⁷⁴ DP milliyetçiliği daha çok içine din teması da katılmış, azınlıkları da rahatsız etmeyecek düzeyde söylemler geliştiren bir milliyetçiliktir. Her ne kadar CHP'nin altı okundan biri olan milliyetçiliği programına alan DP milliyetçi olduğunu ifade etse de, bu milliyetçiliğin DP'nin etnisist uygulamalarıyla örtüşmediği ve aynı anlama gelmediği açıktır.

Demokrat Parti programının 13. Maddesinde “Partimiz, bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni

⁸⁷² Bozdağ, Darağacı, 104. Hatta hatırlamak gerekir ki Bayar'ın aktardığına göre; Arapça ezan okumayı yasaklayan kanun maddesi tartışılırken CHP parti sözcüsü Cemal Reşit Eyüboğlu kürsüye gelerek: “Arapça ezan meselesinin bir ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız. Böylece tasarı partilerin müşterek malı olarak kabul edilmelidir” demiştir. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 111.

⁸⁷³ Bayar, 1907 IT üyesi olması ardından, Türkleştirme faaliyetlerinde doğrudan yer almış ve Teşkilatı Mahsusa istihbarat örgütüyle yaptığı işbirliği sonucunda, Ege kıyılarının Türkleştirilmesinde, bu bölgedeki Rum nüfusunun uzaklaştırılmasında ve bölge ekonomisinin Türkleştirilmesi yönündeki çalışmalarından övünerek bahsetmiştir. Bkz. Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 91-92

⁸⁷⁴ Demirel, “Demokrat Parti”, 504.

vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözüyle bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasında dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.” denmektedir.⁸⁷⁵ Aynı maddede “Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine” bağlı olduğunu ifade eden DP, “bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır.”⁸⁷⁶ şeklinde bir açıklama da vardır. Demokratlar her ne kadar vatandaşlık esasına dayalı milliyetçiliği programlarının ana ilkelerinden biri olarak kabul ettilerse de Varlık Vergisi uygulaması gibi CHP iktidarının birçok uygulamasını muhalefetyken eleştirdiklerini görürüz. Öte yandan, Demokratlar iktidara gelmeden, “Ben Türküm” diyen her vatandaş, ırk ve din farkı gözetmeksizin Türk sayacaklarını ve Türk muamelesi yapacaklarını bildirmişler⁸⁷⁷, ayrıca azınlıklara ‘bir kültür hürriyeti’ vaat etmişlerdir. Tek başına bu bile, Demokrat Parti’nin azınlıkların nerdeyse tüm oylarını almasını sağlamıştır. Azınlıkların en yoğun yaşadıkları İstanbul şehri, Demokrat Parti’nin bir kalesi haline gelmiştir.⁸⁷⁸ Tabii esasında azınlıklar ile ilgili girişimlere çok partili hayata geçiş ile CHP döneminde başladığını⁸⁷⁹ ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle uygulanmaya devam ettiğini söyleyebiliriz.⁸⁸⁰ Zaten CHP’nin çok partili hayata dönüşten sonraki milliyetçilik yorumuna baktığımızda 1947 CHP Programının milliyetçilik ilkesinin

⁸⁷⁵ **Demokrat Parti Program ve Tüzüğü**, ”Madde 13” (Ankara: Doğu Matbaası, 1953), 49–51.

⁸⁷⁶ “Madde 13”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2, Mim Kemal Öke, Dr. Erol Mütercimler, **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Partinin Dış Politikası**, (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınevi, 2000), 60.

⁸⁷⁷ “Başbakanın Seçim Nutku”, **Vakit Gazetesi**, 9 Temmuz 1946, 4. Öte yandan hemen hemen aynı dönemlerde Saraçoğlu’nun seçim için verdiği nutka bakıldığında, DP’den biraz daha sert bir söylem içermekle birlikte iki söylemin birbirine yakın olduğu açıktır: “Halk Partisi Milliyetçidir, yani Türk’tür. Ben Türküm diyen adama Türk muamelesi, ben Türk değilim diyen adama da sadece misafir muamelesi yapılır.”

⁸⁷⁸ Karpaz, **age**, 221-222.

⁸⁷⁹ 1946 yılından itibaren, üniversite mezunu olan gayrimüslimler askerlik hizmetlerini yedek subay olarak yapabileceklerdir. Yine bu dönemde Hahambaşılık, içişleri bakanlığı tarafından resmi bir kurum olarak tanınmıştır. Azınlık okullarına yönelik bir takım düzenlemeler yapılmış ve bazı sınırlayıcı düzenlemelere son verilmiştir. Bkz. Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında: 6-7 Eylül Olayları** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 147.

⁸⁸⁰ “Daha açık ifade etmekte fayda var, bu değişimin temel nedeni çok partili hayatla birlikte yayılan liberal hava değil, azınlıkların da sempatiyelerinin kazanılması gereken potansiyel seçmenler haline gelmiş olmalarıdır. Zira, İstanbul’daki seçmenlerin neredeyse üçte birini gayrimüslimler oluşturmaktadır.” **Age**, 148.

dilinin yumuşatıldığını görürüz. Bu programda milliyetçilik şöyle tanımlanmaktadır: “Partimiz milliyetçiliği, milletin bütünlüğünü ve bunun dayandığı milli ruh şuurunu yaşatmak ve korumak manasına alır. Milletimizi hür ve bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız. Bizim milliyetçiliğimizin hiçbir millet için zarar verici bir mahiyeti yoktur.”⁸⁸¹ Şüphesiz bu dilin kendisi bile 1930’ların ırkçı uygulamalarının çok uzağındadır. CHP’nin attığı bu adımlara rağmen ve giriştiği reform hareketlerine rağmen, 1946 seçimlerinde ve sonraki seçimlerde neredeyse tüm gayrimüslim seçmenler, oylarını Demokrat Parti’ye vermişlerdir.⁸⁸² Hatta 6/7 Eylül olaylarından sonraki seçimlerde de durum değişmemiş, Rum seçmenler oylarını DP’ye vermekten vazgeçmemişlerdir. Buna sebep, azınlıkların CHP politikalarını unutmamış ve DP’yi ehven-i şer kabul etmiş olmalarıdır.⁸⁸³ Şu da belirtilmelidir ki, azınlıkların önceki dönemlerde sıkça tanık olunan çekingen tutumları DP iktidarına açıktan verilen desteklerle aşılmıştır; dini ve sivil önderler, DP lehinde açıklamalar yapmış ve bu da haliyle gayrimüslimlerin oy kullanma oranında yükselişe olanak tanımıştır.⁸⁸⁴ Karpat’a göre esasında azınlıkların DP’ye dair umutları şu yönde filizlenmiştir; eğer Türkiye demokratikleşirse, Türk hükümetinin azınlık politikaları da liberalleşebilirdi. Beklenenin de bir ölçü de gerçekleştiğini söyleyebiliriz. DP iktidarı döneminde, azınlıklara yönelik baskı uygulamaları ve ayrımcı politikalardan büyük ölçüde vazgeçilmiştir.⁸⁸⁵

DP’nin milliyetçilik tanımına bakarken, daha evvel belirtildiği gibi, DP’nin üst düzey yönetici kadrosunun yetiştiği siyasi iklim de analiz edilmelidir. DP’liler her ne kadar CHP’den daha “light bir düzlemde” milliyetçilik anlayışını kurmuş olsalar da Yüksel Taşkın’ın ifade ettiği gibi “bu iki liderin de siyasal sosyalizasyonunun Birinci Dünya Savaşı sırasında şekillendiğini”⁸⁸⁶ tekraren vurgulamakta yarar var. Bayar’a göre Milliyetçilik “millet tabanına oturmuş bir devletin en tabii politikası ve

⁸⁸¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1947, 4.

⁸⁸² **Age**, 147.

⁸⁸³ Yahya Koçoğlu, **Azınlık Gençleri**, 31.

⁸⁸⁴ Güven, **age**, 157.

⁸⁸⁵ “Bu durum basında da yankısını bulmuştur. Örneğin, 6-7 Eylül olaylarının da tetikleyicisi olan, milliyetçi çizgideki Hürriyet Gazetesi’nde, 1950-54 arasında, “azınlıklara saldırı olarak nitelendirilebilecek” sadece 15 haber yayınlanmıştır.” **Age**, 158.

⁸⁸⁶ Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 91-92.

karakteridir.”⁸⁸⁷ Ona göre “Atatürk’ün sınırladığı milliyetçiliği kan ve kafatası kökenine götürmek mümkün olmadığı gibi, enternasyonal düşüncelerin oluşturduğu toplum yapısına kaydırmak da mümkün değildir.”⁸⁸⁸ Bayar, “Türkleştirmeyi fırsat bulduğunda seve seve yapan bürokratlardan biri” olduğu gibi, “1907 İT üyesi olmasının ardından, Türkleştirme faaliyetlerinde doğrudan yer almış ve Teşkilat-ı Mahsusa istihbarat örgütüyle yaptığı işbirliği sonucunda, Ege Kıyıları’nın Türkleştirilmesi’nde, bu bölgedeki Rum nüfusunun uzaklaştırılmasında ve bölge ekonomisinin Türkleştirilmesi yönündeki çalışmalarında yer aldığından övünerek bahsetmiştir.”⁸⁸⁹ Menderes ise milliyetçiliği, insanların ortak bir kültüre, amaç birliğine sahip olması şeklinde ve ayrıca, “milletini sevmek olarak” anlamaktadır. Menderes, 7 Mart 1947’de Üsküdar’da yaptığı konuşmada Demokrat Parti’nin tam manasıyla milliyetçi olduğunu ve bütün milletin DP’ye itimat etmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁹⁰

Ahmet Yıldız’a göre “Devlet, millet ve milli kimlik inşasını ana hedef olarak belirleyen Kemalist milliyetçilik, çatışmalardan arınmış, cumhuriyet iradesinin yekpare bir görüntüyle yansıtacağı bir alan olarak tasarlandığı kamusal alanı, bu görüntüyle uyuşmayan her türlü sızmaya karşı koruma altına almış ve üç temel problem olarak gördüğü din, sosyal sınıflar ve etnikliğin görünür kimlikler olarak bu alana taşınmasını reddetmiştir.”⁸⁹¹ Sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” olan halkın bu özelliklerini muhafaza etmesi, dini etnik ve sınıfsal ayrışmaların birlik ruhunu kemirmemesi için önemlidir. Bu kaygıyla halkın bu türdeş halini bozabilecek bu unsurlar, “bölücü ve ayrılıkçı nitelikler olarak değerlendirilmiş ve kamusal alandaki görünürlükleri mutlak yasak kapsamına alınmıştır.”⁸⁹² Bu bağlamda Milliyetçiliği Birinci Dünya Savaşı sırasında şekillenen diğer tüm Cumhuriyet elitleri gibi Bayar’ın da İT’nin “tipik bir üyesi” olarak, seküler milliyetçiliğe yatkın olduğunu⁸⁹³ ve bu iklimde yetişen DP yöneticilerinin Cumhuriyet elitleriyle benzer reflekslere sahip olduğunu atlamamak gerekir. DP her ne kadar İslamcı ve milliyetçi

⁸⁸⁷ Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, 63.

⁸⁸⁸ *Age*, 64.

⁸⁸⁹ Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya*, 91- 92.

⁸⁹⁰ Süleyman İnan, *Vatan Gazetesi*, 8 Mart 1947.

⁸⁹¹ Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, 215.

⁸⁹² *Age*, 215.

⁸⁹³ Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya*, 92.

motifleri söylemine taşımış olsa da bu hareketlerin sivil alandaki örgütlü temsiline izin vermemiş ve ancak bu hareketlerin kendi içinde ve söyleminde, kendi istediği oranda var olmasına müsaade etmiştir. Tam da bu noktada Taşkın'ın “muhafazakar popülizm” kavramıyla açıkladığı bu tavrın genel politikası şöyle anlatılmaktadır: “Muhafazakarlık popüler kültürle, din ve gelenekler üzerinden zaten kurmaya alışkın olduğu terbiye edici, evcilleştirici ilişkiyi, demokrasiyi kabullenmek zorunda olduğu zamanlarda da yenileyebildi.”⁸⁹⁴ Mesela, bu dönem iki bakanın(Tevfik İleri ve Samet Ağaoğlu) ‘ırkçı faaliyetleri teşvik etmiş olmalarından’ dolayı uyarı almaları, sonra da istifa etmeleri, iki milletvekilinin(Sait bilgiç ve Tahsin Tola) ırkçı bir dernek olan Türk Milliyetçiler Derneği’ni kurdukları için partiden atılmaları, Türk Milliyetçiler Derneği’nin 1953 yılında 75 şubesiyle kapatılması, 1952’de Nihal Atsız’ın Haydarpaşa Lisesi’ndeki görevinden alınması, DP’nin ırkçı ve Türkçü eğilimlere nasıl baktığına dair ipucu sunabilir.⁸⁹⁵ Bunlar milliyetçiler için hayal kırıklığı olmuş ve milliyetçi muhafazakarlar bunları Bayar’ın Kemalist reflekslerine bağlamıştır. Zaten bu kesim Menderes’i milliyetçi muhafazakar olarak görürken, Bayar’a karşı her zaman eleştireldir. Bu fikrin kaynağı Karpat’ın “Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye’de milliyetçiliğin hem kitle hem de elit düzeyinde giderek artan bir biçimde Müslümanlıkla özdeşleştirildiğini belirttikten sonra, dogmatik niteliği ağır basan bu milliyetçiliğin daha toleranslı bir kültürel atmosferi önleyen bir etkisi olduğu”⁸⁹⁶ tespiti olabilir. Demirel de benzer bir iddiadadır. O da CHP’nin kültürel ve dinsel öğeleri dışlayan milliyetçiliğine karşı DP’nin muhafazakar milliyetçiliğin tohumlarını attığını ifade eder.⁸⁹⁷

Sonuçta, DP’nin milliyetçiliğe doktriner bir katkısı yoktur. Menderes’in milli gururu okşayan standart ifadeler kullandığı açıktır. Buradan bakıldığında Menderes milliyetçiliğinin doktriner bir milliyetçilikten ziyade popülist⁸⁹⁸ bir söylemden ibaret

⁸⁹⁴ Age, 86.

⁸⁹⁵ Karpat, age, 231.

⁸⁹⁶ Bora, age, 524.

⁸⁹⁷ Demirel, *Türkiye’nin On Yılı*, 115.

⁸⁹⁸ “Popülizm sıkça kullanılan ama çoğu kez açıklıkla tanımlanmayan güç bir kavramdır. Popülizm tek bir grubun ya da sınıfın ideolojisi olmadığı gibi çok değişik gruplarca desteklenen bir akım olabilmektedir. Liberalizmle eklenenebildiği gibi faşizan ideolojiler tarafından da içerilebilmektedir. En önemli özellikleri; kitleleri birleştirebilecek yaygın folklorik öğeleri belirli bir biçimde bilgilendirip dinci, milliyetçi, faşizan, sosyalist, liberal ya da karmaşık bir ideoloji ile karıştırdıktan sonra hâkim ideolojiye karşı yöneltmeleridir.” Sunar, age, 2076.

olduğu söylenebilir. Öyleyse, 1950’li yılların siyasi hayatına hükmetmiş ve sonraki merkez sağ partileri de derinden etkilemiş olan DP ve Menderes figürü, kafatasçı bir milliyetçilikle suçlanamaz. Bilakis Menderes’in milliyetçiliği tamamen popülist bir söylem içinde ele alması ve ‘ciddiyetsizleştirilmesi’ 1950’li yıllarda doktriner milliyetçiliğin gelişmesini dahi engellemiştir. DP söyleminin Türk milliyetçiliklerinin gelişmesi açısından bir ara dönem sayılabileceğini ve bu söylemle birlikte “Resmi milliyetçiliğin konsolide olduğu, müstakil bir siyasi isim olarak milliyetçiliğin ön plana çıkmadığı, mayalanmakta olduğu” söylenebilir.⁸⁹⁹ Ek olarak, DP milliyetçiliğinin CHP’den iki temel farkı bulunmaktadır. Bu iki farktan biri DP’nin etnisist ve Türk ırkı temelli bir milliyetçilik söylemi tutturmamasıdır-ki burada konjonktürü de unutmamak lazımdır; zira 1930’larda dünyada faşizm dalgası yayılıyorken, 1945’lerin sonrasından itibaren bunun yerini demokratikleşme dalgası almıştır ve ikinci farklılık ise DP’nin Bayar istisnası dışında seküler milliyetçilik yerine kültürel öğeler taşıyan bir milliyetçilik söylemi oluşturmamasıdır. Bununla birlikte DP’nin milliyetçiliğe tek katkısının tanım içerisine tekrar din vurgusunu sokmak olduğu söylenebilir. Seküler milliyetçilikle çelişen bu durumun dayanağı DP’nin geleneksel kültürel öğelere ağırlık vermesidir. İslam’ı dışlayarak sadece elit kesimin içine dahil olduğu bir inkılap olan milliyetçilik, dini ve geleneksel motiflerle süslenerek popülerleşmiştir.⁹⁰⁰ Ama tekrar hatırlatmak gerekir ki bunların yanında DP de tıpkı CHP gibi bu tarz hareketlerin siyasi temsiline asla sıcak bakmamıştır-ki bu Kemalist bir öğretilerdir.

4.2.5 İnkılâpçılık

DP kendini muhafazakar modernleşmeci olarak tanımlayan bir siyasi partidir. Değişimin yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarı olması gerektiğini savunur. Bu bağlamda, CHP reformlarının yukarıdan aşağıya olmasını eleştirirken, aynı zamanda bu yöntemin Kemalizm’in halkçılık ilkesi ile çeliştiğini iddia eder. Anlaşıldığı gibi DP, inkılapçılığa ilkesel anlamda karşı olmasa da CHP’nin yöntemine dair eleştirilerde bulunmuştur. Nihayetinde DP, tek parti dönemindeki “halkın modern

⁸⁹⁹ Tanıl Bora ve Murat Gültekin, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, c 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 21.

⁹⁰⁰ Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı**, 169.

laik rasyonel toplumun kuruluşu için tepeden bir hamleyle seferber edilmesi”⁹⁰¹ politikasına eleştiriler getirmiş bir partidir. Çünkü Menderes’e göre ülkede yapılacak en büyük inkılabın da ancak milli iradeyi hakim kılmaktır.⁹⁰² DP programının 15. Maddesinde inkılapçık şöyle tarif edilmektedir: “Partimiz, inkılâpçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uyma, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbiki konulması manasına anlar.”⁹⁰³ Bu ifadeler Kemalist inkılabın kökten reformları da dahil olmak üzere, bunların “zararlı” olduğuna kanaat getirildiği takdirde değiştirilebileceği şeklinde anlaşılabilir. Değiştirmedeki amaç ise Türk milletini ileriye götürmek, yani modernleştirmek ve Batılılaştırmaktır. Menderes’e göre inkılapçılık “Değişen dünya ve ülke şartları karşısında hayatın dinamik unsurlarını dikkate almaktır.”⁹⁰⁴ Nitekim Bayar “Atatürk devrimleri artık millete mal olduğunu ve büyük bir dikkatle korunacağını” sözünü vermektedir.⁹⁰⁵ Zaten Bayar’a göre “DP Atatürk inkılabını tamamlamak iddiasıyla ortaya atılmış tamamıyla ve milli bir teşekküldür.”⁹⁰⁶ Bayar arkadaşlarıyla “uzlaşma gereğini duymadan” anlayabilecekleri temel düşünceleri şöyle özetlerken “Atatürk ilkelerinin yurttan yerleşmiş ve ulusça benimsenmiş olduğuna inandıklarını söyler ve inkılaplar çağının, Atatürk’ün ölümü ile kapandığını ve sosyal tekamül çağı başladığını ekler. Ona göre “Atatürk inkılapları sağlamdır, oturmuştur. Bunların tekamül ettirilmesi gereklidir.”⁹⁰⁷

Buna rağmen DP’nin Atatürk inkılaplarına sadık olmadığı yönünde pek çok yorum vardır. Buna sebep genel olarak Menderes’in ve DP’nin özellikle alt kadrolarının söylemleri gösterilir. Analiz buradan yapılacaksa, Bayar’ın Atatürk’ün inkılaplarına ve yöntemine dair yorumlarını analiz etmemek, eksik bir tartışmaya yol açar. Zira Bayar, Kemalist inkılaba gönülden bağlı bir isimdir. Bayar pek çok konuşmasında,

⁹⁰¹ Çelik, *age*, 88.

⁹⁰² İnan, *age*, 441.

⁹⁰³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ocak 1946, 2, *Demokrat Parti Program ve Tüzüğü*, “Madde 15”, (Ankara: Doğu Matbaası, 1953), 49–51.

⁹⁰⁴ İnan, *age*, 441.

⁹⁰⁵ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 109.

⁹⁰⁶ Şahingiray, *age*, 61, “Celal Bayar’ın Çarşamba’daki Nutku”, *Zafer Gazetesi*, 3 Mayıs 1950.

⁹⁰⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 40.

Atatürk inkılaplarını, yönetimini de özümsemek kaydıyla savunmaktadır. “Ne yapılmışsa iyi niyetle inkılapları kurmak ve korumak için yapılmış” diyen Bayar, bu dönemin reformlarıyla ilgili “yeni bir devir gelmiştir ve bu devrin işlerini devrin zihniyetiyle yürütmek zamanı gelmiştir” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁹⁰⁸ Bayar’a göre “Atatürk devlet yapımıza dönük devrimlerde “yumuşak” method kullanmış, fakat toplum yapımıza dönük devrimlerde “sert ve köklü” devrim yolunu tercih etmekte tereddüt etmemiştir; doğru olan da budur.” Atatürk’ün devrimlerle ilgili olarak kullandığı bu stratejiye destek vermesinin gerekçesini Bayar şöyle açıklamaktadır: “Toplumu değiştirebilirsen devleti kendiliğinden değiştirmiş olursun, fakat devleti değiştirerek toplumu biçimlemek mümkün değildir”.⁹⁰⁹ DP içinde Kemalizm’in vücut bulmuş hali olan Bayar, laiklik konusunda öylesine hassastır ki Demirel’in yerinde ifadesiyle “Bayar’ın İslamiyet ve laikliğe bakışı ile Günaltay’ın yaklaşımı arasındaki farklara bakıldığında, Günaltay’ın DP’ye, Bayar’ın CHP’ye daha çok yakıştığı” dahi iddia edilebilir.⁹¹⁰

DP’nin içinden bir başka ses olan Samet Ağaoğlu ise, Bayar’a rağmen, Menderes gibi yönetime dair eleştiri getirmektedir:

“Atatürk ve arkadaşları samimi birer hürriyet ve demokrasi aşığı idiler. Bunda şüphe etmek belki yersiz olur. Fakat inkılapları yaparken, Kurtuluş savaşını zafere erdirmiş en kuvvetli amili ihmal ettiler. Zafer yollarını milli iradeye açmışlardı. Meclisin tenkitlerinden ürkmemişler, ona istikamet gösterirken, hakkını da vermişlerdi. Sıra inkılaplara geldiği zaman aynı sabrı ve müsamahayı kullanmadılar. Neticeye biran önce ulaşmak için, şiddeti kısa yol saydılar. İnkılaplar böylece ruhlarla ve dimağlara gereği gibi yerleşmek imkanından mahrum kaldı. Atatürk ve arkadaşlarının hedefi, bütün fertleri hür vicdanla birbirine bağlı hür bir millet meydana getirmektir. Fakat bunun yerine, rehber zümre olan aydınlarla halk arasında derin uçurumlar bulunan bir cemiyet doğmaya başladı. Aydın zümre de kendi içinde birbirine güvenini kaybetmiş, birbirinden korkan insanlar haline düştü.”⁹¹¹

Buradan yola çıkıldığında inkılapların başarılı olması yolunda her politikanın denendiğini ve bazı beyanlarıyla DP’lilerin Atatürk dönemindeki politikaları olumladığı, İnönü dönemindekilere ise eleştiride bulunduğu gözlemlenmektedir.

DP’nin inkılapçılık anlayışı, “ekonomik kalkınma ve yeniden dağıtım” söylemi bağlamında sosyo-ekonomik bir düzeyde kurulmuştur. “DP kültürel boyutu ağır basan inkılapçılık anlayışını, yapılan reformlara bağlı kalmakla birlikte daha

⁹⁰⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁹⁰⁹ Bayar, **Atatürk Gibi Düşünmek**, 74.

⁹¹⁰ Demirel, **Türkiye’nin On Yılı**, 116.

⁹¹¹ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 33.

fonksiyonel bir düzeye” çekmiş ve “Devrimle gelen bir kültürel değişim değil, sosyo-ekonomik kalkınmayla evrilen bir kültürel dönüşüm” vurgusu yaparak hem inkılaplardan rahatsızlık duyan kesimleri şemsiyesi altına almış hem de her kesime hitap edebilecek bir inkılapçılık söylemi geliştirmiştir.⁹¹² DP’nin batılaşmaktan anladığı, daha evvel “Muhafazakar Modernleşme ve Batılılaşma” başlığında ifade edildiği gibi zengin bir ülke haline gelmektir. Nitekim Atatürk inkılabının devamı olan DP, Türkçe ezan uygulamasını kaldırmak gibi radikal adımlar atmış ve otoriter, baskıcı reform yöntemine dair itirazlarını sesli olarak dillendirmiştir. Halkın büyük bir kısmını rahatsız eden bu yöntem, sandıktan DP’nin demokrat tercihlerine dönüşmesinde bir etken olmuştur.

4.2.6 Cumhuriyetçilik

Cumhuriyetçilik, CHP ile DP arasında tartışmalara yol açmış bir ilke değildir. DP tarafından da CHP tarafından kabul ettiği şekliyle kabul olunmuştur. Zaten DP parti programının 2.maddesinde “Partimiz demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanidir.” denilmektedir.⁹¹³ Tabii CHP’nin “Halk Partisi Cumhuriyetçidir, kafasında bundan başka bir rejim bulunan her fert sadece mürtecidir” şeklindeki söyleminin sertliğine bakıldığında DP’nin bu konuda söyleminin daha az otoriter olduğu sonucuna varılabilir. Bu noktada hatırlamak gerekir ki CHP, yine 1947 yılındaki yeni program ve tüzüğünde DP’nin söylemini neredeyse kopyalamıştır: “Parti cumhuriyetin, milli egemenlik ülküsünü en iyi en sağlam şekilde temsil eden ve uygulayan hükümet şekli olduğuna inanır”⁹¹⁴ demiştir. Aynı maddede, “Millet yalnız kendisinin sahip olduğu bu egemenliği tam bir serbestlik içinde tek dereceli olarak seçeceği milletvekilleri vasıtasıyla kullanır.” diye eklenmekte ve halkın yönetime nasıl katılabileceğinin de sınırları çizilmektedir.⁹¹⁵ Dönemin popüler kavramına yani demokrasiye de bu maddede şaşırtıcı bir şekilde CHP tarafından vurgu yapılmaktadır: “Demokrasi esasına dayanan bu rejimi her türlü tehlikeye karşı korumak esas vazifemizdir”⁹¹⁶

⁹¹² Sunar, **age**, 2082.

⁹¹³ Yeni Partinin programı- madde 2, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, 2.

⁹¹⁴ CHP’nin Yeni Program ve Tüzüğü, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1947, 4.

⁹¹⁵ CHP’nin Yeni Program ve Tüzüğü, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1947, 4.

⁹¹⁶ CHP’nin Yeni Program ve Tüzüğü, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Nisan 1947, 4

Menderes’e göre Cumhuriyet, sadece bir hükümet kalıbı veya şekli değil, aynı zamanda halkın iktidar olduğu bir yönetim şeklidir.⁹¹⁷ Celal Bayar 15 temmuz 1946’da İzmir’de verdiği nutukta “Hakiki manasıyla cumhuriyetin vatandaşın hiçbir tereddüt ve kanunun tesiri altında kalmaksızın siyasi haklarını kullanabildiği ve şahsi hak ve hürriyetlere kimsenin el uzatmayacağı bir emniyet altında bulunduğu idare şekli” olarak tanımlamıştır. Bayar cumhuriyette demokratik esasların bulunmasının şart olduğunu da ifade etmiştir.⁹¹⁸ Yani hem Bayar hem Menderes cumhuriyetçilik ilkesine itirazsız katıldıklarını beyan etmişler, buna bir de demokrasi kavramını ayrıca eklemişlerdir. Zira Bayar’a göre “İnkılapların en büyüğü olan Cumhuriyet demokrasi esasları ile desteklenerek hedefine ulaştırılacaktır.”⁹¹⁹ DP, CHP’ye bu yönde eleştiriler yaparken de CHP’nin millet iradesini yok sayan uygulamalarını her fırsatta dile getirmiş, Tek Partili siyasi sistemi de buna referans kılmıştır.

Bir çelişki unsuru olarak Kemalizm’in bir yandan “cumhuriyete ulusal egemenlik ülküsünü en iyi uygulayan ve temsil eden yönetim biçimi olarak bağlanırken”, öte taraftan halkın siyasete katılımını cumhuriyete karşı tehdit olabileceği düşüncesiyle engelleyen politikalar uygulamış olması önemli bir meseledir. Zira bu da DP tarafından CHP’ye karşı önemli bir koz olarak kullanılmıştır. Kemalizm’in halka yüklediği mistik anlamlara rağmen bir yandan da “gerici ve rejim karşıtı, komplocu faaliyetlerin kaynağı olarak” gördüğü halka şüpheli yaklaşımı bu eleştirinin bir tezahürüdür.⁹²⁰ Burada CHP tarafından cumhuriyetle demokrasinin anlamca eşitlenmesi tüm bu tavırların sebebini yeterince açık gösterebilir.

4.3 1950 Kemalizm’in Sonu Mu?

Kemalizm’in ne zaman başladığı gibi bitip bitmediği ve hatta bittiyse ne zaman bittiği de tartışmalı bir meseledir. Bu bağlamda, en sık sorulan sorulardan biri de DP’nin iktidara geldiği 1950 senesinin Kemalizm’in sonu olup olmadığıdır. Mesut Yeğen 1950 sonrasında Kemalizm’in “Türkiye siyasetinde bir genel gösteren olarak mevcudiyetini devam ettirmesine” rağmen “CHP’nin 1950’de almış olduğu kesin

⁹¹⁷ İnan, *age*, 438.

⁹¹⁸ Şahingiray, *age*, 26, “Celal Bayar’ın İzmir nutku”, *Vatan Gazetesi*, 16- 17 Temmuz 1946.

⁹¹⁹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 40.

⁹²⁰ Çelik, *agm*, 78.

yenilgi”nin⁹²¹ Kemalizm’in birinci dönemini de kapattığını iddia eder. Hatta bunun Kemalizm’in sonu olduğunu zira “1950 sonrası tecrübe edilen genel siyasi programların hiçbirinin başat ideolojik adlandırınının 1930’lardaki gibi Kemalizm” olmadığını ifade eder.⁹²² Seküler milliyetçiliği ve cumhuriyetçiliği yeniden yorumlayan, ‘milliyetçilik ile laiklik arasındaki bağlantıyı gevşeten’ ve din düşmanlığı olmadığını iddia ettiği laikliğe buna uygun olarak ‘dinsel özgürlüğü engellemeyecek’ bir içerik kazandırıp, ‘milliyetçiliğe ise dinselliği dışlamayacak yorumlar getiren’⁹²³ DP, “Kemalizm’le farklı geçitler üzerinden köprü kurmuştur.”⁹²⁴ Mesut Yeğen, 1950 sonrası ortaya çıkan Kemalizm’i şöyle tasvir etmektedir: “1950’yle birlikte yenilen ya da geçersizleşen Batılı, ulusal ve seküler bir devlet-toplum fikrine denk düşen Türkiye modernleşmesinin genel patikası değil, fakat bu genel patikayı, radikal bir sekülerizm, kültürel homojenliği öneren etnisist bir milliyetçilik ve her şeyi içine alıp, hiçbir şeyi dışarıda bırakmak istemeyen bir devlet bürokrasisi fikrinden oluşan daha özel bir patikayı dönüştürmek isteyen Kemalizm’dir.”⁹²⁵ Yeğen’e göre Kemalizm’in önceki siyasal programının buharlaşmasına rağmen, Kemalizm’in varlığının sürmesine zemin sağlayan “CHP’nin 1950 seçimlerinde aldığı yenilginin Kemalizm’in ve onun dayandığı bütün kurumsal ve entelektüel geleneğin genel ve toptan bir yenilgisi olmamasıdır.”⁹²⁶

DP’nin Kemalizm’in farklı bir okumasını yaptığını iddia eden Yeğen’in yukarıdaki söylemlerinin analizi için DP ve DP kurmaylarının Kemalizm’in esas temsilcisi olma iddialarına göz atmak gerekir. DP’nin iddiası CHP’nin Atatürk ilke ve inkılaplarını terk ettiği ve DP’nin bu yolun takipçisi ve temsilcisi olduğu yönündedir. ‘Atatürk figürünün rekabete açıldığı’ 1945 dönüşümünde, mirasçılar vasiyet için anlaşmazlık yaşamışlar ve Atatürk’ün esas varisi olduğunu iddia eden DP’liler CHP’yi Atatürk’e sırt dönmekle suçlamışlardır. Ortaya bir de Atatürkçülük tartışması atan DP, Atatürk sonrası döneme dair sert ithamlara başlamıştır.⁹²⁷ Bu noktada Koçak’ın da ifade ettiği

⁹²¹ Burada Mesut Yeğen’in yenilgiyle kastettiği, Kemalizm’in “başat sabitleyen” olmaması durumudur. Yeğen, **agm**, 67.

⁹²² **Agm**, 62-63.

⁹²³ Sunar, **agm**, 2082.

⁹²⁴ Yeğen, **agm**, 68

⁹²⁵ **Agm**, 64.

⁹²⁶ **Agm**, 63-64.

⁹²⁷ Koçak, **İkinci Parti**, 26.

gibi eleştirilerin Atatürk dönemine doğrudan yapılmasının imkanı yoktur. Zira DP'nin üst kadrosu Atatürk döneminde siyaset yapanlardan oluşmaktadır. Böylece, Milli Şef günah keçisi ilan edilirken, Atatürk sonrası dönem 'meşru tartışma alanı' olarak belirlenmiş, ilk dönem ise tabulaştırılmıştır.⁹²⁸

Bayar'ın Cumhuriyet ideolojisinin kabul görmesindeki katkısı tartışılmazdır. Kendisini Atatürk'ün bir emaneti ve yakını olarak takdim eden ve tipik bir Kemalist olan Bayar'ın, DP'ye yüklediği misyon bu açıdan önemlidir. “[Büyük adam] Atatürk'ün davasını tam manasıyla tahakkuk etmek”. Bunu “kuruluş ve milli hakimiyet mücadelesinin tamamlanması” olarak tanımlayan Bayar, özellikle 1946-50 arasını “bir ileri insan cemiyeti olmaya, ileri medeniyete doğru gidiş” olarak görmektedir.⁹²⁹ Zaten DP'nin meşruiyetini “Atatürk'ün projesinin bitmemiş olduğu ve tamamlanmasının DP eliyle gerçekleşeceği” söylemi üzerinden sağlaması çok sebepli bu tavrın tezahürüdür. Bu anlamda erken cumhuriyetin genel yaklaşımıyla Ortaçağ düşüncelerini gerilik olarak gören Bayar'ın DP içindeki İslamcılar aynı şekilde mimleyip, bastırması bu inancının bir yansıması olarak görülebilir. Kemalist elitin politik zihniyetini göstermesi açısından önem taşıyan bir zihni kodlanmadan milliyetçi, ırkçı ve komünist olanlar da nasibini almıştır. Bu herhangi bir özerk politika alanının oluşumunu tehdit olarak gören bir zihniyetin yansımasıdır. Hatta CHP'ye bu anlamda yapılan eleştirilerin merkezinde de “Milli Şef döneminin Atatürk metodolojisinden sapma olduğu”⁹³⁰ iddiası yatmaktadır. Bayar'a göre “DP, Atatürk inkılabını tamamlamak iddiasıyla ortaya atılmış tamamıyla ve milli bir teşekküldür.”⁹³¹

DP'liler her ne kadar Atatürk'ün takipçisi olduklarını vurgulasalar ve pek çokları tarafından bu kabul görmüş olsa da sadece 1960 sonrası değil, muhalefet yıllarında da tam tersi bir suçlamayla da karşılaşmışlardır. 1945 dönemeci Koçak'ın ifadesiyle, ‘CHP dünya görüşünde’ karşı devrim olarak görülmektedir.⁹³² Pragmatik, milliyetçi ve modernleşmeci olan DP'nin ‘millet iradesi’ söyleminden hareketle, politikalarını

⁹²⁸ Age, 26.

⁹²⁹ Taşkın, “Sağ Kemalizm”, 531.

⁹³⁰ Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 95.

⁹³¹ Age, 16.

⁹³² Koçak, **İkinci Parti**, 936.

bu bağlamda alan Demirel, DP'yi karşı devrimci değil bilakis Kemalizm'in cumhuriyet idealini ileriye taşımak isteyen bir siyasi parti olarak görür.⁹³³ Sina Akşin ise DP'yi "kısmi karşı devrim" ile suçlamaktadır.⁹³⁴ Koçak CHP'li tarih yazımını bu manada üçe ayırmaktadır. Bunlardan birinci grubu "1945 dönüşümünü hiçbir şekilde tartışma konusu yapmayan ve vesayetçi tek parti teorisini tutarlı bir şekilde savunmaya devam edenler", ikinci grubu "1945 dönüşümünün ilke olarak doğru, fakat zamanlama itibariyle yanlış ve erken olduğu görüşünü savunanlar" ve üçüncü grubu "vesayetçi tek parti rejimi teorisini tekzip ederek, dönüşümün ilke olarak yanlış olduğunu savunanlardan" oluşmaktadır.⁹³⁵ Bu bakış açısına göre ironik olarak, tek parti rejimi devrimi simgelerken, çok partili hayata ve demokrasiye geçiş karşı devrimi temsil etmektedir.

Demirel de benzer bir soru sormaktadır: "DP'nin iktidara gelişi Cumhuriyetin bir yenilgisi, bir karşı devrim midir?" Bu iddiaya kanıt olarak, Menderes'in DP'nin seçim başarısını 'devrimlerden daha önemli bir olay olarak' görmesi, tutan tutmayan devrim ayrımı yapması ve belli devrimleri desteklemesi buna kanıt olarak gösterilir.⁹³⁶ Zaten DP'nin kuruluşundan itibaren Demokratların "köylünün devrime ve rejime inancını sarsmaya yeltendikleri" çokça konuşulmuştur.⁹³⁷ Daha evvel bahsi geçen kanıtlar üzerinden bu propagandanın yapılması şüphesiz DP'nin rejimin kırmızı çizgilerini aşmak istediği inancını kurmaya yöneliktir. Bunun tam tersini iddia edip, kendini Atatürk devriminin garantisi olarak tanıtan DP'ye suçlamalar bu noktadan da gelmiştir. Peyami Safa'ya göre "Demokratlar şimdi de Atatürk'ün hatırasına musallattırlar"⁹³⁸ Aynı yazıda Safa, bu düşüncesine sebebiyet veren somut kanıtları sıralamakta ve oldukça sert bir üslup kullanmaktadır:

"Daha geçenlerde Ankara'da "Ne mutlu Türküm diyene" vecizesini alaşağı etmek için söylenen sözlerin Türk ruhundaki tiksinti ürpermeleri kaybolmadan, yine Ankara'da Celal Bayar iki gün evvel Demokrat Parti'nin bir şubesini açarken şöyle dedi: "Çalışmalarımızı, teşkilatımızı, gayelerimizi size emanet edeceğiz. Atatürk Cumhuriyet'i nasıl gençliğe emanet ettiyse Cumhuriyet'in ruhunun ifadesi olan demokrasiyi de sizler elinize alacaksınız.... Bayar'ın ne demek istediği belli: "Atatürk Cumhuriyet'i kurdu, fakat demokrasiyi kuramadı. Halbuki cumhuriyetin ruhunu demokrasi ifade eder. Onu biz kuruyoruz ve böylece

⁹³³ Demirel, **Türkiye'nin On Yılı**, 113.

⁹³⁴ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, (İstanbul: İş Bankası, 2007), 315.

⁹³⁵ Koçak, **İkinci Parti**, 936.

⁹³⁶ Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı**, 112.

⁹³⁷ "Propaganda Bu Mudur?" **Ulus Gazetesi**, 5 Temmuz 1946.

⁹³⁸ Peyami Safa, "Atatürk ve Demokratlar", **Vakit Gazetesi**, 9 Temmuz 1946.

Atatürk'ün beceremediği hakiki cumhuriyeti biz yaratıyoruz.” “Ne mutlu Türküm diyene” sözünü atıp “Ne mutlu demokratım diyene!” parolasını onun yerine koymak isteyen demokrat bayan gibi Celal Bayar da gerçek cumhuriyeti kurmaktan aciz kalan Atatürk'ün yerini almak ve “Cumhuriyetin ruhunun ifadesi olan” demokrasiyi kurmak davasındadır. “Atatürk’e miras davası açan Celal Bayar’ın aynı sözleri arasından irticai okşayan bir cümle alacağım. Daha ne kadar yaşayacağının belli olmadığını anlatmak için Bayar’ın kullandığı teşbihe bakınız: “Biz siyasi hayatımızda ikinci namazı kılan insanlar gibiyiz. Atatürk’ün sağlığında bu dindar adamın başına sarık sararak her gün deniz kulübünde ve yatında sabah ve öğle namazlarını nasıl kıldığını hatırlarsınız değil mi?”⁹³⁹

Bu noktada tek suçlanan Demokrat Partililer değil, aynı zamanda DP’nin destekçisi olan ama rejime de muhalif duran isimlerdir. Özellikle CHP’lilerin eleştirdikleri noktalardan biri “muhalif gazetecileri bir yandan Atatürk’ün başkanlık devrini, bir zamanı saadet gibi anarlarken hatta o zamanlardan bu zamanlar için örnekler verirlerken öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi’nin memlekette tek parti rejimini yaşatarak tahakküm ettiğini ileri sürmeleridir.”⁹⁴⁰ Muhaliflerin tahrikten vazgeçmelerini söyleyen Recep Peker şunları da ifade etmektedir: “Büyük adı bir devre şeref olan büyük adamın hatırasına saygı göstermek görüşü altında son nefesine kadar partisinden ayrılmaz bir hüviyetle yaşayan Ebedi Şef’i atlayarak tek parti rejiminin kusurunu onun ideallerini mukaddes bir emanet gibi üstün tutan partisine ve partisinin bugünkü başkanına aktarmak istiyorlar”⁹⁴¹ Peker bu kişilerin “Bir taraftan bastığımız toprağın üstünde şerefli insanlar olarak aldığımız her nefesi, üstün dehasına ve ölçülere sığmaz fedakârlığına borçlu olduğumuz Ebedi Şef’e dil uzatmaktan korktuklarını ve bundan kaçınır göründüklerini; öte yandan onun devlet ve parti başkanlığı devrinde kurulan rejimin temellerine balta saldıklarını” iddia eder. Aynı zamanda bu muhalif isimlerin “(...)Gene onun devrinde anayasa geçmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin esaslarına saldırarak altı oku körletmek istediklerini, İnkılap Türkiye’sinin sağdan soldan gelecek kara ve kızıl cereyanlar ortasında yaşayacağının teminatı olan esasları çiğnemek istediklerini”⁹⁴² iddia etmektedir. Ona göre “Bugün Türkiye’nin nabızı atıyor, yaşama işareti veriyorsa bu inkılap esaslarının devlet ve millet bünyesinde bir hayat usaresi olarak devan etmekte olmasındandır.”⁹⁴³ Görüldüğü gibi Peker DP ile ilgili çok sert suçlama ve

⁹³⁹ Peyami Safa, “Atatürk ve Demokratlar”, **Vakit Gazetesi**, 9 Temmuz 1946.

⁹⁴⁰ “Recep Peker’in dün ki konuşması”, **Ulus Gazetesi**, 17 Temmuz 1946, 5.

⁹⁴¹ **Age**, 5.

⁹⁴² **Age**, 5.

⁹⁴³ **Age**, 5.

eleştirilerde bulunmakta ve bu partinin amacının Kemalist rejimi yıkmak olduğunu iddia etmektedir.

Öte yandan DP'liler bunun tam tersini savunurlar. Bayar iktidara gelir gelmez her anlarını Atatürk'ün hatırasını canlandırmak için vakfettiklerini aktarırken bir defteri olduğunu ve günlük işlerini daima oraya not ettiğini, o günlük notların ilk maddesini daima Anıtkabir'in teşkil ettiğini ve bu durumun Anıtkabir yapılcaya ve "o büyük eşsiz insan, ebedi istihargahına terk oluncaya kadar" değişmediğini ifade etmiştir.⁹⁴⁴ Anıtkabir'le ilgili hem Menderes'in hem Bayar'ın ne kadar hassas olduklarını Bayar şöyle ifade etmektedir:

"Cumhurbaşkanlığımın ilk haftasında Anıtkabir'e gittim, planları inceledim ve ilgililerden bilgi aldım. İşler çok ağır bir tempo ile yürüyordu. Hükümeti sürekli ve aralıksız bir takip ile harekete geçirdim. İnşaat hızlandı. Zaman buldukça gidiyor ve çalışmaları yerinde izliyordum. Başvekil Adnan menderes de anıtkabirle çok yakından ilgileniyordu. İkimiz de yakından takip ettiğimiz için bu konuda birbirimize verecek taze havadis bulamazdık. Yürümeyi çok seven başvekil menderes sık sık anıtkabire uğrayarak hem yürüyüş yapıyor, hem çalışmaların hızlandırılmasını teşvik ediyordu. Aziz Atatürk'ün etnografya müzesinin bir tahta masasında yattığını düşünmek benim için dayanılmaz bir sızı idi. Sürekli izlemlerle nihayet 3 yıl sonra anıtkabir tamamlandı. Başvekil Adnan menderesle birlikte son bir defa daha anıtkabiri gözden geçirdik, karar verdik ki içinde bulunduğumuz 1953 yılının 10 kasımında Atatürk'ü ebedi makberesine tevdi edebiliriz."⁹⁴⁵ Zaten Bayar "eğer cumhurbaşkanı olmanın bir faniye kazandırdığı şereften ayrı bir değeri ve hazzı varsa" onun da kendisi için "sevgili Atatürk'ün etnografya müzesinden alıp anıtkabirdeki ebedi metfenine tevdi ettiğim tarihi gün" olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁶

Atatürk'ün Etnografya Müzesi'ne defnedildiği o gün Bayar'ın yaptığı konuşmada şu ifadeler yer almaktadır: "Atatürk! Sen bizdendin... Seni Halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu. İltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin. Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin. Türk'ün gıpta ettiği övdüğü ve övündüğü vasıflara maliktin! Bütün meziyetlerinle Türk milletinin ta kendisisin. Şimdi seni kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz. Bil ki, hakiki yerin, daima inandığın ve bağlandığın Türk milletinin minnet dolu sinesidir. Nur içinde yat!"⁹⁴⁷ Sadece bu konuşmada kullanılan ifadelere bakıldığında dahi Bayar'ın abartılı bir bağlılıkla Atatürk'ü duyduğu yakınlık açıktır. Aynı şey DP'nin tüm vekilleri için söylenebilir mi tartışmalıdır. Zira Bayar'ın bu tavrı parti içinde rahatsızlık dahi uyandırmıştır. Samet Ağaoğlu'nun aktardığına göre Celal Bayar'ın

⁹⁴⁴ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 122-123.

⁹⁴⁵ **Age**, 122-123.

⁹⁴⁶ **Age**, 123.

⁹⁴⁷ **Age**, 123.

bu noktadaki ısrarına partiden itiraz edenler olmuştur. Grupta Bayar ve Ahmet Tahtakılıç arasında çıkan bir tartışmada Tahtakılıç itiraz ederek “Yapılacak birçok işin olduğunu ve bununla uğraşmanın doğru olmadığını, politikalarına uymayacağını” söylemiştir. Bayar ise bu tartışmaya çok kızarak grup başkanlığından çekileceğini dahi ifade etmiştir. Sonrasında ise Ağaoğlu'na “Siz Atatürk’ün kabrine ait bir takririn reddine şaşmaz mısınız?” diye sitemkar bir soru sormuştur.⁹⁴⁸ Anıtkabir ile ilgili olarak Bayar’ın bu meselenin üzerinden ilk günden itibaren durduğu ve Menderesi de bu manada peşinden sürüklediği iddia edilir.⁹⁴⁹ Hatta grupta bununla ilgili bir tartışma bile yaşanmıştır. Bayar’ın bu konudaki ısrarcı tavrına mukabil Tahtakılıç’ın “Yapılacak birçok işin olduğunu ve bununla uğraşmanın doğru olmadığını, politikalarına uymayacağını” söylemesi ve Bayar’ın bu tartışmaya çok kızarak grup başkanlığından çekileceğini bildirmesi ve sonra da Partiye giderek Ağaoğlu'na “Siz Atatürk’ün kabrine ait bir takririn reddine şaşmaz mısınız?” diye sormuş olması konuşulmuş, yazılıp, çizilmiştir.⁹⁵⁰

Yapımına 4 Ekim 1944 tarihinde başlanan ve 4 aşamada tamamlanan Anıtkabir inşaatı 1 Eylül 1953’te bitirilmiştir. Menderes’in aktardığına göre Celal Bayar 6 Haziran 1950 günü kendisine “Bir vazifenin ifası için seninle birlikte bir yere gideceğiz” demiş ve Menderes’i Anıtkabir’e götürmüştür. Anıtkabir’i göstererek, “Bunun inşası çok geç kalmıştır. Ne yapıp hiç değilse 30. yıldönümünde bunu yetiştirmek lazımdır.” demiştir. Menderes sonraki süreci şöyle anlatır: “Ondan sonra bütün gayretle harekete geçildi ve bilindiği gibi Atatürk’ü Cumhuriyetin 30.yıldönümünde ebedi medfenine tevdi etmek imkanı hasıl oldu. O tarihten bu yana, Anıtkabir bitene kadar Reisicumhurumuz Celal Bayar zaman ve fırsat fevt etmedi(kaçırmadı), daima gitti, bir inşaat murakıbbı gibi, evinin bahçesini hazırlayan bir insan şefkat ve bağlılığı ile Atatürk’ün mezarını hazırladı.”⁹⁵¹

Uygulamalar Anıtkabir’in yapıyla bitmemiştir. Celal Bayar’ın aktardığına göre DP iktidara gelir gelmez ve Celal Bayar Cumhurbaşkanı olur olmaz başvekiline rica ederek “her cumhurbaşkanı değıştikçe devlet dairelerine yeni cumhurbaşkanı

⁹⁴⁸ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 76.

⁹⁴⁹ Mehmet Akif Demire, **Kemalizm Tartışmaları**, 69.

⁹⁵⁰ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, 76.

⁹⁵¹ Demire, **Kemalizm tartışmaları**, 69.

resminin asılmamasını, devlet dairelerinde yalnız Atatürk'ün resminin bulundurulmasını tamim ettirmiştir.”⁹⁵² Buna ek olarak “paraların, pulların üstünde de Atatürk'ten başka kimsenin fotoğrafı bundan böyle bulunmaması ve paralar tedavülde kaldırıldıktan, pullar tükendikten sonra yalnız Atatürk'ün portreleriyle süslenmesi için de çeşitli kararlar alınmıştır.”⁹⁵³ Celal Bayar ayrıca “Çankaya'nın odalarını ve salonlarını, bizzat başlarında bulunarak Atatürk'ün zamanındaki şekle”⁹⁵⁴ sokturmuştur. Bu noktayı aktarırken Atatürk'e bağlılığını da vurgulaması ayrıca ilgi çekicidir: “Onun fikri, onun zevki içinde bulunmak, bana güç ve güven veriyordu. Benim için Çankaya demek, Atatürk demekti.”⁹⁵⁵

Atatürk'e karşı işlenmiş suçlar kanunu, Anıtkabirin inşasının tamamlanarak “hiçbir ölümlünün artık o yeri işgal edemeyeceğinin düzenli olarak hatırlatılması”, yaygınlaşan Atatürk heykelleri ve resimleri Atatürk imajının kurumsallaştırılarak kutsallaştırılmasının yolunu açmıştır. Atatürk'ü koruma kanunu DP içinde tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden de adalet komisyonundaki tartışmalar uzun sürmüştür. Hatta bazı üyelerin hükümetten bu tasarıyı geri almasını istedikleri ama toplantıya katılan menderes'in bu isteği kesin bir dille reddettiği ve şöyle dediği aktarılmaktadır: “Atatürk inkılaplarının sembolü olan bir dehadır. Biz inkılapları koruyacak olan bu kanunu geri almamaktan şeref duyarız”.⁹⁵⁶ Sonuçta tasarı 7 ret oyuna karşın 9 oyla kabul edilmiştir. “CHP'nin komisyondaki üyesi de(Kamil Boran) şahsı adına ileri sürdüğü yasa yetersizdir gerekçesiyle ret oyu kullanmıştır.”⁹⁵⁷ Meclis'in tasarıyı görüşeceği 4 Mayıs gününde Çanakkale milletvekili Bedii Üstün ilginç bir önerge vererek ““tasarının metni üzerinde vaki olacak konuşmaların bir suitefehhüme(yanlış anlaşılmaya) meydan vermemesi maksadıyla... ve büyük asker ve büyük reformist Kemal Atatürk'e ve onun inkılaplarına bağlılık hislerimizin hep beraber ifadesi gayesiyle...” 3 dakikalık saygı duruşu talep etmiş ve kimse itiraz etmediği için öneri kabul edilmiştir.”⁹⁵⁸

⁹⁵² Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 122.

⁹⁵³ **Age**, 122.

⁹⁵⁴ **Age**, 122.

⁹⁵⁵ **Age**, 122.

⁹⁵⁶ Öymen, **age**, 194.

⁹⁵⁷ Öymen, **age**, 194.

⁹⁵⁸ Öymen, **age**, 194-95.

Özetle, Atatürk'ün ölümünden sonra iktidara gelen kadrolar kendilerini Atatürk'ün mirasını korumakla sorumlu görmüşlerdir. Demirel'in ifade ettiği gibi 1945 sonrasında çok partili hayata geçildikten sonra Kemalizm'in yeni koşullara uyarlanmış ve bu tarihten itibaren değişik kesimler Kemalizm'e farklı anlamlar yüklemişlerdir.⁹⁵⁹ Koçak'ın ifade ettiği gibi Kemalizm 1945 dönüşü geçerleşirken elastik bir yapıya sahip olması nedeniyle dönüştürülmüştür. Dolayısıyla bir DP döneminde bir kopuş değil süreklilik görülmüştür.⁹⁶⁰ Bu manada siyasi arenada Kemalizm içeriği ve tınısı değiştirilmekle birlikte baskın söylem olmaya devam etmiştir. Ayrıca kurumsal olarak Türkiye'nin en güçlü kurumu olan ordu Atatürk devrimlerinin bekçiliğine soyunmuştur. Burada daha çok cumhuriyeti korumak için Atatürk'ü korumanın gerekliliği üzerinden kurulmuştur. İnönü'yle birlikte tek parti rejiminin tek adamı İnönü haline gelmiştir. Bu dönemle Atatürk'ün karizması dondurularak, İnönü ön plana çıkarılmıştır. Paraların üzerine "Ebedi Şef" haline gelen Atatürk'ün fotoğrafları yerine İnönü'nün fotoğrafları basılmış, Anıtkabir'in yapımı ağırdan alınmış, resmi kurumlara İnönü'nün fotoğrafları asılmış, tören gazetelerinde İnönü figürü ön plana çıkarılmış, Lozan bayram olarak kutlanmaya başlanmış, yapılan yeniliklerin meşrulaştırılması için Atatürk'ün adına referans verme ihtiyacı hissedilmemiştir.⁹⁶¹ Böylesi gelişmelerin yaşandığı bir dönemin devamında Atatürk'ün esas temsilcisi olduğu iddiasıyla ortaya çıkan DP, bütün bunları muhalefet argümanı olarak kullanmış ve farklı bir içerik sağlayarak Kemalizm'i Atatürkçülük adı altında devam ettirmiştir.

⁹⁵⁹ Demirel, "Atatürk Döneminde Kemalizm", 770.

⁹⁶⁰ Koçak, **İkinci Parti**, 25.

⁹⁶¹ Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** **Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları:2002), 153.

SONUÇ

DP'yi içerisine doğduğu sistemin temelini oluşturan Kemalizm'den ve tek parti yıllarında oluşan siyasi kültürden mutlak bir kopuş olarak nitelendirmek doğru değildir. Her ne kadar DP'nin iktidar döneminde- bütünüyle, muhalefet yıllarındaki söylemleri doğrultusunda bir siyaset izlemediği açık olsa da bu tez esas olarak iktidar uygulamalarını değil, muhalefet söylemlerini analiz etmektedir. En nihayetinde DP, muhalefet ve iktidar yıllarındaki söylemleri çelişen bir siyasi parti görüntüsü verir. Kaldı ki DP'nin kendi içinde dahi farklı fraksiyonlar olduğundan partiyi yekpare bir yapı olarak görmek yüzeysel bir bakış olur. Bu tez, DP'nin muhalefet yıllarında, söylemsel bazda Kemalizm'inden ayrıldığı noktaları dahi Atatürk'e referansla kurup, İnönü'ye muhalefet olarak sunduğunu ve yeni bir Kemalist söylem yarattığını savunmaktadır. DP içindeki bir kısım marjinaler hariç, üst düzey DP'lilerin pek çok açıdan Kemalist bilinçle davranmaya çabaladıklarını açıktır. DP'nin 1946-60 arasında geçen hikayesine yukarıdan bir bakış atıldığında, Kemalizm'in yerleşmesini sağlayan pek çok uygulamanın DP döneminde devam ettiğini ve hatta bazen bu dönemde başladığını ve DP'nin muhalefet yıllarından itibaren Kemalizm'in bir başka yüzünün temellerinin atıldığını görürüz. Tabii bu nokta, DP'nin muhalefet yıllarında bazı yorumları ile Kemalizm'den ayrıldığı tespitini gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan istikrarsız ortam, ekonomik sıkıntılar ve halkın içine düştüğü darboğaz, Tek Parti rejiminin otoriter uygulamaları ve bunların halkta yarattığı infial, yeni bir söze, yeni bir sese duyulan ihtiyaç ve bunun yaratacağı dinamizmin siyaset sahnesine getireceği rahatlama, İnönü'nün hem parti içinden hem de dış dinamikler tarafından sıkıştırılması, uluslararası güç dengesinin değişmesi ve demokrasi yanlısı kanadın hakim duruma gelmesi ile Türkiye'nin bu ittifaka entegre olma çabaları Türkiye'de çok partili hayata geçişin dinamiklerini oluşturur. Böyle bir

dönemde ortaya çıkan DP'nin, kendinden önce siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatın her noktasına nüfuz etmiş bir ideolojiden, Kemalizm'den mutlak bir kopuş yaşamış olduğunu iddia etmek oldukça kolaycı bir bakıştır. Zaten DP'yi yöneten kadronun bu siyasi iklimde yetiştiğini bilmek ve Kemalizm'in resmi ideoloji olarak tanımlandığı bir dönemde siyaset yaptıklarını hatırlamak dahi önemlidir. DP, kendini Kemalizm'in gerçek temsilcisi olarak sunan ve politik söyleminin Kemalizm'in bir devamı olduğunu iddia eden bir siyasi harekettir. DP, Kemalizm referansını sürekli kullanarak Milli Şef ile halk arasında oluşan gerilimi kendi lehine kullanmayı başarmış, muhalefet argümanlarını Milli Şef İnönü üzerinden kurarak bir yandan İnönü'yü zayıflatırken diğer yandan da rejimin kırmızı çizgileriyle çelişmemiş bir harekettir. Kemalizm'e sadık kalıp, milleti hakim kılacağını vaat ederek ortaya çıkan ve halk için bir umut nesnesi haline gelen DP, Kemalizm'in altı okunu alarak bunları “milli irade, yeniden dağıtım, modernleşme, demokratikleşme, muteberleşme, kalkınma” gibi kavramlarla yeniden donatıp, siyasi pozisyonunu buradan inşa etmiştir.

1946 yılında DP'nin kuruluşundan başlayarak, CHP ve DP arasındaki ilişkileri ve gerilimi, DP'nin ideolojisini, muhalefet söylemini Kemalizm üzerinden okuma amacıyla olan bu tez öncelikle, Kemalizm'in ayrıntılı bir tartışmasını yapmaktadır. Kemalizm, bir ideoloji olarak kurumsallaştığı 10 Mayıs 1931 tarihli CHF'nin Büyük Kongresi'nde temel ilkelerin kabulünden itibaren aşama aşama ilerlemiş, sonrasında 1930 yılının sonlarına doğru zirve noktasına erişmiştir. Kemalizm'in ideolojik inşasının tamamlanması, ortaya çıkan ilkelerin ve bunların uygulamalarının toplumda nasıl bir karşılık bulduğu, ilkelerin dönüşüm geçirip geçirmediği ve Kemalizm'in demokrasi ile kurduğu ilişki ya da böyle bir ilişkinin var olup olmadığı Kemalizm'e dair önemli tartışmalardır.

Uzun bir döneme yayılan yapılanma sürecinde TC'nin kurucu ve resmi ideolojisi olduğundan iktidar söylemi iddiası taşıyan Kemalizm sistemli ve tutarlı bir ideoloji değildir. Bu ideolojinin bileşenlerini oluşturan ilkeler dönemsel olarak değişimler geçirmiştir. Kemalist ideoloji, ulus egemenliğinin kutsallığı üzerine kurulu bir inançtan “halk için halka rağmen” ilkesine evrilen(halkçılık), paternalist bir devlet anlayışının egemen olduğu ve devleti kadiri mutlak bir varlık olarak gören ve sınırsız

yetki sağlayan(devletçilik), İslamcılıktan Türkçülüğe geçilirken sert önlemlerle önce İslam'ı toplumsal yaşam dışına itmek isteyen ve başarılı olamayınca da Türk tipi İslam yaratıp, dini devlet kontrolü altına almaya çalışan(laiklik), İslam yerine ikame edilmeye çalışılan Türk kimliğini toplumsal yaşamın her alanında egemen kılma kararlılığıyla, ulus devletin devamını mümkün kılacak bir aidiyet duygusu yaratmayı amaçlayan(milliyetçilik) ve tüm bu alanlarda yapılan kökten devrimci değişimlerin devamını garanti almaya çalışan(inkılapçılık)'bir ideoloji olarak tarif edilebilir. Tüm bu ilkeler halkçılık ilkesi üzerinden okunduğunda Kemalizm'in tam oturmamış, her türlü değişime, esnemeye ve çelişkiye açık yapısı daha görünür olur. Toplumun, "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" olduğu inancıyla ortaya çıkan, türdeş bir toplum mitine inanan ve bunun için tek partili sistemi uygun gören Kemalizm'in solidarist korporatist bir yanı olduğuna şüphe yoktur. Böyle bir sistemde demokrasi ile cumhuriyet anlam olarak eşitlenerek, devletin toplum adına karar vermeye muktedir kılındığı otoriter bir rejim uygulanmıştır. Bu anlamda DP'nin sıkça kullandığı "demokrasi" kavramını Atatürk üzerinden meşrulaştırmaya çalışması, dönemin kırmızı çizgilerine dokunmamak ve Kemalizm ile çelişmemek adına uygulanmış pragmatist siyasi bir stratejidir.

Kemalizm'in her alanda egemen ideoloji olduğu ve eleştirilemediği bir dönemde, yani 1945 yılında mecliste ortaya çıkan tartışmalarla CHP içindeki ilk muhalefet söylemleri belirginleşmiştir. Bu tartışmalar daha çok İnönü'ye duyulan tepkiden rengini almıştır. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve sonrasında verilen Dörtlü Takrir sonucunda belirginleşen taraflar DP kurulmadan hemen önce resmi olarak yollarını ayırmışlardır. Çok Partili hayata geçişten sonra sırasıyla II. Saraçoğlu Hükümeti(09.03.1943-07.08.1946), Peker Hükümeti (07.08.1946- 10.09.1947), I. Saka Hükümeti (10.09.1947-10.06.1948), II. Saka Hükümeti (10.06.1948-16.01.1949), Günaltay Hükümeti (16.01.1949-22.05.1950) olarak devam eden çok partili dönemin CHP iktidarları nihayetinde 1950 yılındaki seçimlerle DP'nin iktidarı devralması sonucunda sonlanmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde anlatılan bu tarihsel akışın önemi, tek partili rejimde toplumsal, siyasi, kültürel ve iktisadi yaşama tek başına hükmeden CHP'nin yeni bir siyasi yaşam ve yarış içerisinde DP ile ilişkisini kurarken takındığı tavrı görmekten gelmektedir. Ayrıca, DP'nin buna verdiği

tepkilerin, CHP'nin baskılarına rağmen bu partinin var olma çabasının ve CHP'nin uyguladığı politikalara verdiği tepkinin bu bölümde anlatılması DP'nin gelişim sürecinin atmosferini görmek ve bunların söylemlere ne düzeyde etki ettiğini analiz etmek bakımından önemlidir. Kaldı ki 1946-50 arasındaki DP söylemlerinin Kemalizm'le ilişkisi, şüphesiz bu dönemde yaşanan siyasal olayların sebebi ya da sonucu olarak ortaya çıktığından bu tarihsel anlatım tezin bütünü anlamak açısından da oldukça gereklidir. 1946 yılındaki baskılardan, 12 Temmuz Beyannamesi'ne, Hürriyet Misakı'na, CHP'nin 1947 kongresinde başlattığı parti içindeki dönüşüme, DP'nin muhalefet argümanlarına, CHP'nin buna yönelik karşı tezlerine kadar her şey söyleme derinden etki etmiş ve DP'nin temel politikaları yola çıktığı gün değil, bu ortam içinde, olaylar cereyan ederken belirginleşmiştir.

DP'nin 1950 yılındaki zaferi, Kemalizm'in hegemonik bir önderlik kurmayı başaramadığını ve topluma nüfuz edemediğini açıkça kanıtlar. Zira DP'nin ortaya çıkışıyla toplumun büyük oranda teveccühünü kazanmış olması, CHP'nin toplum nezdinde topladığı tepkinin bir işaretidir. Bunun doğrudan CHP ve Kemalizm ile ilintili çeşitli sebepleri vardır. Kemalizm'in jakoben politikalarının halkta uyandırdığı tepki, iktisadi uygulamalarının burjuvaziyle devletin arasını açması, milliyetçi uygulamalarının etnik, dinsel ve kültürel azınlıklar üzerinde oluşturduğu baskı, gittikçe otoriterleşen siyasi yapı, laiklik adı altında dinsel özgürlüklerin kısıtlanması, cebir kullanılarak yerleştirilmeye çalışılan inkılapçılık uygulamalarıyla devlet ve toplumun arasının açılması ve İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu ekonomik darboğaz ve devletçiliğin ekonomik krize çözüm olmaması bu sebeplerden bazılarıdır.

1950 seçimleri İnönü'nün mü yoksa Kemalizm'in mi bir yenilgisidir sorusu son bölümün konusudur. Bu soru, DP'nin ideolojik söylemi analiz edilerek cevaplanmaya çalışılmaktadır. Birbirinden farklı sınıfları yeni kavramlarla donatılmış bir söylem üzerinden etkilemeyi başaran DP'nin ideolojisinin özünü üç unsur tanımlar. “Demokrasi ve milli irade”, “ekonomik kalkınmacılık ve yeniden dağıtım” ve “muhafazakar modernleşme ve batılılaşma” üzerine kurulan DP ideolojisi popüler kavramları kullanıp, bürokrasi ile toplum arasındaki gerilimi kullanmaya çalışmıştır. DP'nin ideolojisinin temelinde baskıcı iktidara karşı milli iradenin harekete geçilmesi vaadi ve “kalkınma” söylemi yatar. Kemalizm'in

halkçılık ilkesi üzerinden kurulup, gerçek halkçılık olarak lanse edilen milli irade miti, “Milli Şef” fobisi karşısında oldukça başarılı olmuştur. Demokrasi, özgürlükler ve iktisadi kalkınma birbirini tamamlayan bir bütün olarak sunulmuştur. DP, modernleşme söylemini de bu bağlamda kalkınma üzerinden kurgulamıştır. Parti, siyasal ve ekonomik modernleşmenin gerçekleşmesi gayesiyle toplumsal modernleşmenin kendiliğinden gerçekleşeceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda DP, kökten devrimci Kemalist reformlara eleştiriler getirerek muhafazakar bir dönüşüm vaat etmiştir. Bu yöntem farklılığı gibi görünse de en nihayetinde aynı zamanda farklı bir ideolojik bakışın tezahürüdür. Kaldı ki bu farklılık DP’yi halk gözünde muteber kılmıştır. Kalkınma vaadinin çekiciliğine ek olarak, o güne kadar CHP tarafından disipline edilmeye çalışılmış, baskı altında tutulmuş kalabalıkların DP’ye teveccühünün bir tarafını DP’nin Kemalist inkılabı karşı takındığı bu tutum oluşturur. Tek parti rejimine yapılan eleştiriler, ortada salınan ve herkesin kendine göre farklı bir anlam yüklediği muğlak demokrasi kavramı, Kemalizm’in esas temsilcisi olma iddiası, özgürlük vaadi, halktan biri olan Menderes’in karizması, Atatürk’ün son başbakanı Bayar figürü, kalkınma ve yeniden dağıtım söylemi DP’yi 1950’deki siyasi zafere taşımıştır.

Bu tezin tamamında tartışılan meselelerden bir tanesi DP’nin Kemalizm’in altı okuna bağlı olup olmadığı mevzusudur. DP, CHP’nin temel ilkeleri olan ve Anayasa’nın ikinci maddesinde yerini almış bulunan halkçılık, devletçilik, milliyetçilik, laiklik, inkılapçılık ve cumhuriyetçilik prensiplerini kendine özgü yaklaşımlarla kabul etmiştir. DP programındaki 1.maddeden “demokrasi esasına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu; 13.maddeden milliyetçilik anlayışının tarih, kültür ve ülke birliğine dayandığını, din ve ırk farkı gözetilmediği; 14.maddeden laikliğin “devletin siyasette dinle hiç ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin yasaların düzenlenmesi ve uygulanmasında etkili olmaması olarak anlaşıldığı; 15.maddeden inkılapçılığı “Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek” olarak anladığı; 16.maddeden Halkçılığı “hiçbir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak” olarak benimsediği ve 17.maddeden devletçiliği kabul etmekle beraber “Bizim devletçiliğimiz iktisadi şartların çizdiği yoldur.” denilerek bu ilkeye farklı bir yorum getirdiğini anlamak mümkündür. Temel olarak her iki parti için de Atatürk ilkeleri

esas kabul edilmekte ve anayasanın 2. maddesinde belirtilmiş olan Türk devriminin özünü oluşturan altı ok DP'nin de programında da bulunmaktadır. DP altı oku programına eklese de en tartışmalı maddeler şüphesiz “laiklik” ve “devletçilik” ilkeleri üzerine oluşan yorum farkıdır. Devletçilik konusundaki fark şudur; CHP programında devletçilik daha denetleyici ve genel çıkarları korumak için özel girişimi sınırlandırmayı öngören bir anlayış üzerine kuruludur. Hizmet anlayışı yani kamu yararı için üretmek bireysel çıkarların önünde durur. DP ise liberal bakışın bir tezahürü olarak devleti, özel çıkarların gelişmesi için bir vasıta olarak görür. Devletin ekonomik sahada çalışma alanını sınırlandırmak ister, bireyin çıkarlarının geliştirilmesi gerekliliğini vurgular. Laiklik konusunda ise CHP'nin 1930'larda en sert uygulamalarını bulan laiklik politikaları halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zira CHP, dinsel öğeleri görünür alandan kaldırıp, devlet denetiminde bir din kurmayı amaçlamıştır. DP ise ezanın Türkçeleştirilmesi gibi uygulamalara eleştiriler getirerek, laikliğin din düşmanlığı olmadığını söylemiştir.

En tartışmalı iki ilke devletçilik ve laiklik olsa da DP'nin diğer ilkeler konusunda CHP ile yüzde yüz örtüşmediği açıktır. DP cumhuriyetçilik ilkesine tam sadakat belirtmekle birlikte, tedavüle yeni bir kavram sokmuştur: demokrasi. Bu kavramın Kemalizm'in altı oku arasında yer almaması Kemalizm ve demokrasi ilişkisi incelendiğinde oldukça tutarlıdır. Kemalizm otoriter yanı baskın bir ideolojidir. Zaten Kemalizm'e göre demokrasi de ancak şartlar tamam olduğunda ve halk olgunluğa eriştiğinde uygulanacak bir ilkedir. DP ise özellikle 1946-50 arasında demokrasiye mitsel anlamlar yüklemiş ve cumhuriyetçilikle demokrasiyi eşit kavramlar olarak ifade etmemiştir. Her ne kadar DP'lilerin sistematik ve tutarlı bir demokrasi tanımı olmasa da en azından “milli irade” vurguları CHP'ninkinden fazlasıyla gelişkindir. Bu noktada halkçılık ilkesi konusunda da DP'nin ‘gerçek halkçılık’ özlemini dillendirdiğini ifade etmek gerekir. Zira DP, Kemalizm'in “halk için halka rağmen” ifadesinde son dönem uygulamalarını bulan halkçılık kavramı konusunda da CHP'ye ve Tek Parti rejimine eleştiriler getirmekte- dolayısıyla da farkında olmadan ya da olarak, Kemalist halkçılığı da eleştirmekte ve esas Kemalist halkçılığı kendilerinin getireceğini vaat etmektedir. DP'nin milli irade söylemi ve demokrasi miti Kemalizm'in halkçılık ilkesini kabul ederken bunun yanında getirdiği

yeni yorumun tecessümüdür. Son olarak inkılapçılık noktasında DP bir yandan inkılapları koruyacağını garantisini verirken, öte yandan CHP’den yöntemsel olarak farklılaşmaktadır. Zira DP, muhafazakar bir modernleşmeden yanadır. İktisadi ve siyasi kalkınmanın kültürel gelişmeyi beraberinde getireceğini savunur. Dolayısıyla da CHP’nin zaman zaman baskı ve şiddet kullanarak uygulamaya soktuğu inkılaplar, DP açısından yöntemsel olarak sorunludur. DP’ye göre içerik olarak da sorunlu olan inkılaplar vardır ki bunlarla ilgili eleştiriler sadece DP içinden değil, CHP içinden de 1950 seçimlerinin hemen öncesinde gelmeye başlamıştır. CHP’nin kongrelerinde “Biz ne kadar devletçiyiz? Her şeyi devlet mi yapacak” ya da “Ezanın Arapça okunmasına karşı çıkılması yanlıştır” gibi tartışmalar çıkmıştır. Öyle ki CHP çok partili hayatla beraber kendisine yönelik ortaya çıkan eleştirileri yatıştırmak ve halkın rızasını devşirip, oy toplayarak iktidarda kalmak için 1950 seçimlerini kazandığında Kemalizm’in altı okunu anayasadan çıkaracağı vaadinde bulunmuş ve Kemalizm’in temel ilkelerine dair- kimi DP vaatleriyle örtüşen, pek çok değişiklik yapacağını sözünü vermiştir.

Kemalizm’in yeniden üretimine zemin sağlayan çok partili hayat, ortaya yeni bir siyasal dil çıkmasına neden olmuştur. Demokratikleşme, kalkınma, zenginleşme, modernleşme, milli irade, özgürlük gibi kavramlar şüphesiz bu popülist dilin önemli unsurlarıdır. Zaten 1946-50 arasındaki siyasi kutuplaşmaya bakıldığında bunun anti-kapitalizm ve anti-Kemalizm ekseninde değil, başka tartışmalar üzerinden yapıldığı görülebilir. Bu yeni söylem erken cumhuriyet döneminin alışlagelmiş Kemalizm söylemiyle sadece bazı noktalarda çelişir. Zaten daha evvel ifade edildiği gibi DP’nin rejim karşıtı olmak gibi bir derdi yoktur, bilakis kendini tam da buradan Kemalizm’in yeni temsilciliğine soyunarak kurmaktadır. DP’nin İnönü ve Tek Parti karşıtı olma gibi bir derdi vardır ki bu muhalefet partisi olmanın doğal bir gereğidir. Burada CHP’nin radikal Kemalistleri açısından asıl rahatsız edici olan DP’nin CHP karşıtı olması değil, Kemalizm kozunu ellerinden almaya yeltenmesidir. CHP merkezli siyasi hayata hızlı bir giriş yapan DP’nin kurucuları “yozlaşmış Kemalizm”in restorasyonuna soyunmuşlardır. Burada DP’nin CHP’ye karşı böyle bir muhalif söylem geliştirmesinin sebebi CHP’nin meşruiyetini Kemalizm üzerinden sağlıyor olmasıdır. Referans kaynağı Kemalizm olan CHP’nin elinden bu

silahı almaya soyunan DP kurucularının bu noktadaki inandırıcılığı M.Kemal'in yakın adamlarından biri olan Bayar'ın liderliğinde kurulmuş olmalarındandır. Bu güvenilirliği sağlamak için ısrarla Kemalizm'e vurgu yapan DP'liler ortaya attıkları yeni kavramlara da buradan temeller aramışlardır. DP bir yandan Kemalizm'e yani rejimin temel taşlarına dokunmayacağına dair garanti verirken, bir yandan da daha fazla hürriyet, daha fazla demokrasi, daha fazla liberal ekonomik politika söylemiyle ortaya çıkmış ve ek olarak dini konularda daha az baskı ve daha çok özgürlük vaat etmiştir. Bunları yaparken de meşruiyetini Kemalizm'den sağlamış, Kemalizm'in esas temsilcisi olduğunu iddia etmiş ve rejimin kırmızı çizgilerini aşmamıştır. Bu kırmızı çizgiler sırasıyla altı ok, Anayasa, irtica ve komünizm meseleleridir. DP kurulmadan önce de sonra da herkesin bildiği bir gerçek vardır ki bir muhalefet partisinin varlığını güvence altına almanın ve meşruiyetini sağlamanın birkaç yolu vardır. Bunlardan birincisi rejimin kırmızı çizgilerine dokunmamak, ikincisi Kemalizm'e sadakati dile getirmek ve diğeri de muvazaa partisi olmadığını kanıtlamaktır.

En nihayetinde, 1950 tarihinde yapılan serbest seçimlerle Türkiye siyasi tarihinde yeni bir dönemi açılmıştır. Bu dönemle birlikte DP aleyhinde, DP'nin karşı devrimci olduğu yönünde bir karşı kampanya başlatılmıştır. DP'nin anti Kemalist ve rejim karşıtı olduğu yönündeki tezlerin temel argümanı bu partinin iktidarı dönemindeki bazı uygulamalarıdır. Arapça Ezan uygulaması, ilkokullarda seçmeli din dersi ve 1950 yılının sonlarından itibaren ise 4. ve 5. sınıflarda din dersi istemeyenlerin dilekçe vermeleri sisteminin başlatılması, Öztürkçeleştirilen Anayasanın dilinin eski haline getirilmesi bu uygulamalardan bazılarıdır. Ne var ki, bu uygulamalara karşılık aynı dönemde Kemalizm'in yerleşmesi ve kurumsallaşması için atılan adımlar unutulmamalıdır. Zira, DP iktidara geldikten sonra belediyelerin çoğunun Demokrat Partililerin yönetimi altına girmesiyle birlikte, DP'li yeni belediye başkanlarının ilk işi, il ve ilçelerinde İnönü'nün adını taşıyan cadde, sokak, meydan ve kamu binaları isimlerini değiştirmek olmuştur. Bunu sağlamak için öngörülen kurala göre kamusal yerlerde hayatta bulunan kişilerin adları ve fotoğraflarının kullanılamayacağı karara bağlanmıştır. Bu noktada iktidarı döneminde Kemalizm'in kurumsallaşmasında önemli bir işlev üstlenen DP'nin Kemalizm'e doğrudan cephe açmadığı, muhalefet

söyleminde ve iktidarı döneminde Kemalizm'le tutarsızlık içeren her işlevin Atatürk'ün şahsı üzerinden meşrulaştırıldığı ve neredeyse tüm muhalefet söylemlerinde günah keçisi olarak İnönü'nün seçildiği açıktır. Böylece DP kendi kurduğu Kemalizm'de İnönü ile çelişmiş ama DP'lilerin iddialarına göre esasında Atatürk ile çelişmemiştir. Bu söylem, DP'nin her daim Atatürk'ün esas temsilcisi olduğunu vurgularken, önceki dönemlere dair yaptığı eleştirileri meşrulaştırmanın formülüdür. Böylece DP, bir yandan yeni bir siyasi söylem oluştururken, bir yandan da bu söylemi sistemin sınırları içine çekmiş ve rejimin mayınlı alanlarına girmeden, bir sürekliliği temsil ederek ama yine de yeni ve CHP'den farklı bir parti olmayı başarabilmiştir. Tüm bu dönüşüm olurken, hem DP hem CHP derinden etkilenmiş, toplumdaki tüm sınıflar ekonomik, kültürel, siyasi ya da sosyal olarak bu süreçte farklılaşmış ve bu ayrışma sürecinde kurulu ittifaklar yıkılarak, yerine yeni ittifaklar oluşturulmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

_____. **Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, haz. Cemil Koçak, 2. bs İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

_____. **Arkadaşım Menderes**, İstanbul: Alkım Yayınları, 2003.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2007.

_____. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

_____. **İttihatçılıktan Kemalizme**, çev. Fatmagül Berktaş (İstanbul : Kaynak Yayınları, 1986)

Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

_____. **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Albayrak, Mustafa, **Türkiye Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2004.

Armoğlu, Fahir, **Kıbrıs Meselesi 1954-59**, Ankara, 1963.

Arsal, Orhan, **Devletin Tarifi**, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1938.

Asal, Talat, **Güneş batmadı: Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada**, İstanbul : Selis Kitaplar, 2003.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı: 1889-1960**, İstanbul, Remzi, 1998.
_____. **İkinci Adam 1950- 1964**, III. Cilt, 6. baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2000.

Bağcı, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Yayınevi, 1990.

Barutçu, Ahmet, **Siyasi Anılar 1939-1954**, İstanbul, Milliyet, 1977.

Başgil, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, Çev. .M. Ali Sebük, Hakkı Akın, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1966.

Bayar, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, Yay. Haz. İsmet Bozdağ, I.Basım, İstanbul: Baha Matbaası, 1969.

_____. **Atatürk gibi düşünmek : Atatürk metodolojisi / Celal Bayar, der. İsmet Birand, Mehmet Ali, Dündar, Can, Çaplı, Bülent, Demirkırat**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1991.

Barutçu, Faik Ahmet; **Siyasi Hatıralar**, Cilt: 2, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.

Beriş, Hamit Emrah, **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, İstanbul: Liberte yayınları, 2009

Bozdağ, İsmet, **DP ve Ötekiler ve Menderes**, İstanbul: Emre Yayınları, 1997.

_____. **Demirkırat Aldatmacası**, İstanbul: Emre Yayınları, 1991.

_____. **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, İstanbul: Emra Yayınları, 2005.

Bozkurt, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1967.

Burçak, Rıfkı Salim, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, İstanbul: Olgaç, 1979.

Celal Bayar’ın 1946,1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri, Toplayan: Özel Şahingiray, Ankara: Doğu Ltd. Ortaklığı matbaası, 1955.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara: İmge Kitabevi, 2008.

_____. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, Ankara: İmge Kitabevi, Ankara, 2008

Çelikoğlu, Adnan, **Bir darbeci subayın anıları: 27 Mayıs öncesi ve sonrası**, İstanbul: YKY, 2010.

Çufalı, Mustafa, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004.

Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet**, 3. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Demirel, Tanel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Demirer, Mehmet Akif, **Kemalizm Tartışmaları**, Ankara: Demokratlar Kulübü, 2006.

_____. **Demokrat Partinin Yatırımları**, Ankara: Demokratlar Kulübü, 2006.

Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara: 1953.

Doğan, Mustafa, **Adnan Menderes'in konuşmaları**, İstanbul: Ekicigil Yayınları, 1957.

Erim, Nihat, **Günlükler 1925-1979**, haz. Ahmet Demirel, (İstanbul: YKY, 2005)

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Esirci, Şükrü, **Menderes Diyor ki**, İstanbul: Demokrasi Yayınları, 1967.

Fersoy, Orhan Cemal, **Bir devre adını veren Adnan Menderes**, İstanbul: Garanti Matbaası, 1971.

Girgin, İsmail, **Adnan Menderes**, İzmir: Radyo Gazetesi Yayınları, 1958.

Giritlioğlu, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii** (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965)

İnan, Afet, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1930.

İnan, Süleyman, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Ankara: Liberte Yayınları, 2006

İnönü, İsmet, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-73**, Cilt 2, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, 1993.

Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs 12 Mart**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Karaömerlioğlu, Asım, **Orada bir köy var uzakta: Erken Cumhuriyet döneminde köycü söylem**, İstanbul: İletişim, 2006.

Karpat, Kemal H, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Afa yayınları, 1996.

Keyder, Çağlar, **Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, İstanbul: Belge Yayınları, 2006.

_____. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

_____. **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1979.

Kılçık, Haluk, **Adnan Menderes’in Konuşmaları**, Demeçleri, Makaleleri, C.1, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991.

Kısakürek, Necip Fazıl, **Benim Gözümde Menderes**, 3. Basım, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1993.

Kızılyürek, Niyazi, **Milliyetçilik Kışkacında Kıbrıs**, Kıbrıs: İletişim yayınları, 2002.

Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi(1938-45)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1990.

_____. **Türkiye’de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-50) İkinci Parti**, (İstanbul: İletişim, 2010)

Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 8.baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Laclau, Ernesto, **İdeoloji ve Politika**, Çev. Hüseyin Sarıca, İstanbul: Belge Yayınları, 1985.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev: Boğaç Babür Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2009.

Menderes Diyor ki: 7 Ocak 1946-14 Mayıs 1950. / haz. Şükrü Esirci, C.1, İstanbul: Demokrasi Yayınları, 1967.

Mim Kemal Öke, Dr. Erol Mütercimler, **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Partinin Dış Politikası**, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınevi, 2000.

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, C: 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Öke, Mim Kemal ve Dr. Erol Mütercimler, **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Partinin Dış Politikası**, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınevi, 2000.

Öymen, Altan, **Öfkeli Yıllar**, İstanbul: Doğan Kitap, 2009

Parla, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, C:3, İstanbul: Deniz Yayın Çeviri Ltd. Şti, 2008.

_____. **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul: İletişim Yayınları: 1989.

_____. **Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Recep Şükrü Apuhan, **Öteki Menderes**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.

Sarol, Mükerrerem, **Bilinmeyen Menderes**, C.2, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983.

Sükan, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes’in meclis konuşmaları**, Kültür Ofset Basım, Ankara 1991

Tanör, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Taşkın, Yüksel, **Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya**, İstanbul, İletişim, 2007

Tekinalp, Munis, **Kemalizm**, İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 1936.

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2008.

_____. **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Toker, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul: Milliyet Yayın Ltd.Şti. Yayınları, 1970.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, 3. bs., İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, 2. bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003.

Us, Asım, **Hatıra Notları: 1930’dan 1950 yılına kadar Atatürk ve İsmet İnönü devirlerine ait seçme fıkralar**, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim(1945-71)**, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1997.

Yıldız, Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, İletişim Yayınları: İstanbul, 2001.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

MAKALELER

Akça, İsmet, “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Üzerinden Alternatif bir okuma denemesi”, der. Evren Balta Peker ve İsmet Akça, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, s.351-406, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Aktar, Ayhan, “Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 156, 1996.

Altınay, Ayşe Gül, Bora, Tanıl, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, C: 4, s. 140-154, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Birtek, Faruk, “Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü, 1923-1950: Yarı-Periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol”, Nevin Coşar (der.), **Türkiye’de Devletçilik**, s. 143-171, İstanbul: Bağlam Yayınları

Buğra, Ayşe, “Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış ve Sosyal Politika: “Zenginlerimiz Nerede?””, **Toplum ve Bilim**, Sayı 99, s75-97.

Çelik, Bur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C: 2 Kemalizm**, s. 75-91, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

Demirel, Ahmet, “İsmet İnönü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C: 2, s. 124-133, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

_____. “Atatürk Döneminde Kemalizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.13, s. 766-770, İstanbul: İletişim, 1995.

_____. “Resmi Yayında Parti Tarihi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 141(1995): 208-211.

Demirel, Tanel, “Demokrat Parti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C: 7 Liberalizm**, s. 480-529, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

İnsel, Ahmet, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, **Birikim**, Sayı 125-126, s.143-166, 1999. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Jan Zürcher, Erik, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s. 44-55, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Kansu, Aykut, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s. 253-271, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Kara, Nihai, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri”, **Yapıt**, (Toplumsal Araştırmalar Dergisi), İnönü Özel Sayısı, Sayı:8, Aralık-Ocak 1984-85.

Karaömerlioğlu, M. Asım, “Türkiye’de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 106, s. 174-191, 2006.

_____. “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunun Hikayesi”, **Birikim**, Sayı 107, s. 31-47, Mart 1998

_____. “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s. 272-283, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

_____. “Köy Enstitüleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm** s.286-290, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Köker, Levent, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme Demokrasi ve Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm** s.97-101, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Makal, ,Ahmet “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 93, 2002, s. 173-199.

Mert, Nuray, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s.197-209, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Metinsoy, Murat, “Gündelik Yaşamda Sınıf Mücadelesi ve Direniş: Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Sosyal Politika Alanındaki Gelişmelerde İşçi Sınıfının Rolü”, Burak Ülman-İsmet Akça (Der.), **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar. Prof. Dr. Kemali Saybaşı’ya Armağan**, s. 67-106, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006.

Sunar, İlkay, “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C:8, s. 2076-2086, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Tanıl, Bora, Taşkın, Yüksel,” Sağ Kemalizm” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s.529-554, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Tunçay, Mete, “İkna(İnandırma) Yerine Tebeccür(zorlama)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s.529-554, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Ünder, Hasan, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s.138-155, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Yeğen, Mesut, “Kemalizm ve Hegemonya?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm**, s. 92-96, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Yeşilkaya, Neşe G., “Halkevleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s. 113-118, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Yıldız, Ahmet, “Kemalist Milliyetçilik” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s. 210-290, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

_____. Ahmet Yıldız, “Recep Peker”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2 Kemalizm**, s. 58-63, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

TEZLER

Şenşekerci, Erkan, “Türk Devrimi’nde Celal Bayar”, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Arat- Koç, Sedef, “Peasants, Hegemony and the Politics of Normal Times: The cases of the Republican People’s Party and the Democrat Party, University of Toronto, Yayınlanmamış Doktora Tezi

GAZETE HABERLERİ

Atay, Falih Rıfkı, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, **Ulus Gazetesi**, 18.08.1945.

Atay, Falih Rıfkı, “Gülünç Bir Şantaj”, **Ulus Gazetesi**, 20.08.1945.

Atay, Falih Rıfkı, “Pazar Konuşmaları”, **Ulus Gazetesi**, 19.08.1945.

Atay, Falih Rıfkı, “Rejime Hakaret Edilemez”, **Ulus Gazetesi**, 22.09.1945.

Atay, Falih Rıfkı, “Rejime Hakaret Edilemez”, **Ulus Gazetesi**, 22.09.1945.

Atay, Falih Rıfkı “Seçime nasıl gidiyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 4 .07.1946.

Atay, Falih Rıfkı, “Seçime nasıl gidiyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 04.07.1946.

Atay, Falih Rıfkı “Seçime nasıl gidiyoruz”, **Ulus Gazetesi**, 04.07.1946

Baban, Cihad, “Toprak Davamız”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 24.01.1945.

Başar, Ahmet Hamdi, “Demokrat Parti ve Muhalefet Fikri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.08.1946.

Erim, Nihat, “İdareciler Kongresinin asıl manası”, **Ulus Gazetesi**, 25.01.1947.

Köprülü, Fuat, “Kuvvet gazetesine yazdığı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19.12.1946.

Menderes, Adnan, “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan Gazetesi**, 13-14.09.1945.

Nadi, Nadir, “Atatürk’ün Mirası”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.10.1945.

Nadir, Nadi, “Bu Bayramın Yeniliği” **Cumhuriyet Gazetesi**, 29.10.1946.

Nadir, Nadi, “Önümüzdeki imtihan”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28.04.1946.

Nadi, Nadir, “Toprak Davamızda Hakim Fikirlerin Esasları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12.05.1945.

Nadir, Nadi, “Yeni Parti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Aralık 1945.

Safa, Peyami, “Atatürk ve Demokratlar”, **Vakit**, 9.07.1946.

Safa, Peyami, “Bizdeki demokrasi kapışması”, **Vakit**, 17.06.1946.

Safa, Peyami, “Demokatlara”, **Vakit**, 27.07.1946.

Safa, Peyami, “Hürriyet ve Felaket”, **Vakit**, 10.06.1946.

Safa, Peyami, “Muhalefetin Talihsizliği”, **Vakit**, 01.05.1946.

Tanrıöver, Hamdullah Suphi, “Din tedrisatı etrafında partide yapılan tetkikler”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.02.1947.

Uran, Hilmi, “CH Partisi İl Kongresi Karşısında Demokratlar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6.02. 1947.

Us, Asım, “Demokrat Parti’nin teessüfle karşılanan demeci”, **Vakit**, 11.05.1946.

“1 Soru: Demokrasi Ne Demek”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8.01.1946.

“Adnan Menderes’in İzmir’de Tenkitleri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.10.1947.

“Celal Bayar Adana’da tezahüratla karşılandı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.07.1946.

“Celal Bayar’a verilen cevaplara mukabele”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3.07. 1947.

”Celal Bayar dün DP’nin iktisadi programını anlattı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 07.04.1947.

“Celal Bayar’ın Kastamonu’daki Nutku- 30 Nisan 1950”, **Zafer Gazetesi**, 01.05.1950

“CH Partisi İl Kongresi Karşısında Demokratlar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6.02. 1947.

“Celal Bayar İzmir’de”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 14.07.1946.

“CHP kurultayı açıldı”, **Vakit**, 11.05.1946.

“Celal Bayar Partisinden istifalar devam ediyor”, **Ulus Gazetesi**, 2.07. 1946.

“CHP’nin Yeni Program ve Tüzüğü: Devletçilik” **Cumhuriyet Gazetesi**, 19.04.1947.

“CHP’nin Yeni Program ve Tüzüğü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19.04.1947

“Celal Bayar ve Adnan Menderes’in Nutukları“, **Cumhuriyet Gazetesi** 08.07.1946.

“Cumhurbaşkanlığına İnönü seçildi”, **Ulus Gazetesi**, 7.08.1946.

“Demokrat Parti dün resmen teessüs etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.01.1946.

“Demokrat Partinin Beyannamesi”, **Vakit**, 19.06. 1946.

“Demokrat Parti Dün beyannamesini neşretti”, **Cumhuriyet**, 19.06. 1946.

“Demokrat Parti hala karar veremedi”, **Cumhuriyet**, 06.05.1946.

“Demokrat Parti Halk Partisi’nin sağında mıdır solunda mı?”, **Vakit**, 07.05.1946

“Demokrat Parti seçimlere girmeyecek”, **Cumhuriyet**, 09.05.1946.

“Demokrat Parti ve Muhalefet Fikri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.08.1946.

“Demokrat Partinin Kararı”, **Cumhuriyet**, 17.06.1946.

“Egede heyecanlı seçim gösterileri”, **Ulus Gazetesi** 11.07.1946.

“Gençliğin durumu için Mecliste görüşmeler”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.12.1946.

“Halk Partisinin fevkalade kurultayı dün dağıldı” ,**Cumhuriyet Gazetesi**, 12.05 1946.

“Hasan Saka kabinesi dün kuruldu”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11.09.1947.

“Hükümet Halkı 7 Eylül Kararlarını desteklemeye davet ediyor”, **Vakit**, 11.09. 1946.

“İç işleri bakanının beyanatı ve demokratlar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 02.02.1947.

“İnönü’den ayrılmayacağız: Partimiz ve şefimiz için içten gösteriler yapıldı”, **Ulus Gazetesi**, 2.07.1946.

“İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildi”, **Vakit**, 6.08.1946.

“İnönü’nün Türk Milletine Seçim Beyannamesi”, **Ulus Gazetesi**, 18.08.1946.

“Kabine dün istifa etti”, **Cumhuriyet**, 10.09. 1947.

“Kabinayı Recep Peker’in kuracağı tahakkuk etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ağustos 1946.

“Madde12”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8.01.1946.

“Madde 13”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.01.1946.

“Meclis açıldı, İnönü 451 oydan 388’i ile tekrar cumhurbaşkanlığına seçildi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6.08.1946.

“Mecliste Hadiseli Bir Gün”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 19.09. 1946.

“Mecliste İki Partinin Tartışması”, **Cumhuriyet**, 28.04.1946.

“Milli Şefin Tarihi Nutku”, **Cumhuriyet**, 11.05.1946.

“Recep Peker Yeni Kabinayı Teşkil Memur Edildi”, **Vakit**, 06.08.1946.

“Recep Peker’in dün ki konuşması “, **Ulus Gazetesi**, 17.07.1946.

“Reyini CHP adaylarına ver Sayın Hemşeri”, **Vakit**, 26.05.1946.

“Seçim Selameti için esaslı tedbirler alındı”, **Ulus Gazetesi**, 21.07.1946.

“Seçimin Umumi neticesi”, **Cumhuriyet**, 24.07. 1946.

“Sıkı Yönetim için Mecliste tartışmalar: Demokratların ithamı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 5.12. 1946.

“Vatandaş Bunları Hatırla”, **Vakit**, 22.07. 1946.

“Yeni Partinin Karakteri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.01.1946.

“Yeni Partinin Programı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.01.1946.

“Yeni Partinin Programı- Madde 2”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8.01.1946..

“Yeni Partinin Programı-Madde 3”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8.01.1946.

ÖZGEÇMİŞ

Pınar Akyasan 06.02.1984 Trabzon doğumludur. Liseyi 2002 yılında Dr.Sadık Ahmet Lisesi'nde tamamlamış, daha sonra Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini almıştır. 2008 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında yüksek lisansa başlamıştır ve şu an tez aşamasındadır.